
કાકિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ.

ભાગ ૨ નો

: પૃથ્વી નં ૨ :

લક્ષ્મીવેદ પ્રમુખશ્રી વિવેકી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાક્ષિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૨૯૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડાહ્યાવાસની ગુની

વાર્તાઓ - ૨

વિષય સી. ડી. સી. ૧ : ૨૩૪૬૩

કાઠિયા ગુજરાતી અન્યભાષા:

કાઠિયાવાડની

જૂની વાર્તાઓ

યાને

કાઠિયાવાડનું કંઠસ્થ સાહિત્ય

ભાગ બીજો

યોજનાર :

હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી

શિવાજી અને ઝેથુભિસા તથા અન્ય

કાવ્યોના કર્તા :

સંવત ૧૯૮૪

∴

ઈ. સ. ૧૯૨૮

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

સર્વે હક્ક કર્તાને સ્વાધીન છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૪૨૮૭

પ્રગટ કર્તા :

હરગોવિંદ પ્રમશંકર ત્રિવેદી

મુ. મહુવાડ, કાઠિયાવાડ

મુદ્રણસ્થાન : આદિત્યમુદ્રણાલય, રામખડેરોડ, -અમદાવાદ

મુદ્રક : અબ્દુલ નિઝામ ખાન

પ્રસ્તાવના

સાહિત્યરસિક બન્ધુવર્ગે જીજ્ઞસમયમાં મારી “ કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તા ” નો પ્રથમ ભાગ ઉપાડી લઈ એ ઘણાં વર્ષથી આ હાથ ધરેલ વિષયની દિશામાં માફ પ્રયાણ જારી રાખવા મને ઉત્તેજન આપ્યું તે ખાતર હું તે સર્વનો ઉપકાર માનું છું ને આ બીજો ભાગ તેમને ચરણે ધરું છું. મુંબઈ શહેરનાં બહોળા ફેલાવેલા પાત્રેલ દૈનિકોએ, અઠવાડિકોએ તથા માસિકોએ પોતપોતાના ઉચ્ચતર હદ્યભાવો મારા કામ પરત્વે દર્શાવ્યા છે તે માટે હું તેમનો રૂણી છું. લેખકો લેખ લખે, પ્રયોજક સુજે તેવી યોજનાઓ રચે, પણ દુનિયાને સાથે લઈ સાહિત્યક્ષેત્રપર વિહરતાં પત્રો જે તેને પ્રોત્સાહન પૂરે તથા નવિન રસ્તે દોરે તે હું ધારું છું કે આપણી સાહિત્યવાટિકા હુંક વખતમાં સુંદર ને સુવાસિત પુષ્પવતી બની બીલી રહે. મારે માટે તે વિદ્વાન પત્રકારોએ તેમ જ કર્યું છે ને હું તેમનો પુનઃ પુનઃ ઉપકાર માનું છું.

બહોળા કુટુંબની ધુરા ઉચકી મારે સાહિત્યક્ષેત્ર પર કામ કરવાનું; તેને અંગે આ બીજો ભાગ પહેલાની સાથે જ તૈયાર છતાં વહેલો બહાર ન જ આવ્યો. બીજા બન્ધુઓએ

ને દરમિયાન આવા જૂના સાહિત્યક્ષેત્ર પર સારું કામ કર્યું ને કરે છે; છતાં મારા પ્રત્યે તો રસિક બંધુઓનો જેવો ને નેવો જ ભાવ રહ્યો છે; ને આ બીજા ભાગ માટે પત્રા લખી, મોઢામોઢ ઉધરાણી કરી મને ઉત્તેજ્યો છે તે પાતર હું તે લાઘવોનો આભારી છું.

દ્વાર્ધસ સભાના વિદ્વાન માનદ મંત્રીએ તથા પ્રમુખે પણ મને પારિતોષિક આપી અને વારંવાર પત્ર લખી ઉધરાણી કરી મારા આ ભાગને જહાર લાવવા સહાય કરી તે પાતર હું એ સભાનો ઉપકાર માનું છું.

આ ભાગને આવાં સુંદર છપાઈ તથા લેખાસમા જગત સન્મુખ રજુ કરવા આદિત્ય મુદ્રણાલયના વ્યવસ્થાપકે જે કાળજી રાખી કામ કર્યું છે તે માટે તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. છેવટે, આ સર્વ બંધુવર્ગનો ઉપકાર માન્યા પછી મારા પરમ સ્નેહી મિત્રો મોહનલાલ મકનદાસ મહેતા અને ભગવાનલાલ ગિરજશંકર બટ્ટનો હું મારો પ્રથમ ભાગ તેમ જ આ ભાગ જહાર લાવવામાં મને સહાય કરવા માટે ધણો આભારી છું. મારી કાલીધેલી, ગામડિયા બાપાને ઠીક ઠીક કરી સુધારી, જોડણીને પણ સમી કરી ને પ્રૂફ જેવા કંટાળાભરેલ ને થકવી નાંખે એવા કામને પણ મિત્રકામ છે ગણી પોતાના કિંમતી વખતનો ભોગ આપી કરી તેમણે જે ઉમદા મિત્રધર્મ બજાવ્યો છે ને બજાવે છે તે માટે હું તે બંને મિત્રોનો રણી છું અને પ્રજા તેમનું બહુ કરો એ જ આશીર્વાદ

દઉં છું. હજી ત્રીજા ભાગ જોટલું સાહિત્ય બાંધ્યું પડ્યું છે.
પણ તે બહાર પડવાનો આધાર રસિક બંધુઓ આ પુસ્તકનો
સત્કાર કેવો કરે છે તેના પર છે. હાલ તો આટલું જ.

ચાંદા સૂરજનાં તેજ ઈ ઢાંક્યાં ઝાઝાં ના રહે,
આભ ભરી લલકેજ, વેલાં મોડાં પણ પ્રેમથી.

મહુવા-કાઠિયાવાડ } હરભાવિન્દ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી
અસાદી બીજ ૧૯૮૪

સંબોધન

—૭૧૭—

હે વહાલી વાતાઓ !

સમદર સળે સાહિત્યનો, ભમર-વાયુ જ્યાં વાય,
તે તમથી કેમ તરાય, છો ગભરૂ ગાંડી તમે: ૧
દેશે કફરા દોષ, દંભી ને દોઢ ડાઘલાં,
રાખી હૈયે રોષ, ઘોખો મન ધરશે નૈ: ૨
ધોંગાણુની ધાર, વ્યંડળથી છે વેગળી,
તાળોટા પર પ્યાર: ઘોખો મન ધરશે નૈ: ૩
તમ શીલ શિથિળ કે', ધોંગા ભાવ બળાય,
અંધનો એ ન્યાય, ઘોખો મન ધરશે નૈ: ૪
રૂંડું તમ છે રૂપ, પણ છે અંધાને અળખામણું,
દૂબળ હેયાનું દુ:ખ: ઘોખો મન ધરશે નૈ: ૫
ઔલી અશાડી એક, ધોંગી ધરાનેય ધરવે,
જગત જીવાડે છેક, એવાંના પગમાં પડો: ૬
હૈયે હેયાં ચાંપતાં, પ્યારાં કરે પરિચાણ,
ખાંતીલાં કરે ખેંચાણ, એવાંના પગમાં પડો: ૭
જ્યાં પ્રીતાળાં પરવરે, અમરત વર્ષ્યા જ્યાં નેણ,
કેદીય કડવાં ના કેણ: એવાંના પગમાં પડો: ૮
ખાડે ને ખખોચિયે, મન પ્રેમીલાં મળે નૈ:
ઘટડાને ધુનેય, સેંજળ પીને સુખિયાં: ૯

પ્રીતાણુની પ્રીત ઈ દેયામા લાકલ કરે,
 નાનં તાનં નિત, નયણાંથી ઝરણાં ઝરે: ૧૦
 જલમાછલડી જેમ પ્રેમ કરી કરી પોરસે,
 બ્હાલાં રાજી તેમ પ્રેમ પનોતાં પ્રેમલાં: ૧૧
 દીધું જેને દલ, પગ પાછો ભરે નૈ,
 મોટમનાં એ મલ્લ. માયું મૂક્યે મોકળાં: ૧૨
 સારસ સરવરકંઠ, સંગી દેખી સુખિયાં,
 અળગાં થાતાં અંગ પટકી મરતાં પ્રેમલાં: ૧૩
 લકડ સારવળો ભમરો, કમળ દળેય દળાય,
 ભાગી છુટે ન જરાય, ઈ મરવામાં મોટપ ગણે: ૧૪
 આવાં તમ છે ઉર, ઈ તમ જેવાંય જ જીરવે,
 ભડકી ભાગે ભૂર, છે નસમી વાટુ સનેહની: ૧૫

સાંકળિયું

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ છેલ જરાર ને રાણી મુમના	૧—૬૪
૨ લાખણુ શીયડો	૬૫—૧૭૦
૩ સાવઝનું દાન	૭૦—૭૯
૪ લાધા મેરનું જસલ જોનને કાપડું	૮૦—૯૩
૫ રા' નોંધણુ	૯૩—૧૩૩
૬ જસલ	૧૩૩—૧૬૨
૭ નાગડો ગેડ	૧૬૨—૧૬૫
૮ હોથલ પદમણી	૧૬૬—૨૦૩
૯ ધમળા	૨૦૪—૨૧૪
૧૦ રેશમિયો	૨૧૪—૨૨૨
૧૧ માલી ચારણ્ય ને એલજ વાળો	૨૨૨—૨૩૬
૧૨ મેહેર ને સસંગી	૨૩૬—૨૪૧
૧૩ મોઠાનો ધણી	૨૪૧—૨૪૬
૧૪ દેગમશી	૨૪૬—૨૫૪
૧૫ જોગીદાસ	૨૫૫—૨૭૨
૧૬ નેત્રમ બારિયાણી	૨૭૨—૨૮૮

શુદ્ધિપત્રક

પાનું	શ્લોકી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૧	આલ્યા	આલ્યો
૭	૨૧	શિકારીએ"	શિકારીએ:
૭	૨૧	જોષએ"	જોષએ:"
૨૧	૯	વશે	વરીશ.
૩૨	૧૬	કસની	કસખની
૪૬	૧૪	આમ	તેમ
૬૧	૧	ઢાંકેપછેડો	ઢાંકપછેડો
૯૮	૧૭	વચનપાળે	વચન ન પાળે
૯૮	૧૫	અયોવેજ	અયાવેજ
૧૦૫	૧૩	ગળસુંદરી	ગળસુંદી
૧૦૭	૧૮	દેવત	દેવાત
૧૬૧	૧૮	આપવી	આપવીતી
૨૫૫	૫	તેણે	તે
૨૫૫	૫	બૂલ્યા	બૂલ્યો

કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તાના ભાગ ૧ ના પ્રવેશકમાંથી

ઉતારા

* * * * *

ખરુ છે કે કંઈસ્થ સાહિત્ય સામાન્ય રીતે ગદ્યપદ્યાત્મક હોય તેમાં પણ બહુ ઓછું હોય, અને એક વાર્તા કહેનાર જે જે સ્થળે જે જે દૃષ્ટાંતો ઉપયોગ કરે તે દૃષ્ટાંતો તે જ વાર્તાના અને તે જ સ્થળે પ્રાપ્તવાના આવશ્યક અંગ-સૌ એ વાર્તા કહેતાં એ જ દૃષ્ટાંતો અને એ જ સ્થળે બોલે, એવી દૃઢ કાઠી એની હોતી નથી. ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંતોની વાત બુદ્ધી છે; એ દરેક દૃષ્ટાંતો અમુક વ્યક્તિ માટેના અને અમુક પ્રસંગ માટેના જ હોય છે; પણ અમુક માણસ માટેના બધા દૃષ્ટાંતો ભેગા કરતાંય તેની આખી વાર્તા બનતી નથી. તેની આખી વાર્તા બીજી ઘણું માગી લે છે પણ તેમાં એ દૃષ્ટાંતો એ પ્રસંગ જ આવે; એટલે એ પ્રકારના દૃષ્ટાંતો મળીને એક કાવ્ય એ વ્યક્તિ વિશેનું થયું એમ પણ કાંઈ રીતે કહી શકાયું નથી. વળી દૃષ્ટાંતો પોતાનું માપ તપાસતાં દરેક દૃષ્ટાંતો છેડે અતિ દૃઢ વિરામ આવવો જ જોઈએ, અને વચમાં પૂરત સ્વલ્પકાર પણ આવશ્યક, આ બે એની ખાસિયતોને લીધે દૃષ્ટાંતો કાવ્યમૌજિક માટે જોડેલા ઉત્તમ છે તેટલો જ તે સળંગ કાવ્યના એકલા વૃત્ત તરીકે નકામો છે. કાવ્યમૌજિક એટલે એક મોતી,

એક શ્લોક, એક દૂહો તે પડે જ આપ્યું કાવ્ય. દરેક શ્લોક, દરેક કડી, દરેક દૂહો સ્વતંત્ર ઉત્તમ કાવ્ય હોયું જોઈએ એ ભાવના આપણાં સાહિત્યમાં ધણી જૂની છે અને સૈકાઓ સુધી પ્રવર્તેલી છે. કાલિદાસનું મેઘદૂત એ જ મહાકવિના કુમારસમ્ભવ સાથે સરખાવો; કુમારસમ્ભવમાં પ્રવાહ છે તે આમાં નહીં જોવો છે; વળી જ્યાં રામચરિત્રી અલ્પકાપુરીના દક્ષિણોત્તર માર્ગ જોવો સિધ્ધા સાદો તાંતુ નથી, ત્યાં શ્લોકોના અનુક્રમ વિષે પણ યુક્તિરાદ લડાવી શકાય એવું છે કે અમુક શ્લોક પહેલો અને તેની આગળના એક કે વધારે શ્લોકને તેના પછી ગોઠવતાં ઓર મજા આવે એમ છે. મતલબ કે મેઘદૂત એક કાવ્ય છે ખરું પણ તેના કેટલાક ભાગ કાવ્યમોક્તિકોના ગુપ્તભા જોવા છે, જ્યાં ગતિ વા કમને ઠેકાણે દરેક શ્લોકની પોતાની ઉત્તમતા આપણને મોહ પમાડી થોભાવે એવી છે. માટે હિંદના સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કાવ્યમોક્તિકો રચવાની જાણનાને પ્રધાનપદ મળવા માંડ્યું આ બિંદુથી એમ ગણિયે તો ખોટું નથી. ઇતિહાસને આ છોડે આવિયે તો એ ભાવનાનું પ્રધાનપદ તુલસીરામાયણ રચાયું ત્યાં સુધી એવું ને એવું રહ્યું છે એટલું જ નહીં પણ રસાલંકારશાસ્ત્રના કાવ્યપ્રકાશથી માંડીને રસગંગાધર સુધીના ‘પ્રમાણ’ ગ્રંથોના કે એમના સાચાખોટા અનુવાદરૂપ થયેલા હિંદી ગ્રંથોનો જેઓ વત્તોઓછા અભ્યાસ કરે

---

* એ ભાવનાનો આરમ્ભ તો સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રથમ નાટકકાર જ્યારે થયો ત્યારથી ગણવો પડશે, કારણ કે સંસ્કૃત સાહિત્યમાંના જૂનામાં જૂના નાટકોમાં દરેક શ્લોક એક કાવ્યમોક્તિક છે. પ્રથમ નાટકકાર કોણ, કાલિદાસથી તે કેટલા સૈકા જૂનો અને સંસ્કૃતમાં જૂનામાં જૂનું નાટક કયું એ કંઈ કહી શકાયું નથી.

છે તે પંડિતોને આજે પણ કાવ્ય એટલે કાવ્યમૌક્તિક એ જ દષ્ટિ રૂઠ અને સહજ નેવી છે. આવા આવા વિચારોના તાત્પર્ય તરીકે સ્વીકારવું પ્રાપ્ત થાય છે કે (૧) દૂહાના માપનું રૂપ વિચારતાં, (૨) દૂહાઓનો જે સંચય આપણા કંઠરથ સાહિત્યમાં જળવાઈ રહેલો મળી આવે છે તેમાં જે મુખ્ય ભતિ પડે છે— [ક] સુભાષિત રૂપ દૂહા, [ખ] ઐતિહાસિક વા વ્યક્તિઓના દૂહા તે— તપાસતાં, અને (૩) કાવ્યમૌક્તિકના ભાવના આપણા સાહિત્યમાં સૈકાઓ સુધી સિદ્ધાસનારૂઠ રહી છે એ હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં, દૂહાખંડ સળંગ કવિતા અથવા આપણે જેને કાવ્યો કહિયે છિયે તેવી દૂહાખંડ રચનાઓ આ લાંબા સૈકાઓમાં અતિ વિરલ જ થયેલી. વળી એ પણ સ્વીકારવું પડે છે કે આપણે જેને એક કાવ્ય ગણિયે છિયે તેને આપણે નવદ્ય-અનવદ્યે ખીળ પણ કેટલાક ગુણ વા ખાસિયત આરોપિયે છિયે : [૧] એ કૃતિના કર્તા વા કર્તાઓ નિશ્ચિત; [૨] એ કર્તા વા કર્તાઓએ તે અમુક સમયે રચેલી; [૩] એનો આશિષ, એનો અંત, એવી કડીઓનો ક્રમ નિશ્ચિત; [૪] જેથી એકથી વધારે પાઠ મળી આવતા હોય તો તેમાંથી એક જ ખરો, ખીળ ખોટા, અગર જો કે સાધન-અભાવે કયો ખરો તે આપણે ચોક્કસ ન પણ કહી શકિય અને તો પણ આમાનું એકે લક્ષણ આપણે કંઠરથ સાહિત્યમાની જે કોઈ કૃતિને એક કાવ્ય ગણવા લલચાઈય તેને ખાતરીપૂર્વક અર્પી શકિય નહીં. એટલે કે કંઠરથ સાહિત્યમાં સળંગ કવિતા અતિ વિરલ અને જે હોય તેમાં પણ એક કાવ્યના સામાન્ય રીતે ગણાતાં લક્ષણ હોય જ એમ નહીં. પરંતુ જો આમ જ હોય તો એવા શ્લોકસ્તબ્ધ, કડીગુચ્છ, વા દૂહાસમૂહને એક કાવ્ય કહેવાનો અર્થ જ શો? આટલો તો અવશ્ય કે એ

દૂધા છટા પડી શકતા નથી, એક બીજા સાથે જ વળગેલા છે, માટે એ આખો સમૂહ સોબસા એક કાળે એક રથળે ઉત્પન્ન થયો હશે; અને એમાં કદાચ કોઈ દૂધો વધ્યો હોય या घट्यो હોય, તથાપિ એવી વધઘટ થયેલી માનવાને જીવું પ્રમાણ ન હોય ત્યાં સુધી એ ઘોડા પ્રથમ ઘોડા પછી ઉત્પન્ન થયા તે કરતાં બધા એક જ રથળે અને કાળે ઉત્પન્ન થયા એમ માનવામાં લાઘવ છે. કંઠરથ સાહિત્યના પ્રદેશમાં કલ્પનાનો ઘોડો આથી વધુ દોડી શકે નહીં. પણ આટલુંયે કંઈ એટું નથી. અને કંઠરથ સાહિત્યમાંના એવા કોઈ કાવ્યને માટે ઈતિહાસ, લેખ, વંશાવલિ. ગાંધ કે બીજી કોઈ બાહ્ય પ્રમાણ મળી આવે, તો જેવી એ બાહ્ય પ્રમાણની વિશ્વસનીયતા, વિગત, અને બીજી સર્વ હકીકત, તેની મજદૂર પ્રમાણે એ કાવ્યનો સમય, કર્તા, આદિ, અંત, અને આખો પાઠ નક્કી થઈ શકે અને એમ વિદ્વાનોના પ્રયાસથી એ કંઠરથ સાહિત્યના વર્ગમાંથી નીકળી સામાન્ય સાહિત્યના વધારે રથૂલ [solid] કલેવરવાળા વર્ગમાં પણ આવે.

કંઠરથ સાહિત્યમાં દરેક વાર્તાકરને કોઈ વાર્તા પોતાને રૂચે, ફાવે, બેસી જાય, તે રીતે કહેવાની સમ્પૂર્ણ છટ છે. અરે હું પ્રથમ એક રૂપ કહું અને ઘડી પછી જ તેને તે વાર્તા જીદા રૂપમાં કહું તો, તેમ કરવાની પણ મહેને સમ્પૂર્ણ છટ છે. કહેતાં જે વખતે જે દૂધા વાપર્યાં હોય તે દૂધાના અર્થ વાર્તાના તે રૂપ સાથે મળી રહે એટલું જ આવશ્યક. અર્થ કરવામાં હું યુક્તિવાદ લડાઉં અને તાણીને અમુક અર્થ બેસાડું અને એ રીતે મારી વાર્તાને સજાઉં તોપણ હું દોષપાત્ર નથી, દૂધાનો બેસે જ નહીં એવો અશક્ય અર્થ ઠોકી બેસાડું તો તે એક દોષ ખરો. વાર્તાના જેટલાં રૂપ દૂધાના અર્થથી છેક વિરક્ત જતાં ન હોય તે બધાંય

માનનીય ગણવાના છે, પછી કોઈ મોતાને એક રૂપ વધારે ગમે કાંઈને ખીજું તો તે સૌ સૌની રચિની વાત છે. આ વિષયમાં આટલી બધી છટ હોવાનું મુખ્ય અને ઐતિહાસિક કારણ એ છે કે કંઠસ્થ સાહિત્ય સૈકાઓ સુધી ઉગર્યું છે તે અનિશ્ચિત, અસ્થૂલ, અસ્પષ્ટ, પ્રવાહી, માયાવી, જમાને જમાને અને જુદા જુદા ભક્તોના મુખમાં જુદાં જુદાં રૂપ પામવું પામવું જ ઉગર્યું છે.....સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ જુવો. નાટકો અને કાદ-ખ્ખરીઓમાંની વાર્તાઓ કર્તાએ મહાભારત, રામાયણ, પુરાણ, જાતકસંગ્રહ, બૃહત્કથાસાગર, પંચતંત્ર, આદિ આખ્યાનો, ઉપાખ્યાનો, અને વાર્તાઓની ખાણોમાંથી લીધેલી છે. પરંતુ કર્તાએ એ વાર્તાઓ આદિને લેતાં લેતાં પણ ફેરવી નાખેલી છે. મહાભારત આદિને આ દૃષ્ટિએ તેઓએ કંઠસ્થ સાહિત્ય જ ગણ્યું છે. કંઠસ્થ સાહિત્ય તે ઉર્મિખન્ન સૌન્દર્યપ્રણોનો કુવારો કે સૌન્દર્ય ગિંદુઓનું વાદલ, અનિશ્ચિત પ્રવાહી મનસ્વી આકૃતિમય. સાહિત્ય તે વિવેકખન્ન સર્વાંગસુંદર આકૃતિઓ અને જીવન્ત વ્યક્તિઓ અને અજરામર મૂર્તિઓ.....વળી જે આયર ચારણ રખારી બાવસાર ઢેડ સ્ત્રીપુરુષોની મુખગગામાંથી દાયકે દાયકે વહીને એ સૈકાઓ સુધી વહેવું રહ્યું છે તે કર્તા-દષ્ટા -મોતા-સ્મૃતવક્તાઓએ તો એના સંખંધમાં આથી પણ વધારે છટ લીધેલી છે. આખા પ્રખંધમાંની દુહાકણીઓને પણ એ કંઠસ્થ સાહિત્યના ઉપાસકોએ પૂરી છટથી ફેરવી ફેરવી ફરી ફરીને મનગમતી ઘડી લીધેલી છે. વિદ્યા અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ સંગ્રહ કરનારા આપણે એ સૈકાઓ જૂના પરંપરાપ્રાપ્ત પ્રવાહમાંના જ બિંદુ નથી; આપણે તો તંદ ઉમેલા વિવેક-અવિવેક શાસ્ત્ર-અશાસ્ત્ર આદિ મસ્તિષ્ક ગ્રન્થોમાં ગુંથવાઈ પડેલા તટસ્થો છિયે; એ પ્રવાહને પીતાં પીતાં કે એમાં સેલતાં સેલતાં પણ આપણે ખરેખર એ પ્રવાહમય થઈ શકતા જ

નથી. આથી કરીને આપણે માટે દુહાકણોમાં પણ ફેરફાર કરવો વર્જ્ય છે. એક દુહો બેચાર રૂપમાં મળી આવતો હોય તો તેનાં સર્વ સંગ્રહવાં એ આપણું કર્તવ્ય છે, એકનો પક્ષપાત કરી ખીન્ન રૂપો જતા કરવાં એ પણ આપણે માટે અશાસ્ત્ર છે.

૩ કંઠસ્થ સાહિત્ય અને ઇતિહાસ. આટલે સુધી જે વાંચનારા મહારા મતને મોટે ભાગે સ્વીકારી શક્યા હશે તેઓ-માંથી ધણાખરા વિષયના આ વિભાગમાં મહારે જે મત દર્શાવવાના છે તેથી જુદા પડી જવા સમ્ભવ છે. અસ્તુ. શાસ્ત્રીયતાનું ધોરણ હાથ પાડતાં, વિશ્વસનીયતાની કસોટી કરતાં, બૂલો તો થાય, બૂલે બૂલે જ શાસ્ત્ર વધે છે, અનશુદ્ધિઓનો, સંગીન ચોક્કસ વિગતોનો, વધતો ફાલ આપી શકે છે-પણ તે કાં તો ધોરણ કડક રીતે લગાડવાની હોય વા ધોરણની શિથિલતાની હોય. આથી ત્રીજી રીતની બૂલ ન હોઈ શકે એ ખુલ્લું છે. ત્યારે સવાલ એટલો જ રહે છે કે જેમાંથી ધોરણની કડકતાને વધારે ક્ષતવ્ય બૂલ જણવી જોઈએ કે ધોરણની શિથિલતાને ? શાસ્ત્રપ્રેમાને માટે, પોતાના ખુદ્ધિઆપારોમાં શાસ્ત્રીયતાની ટેવ પડી ગઈ હોય એવા વાંચનારા માટે, આથી વધારે પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી.

એક તરફ ‘કરણ ઘેલો’, તેથી જૂનો ‘ભવાઈ સંગ્રહ’, અને તેનાથી સૈકાઓ જૂનો ‘કહાનડ દે’ પ્રબંધ’, એ ત્રણ મુકા; ત્રીજી તરફ એ ‘કહાનડ દે’ પ્રબંધ’ થી પણ બે સૈકા જુદા થઈ ગયેલા અલ્લાઈદીન ખિલજી, કરણ વાઘેલો, આદિ વિષે જે ચોક્કસ ઐતિહાસિક બનાવો આપણે જાણીએ છીએ તે મુકા. એ ઐતિહાસિક બનાવોમાં ઉપલા ત્રણમાંથી* એકમાં જે વિશેષ બનાવો

* ‘કરણઘેલા’ માં જે કંઈ છેક નવું છે તે તો અમુક નવલકારે જાતે રચીને જૂની વિગત-જલમમાં ગોઠવી દીધું, જૂનું અને

હોય તે ઉમેરી ન લેવાય ? ના; દંતકથા તરીકે કે ત્હમારી પોતાની વા અમુક કોઈ માણસની કેવળ કલ્પના તરીકે ત્હમે ગમે તે ગોળા આકાશ ચઢાવી તેમાંથી રંગબેરંગી તારા ટપકી જીવો; પણ ઇતિહાસ તરીકે સ્વતંત્ર પુરાવો ન હોય એવો એમાંનો એક પણ બનાવ આપણે ઐતિહાસિક ગણી શકીએ નહીં. ઇતિહાસ તરીકે જાણીતી વિગતોને કોઈ રીતે વિરુદ્ધ જાય નહીં એવી વિગતો પણ આપણે આમાંથી ઇતિહાસમાં ઉમેરવી નહીં, ના નહીં જ. ઇતિહાસ તે ઇતિહાસઃ દંતકથા તે દંતકથાઃ દંતકથાનું એકલું પ્રમાણ લેશ પણ ઐતિહાસિક વસ્તુ પૂરી પાડવા સમર્થ નથી. પ્રબંધ તે ઇતિહાસ નહીં ! આ મોટો સવાલ આ જમાનાએ પોતાની મેળે અને “ ભોજપ્રબંધ ” જેવા સંસ્કૃત ગ્રંથની જાણીતી અવિશ્વસનીયતા ઉપરથી જ દોરવાઈ ન જતાં ફરી તપાસી જોવાનો છે. મહારુ પ્રબંધોનું જ્ઞાન એવું છે નહીં કે હું એ વિશે કંઈ પણ મત બાંધવા કે દર્શાવવાની હિંમત કરું. “ કહાનુદ દે’ પ્રબંધ ” નો ફટલોક બાગ તો ચોક્ખી પ્રશસ્તિ છે. નાયક પોતે અને એના વડવાઓ વિષે કવિને ખાસ અને સપ્રમાણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ એમ માનવા આપણને લાલચ ઘણીયે થાય. પણ કાબ્યનો એ વિભાગ ખાસ પ્રશસ્તિ રૂપ છે ઇતિહાસ ગણી શકાય એવો નથી. એટલે એ વિભાગમાં વિગતોને “ ચિન્ત્ય નવું સેજસેજ થઈ જઈ સંગત જણાય, બધું એક જ લાગે, એટલી કદા વાપરીને; એ તો આપણે ચોક્કસ જાણીએ છીએ: એટલે એ ચોપડીમાંની નવી હુકીકતો વિષે તો સવાલ જ રહેતો નથી. દંતકથામાંની વિગત તો ઐતિહાસિક પણ હોય કદાચ; પણ નવલકારે પોતાની કલ્પનાથી ચાળેલી નવી બાબતો વિષે તો એવો દાવો પણ કોઈ કરી ન શકે.

વિષયોથી " થી વધુ કંચી કાટિના ગાળી દતિહાસમા સ્થાન આપી શકાતુ નથી.

જે ચારણ, બાટ, નાગર, બ્રાહ્મણ આદિ શિક્ષિત જાતોને અશિક્ષિત દુનિયામાં આપણે દતિહાસ સાચવી રાખ્યાની કીર્તિ આપીએ છીએ, તેમણે જ કેટલીક વાર પોતાની નિમકહુશામી અને આશ્ચર્યદાતાઓ તરફ પોતાની ગુણજ્ઞતા બતાવવા જતાં એવી તો સત્યહુશામી કરેલી છે કે જે સાધનો વડે જ આપણે અત્યારે સત્યાસત્યનુ જેવું તેવું પારખ્ય કરી શકીએ તે સાધનોનો પણ તેઓએ નાશ કર્યો છે.

ત્યારે જૂનાગઢના રા'ઓ બિરોના અને એવા બીજા દુહા ' બદનજર, સોનાની હીશજરિત કાંસકી, નિમકહુશામી, ફાટફટ, શાપ, વગેરે કિરસાઓ દુહા કે બીજી કોઈ પદ્યરચનામાં અથિત હોય તે ઉપરથી એટલું જ કહી શકાય કે ગદ્ય કરતાં પદ્ય વધારે વિસ્તારમાં વધારે ઝડપથી પ્રસારે છે અને ઘણું વધારે લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે તેથી કરીને પદ્યાત્મક દંતકથા આખી પ્રગ્ત લાંબા વખત સુધી દતિહાસ તરીકે માને એવા સંજોગ ઉત્પન્ન થાય છે, અને આથી કરીને તે-વધુ નહીં પણ ઓછી વિશ્વસનીય ! અથવા આટલું તો નિઃસંશય કે દંતકથાને જે પદ્યરૂપ દેહ મળતાં વિશેષ ફેલાવ અને હીર્ષાયુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનામાં હકીકતના ચોક્કસાઈ વા વિશ્વસનીયતા વધારવા-જનવવાના ગુણ, વા સિક્કા શિદ્ધાંતોના તામ્રલેખ અગર કોઈ પ્રકારનું લખાણ પાછળથી પોતાનામાં થતા ફેરફાર તુરત જણાવી દે એટલાં તો સાચાં હોય છે તેવી સાચાઈ પણ આરોપી શકાય એમ નથી. આ ધાતક વિચારકમના ટેકામાં આપણા સાહિત્યના એક વિશિષ્ટ અંગ વિશે

ઈસારો કરવો પ્રાપ્ત થાય છે. મહાભારત. બુદ્ધની જ્ઞાતક કથાઓ. અને યોગવાસિષ્ઠના સમયથી માંડીને આપણા સાહિત્યમાં બોધક દૃષ્ટાન્તરૂં સ્થાન કેટલું સર્વવ્યાપી અને ઉંચું છે તે વિચારો. વળી દૃષ્ટાન્ત માત્ર કોઈ મોટા વિષયાત માણસને માટે કહેવામાં આવતાં તેની ચોટ કેટલી બધી વધી જાય એ ખુલ્લું છે. ભોજ અને મુંજ વચ્ચેના ભોજપ્રબન્ધમાં વર્ણવેલા બનાવ, રાજા અને તેના વારસને બંદકે દરેક કાકાભત્રીજને એટલા બધા બોધક છે અને એવા બનાવો ભોજ અને મુંજના નામથી અલ્પકૃત થતા એટલા તો અસરકારક બને છે કે એ કવિ-કર્તાએ દૃષ્ટાન્ત તરીકે જ કેમ દાખલ ન કર્યા હોય એવો સવાલ ઉત્પન્ન થવો સ્વાભાવિક છે, અને ગ્રંથના બીજા ભાગોની અવિશ્વસનીયતા અને અસત્યતા આપણે જેમ જેમ વધુ સાબીત કરતા જઈએ, તેમ તેમ આવા ભાગો વિશેની શંકાઓ પોષાય છે. આની સામે દલીલ આવી શકે છે કે આ તો કોઈ માણસ એક બે વાર ભૂલું બોધતાં પકડાયો છે, માટે એની બધી વાત ભૂલી ગણવા એવું ધોરણ છે. “ભૂલી ગણવી” એમ કોઈ વજનદાર વિચારક કહે નહીં; સાચી જ એમ ન ગણાય, શંકાસ્પદ ગણાય, અને ઇતિહાસમાં તો નિર્વિવાદ અને ચોક્કસ બાબતો જ સંગ્રહાય, માટે ઇતિહાસમાં ના સંગ્રહાય, જ્યાંસુધી સ્વતંત્ર પુરાવાનો ટેકો ન મળે ત્યાંસુધી: કેમ કે ઇત-કથાનું એકલું પ્રમાણ લગભગ પ્રમાણ જ નહીં એટલું નબળું છે- એટલું જ વક્તવ્ય છે. વિશ્વસનીયતાને લગતી આવી સર્વ દલીલો ગુચ્છવણિયા પીંજણ જેવી લાગે તથાપિ એ સર્વ વાદવિવાદમાં જે મહત્વનો મુદ્દો મુખ્ય વાદવિષયનો છે તે ઇતિહાસની ભાવના છે. ત્હમને ગુમાન વહાલું છે વા સત્ય? ભૂલો થઈ ગઈ હોય તે જોવી, સ્વીકારવી, તે માટે પ્રજ્ઞાતાપ કરી વિશુદ્ધ થવું અને

ફરીથી એવી બૂલો એવા પાપ ન થાય તેવું સામર્થ્ય મેળવવું-
ત્હમારી પ્રકૃતિ આવી છે કે ના પામર ? સામાનું વિશેષ બળ
જેવું, તેનું માપ લેવું, તેનાં કારણો તપાસવાં, અને આપણામાં
એ બળ આવે તેના ઉપાય કરવા-ત્હમારી પ્રકૃતિ આવી છે કે
ના પામર ? ન્હૂના રીવાજો અને વારસામાં મળેલી સંસ્થાઓ
વિનય અને સદોદિત ઉદ્યમે પોષક છે કે ઉલટા પ્રકારના, તે
વિચારવું, બનેલા બનાવોની ઝીણામાં ઝીણી ચોક્કસ વિગતોના
આધાર વડે આ વિચારક્રમમાં નિર્ણય ઉપર આવવું. અને નિર્ણય
પ્રમાણે રીવાજો સંસ્થાઓ આદિમાં ભાંગફોડ અને નવી રચના
કરવી. અર્થ સંબંધ તરુવર કાપવા. નીંદણ નીંદી નાખવું. નવાં
ગુણ ખીજ વાવવાં, -ત્હમારી પ્રકૃતિ આવી છે કે ના પામર ?
ઇતિહાસની ભાવના. જીવનકલહનાં હારજીત સાથે, અને પ્રજા-
મય ઊન્નતિસાધક જીવનની ભાવના સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે.
અને જેવી જે પ્રજાની-પ્રજાના આત્માની મહત્તા વા
પામરતા તેવો તે પ્રજાનો ઇતિહાસ.

૪ કંઠરથ સાહિત્ય અને સંસારચિત્ર. ત્યારે દંતકથા
અને કંઠરથ સાહિત્ય તો ઇતિહાસના “ધર્મમાં કાંકરા” જ ? એક
નહીં. વ્યક્તિગત અને નિશ્ચિત-કાલોપાધિ-મંડિત વિગતો-વંશાવલિઓ
બનાવો, લડાઇઓ, ઘેરા, ડુકાળો. ઉપદ્રવો, પ્રજાઓ અને નતિઓ
અને નાતોનાં ભ્રમણ, રાજ્યોની ફરતી સરહદો, ધર્મો અને પથોના
આચાર્યોની પરપરા, વગેરે, અને તેમની સાલવારી ઇતિહાસનું
કલેવર માત્ર છે. ઇતિહાસ-દેહ એ કલેવર વગર હોઈ શકે નહીં
એટલું એ કલેવરનું ગૌરવ પણ છે. એ કલેવરની રચનામાં આ
સાધન છેક નહીં જેવો ફાળો જ આપી શકે. પરંતુ ઇતિહાસ-દેહના
માંસસ્નાયુ તો પ્રજાના ધર્મ, સંસાર, કલા, સંપત્તિ, અને તેને

લગતાં બધારણો, સંસ્થાઓ, અને આચારવિચારની જમાને જમાને પલટાતી સ્થિતિઓ છે, અને આથી કરીને દંતકથાઓ અને કંઠસ્થ સાહિત્યમાં જે કાંઈ સંસારચિત્રો જળવાયાં હોય છે તેનું મૂલ્ય પ્રગતિના સમગ્ર ઈતિહાસ માટેના આવશ્યક સાધનો તરીકે અનેરું આંકડું પડે એટલું બધું મોટું છે. રાજપૂતો અને બીલોની, ચારણો અને કાઠીઓની સૈકાઓ સુધીની મિત્રતા, એ જાતિઓનો પરસ્પર સમભાવ, એમનું સંમિશ્રણ, અને એવા સંમિશ્રણમાં રાજપૂત અને ચારણની વધારે ઉમદા જીવનભાવનાઓના અધઃપાતને બદલે બીલો અને કાઠીઓની જીવનભાવનાઓની સમુન્નતિ ગુજરાત કાઠીઆવાડના લાંબા પ્રભુકીય ઇતિહાસનો આ એક મહામૂલ્યવાન તંતુ છે, જે સૈકાઓ પર્યંત પ્રજાજીવનમાં વણાતો ચાલ્યો આવ્યો છે, અને આપણા દંતકથા અને કંઠસ્થ સાહિત્યરૂપ “ દશમા વેદ ” માં જ આપણને પૂરેપૂરો પ્રતીત થાય છે. આચર અને ચારણ જાતિઓમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન આ દશમા વેદની આરસીથી આપણે જેવું જાણવા પામીએ છીએ તેવું એ આરસી ન હોત તો આપણે કદપી પણ શકત નહીં. આ વેદના “ દૃષ્ટાઓ ” મુખ્યત્વે એ જાતિઓની જ વ્યક્તિઓ હતા, એટલે તેમના પોતાના સંસારનાં એમણે પાડેલાં ચિત્રોની વિશ્વસનીયતા વિશે સવાલ જ રહેતો નથી. બ્રાહ્મણ, ચારણ, યતિ અને કોઈ પણ “ સાધુ ”ની હૃદયના નિષેધ, અતિચિસત્કાર, સત્યપાલન, ટેક, રાજ વા ઠાકોરની પ્રજા-પાલન વા લોકરક્ષાની ઉમ્મ ફરજ, આવાં કર્તવ્યોમાં જનન જન્ય તો પણ ઘોળ્યો એટલું જ નહીં પણ લેખાસર અને લેખાસર એટલું જ નહીં પણ એ જ જીવ્યું સાર્થક એ જ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ એ જ અમર કીર્તિ,—એ પ્રકારનો જોધ આ અસંખ્ય અજ્ઞાત કલાકરો અને કવિઓએ દાયકે દાયકે સૈકાઓ પર્યંત કરેલો છે, અજાણ પ્રજામાં

કર્ણેન્દ્રિયદ્વારા રેડયો છે, રેડયા જ કર્યો છે; અને આજે એ અડાબીડ વડલામાં એટલાં તો જળા બાઝી ગયાં છે કે પાંદડાં કરતાં જળાં જ વિશેષ જોવામાં આવે છે, તથાપિ બુદ્ધિને અનિશ્ચ એને જરા પણ અડકતાં એ પાંદડાંઓમાંથી એ એક જ ધ્વનિ નીકળે છે, એક જ ધ્વનિ નીકળવાનો. આપણે આ વારસો આ પ્રકારનો છે તેનું મૂલ્ય ઇતિહાસ-કલેવર રચવાના વિકટ કાર્યને માટે ભલે ન જોઈ હોય, પણ તેથી એ સમયે પણ ઓછું છે એવું મત કાંઈ દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી; ઇતિહાસ વિધાના પોતાના શાસ્ત્ર અને શીઘ્રસુરી પણ એવા મતને સાફ અંચાલ્ય ગણે છે.

૫ કંઠસ્થ સાહિત્ય અને નીતિ—દત્તકથા અને કંઠસ્થ સાહિત્યને જૂના સ સાર ચિત્રોના નીતિબોધક ભાવનાપોષક અને કલાપ્રેરક બહાર તરીકે મૂલ્યવાન કહેનારને એક દીકાનો વિશેષ ઉત્તર આપવાની જરૂર રહે છે. “પીઠો, ભોજો, અને વેળ” —એવાં આખ્યાન વિચારો. ભોજ કામળીયાની ગેરહાજરીમાં તેની ધરવાળી વેળ તેનો દિલોભન પીઠો હાટી પોતાના પાદર આગળથી વહ્યો જતો સાંભળી નોકરને મોકલી તેને નહોતરે છે, અને તેનો ભોજપીઠાની દોસ્તીને બન્નેના મોભાને અને પોતાની સુધડતાને દીપાવે એવો અતિથિસત્કાર કરે છે. પીઠો હાટી રાજપૂત છે અને ભોજો પણ મર્દ અને વીર છે, પીઠાથી ઉતરે એવો નથી, તથાપિ રાજપૂત તે રાજપૂત. વેળ પણ સ્ત્રીઓમાં રત્ન જેવી છે અને ખરી પતિવ્રતા છે તોપણ પીઠાની આ પ્રમાણે એક જ વાર ઓળખ થઈ તેની અસર એની ઉંડી દૃઢચમત્ક્રીઓમાં કોણ જાણે કેવીય થાય છે, કે એક રાતે ઉઘમાં ને ઉઘમાં તે કંઈ આશુ—અર્થુ લેવે છે, તેમાં પીઠાનો સ્પષ્ટ નામોચ્ચાર પડ્યો જગતો ભોજો સાંભળી જાય છે. પરંતુ: ભોજને વેળ કાળજની કોર હતી તથાપિ તે એ ક્ષણથી

બની ગઈ અણખપતી ! બોબ-વેજના આ પ્રસંગના સવાદના દુહા આ સંગ્રહકર્તાએ સાંભળેલા જણાતા નથી. x બોબએ આગેલી ઠહેલમાં વેજ સાથે એક દાસી અને પોતાની હેલ લઇને માળિયે આવી; પાદરે નદી આગળ થોભી; પહેલે આણે પાછી સાસરે આવતી હોય એમ વસ્ત્રાલંકાર સજ્યા; ચકચકિત હેલ બરી લેઈ માથે મેલી; અને ધુમટો કહાડી ડમકતી ચાલે આવીને પીપા હાટીના દાયરા સામે જ ઉભી અને સો સાંભળે એમ બોલી:

“ બજબજમાંથી આવતી, મેં વાટે નથી કરી ઠહેલ,
હાટી, ઉતાર ને હેલ, -નકર નીસર પગહોઠથી પીઠિયા ! ”

પીઠડે પીઠું ઝડપતાં વાર લગાડી; વેજનાં રૂપગુણધોવ-નની તેને કીંમત નહોતી એમ નહીં; આવી હાકલ મર્દાં અને તે પણ વીર એક જ રીતે સત્કારી શકે એટલી તેને સમજ નહોતી એમ નહીં; એનામાં વીરતા રે મર્દાની પૂરતી નહીં એમ તો નહીં જ; પરંતુ સખાધર્મને મોભધર્મ ગણીને. વીરધર્મના કોઈ એવા જ મોટા ધર્મ સામે સંઘટ્ટનમાં વીરધર્મને ગાંધુ ગાગે-જેનામાં ખરેખરી વીરતા હોય તે જ; કુનિયામાં કોઈ આનો અવળો અર્થ કરશે તો તેઓ જ ઝખ મારે છે એવી પોતાની વીરતાની જોને રૂંવાડે રૂંવાડે પતીજ હોય તે જ. પીઠડ અનુલવી હતો; સંસારમાં સ્નેહીઓ વચ્ચે પણ સમજફેર અને વિરોધના સંનેગ બની આવે છે, તે વખતે સખાનો ધર્મ પાછો સંધી કરવાનો છે, બંનેને સાવ તોડી નાખતાં અટકાવવાનો છે, બેમાંથી એક એવું ડગલું બરવા જાય કે પછી બંને તેટલો પસ્તાવો થાય તો પણ તે ડગલું ન બર્થું ન જ થાય, તો

x મહને પણ હવે આટઆટલે વર્ષે યાદ આવતા નથી.

તેને ખનતાં સુધી વારવાનો છે. લોક પોતાને માટે શું ધારશે તેનો પીઠ વિચાર જ ન કર્યો, વેળ મળે છે એ પોતાનો લાભ પણ એણે ન જ જોયો, વેળને વારવા ખનતું મથન કર્યું. આમા જ્યારે તે હાર્યો, વેળ એકની એ નહીં જ થાય એવી જ્યારે એને ખાતરી થઈ, ત્યારે જ એણે વેળને સ્વીકારી, ઉલ્લાસથી વધાવી લીધી. હવે ઊજળામાં ભોજો પહેલી ઝાળમાં બોલતાં બોલી તો ગયો અને તે પ્રમાણે કરી બેઠો, પરંતુ વેળ પીઠને ત્યાં ખરે જ ગઈ અને પીઠ પણ તેને ખરે જ સંધરી, એમ જ્યારે એણે જાણ્યું, ત્યારે એ પશ્ચિમબુદ્ધિ વીરને કહેને નવી ઝાળ સળગી. પ્રથમની રંગેરંગી મિત્રતા હારોહાર વેરમાં રૂપાંતર પામી. વેર લેવું, પુરેપુરું લેવું, આખી દુનિયા એથી ગાછ રહે એવું લેવું, એ જ લગની બોળના ચિદાકારમાં અણઅણી રહી. વખત જતાં, બનેલો કિસ્સો જૂનો થતાં તે જરાયે નબળી પડી નહીં. આટલો વખત જવા દીધો તે પણ બોલે ઉત્તમ પ્રકારનું જ વેર લેવું એ ઉદાર નિશ્ચય દૃઢ કરવાને માટે. પીઠને એકલ અને અચિંતો અને પોતાનો ખચાવ નકરી શકે એવા સાલુસામાં સપાટીને પૂરો કરવો એ તો બોળને રમત વાત હતી. પણ એ પોતાની જાતને સહજ માર્ગ તો ન જ લેવો, પીઠનો માત્ર ધાત નથી કરતો, એને સામે મહોંએ જીતવો છે, એમ જ્યારે એ પોતાના મનને પૂરેપૂરું મનાવી શક્યો, ત્યારે એ દ્વંદ્વયુદ્ધ માટે લગભગ એકલો-અને પોતે ધારે તે સંજોગોમાં જ યુદ્ધ થાય ત્યાં સુધી કાંઈ નહોતું ન પામે એટલા સારૂ અતીતનો વેર લઈ-માણિયે આગ્યો અને શિવાલયમાં ઉતર્યો. માણિયે હોય તે દર-મિયાન રોજ એક વાર આ શિવાલયે દર્શન કરવા આવવું એવો પીઠને નિયમ હતો. પણ કોઈ કોઈ વાર તે એવા

કવખતે આવતો કે ત્યાં કાળો કાગડો પહોં ન હોય. આંત્ર વખતે પીઠા એકતાનથી સ્તોત્ર બહોતો હોય ત્યાં મીનીડમલે વાંસેથી આવી પીઠાને પૂરો કરવો અને તુરત કોઈ જ ન જાણે એમ યોખાર ગણવા, એ પહોં બોલને રમત વાત હતી, એ મહાલાલયને પહોં બોલે જતી. તે દરમિયાન ચકોર પીઠા ચેતી ગયા કે આ ચોવીરો કલાક શિવાલયમાં જ ગાળતો નવો અતીત બોલે જ હોવો જોઈએ, અને એક દિવસ સ્તોત્ર બહોં રહી પાછા વળતાં તેણે અતીત પાસે જઈ વિવેક કર્યો: “બોલ-ભાઈ, રામરામ.” બોલે પહોં તુરત રામરામ કરી પીઠા પાસે યુદ્ધ માગ્યું, અને બાણેજ પોતા સાથે હતો તેની તલવાર પીઠાને આપી પોતે પોતાની તાણી. પીઠા કહે, હા, હું ત્હારો ગુનાહ-ગાર છું, માટે પહેલો ધાનો હુક ત્હારો, તુ કર. બોલે કહે, પીઠડભાઈ, આ બોલે છે, બીજો કોઈ નથી, મારા ધા પછી સામે માણસ ધા કરી જ ન શકે, ત્હારો એક જ ધા તે સામા માણસનો કાળ, માટે પહેલો ધા ત્હમે કરો. બાણેજ કહે, આ વળી નહું તૂત, કરોને ધા, વાર લગાડો છો ત્યાં પીઠા કરી બેસશે તો મનની રહેશે મનમાં. પીઠા હસ્યો ને બોલ્યો, ના બાઈ, અપરાધી પહેલો ધા ન કરે. એક ધાએ ત્હમે ત્હારો વધ કરી નાખશે તોપણ અનુગ્રહ કંઈ નથી, માટે પહેલો ધા તો ત્હમારે જ કરવો પડશે, હું કરનાર નથી. તથાપિ બોલે અત્યારે ઉદારતામાં બલભલા રાજપૂતને આટે એવો બની રહ્યો હતો તે બોલ્યો. હું પણ અબધડી તો પહેલો ધા નહીં કરું. જુવો, પીઠા, ત્હમે અહીં આગ્યા'તા દેવદર્શને. આ નીકળી પડશે એમ ત્હમને ખ્યાલ જ નહીં. માટે ઘેર કંઈ જરૂરી કામકાજ હોય તે પાછા વળીને ચોડીવારમાં ઉઠેલો, અને પછી યુદ્ધ માટે

જ આવે। એટલે યુદ્ધ કરીશું. આ સાક્ષ્યતા બાણેજના ડોળા
 તે આકાશે જઈને ચ્હોંટયા, પણ પીઠો કહે: હા બાઈ, ઘેર
 કન્યાદાન દેવાનું ધર્મકાર્ય છે તેમાં સો મહારી વાટ જોતા હશે.
 આવાં ધર્મકાર્ય માટે થોડી મહેતલ માગવામાં અપરાધીને પણ
 તોપ નથી, માટે ખરેખર રત્ન હોય તો જઈ આવું. ભોળે કહે,
 યુએથી. પીઠો ગયા. અને ભોળનો બાણેજ જાણે મોતને જ બાળતો
 હોય એવો થઈ ગયો. ભોળે કહે, છે શું ? બાણેજ કહે, મામા
 ત્હમારી મત જ ઠેકાણે નથી એમ જાણતો હોત તો સાથે આવત
 નહીં. પીઠો જેવા કુશ્મનને અહીં દેવ સામે બેકામ સત્તરવાર
 લેલો હતો તેવામાં ગમે ત્યારે ચોળી નખાત તે ત્હમે ન કર્યું. એ
 ત્હમને વર્તી ગયો ત્યારે ત્હમે વૃત્ત લઈ બેઠા અને કહ્યું પહેલો
 ધા તો ન કરું. આ એણે રત્ન માગી તે પણ આપી. અને
 હવે જોતજોતામાં પાંચ પંદર માણસ આ શિવાલયને
 ઘેરી લેશે ને આંપણ પર ઘટ્ટી પડી ચાંચડની જેમ ચોળી
 નાખશે. ભોળે કહે, બાઈ રાજપૂતના વચનમાં ત્હને ભરોસો
 નથી, રાજપૂતોને પણ હું ત્હારા જેવા જાણુ છું, તેનો શો ઉપાય,
 મ્હને તો પૂરો ભરોસો છે. પીઠે કન્યાદાન દીધું, જનને જમાડી,
 અને યાત્રી ઉતાવળે એકલો જ-વધારામાં પોતાની તલવાર
 સાથે જ-પાછો આવ્યો. તલવાર લેતાં વેજએ તેને દીઠો, પાછા
 શીદ એમ પૂછ્યું, તો પીઠો કહે શિવાલયે, અને એટલા અણ-
 સારથી વેજ પણ ચેતી ગઈ, પણ એણે ચે પાછળ કોઈને મોકલ્યું
 નહીં. માત્ર માળા લઈ “ હર હર ” જપતી બેઠી છે અને ગ્રહોં
 લેવાઈ ગયું છે, એમ કરતાં ઘડી બેઘડીમાં ત્યાં પીઠો આવ્યો.
 અને હારે બે મેમાનને તેડતો આવ્યો, તેમને જોતાં વાત વેજની
 નાડીઓમાં લોહી તો માય નહીં. પીઠો કહે આ બે નવા મેમાન,

વરરાજ અને આખી જનથી એ વધુ મોંઘેરા છે, અને મહારા કરતાં એ વેળ એ તહારા જ મેમાન છે. વેળ ધુમટા-ભરી ભોજના અને બાણેજના ઓવારણાં લેતી બોલી: ધન ધડી ધન દહાડો, હથે જરા બેસો કસુંબા કરો ત્યાં હું જ રસોઈ કરી નાખું છું. પીઠાને વચન પ્રમાણે અને એકલો પાછો આવેલો જોઈ ભોજ અને એના બાણેજનું મન છેક જ ગળી ગયું અને વેરને ઠેકાણે આગળ કરતાં બમણી મૈત્રીની સર વહ્ણી તેમાં તણાયા તણાયા એ તણવારો મ્યાન કરી પીઠાને ઘેર વહ્યા આવ્યા.

ઉત્તરું અડૂડના થડ એક જ થૈ
નૈ મળે મૈથડના વેગળયું રહેરો વેળ બણે.

આ પ્રમાણે અરાજપૂત પણ જાતવાન જાતો રાજપૂત જાતની સાથે જ એક ભાવના થડમ બળે છે, જ્યારે બીજી જાતો પાણી થ રણપારથી આપણા દેશપર ચઢી આવેલી છે, જેનાં એ ગળાં નથી.

હવે કંઠસ્થ સાહિત્યની નીતિ અનીતિના સવાલનો ફડચો-એ સાહિત્ય નીતિનો બોધ કરે છે કે નહીં, તે કેવી નીતિ, એવા પ્રશ્નોનો નિકાલ આવાં આખ્યાનને મધ્યધિદુમાં રાખીને કરવો ઠીક પડશે. બીલ-કોળી-કાઠી નીતિ કરતાં રાજપૂતનીતિ ચઢે અને નીતિ એક છે સર્વમાન્ય છે બીલ-કોળી-કાઠી-રાજપૂત એવા ભેદ નીતિ વિષયમાં હોય નહીં, જે ખરી નીતિ તે જ બીલ-કોળી-કાઠી રાજપૂત સર્વને એક સરખી માન્ય હોવી જોઈએ, એ બોધ આ કંઠસ્થ સાહિત્યનાં અસંખ્ય કવનો નાના પ્રકારે કરી રહ્યાં છે. આ ચિત્રો તમામ પાકા રંગનાં છે; તેમનામાં ખૂણે ખોચરે પણ કોઈ રેખા નથી દ્વયર્થી, નથી વ્યર્થ, નથી અસ્પષ્ટ; પ્રકાશ અને છાયા જ્યાં છે ત્યાં ઘેરા અને સમભાવી શ્રોતાના હૃદયને આરપાર પોતાથી ભરી દે એવા છે; અને બનાવોને સાંકળતા સંધિ

પણ એવા નથી કે કાઠ કે વખત બહેના નીપજનો કોઈપણ વિકાર તેમનું બલ હરી શકે.

બીજી જાતનાં આખ્યાનો લઈએ. આ સંગ્રહમાં એકથી વધારે વાર્તામાં વરરાજા ચોરીમાંથી જ ક્ષત્રિયધર્મ બળવવા ચાલી નીકળે છે અને રણસેત્રમાં અપી જાય છે એટલે બીચારી કોડીલી કન્યાના કાઠ કોડને ઠેકાણે રહે છે અને તે સતી થાય છે. મહડતા લોહીના સુખભોગને પ્રજાપાલન ધર્મની હાકલ થતાં તરછોડવા જ યોગ્ય છે, પ્રેમ અને જોબન માણવા યોગ્ય, ધર્મથી ચોરીમાં ગંઠાયેલ દમ્પતીને માટે, તથાપિ વીરધર્મ એથી મોટો એવા બોધના સંબંધમાં જે મત સંભવતા જ નથી.

ત્રીજી જાતનાં આખ્યાનો જુવો: જેમાં આદર્શ અધૂરાં રહે વિધિ કરે સો હોય, ” એ જ સાર નીકળે છે; અને આપણા કવિઓ એવા સંજોગોમાં નાયક અને નાયિકાને પૂરબહારમાં ચિત્રીને કચ્છરસની પરિસીમા આણે છે. આવાં આખ્યાનો પણ આ સંગ્રહમાં અનેક છે, તેમાંથી ફક્ત થતી-“માણસે વિશ્વકર્મમાં પોતાનું સ્થાન જાણવું અને દૈવ જે નીતાડે તે સાંકડન કરવું.” એ નીતિ વિશે પણ જે મત સંભવતા નથી.

સારાંશ કે આવા સાહિત્યના સંબંધમાં, અથવા તેો સાહિત્ય અને કલાના આખા પ્રદેશ વિશે નીતિનો સવાલ જ્યારે જ્યારે આગળ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે મોટે લાગે સમજકેર, જીવંત કલ્પનાશક્તિની ઓછપ, અને ખોટા ગ્રહ જ તેના મૂલ્યમાં હોય એમ મૂઠને તો લાગે છે. જમાને જમાને પરિસ્થિતિ બદલાય છે અને તેની સાથે મરદની મરદાની અને સ્ત્રીના સ્ત્રીત્વ વિશેની આપણી ભાવનાઓ મુદ્દે એ ને એ રહે તથાપી વિગતે બદલાતી આવે છે, અને સામાન્ય રીતે વિગતોમાં જ ગુંચવાઈ રહેતી આપણી

બુદ્ધિ અને કલ્પના મુદા સુધી પહોંચી શકતી નથી. મહાભારતના શકુન્તલોપાખ્યાનમાં શકુન્તલા કુર્ષ્યજાના દરબારમાં જઈને કેવી રીતે વર્તે છે. અને કાલિદાસના નાટકમાં શકુન્તલા કેવી રીતે વર્તે છે. એ બેનો મુકાબલો કરી જુવો. ભારતીય આખ્યાનની શકુન્તલાના વર્તનમાં અનીતિ છે શું ? બોલો વેળને કહે છે આ ક્ષણથી તું મને અણખપતી ત્યારે તે જુદા વાતાવરણની વેળ હાલની વેળની માફક વર્તતી નથી,—“રોધ રોધ રાતી આંખડી, ખૂટયાં આંસુના નીર ” અથવા “મગવતિ વસુધે દેહિ મે વિભરં” એમ ઢગલો થઈને પડતી નથી, અને આખ્યાનકાર કવિને બંધબેસતો ચમત્કાર યોજીને વાર્તાનું આગળ ચલાવવાની ફરજ પડતી નથી—વેળ પોતાનો માર્ગ પોતાની મેળે કરે છે, અને તે એવી રીતે કે એ એનું આચરણ આપણા જમાનામાં આપણી ઉચ્ચ વર્ણના રીતિ રિવાજ પ્રમાણે અનીતિ-મય પણ લેખાય અથવા અનીતિના જવલંત નમૂનારૂપ ન લેખાય પણ તેથી શું ? સાહિત્ય અને કલાના નીતિ અને બાધ આપણે તે તે જમાનાની તથા વ્યક્તિઓની તાદરશ પરિસ્થિતિની વિગતોને ધટ્ટું વજન આપીને જ તોલવાનાં છે. આ આપણે ન કરીએ—ઘણીવાર નથી કરી શકતા, આપણી પોતાની બુદ્ધિ અને કલ્પનાની અશક્તિને લીધે; પરંતુ તેમાં ખરા દોષપાત્ર આપણે છીએ.

બેશક, વેળ મૂલ પતિએ છાડેલી બીજને જાય છે તે પ્રમાણે ઉપર ટાંકેલા પ્રાચીનતર વૈદર્ભી અને શકુન્તલાના દાખલાઓમાં છે નહીં. વેળનું આચરણ આપણને ઘણું વધારે ઉચ્ચ લાગે જ પરંતુ પ્રાચીનતર વૈદર્ભી અને શકુન્તલાનાં આચરણ આપણે તેમની તે સમયની પરિસ્થિતિ અને જે સમુદાયની તેઓ વ્યક્તિઓ હતી તે સમુદાયના રીતરિવાજ પ્રમાણે તોળવાનાં છે, તેમ વેળનું આચરણ પણ આપણે તેણીની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને તોળવાનું છે.

અનીતિ નામે ન હોય કે અનીતિનુ સૂચન પણ ન હોય એવાં ચિત્રો આલેખે તે જ સાહિત્ય ખરું સાહિત્ય, તે જ બોધક સાહિત્ય એવું ધોરણુ તો છેક જ અશાસ્ત્રીય અને અનૈતિહાસિક ગણાવું જોઈએ. ભીમ રણસેત્રમાં દુઃશાસનનુ રૂઢિર બોલે બોલે પાંચે છે, અને એ રૂઢિરવડે દ્રૌપદીનો ચોટલો પણ હોળે છે: યુધિષ્ઠિર નણતો હતો કે જે અશ્વત્થામાં મુલો તે એ નામનો હાથા માણસ નહિ, છતાં નરો વા કુંજરો વા કહે છે; આ પ્રમાણે પોતે બોલશે કે દ્રોણાચાર્ય પ્રાણત્યાગ કરશે. પોતાના જ સત્ત્વવાદીપણા માટેના દૃઢ વિશ્વાસથી એવું યુધિષ્ઠર ચોક્કસ જાણે છે તથાપિ તે આ વખતે આમજ બોલે છે: વગેરે અનીતિના વધુ ઓછા ઉગ્ર બનાવો ઉંચામા ઉંચા સાહિત્યમાં આવે છે. સર્વ દેશોના દરેક જમાનાના સાહિત્યમાં આવે છે. જડ અને હઠીલા અને મતાન્તર-ક્ષમા કે ઐતિહાસિક ઉદાર દષ્ટિ જેમને શક્ય જ નથી એવા મુગ્ધાળવા પ્યુરિટનો (puritan) આ ઉપરથી જમાને જમાને પોકારી ઉઠે છે કે નાટકો એ બદી છે, રંગભૂમિચ્ચ: બંધ કરો, કવિતા અને કલામાત્ર વિલાસ છે એટલું જ નહીં પણ અનીતિમય અનીતિપ્રસારક વિલાસ છે, જેની લોકપ્રિયતાનું પ્રમાણુ તે આપણા સમાજની અધોગતિનું જ માપ છે; અને ટોસ્ટોઈ અને પ્લેટો જેવા પ્રતિભાવાન લેખકો પણ કોઈ કોઈ વાર અકળાઈ જઈને શાસન છોડે છે કે નાટકકાર, સંગીતાચાર્ય, કવિ આદિ વ્યક્તિઓ જ સદ્ગતિને બદલે અસદ્ગતિને પોષનારા છે, તેમને નાતબદાર મુકે દેશપાર કરો વગેરે. પરંતુ આવાં શાસનોનો જનસમાજની સામાન્ય સમજ કદાપિ સ્વીકારતી નથી, કદાપિ સ્વીકારશે નહિ. જનસમાજની સામાન્ય સમજ જાણે છે કે આવાં શાસનો સાહિત્ય અને કલાને ઉગ્ર અન્યાય કરે છે. પ્રાચીન ગ્રીસની દેવસૃષ્ટિ (mythology) માં

સાહિત્ય અને કથાની અધિષ્ઠાત્રી શક્તિઓને દેવીઓ નહીં પણ દિવ્ય સુંદરીઓ કહ્યેલી છે; આપણી દેવમૃદ્ધિની પરિભ્રમણમાં કહિયે તો તેઓ બ્રહ્મા વા સરસ્વતીનો પદવીની નથી, પણ એ દેવ વા દેવીની વિભૂતિઓ છે; પૂજ્ય અને સાથે ભોગ્ય પણ છે; સર્વભોગ્યા અને તો પણ પવિત્ર છે; દેવીઓ નહીં પણ અપ્સરાઓ છે; અને આબાલવૃદ્ધ-મોહક, નખરાંબાજ, માયાવી અપ્સરાઓ હોવા છતાં નિષ્કલંક અને પૂજનીય છે.

તા. ૨૭-૩-૧૯૨૨

બલવંતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોર

કાઠિયાવાડની
જૂની વાર્તાઓ

“ લેજો દહાવો લોક, આજ હંમે માંડી હાટડી;
ફેરો નથી જ ફેક, વકરો વહાણને મળ્યે. ”

કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ

છેલ જરાર ને રાણી સુમના

“છેલ જરારહિકો ચિત્ત વાહિ,
મોહ મોમના વાપર છાઈ.”

પ્રવીણ સાગર

કુચ્છમાં કેરાકોટ નામે કિલ્લો છે. ત્યાં મૃગતમાસી નામે રાજ્ય રાજ કરતો હતો. આ રાજ્યના દરબારમાં વખ્ખાની મારી તેની બેન પોતાના બે નાના પુત્રો ને એક પુત્રી સાથે આવીને રહી હતી. આ તો વાની મારી કાયસ આંહી છે એમ ગણી રાજ્ય બેન તથા બાણેબેને ધણા જ પ્રેમથી સંભવ લાગ્યો. રાજ્ય પાકટ વયે પહોંચ્યો છે. છતાં તેને પુત્ર કે પુત્રી કાંઈ સન્તાન નથી ને આમ દુઃખણી બેન તથા બાણેજ પોતાને ત્યાં આવી રહ્યાં છે તેથી તે પોતાનું અહો-ભાગ્ય માને છે. બાણેજ મોસાળમાં ધણાં જ લાડથી બેન

રાય એવી આર્ય લોકની પ્રથા પડી ગઈ છે, તેમાં વળી નિઃસન્તાન મોસાળે તો મામા મામીઓ બાણેજને હુલાવી પુલાવી કલાવી રમાડીને બહુ જ લાડ લડાવે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. રાજ્ય મૃગતમાસી પોતાના બાણેજ ઠેળા અને જરારને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે ને સાથે જ રાખી ઉછેરવા લાગ્યો. ખુદ રાજ્ય આ પ્રમાણે તેમને હુલાવે પુલાવે રમાડે ને મોંઘા કરે તો પછી રાણીઓ અને રાજ્યપુરુષો તેમનાં વધારે ને વધારે અછો અછોવાનાં કરે એમાં શી નવાઈ ?

આલાક ને જીવરાં છોકરાં હમેશાં સૌને બહુ જ વ્હાણાં થઈ પડે છે. ઠેળા તથા જરારમાં ઠેળો મોટો ને જરાર નાનો હતો. ઠેળો સ્વભાવે કંઈક ખૂટો ને અતડે-હતો. થોડો ઈર્ષાળુ ને પાખંડી પણ ખરો; સૌર્યથી બરપૂર ખરો. પણ કોમળ સૃષ્ટિની કીમત કરી યાદોમ ઝુકાવનાર નહો. કંઈક દમલ-બાજ ને સ્વાર્થી. આ બાબુએ જરાર સર્વશુભસંપન્ન હતો. નાનપણથી બંનેને રાજ્ય મૃગતમાસી સાથે ઉછેરતાં છતાં બંને બાઈની પ્રકૃતિમાં ફેર જાણે પડ્યો. જરાર ઉદાર વીર થયો. મોટમનો મોજીલો થયો. કોમળ સૃષ્ટિનો સાથો પારખુ થયો. પારકા માટે માયું મૂકતાં જરારને જરા વાર ન લાગે. કોઈનું બહુ થતું હોય તો પક્ષવારમાં સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવામાં જરાર પાછું વાળી ન બુઝે. મમી તેવું બેખંભ વોરવામાં, કષ્ટ સહેવામાં, તે કદી પણ પાછી

પાની નજ ભરે. જરાર વચન પાળનાર હતો; ટેકી હતે વીરમઈ હતો. ધરડો મૃગતમાસી રાજસભામાં, રાજકામ કાજમાં, બાણેજીને સાથે રાખી નિપુણ ખનાવવા લાગ્યે બાધનું આવું મોટું મન તથા ઉત્તમ વર્તન જોઈએનું કુંવરખ પોતાનું દુઃખ વિસરવા લાગી. મામે ઠેખાને લશ્કરનો ઉપાખનાવ્યો ને જરારને રણવાસમાં કામકાજ પર રોક્યો.

એક દિવસ રાજા મૃગતમાસી કચેરી ભરી બેઠો. એ બંને બાણેજ, પ્રધાન અને અન્ય રાજપુરુષો પણ કચેરીમાં સૌ સૌને સ્થાને બેઠાં છે. ચારણો, બાટો, બંદીજનો ગુણ ગાન કરી રહ્યા છે, આનંદ આનંદ આખી કચેરીમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેવામાં ત્યાં રાજખાગના માળીએ આવી બે હા બેઠી કહ્યું કે:—

સોના શીંગા રૂપા ખરી રે—ખરી રે,
એની કોટમાં મુખર માળ;
રૂઠો મરધણો દૂર દેશનો રે—દેશનો રે,
કરે નિત્ય વાડીમાં રંજાડ;
આજ એને તો પૂર્યો અંપો કંધનેરે-દંધને.

હે રાજા, સોનાજડિત શીંગડીને રૂપાજડિત ખાંડ વાળો એક રૂપાળો નાભુક મૃગસો, વળી જેના મળામાં મુખર માળ નાંખી છે એવો, હમેશાં આપણી વાડીમાં આવી કુંધનો ચારો કરી જાય છે. પણ આજ તો મેં તેને ખારા

બંધ કરી પૂરી દીધો છે. તે મૃગસો વાડીમાં હમેશાં બાંધી
જ નુકસાન કરી જાય છે ને હું આપને માટે માળા
કે મજરા બનાવી લાવી શકતો નથી.

માળીનું આ કહેવું સાંભળી સર્વ સભાજનો સ્તબ્ધ
થઈ ગયા. આ મૃગ કંઈ જંગલી મૃગ નજ હોવો જોઈએ.
પણ જેમ સીતાને અજ્ઞાન જોવો મૃગ મળ્યો હતો તેવો
જ આ મૃગ લાગે છે. માટે ચાલો તો આપણે તેને જોવા
જઈએ એમ કહી રાજ બોલ્યો:—

મમાર પાલક એનો ગામડું રે ગામડું,
હરો ઇ માયા મહીં મસ્તાન લો:
બાંધ્યો ન ખવરાવે એને બાજરો રે બાજરો,
કાંતો હરાયો એ છે હેવાન લો:

આજ તો અંત એનો આપણે આણશું રે આણશું.
ખરેખર, એ મૃગનો રક્ષક કોઈ સોનીને મૂર્ખ
ગામડીઓ હશે કે જે પોતાના પૈસાના જોરથી છઠ્ઠી
જઈ મૃગને આ પ્રમાણે છૂટો મૂકે છે ને પારકું ચરાવી દે
છે. કાં તો ઘેર બાંધી રાખી તે મૂર્ખ તેને બાજરો નહીં ખવરા-
વતો હોય, અગર તો તે મૃગ પારકાનું ચરી ખાવામાં ટેવાઈ
ગયો હશે. ભલે જે હોય તે ખરૂં પણ આજ તો તે મૃગનો
ભવ આપણે લેવોજ.

તેણે આખી વાડી ઉજડ કરી નાંખી. હાલમાં કોઈ
પુલ ખુલ પણ પામતું નથી. આમ બોલી ઘોડા મંગાવી બંને

બાણેજ સાથે રાજા ચડી સ્વારીએ વાડીએ આબ્યા. રાજા
ધર્મ પ્રમાણે મૃગને બાંધી મારવામાં મદદ નથી પણ પાપ
છે, તેથી માણાને કહ્યું કે “ મૃગને છુટો મૂકી દે. ” માણાએ
તર્તજ તેમ કર્યું ને આગળ મૃગ ને પાછળ સ્વારોનું ટાળું
ધસી રહ્યું. મૃગ તો સપાટ પ્રદેશ વટાવી જંગલમાં દાખલ
થયો. રાજા તથા બધા સ્વારો પ્રચંડ તાપથી ચાકીને
ભોથ પોથ થઇ ગયા; તેથી મૃગની પાછળ જવાનું માંડી
વાળા ત્યાં અટક્યા. મર્દ જરારને તે ગમ્યું નહીં. લીધી વાત,
કરેલ સંકલ્પ, વૃથા ન જ થવા દેવાં એવા મક્કમ મનનો તે
હતો. “ હું તો એ મૃગને માપી પછી જ ગામમાં દાખલ
થઇશ ” એમ બોલી તેણે મૃગની પછવાડે પૂરપાટીએ મારી
મૂક્યાં. ફક્તગપર ફક્તગ હતો મૃગ આગળ ધસ્યો જાય છે
તેની પછવાડે ઉમાએલ બાલે સ્વાર પણ “ આ લીધા લીધા ”
માની પૂરપાટીએ ધસી રહ્યો છે. પણ મૃગ મરાતો નથી ને
બંને વચ્ચે હવે વધારે અંતર પડવા માંડ્યું છે. આ જોઈ
જરારે પોતાના ઘોડાને ઠપકો દેતાં કહ્યું:—

ઠાભો ઘોડો હું તો ઠારડો રે ઠારડો,
તેતો લજવી તેજણુ ફરી કુખ ઘોઃ
પેલી વલણેરે મરણા મારતે રે મારતે,
મારા મામા ફરી જ સનમૂખ—ઘોઃ
પણુ આ પાછળ રાખ્યો તે પણ પામરા રે પામરા.

હે, ઘોડા જો કે તું તદ્દન કાળો છો, પણ તું દારડાં ઘોડાની જાતનો નીવડ્યો; ખરેખર તેં તો તારી જાતવંત મા તેજશ્વની કુખને લગાવી. કારણ કે જો તું ખરેખર જાતવંતો હોત તો તો મેં મારા મામાની જ સન્મુખ તે હરણને માયો હોત, પણ હે અણુજ પ્રાણી, તેં મને આમ પાછળ રાખ્યો, અને મને ભોંઠપ વેરાવી.

આ પ્રમાણે પોતાના સ્વાર જરારે પોતાને ઠપકો દીધો તે પોતાથી ન સંખાયો હોય તેમ અને પોતા પર જાણે તલવારનો ઝટકો પડ્યો હોય તેમ જરા તપી જઈ તે ઘોડે જવાબ દીધો:—

તાંણીને બાંધો રે જરવા તંઝડો રે—તંઝડો,
અને જરા દીલી મેલોને લગામ—લો:
પછી પેલી રે તલપે એ મરચો મારજ્યો રે મારજ્યો
લેજ્યો મોલે મામા કેંઈ ઇનામ—લો:
હિમ્મત તો રાખોને જરવા રૂદિયે રે રૂદિયે.

હે જરાર, મારો તંગ મોળો પડી ગયો છે તેને નીચે ઉતરીને તાણી બાંધ અને મારા મોંનું ચોકડું તું તાણી રાખ છ તે ઢીલું મૂકી દે; અને પછી જો કે પેલી જ ફલાંગે આ નાસી જતા મૃગને તું મારી શકજ કે નહીં અને મામા મૃગતમાસી પાસેથી ઇનામ મેળવજ કે નહીં.

ઘોડાનું આ બેલવું સાંભળી જરારે નીચે ઉતરીને ઢીલો પડેલ તંગ તાણી બાંધ્યો. પછી ઠેકડો મારી સ્વાર

થયો ને લગામ તદ્દન ઢીલી મૂકી દીધી. ઘોડો તો તુર્તજ પવનવેગે ઉડવા લાગ્યો ને આગળ ધસી જતા મૃગને એક પળમાં તો 'લીધો આ લીધો' થઇ રહ્યું. જંગલ ને ઝાડી વટાવી મૃગ બહાર ખુલ્લા પ્રદેશ પર આવ્યો. સ્વાર પણ તેની પછવાડે જ લાગ્યો હતો. આમ કરતાં તેઓ ઉરણુ ગઢની સીમમાં દાખલ થયા. મૃગ હજુ તો પોતાની વાડી નજીક પહોંચે છે ત્યાં તો પાછળ ધસતા જરારે પોતાનો ઉગામેલ બાત્રો તેના કેમળ અંગમાં ખોસી દીધો. આ દખ્ખ એ વાડીમાંથી બે કન્યાઓ જોઈ રહી છે. એક અઢાર ઓગણીશ વર્ષની છે ને બીજી સોળ વર્ષની સુંદરી છે. મૃગ ધખ દધને ધરણીએ ઢલ્યો કે તે નાની કન્યાના હૃદયમાં આંચકો લાગ્યો; પણ તે સ્વારની મુખમુદ્રા અને અંગ એવાં તો સુંદર તથા આકર્ષક હતાં કે મૃગ ધખ દધને ધરણીએ ઢલ્યો તે ધખકારો અને પોતે જ એ મૃગને પાંખી પોખી ઉછેર્યો છે તે વિચાર તેના હૃદય પર ક્ષણવાર પણ ટક્યા નહીં. વિજળીનો ઝળકારો જેમ પત્રવારમાં આખા કાળા જંગલને તેજોમય બનાવી દે છે, તેમ તે સ્વારથી તેના હૃદયમાં કોઈ અજબ જ્યોતી પ્રકાશી ઉઠ્યો. મોટી કન્યા સુંદર હતી પણ તેનાં નયનમાં ગમ્ભીરપણું હતું. તેને તો આની ઝાઝી અસર ન થઈ. તે તો કોઇ મૂર્ખ સ્વારે મૃગને માર્યો; કોઇ શિકારીએ એની ખખર ભેવી જોઇએ એમ લવવા લાગી. મૃગ તો નીચે પડ્યો છે. તેના શરીરમાંથી

પુખ્તળ લોહી વહી ખાખડાં બરાયાં છે. માથુસો ત્યાં
 બેગાં થઇ ગયાં. કોઇ સ્વારને ધિક્કારવા લાગ્યું તો કોઇએ
 કહ્યું કે હે મૂર્ખ સિકારી તો આ મૃગને મારી અમારી
 મુમના ખાનું ધણું ભુંકું કર્યું; ત્યાં કોઇ કહે કે રાજા પ્રાગ-
 મલજનો તું મોટો ગુનેગાર થયો, માટે ઉતર નીચે ને ચાલ
 દરબારમાં; પણ જરાર કોઇને લેખવતો નથી ને હસે છે.
 આ જોઇ એકે કહ્યું:—

માર કુટતો રૂપે માધવો રે માધવો,
 ઝાણું રાખે આ જીવાનીનું જોર લો;
 મૃગ તો માર્યો રે મુમના ખાઇનો રે ખાઇનો,
 છા ધું અમારા રાજનો મોર લો;
 છાટી ઉમરનો છાકરો ચળાળલો રે.

આ જીઓને, હજી તો મૂછનો ફોરો મોંએ ફુટે છે.
 ને રૂપમાં તો જાણે માધવો નળ પંડે જ હોય નહીં શું! પણ
 બહુ મિનજી લાગે છે, ને ઉગતી જીવાનીનું ઝાણું જોર
 રાખે છે. અરે, તે અમારી મુમના ખાઇના મૃગને માર્યો
 છે, અને તું અમારા રાજા પ્રાગમલજનો ચોર છે. ઉમર
 તો નાનો છે, પણ છાકરો અટકચાલો દેખાય છે.

પોતાની બહાલી મુમના ખાનું આમ અહિત કરનારને
 ગામ લોક તિરસ્કારી રહ્યાં છે, ત્યાં તો તે વાડીમાંથી એકે દાસી
 નામે સવંચિકા ત્યાં આવી. મુમના ખાની આ બહાલી દાસીને

જોઈ સૌ દિલગીર થયાં, તથા હવે શું થશે એ જોવા વિસ્મિત થઈ ઉભાં રહ્યાં. પણ લવંગિકાએ તો સ્વારને ઠપકો ન દેતાં ગામ લોકને કહ્યું કે “બાપએ કહાવ્યું છે કે બલે મૃગ મૂઓ. આ વીર મર્દને કોઈ ન સતાવતા: એનું અપમાન કોઈ ન કરતા. એને રાજગદમાં લઈ જઈને ઉતારો આપો.”

પોતાની બહાલી મુમના બાનું આ પ્રમાણે અહિત કરનારને ગામલોક ધિક્કારી રહ્યાં છે. ત્યાં તો લવંગિકાનું ઉલટું આમ સ્વાગતભર્યું વલણ તથા બોલવું થયું તેથી સર્વ લોક મુગાં થઈ ગયાં ને તે સ્વારને કોઈ સલામ કરવા તો કોઈ તેના ઘોડાની લગામ ઝાલી રાખવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે ચાલી રહ્યું છે ત્યાં તો રાજા પ્રાગમલજી પંડે ત્યાં આવ્યા ને તે સ્વારને કહ્યું:—”હે વીર યુવાન, તે વિનાકારણે મારી બહાલી પુત્રીના આ મૃગને મારી બધું જોડું કામ કર્યું છે. તું અમારા રાજનો યુનેગાર છો. પણ બાપ તારૂં મુખ જોતાં તું કોઈ રાજબીજ સામ છ. તો હવે તને મારે શું કહેવું ? અમારે અમારા રાજધર્મ પ્રમાણે તારો આદર સત્કાર કરવો જોઈએ. માટે ચાલ રાજગદમાં.” રાજા પ્રાગમલજીનાં આવાં વિવેકબર્યા વચનો સાંભળી તથા જે સુંદરી મુમના માટે પોતે બધું સાંભળ્યું હતું, જેનાં દર્શન કરવા પોતે તલસી રહ્યો હતો તથા જેનો જાપ વગર જોયે પોતે છુપો જાપ્યા

કરતો હતો તેનું અસ્થિત પોતાને જ હાથે આમ થયેલું જાણી
જરાર જામવાણો પડી ગયો. તે તો બોધ્યા આધ્યા વિના
અશ્વ પરથી નીચે ઉતરી વૃદ્ધ પ્રાગમલજીના ચરણમાં માથું
નમાવી, પછી અદ્ય વાળી ઉભો રહ્યો. યુવાનનો આવો
વિનય જોઈ પ્રાગમલજી પણ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. એના
મનમાં આવ્યું કે “ આ વીર યુવાન સાથે મારી લાડકવાઈ
મુમનાનું લગ્ન થાય તો કેવું સારું ! પણ કયુરો આડી છે.
મોટીને પહેલાં ઠેકાણે પાડવી જોઈએ. હશે જોશું શું થાય છે
તે. ” વળી યુવાન સામું જોઈ તેણે તેને પૂછ્યું “ બાઈ તું
ક્યાં રહે છે ? તારું નામ શું ? ” “ મુરખી, મારું નામ જરાર,
હું કેરકોટના રાજા મૃગતમાસીનો બાણેજ છું. મારા મામાની
વાડીમાં આ મૃગ હમેશાં આવીને રંઝાડ કરી જતો ને એક
પણ પ્રુલ્લ રહેવા દેતો નહોતો. તેને પ્રુલ્લજ ચરવાનો હેડો લાગી
રહ્યો હતો; માળી હમેશાં આવીને ફરિયાદ કરતો. અમે
તેની પછવાડે પડ્યા. હું તેની પછવાડે ઠેક સુધી લાગ્યો
ને આ પ્રમાણે તેને આંહી મારવાને શક્તિવાન થયો. ”
યુવાનનું આ બોલવું સાંભળી રાજા પ્રાગમલજી તો વિસ્મયમાં
ગરકાવ થઈ ગયા: કારણ કે ક્યાં ઉરણુમદ ને ક્યાં કેરકોટ !
બંને વચ્ચે સો ગાઉનું અંતર ને હમેશાં મૃગ ત્યાં જમ
પ્રુલ્લ ચરે ને તેની ખખર પડતાં યુવાન તેની પછવાડે આવ
અને અન્તે આટલી વિકટ મજલ કરીને આ મૃગને હણે,

એ તો ખરેખર વિચિત્ર ખીના છે. મગજમાં ન ઉતરે એવી વાત છે. પણ આ યુવાન ખરો મર્દ અને ટેકી છે; મારે અસંભવિતે નથી. હશે જે થયું તે ખરું. આમ મનમાં લાવી પ્રાગમલજી તેને લઈ રાજગઢમાં આવ્યા. દાસી લવંગિકાએ વાડીમાં જઈ આ સર્વ વૃન્તાત કથુરા તથા મુમનાને કહ્યા. વળી આનંદથી ઉભરાઈ તેણે વધારે કહ્યું કે “ જેન એ તો કોઈ રાજપુત્ર છે. એનું નામ જરાર. એનાં રૂપ, ગુણ, મૌવન વિષે આપણે ધણુંય સાંભળ્યું છે.” જરાર નામ કાને પડતાં મુમનાના હૃદય પર કાંઈ મીઠા ઉછાળા ઉછળવા લાગ્યા. જે પ્રેમીને પોતે રાત દિવસ ઝંખી રહી હતી તેનાં દર્શન આમ સહજ થયાં તેથી તે પ્રજ્ઞનો પાડ માનવા લાગી; પણ ગમાર કથુરા તો તે તરફ તદ્દન બેદરકાર જ રહી. તેના હૃદયમાં જરાય ઉત્સુકતા આવી નહીં. બાલાઓ ત્યાંથી ઉઠી રાજગઢમાં આવી. રાજ પ્રાગમલજી કોઈ પણ રીતે જરાર સાથે પોતાની બહાલી દીકરી મુમનાને વરાવવા માગતા હતા. પણ તે કેવી રીતે અને ? પછી વાતવાતમાં શંકા કાઢી તેણે કહ્યું:—“ હે યુવાન, તું કહે છે કે કેરાકોટની વાડીમાં આ મૃગ હમેશાં પ્રુલ્લ થરી જતો પણ તે વાત મારે ગળે ઉતરતી નથી. ” પોતાની વાતમાં રાજ શંકા લાવે છે. ત્રણી જરાર જરા તીખો થઈ ગયો ને બોલ્યો:—“ રાજજી, આ મૃમનું પેટ ચીરી જોશો તો તાજાં પ્રુલ્લનો કુચો ત્યાં હશે. જો તે ખોટું

ઠરે તો માઈ માયું કુલ. " ત્યારે રાજ પ્રાગમલજીએ
 કહ્યું કે " જો તે ખઈ ઠરે તો મારી બે પુત્રીમાંથી
 એક તને આપું. " આ પ્રમાણે નક્કી કરી તે
 મૃગનું પેટ ચીરાવી જોયું તો અંદરથી સુવાસિત
 તાજાં ફૂલનો કુચો નીકળ્યો. રાજ પ્રાગમલજી સરત
 હારી ગયા. પણ ભાવતું હતું ને વેલે કહ્યું એમ તેને થયું.
 તુર્તજ પોતાની બંને પુત્રી તેની નજરે પાડવાની તેણે તદ-
 ખીર રચી. દાસી મંજુધાપા સાથે કથુરા ને લવંગિકા સાથે
 મુમના રાજભુવનના ચોકમાં આવી દાસી તથા સાહેલીઓ
 સાથે રાસ લેવા લાગી. એક બારીમાંથી જરાયે તે જોઈ લીધું.
 તેણે બે બેનમાંથી કથુરાને પસંદ કરી. કારણકે નાની બેન
 મુમનાનું મુખ મ્હાન હતું. જરારના વિચારમાં ને વિચારમાં
 મુમના શુદ્ધશુદ્ધ બૂલેલ, રાત્રે જરાપણ નિદ્રા વિનૈની
 રહેલ; તેથી તેની આંખો ઉપસી ગઈ હતી ને વિરહે ઘેલી જાણે
 વિહ્વળ હરણી હોય તેવી દશા તે ભોગવતી હતી. તે રાસડા
 લેતાં પણ કંઈ ઢંગધડા વગર તાળી નાંખતી તથા પગલાં
 ભરતી હતી. તેનો જીવ કશામાં ચોંટતો નહોતો. જરાયે તો
 આ કથુરા જ મુમના હશે એમ ધારી રાજ પ્રાગમલજીને
 કહાવી દીધું કે મોટી પુત્રી સાથે હું લગ્ન કરવા ખુશી
 છું. પ્રાગમલજી આ સાંભળી બહુ વિચારમાં પડી ગયા. પણ
 ખેર, એક તો ઠેકાણે પડે છે એમ ગણી તેણે તુર્તજ લગ્નની

તેયારી આરંભી. કથુરા તથા જરારનાં લગ્ન વળતે દિવસે કરી નાખ્યાં. લગ્ન થયાં ને પહેલીજ રાત્રે જરાર કથુરાને અવાસે જવા નીસર્યો. રાત્રિ થોડી ગઇ હતી અને નગરોળ કથુરા દિવસના થાકને લીધે પલંગમાં એમ ને એમ ઉઘી ગઇ હતી. તેનાં લૂગડાંલતાં વાળખાળનું કાંઇ ઠેકાણું નહતું. જરારને અગાઉથી કંઇ પણ ગખર આપ્યા પહેલાં અચ્ચુચ આવતો. જોઇ ચતુર દાસી મંજુધોષા વિચારમાં પડી ગઇ. આ પહેલીજ રાત્રે પોતાની બાઈના આવા ઢંગ જોઇ ચાલાક વરરાજા જરારનો છત્ર ઉઘો થઇ જશે, ને પહોંલેજ કોળીએ માખી આવ્યા પછી તેની અપ્રીતિ થઇ તે થઇજ, એમ મનમાં લાવી, તે સમસ્યામાં કથુરાને સંભળાવવા લાગી:—

અહીં ઉઘે છે તું તો આવડી રે આવડી,
તું તો વારી નીંદરડીને હઠાડ-લો:
સુવા આરે છે તારો સાયત્રો રે સાયત્રો
તે તો તને નધરોળ ગણશે નાર-લો:
મેડીએ આ આવે વાલમ મલપતો રે.

અરે બેન, તું તો આટલું બધું ઉઘ છે પણ હવે તારી ઉઘને દૂર કર. તારો પતિરાજ અહીં સુવા આવે છે અને તને આમ ઉઘતી જોઇ ગમાર ગણશે. જો જો આ તારો વલ્લભ હોંસનો ભર્યો મેડીએ આવે છે. ઉડી ઉભી થા.

દાસીનાં આ વેણુ સાંભળી કથુરા એકદમ ઉભી થઇ. પોતાનાં લુગડાં સમાં કરવા મંડી; વિખરાયલા વાળ સમા-

રવા ભાગી પથુ બધું ઠીકઠીક જોઠવે તેટલો હવે વખત
નહોતો રહ્યો તેથી જરારને જરા યુક્તિ કરી ત્યાં રોકવા
તેણે દાસીને કહ્યું:

મંજુષોષા બાની ! બેનડી રે બેનડી,
નથી ટુંથી વાલેરો ભરવાર-લો:
આવતા હેમરાજને જરાક રોકજો-રે રોકજો
જરા જુમતેથી જઈને દ્વાર-લો:
જરવો ન જાણે જરા ભેદને રે ભેદને.

હે બેન, મંજુષોષા, તું તો મારી સગી બેન જેવી છે.
તું તો મને મારા પતિ કરતાં પથુ વધારે બહાલી. તું એ
મારા આવતા સુંદર પતિને વિનયથી એ ન જાણે
તેમ યુક્તિ કરીને બારણા પાસે જઈને રોક કે હું તૈયાર
થઈ જાઉં.

બુદ્ધિશાળી ને ચતુરને કંઈ શિખવવું પડતું નથી.
કૃતિકાર્યમાં કુશળ દાસી એકદમ બહાર આવી; આવતા જરારને
સામી મળી અને વિનયથી જરા મસ્તક નમાવી બોલી:—

અંધાળ કહે છે માડું મીડીએ—રે મીડીએ,
તમને ભેટવાનું એને તાન—લો:
કંચરોઝોડરો ને પેરે કાંચળી—રે કાંચળી,
આટલી રાખો ને અમારી આજુ લો:
વારી જઈ જરવા વારી, લઈ વારણાં—રે વારણાં.

હે જરાર ! મારી બાઈ અત્યારે સ્નાન કરે છે. તે

તમને બેઠવાને ધણું અધીરાં બની ગયાં છે. તેણે પેતાનું
ઝોઢણું તો ઝોઢી લીધું છે અને હવે કાંચળા પહેરે છે.
જરા મારા પર કૃપા કરી તે સર્વ વસ્ત્ર પહેરી લે ત્યાં
સુધી અત્રે જોડી થાઓ તો સાફ. આટલી મારી વિનંતી
સ્વીકારો. હું તમારા પરથી ઘેળી જાઉં.

આ પ્રમાણે જોડી બે હાથ લાંબા કરી તે ચતુર દાસીએ
તેને જોડી કરવાના હેતુથી તેનાં મીઠકાં લીધાં. પણ ચતુર
જરાર કાંઈ આવી દાસીબાસીનો લીધો જાય તેવો નહોતો.
તે તો તુર્તજ પાછ ગયો કે અત્યારે વળી સ્નાન કેવું ?
આ તો બધી દાસીની બનાવટ છે. બાઈ સૂઝ ગઈ હશે તે
ઉડી તૈયાર થાય ત્યાં સુધી મને અત્રે રોકવાની આ
તકબીર છે. મુંગે મોઢે અત્રે જો ઉભો રહીશ તો તો
જીખક ગણામ્મશ. હું તો લે ને આ ચતુરને પણ સમજાવી
હઉં કે હું કંઈ તારો છેતર્યો જાઉં તેમ નથી. તુર્તજ
તેણે મંજુધેભાને ઉત્તર દીધો :

સગાં કુટુંબી બાધના સૌ જીવે રે સૌ જીવે,

નથી આવી મોસાળખાંથી વાત—હો :

અમુરાં સ્નાન શણી શીદ કરે રે શીદ કરે,

આ તો અમને અંતર ઉતપાત—હો :

કે સુંદરી સુતાં છે સમી સાંજનાં રે.

અરે દાસી, તારી બાધનાં બધાં સગાંવાલાં તો હજી
જીવે છે. વળી તેના મોસાળખાંથી પણ કાઢનાં મૃત્યુના

ખંખર નથી આવ્યા કે તેનું નાવાનું તારી બાધને હોય. ત્યારે તારી બાધ આમ આ મોડી રાતનાં કાં સ્નાન કરે છે ? મને તો લાગે છે કે ખરેખર તારી બાધ સમી સાંજનાં ઘોંટાછ ગયાં છે ને તેને ચેતવી ઉઠાડી ઉભાં કરવાનો આ ઉપાય તારે કરવો પડે છે.

દાસી આવો ચતુરાઇ ભર્યો જવાબ સાંભળી ઝંખવાણી પડી ગઇ ને મુંગી મુંગી નીચું જોતી ઉભી રહી. જરાર તો આગળ વધી અવાસમાં દાખલ થયો. ઉંઘમાંથી એકાએક ઉઠીને કથુરા વિખરાયલા વાળ સાથે આંખો ચોળતી લૂગડાં ખુગડાંના ઠેકાણા વિના ઉભી થઇ ગઇ, અને પોતાની નખજાઈ છુપાવવા ધુંધટ તાણી ઉભી રહી. જરારે આ જોઈ કહ્યું: “ સુંદરી, એકાન્તમાં પતિની લાજ હોય નહીં, તો હવે ધુંધટ ખોડીને મારી સાથે વાર્તાલાપ કરે ને આ પલંગ પર બેસો. ” તે બોલ્યો:—

ધુંધટ ખોડીને તમે ગારીયાં રે ગારીયાં,

રઠિયાણી અમારી નાય લાજ—લો!

નથી અબણી રાજ રીતડીરે રીતડી,

નથી અધિકું કાંઇ તખત ને તાજ—લો!

સરમ મેલીને બાલો સુંદરી રે સુંદરી.

હે સુંદરી, મારી લાજ તારે હોય નહીં. મારે ધુંધટો ખોડીને મારી પાસે આવીને બેસ. હું કાંઇ રાજરીતજો અબણુ નથી. અરે તારા કરતાં રાજપાટ મારે વધારે જડાહું નથી.

તે માફે બધું તાફેજ છે. માટે હે સુંદરી મારી પતિની શરમ તજી મારી સાથે જરા મીઠી મીઠી વાતચિત તો કર.

પણ નગરોળ ને માનિની તથા પોતે રાજની પુત્રી છે એવા છાકવાળી કથુરાએ જરારનાં આવાં બહાસબંધી વચનોપર ખ્યાન આપ્યું નહીં પણ ઉલટી વધારે મોંઘી થતી બોલી.

ઘેર વાગે રે છપન લાખ પરે રે લાખપરે,
નથી ધામ ધરાનો પાર--હો:

રાજ માગણુ અમને શું ધારીયાં રે ધારીયાં,
અધિક અમને શું એથી દેનાર--હો:

બાક્યે બહુ કું તમે બાવરા રે બાવરા.

મારે કાંઈ ધનનો પાર નથી. મારે ઘેર તો છપ્પન પર ભેરી વાગે છે. મારે પૈસો, જમીન, ધામ કયાની ખોટ નથી. તમે મને શું માગણુ બાગણુ ધારી કે આમ બકો છો ? આ બધું મારા બાપનું માફેજ છે. આથી વધારે તમે મને શું આપવાના હતા ? મને તો એમજ લાગે છે કે તમને કાંઈ બોલતાંજ આવડતું નથી, નહીં તો મારા જેવી સાથે ધન ધામ ને રાજપાટ આપવાની વાતજ ન કરો.

આ કદ્દ ને ત્રીખાં વેણુ સાંભળી જરારને માયું વઢાયા જેવું થયું. તે મનમાં સમજી ગયો કે કોઈ કલાર્જ સાથે મારાં પાનાં પડ્યાં. આ કાંઈ મેં સાંભળ્યું છે તે રાજ પ્રાગમલજની

ચતુર પુત્રી મુમના ન હોય. પણ ખેર થઈ તે ન થઈ ન થાય. પોતાની પરણેલ સ્ત્રીને છોડી ચાલ્યા જવામાં મર્દને હીણપદ છે. આમ વિચારી તે બોલ્યો:—

ગાલી બોલી ઇ ગાલી પેટની રે પેટની,
કડવાં વચન કથેજમાં તીર—ભો:
માથાસાટે રે તમને મેળવ્યાં રે મેળવ્યાં,
કેમ પડતાં મુકીશું પીચર—ભો:
ગારાં આવોને કરીએ ગાઠડી રે ગાઠડી.

ખરેખર, એ દાસીએ જે કહ્યું તે તો તેની પહોંચ હતી. તેના પેટમાં પ્રપંચ હતો. પણ આનાં આ વચન તો ખરેખર મારા કલેજમાં તીર સમાન ખટકે છે. પછી તેણે કથુરા સામું જોઈ કહ્યું—મેં તને મારા જીવને જોખમે મેળવી છે. માટે તને આંહી તારા બાપને ઘેર છોડી હું જતાર નથી. હજુ પણ હે સુંદરી, તું તારો ધુંધટો બોલી મારી પાસે આવને કે જરા આપણે મીઠી મીઠી વાતચિતનો ભાવો લઈએ.

પણ હઠાલી કથુરાએ હઠ છોડ્યો નહીં. તે અધ-બેસરીને અણધર હતી. ઝાડ જેવી તે ઊભી થઈ રહી. અંતે જરાર કંટાળીને રીસનો માર્યો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

આ પ્રમાણે કથુરા પાસે જરાર થોડોજ સંમય રોકાયો તેથી ચતુર દાસી મંજુધોષા ચેતી ગઈ કે બાઈની મિથ્યા

પ્રુમારી અને હુંપદથી કંઈ અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું છે.
અંદર જઈ તેણે કથુરાને પૂછ્યું:—

બેસી કરી ન વાત, અરસ પરસ આનંદની;
ફસણે વિતાવી રાત, અહીં આમ અણસમજમાં.

અરે બાપ, તમારો પતિ જ્યારે હોંશનો ભયો તમારી
પાસે આવ્યો ત્યારે તમોએ એક બીજા સાથે આનંદની
વાતચિત્તે ન કરી ને આમ મૂખાંધમાં ને મૂખાંધમાં
રીસાતાં ટરડાતાં તમે ફોકટ રાત વિતાવી. બાપ એ તો બહુ
ખોટું કર્યું.

જરાર તો હતાશ થઈ કથુરાના અવાસમાંથી પાધરો
ઘોડાળ તરફ આવ્યો ત્યાં રસ્તામાં લવંગિકા દાસીએ આવી
તેના હાથમાં એક પત્રનો કટકો મૂક્યો. પણ ક્રોધાવેશમાં
તેણે તે ન વાંચતાં પોતાના ખીસામાં મૂક્યો.

પ્રિય વાંચક! જરારને જોયા પહેલાંથીજ મુમના તેના
નામનો જાપ જપી રહી હતી, કારણ કે જરારની મદીષ અને
તેનાં ઉચ્ચ ને ઉદાર દિલ્લનાં યશોગાન મુમનાને કાને અનેક
ચારણુ ભાટ કવિ માર્કિત પડ્યાં હતાં ને તેણે સંકલ્પ કર્યો
હતો કે પરવું તો જરારનેજ. પછી વળી વાડીમાં એકાએક
પોતાના બહાલા મૃગને જરારે ભાહું ખોસી મારી નાખ્યો!
સે વખતે તેની આંખો દૂરથી થઈ હતી. તે જરાર પોતેજ
હતો એમ તે ગાણતી ન હતી. પણ તેના દર્શનથી તેનું

હૃદય રાજી રાજી થયું હતું. તે વ્હાલા મૃગના મૃત્યુએ પણ તેના હૃદયને દુઃખી કર્યું નહતું ત્યાં તેને થોડીજ વારમાં ખબર પડી કે જે નવયુવાન પોતે જોધ રહી છે તે એ જરાર પંડે છે. પછી તો મુમનાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. પણ આ પોતાનું પ્રેમપાત્ર પોતાની બેન કથુરા તરફ ઢળતું જોધ તેને જરા લાગી આવ્યું. એમારને અણ-ધડ બેનથી તે ધીર વીરને જરા પણ શાંતિ નહીં વળે, તે સદાનો દુઃખી રહેશે, એ વિચારે ખિચારી મુમના પોતાના હૃદયવલ્લભની દયા ખાવા લાગી. છેવટે જરારનાં લમ કથુરા સાથે થયાં તે પણ જોયું. હજી કાંઈ બગડી ગયું નથી. રાજદરબારમાં એક પુરુષને બે સ્ત્રી થઈ શકે એમ ગણી એક દોઢીયો લખી લવંગિકા માર્ફત જરાર પર મોકલ્યો. જરાર કથુરાથી કંટાળી ઘોઝાળ તરફ જાય છે ત્યાં તે પત્ર લવંગિકાએ તેના હાથમાં મૂક્યો. જરારે તે ખીસામાં ખોસ્વો ને ઘોઝાને તૈયાર કરવા માંડ્યો. પ્રાગમલજીને કહાવી દીધું કે મારે જવાનું છે માટે વેલ તૈયાર કરાવો. રાજાએ તેને રોકવા ધણું કર્યું પણ તેણે માન્યું નહીં. પ્હો ફાટ્યું. વેલ તૈયાર થઈ ને કથુરા, દાસી મંજુબાયા સહિત જરાર સાથે જવા વેલમાં બેઠી. જરાર ઘોઝાપર સ્વાર થયો. મજલ દર મજલ કાપતો વેલ સહિત જરાર ચાલ્યો જાય છે ત્યાં એક જંગલમાં શીતળ છાયા,

વારિના બ્હેળિયાં, પુષ્પ ભરી વેલથી સર્વ સ્થળ સુવાસિત
એવીં બૂમી આવી ને જરારને દાસીએ હાથમાં મૂકેલ ચિટ્ટી
યાદ આવી. “ જોઉં તો ખરો શું લખ્યું છે, કોની ચિટ્ટી
છે ? એવું કુતૂહલ થતાં તેણે તે ચિટ્ટી બહાર કાઢી ને
વાંચવા માંડી.

આંખો પાક્યો ને ફેરી રસે ભરી રે રસે ભરી,
એને વેડનહારો ચાલ્યો વદેશ—લો,
કોલાને પાક્યે રે સુડા ઉડતાં રે—ઉડતા,
ખાચે વાચને ઝકોળા વશે—લો.
હંસલી હીલોળેલ જરાય મુમનારે મુમના.

હે પ્રવાસી, આ આંખો પાકી ગયો છે. તેની ફેરી
રસેથી ભરેલ થઈ ગઈ છે, પણ તે એમ ને એમ આંખે જ
ટીંગાતી રહી છે. કારણ કે એને ત્યાંથી વેડીને ઉતારનાર
તો પરમામ ચાલ્યો જાય છે. અને અફસોસ કે આકડાનાં
આકોલિયાં પાક્યાં તેની આસપાસ પોપટ વાંકળિયુ ખાઈ
હેયોં કરે છે, અને એ આકોલિયાં પવન ખાતાં ઝકોળ
કરી રહ્યાં છે, ને ફેરીઓ બિચારી ટીંગાતી ટીંગાતી લટ-
ક્યા કરે છે. હે જરાર ! પણ મુમનાતો પ્રેમની હીંચે ચડેલ
એક હંસલી છે.

હે પ્રવાસી ! તેની પર નજર તો કરવી થતે. બસ
હવે થઈ ચૂક્યું. બહિર આકૃતિથી, મોહથી ભૂત્રાવે! ખાધેલ
વીર, આ અન્યોક્તિ વાંચી, તેમાંના પ્રેમનું પાન કરી પત્ર-

માં ધવાઇ ગયો. અરેરે, જે મુમનાને હું અહર્નિશ ઝંખ્યા કરતો હતો તેને ચૂકી હું ખરેખર મારીજ મેળે કંટકભરી કથુરામાં ફસાયો. પણ હવે શું થાય? પ્રભુ કરે તે ખરું. આમ ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા ધરી તે આગળ ચાલવા લાગ્યો ને ક્યારોકોટની સીમમાં આવ્યો. રાજા મૃગતમાસીને ખજર થયા કે બાણેજ લગ્ન કરી સાથે વેત્ર લઇને આવે છે. રાજા થઈ રાજાએ સામૈયું કર્યું ને બાણેજને નગરમાં દાખલ કર્યો. તેને રહેવાને માટે ઉત્તમ અવાસ આપ્યો. માતા મામો, મામી, બેન, બાઇ સર્વ ઉરણુગદના રાજા પ્રાગમલજીની પુત્રીને જરાર પરણી લાવ્યો તેથી બહુ ખુશી થયાં. એક જરારનું જ હૃદય અંદરથી પ્રજળતું હતું.

હવે મુમનાએ જરારપર ચિટ્ટી મોકલી, પછી તેનો કશો ઉત્તર મળ્યો નહીં. વેલ તો કથુરાને લખને ગઈ; જરાર ગયો, ને દિનપર દિન પસાર થવા લાગ્યા. પ્રત્યેક દિને મુમનાનું દુઃખ વધતું ગયું તે છેક સુકાઇને સાગના સોટા જેવી થઇ ગઇ. રાણીએ આ જોયું ને કથુરાના વિવાહ થયા અને આના ન થયા તેથી જ આની આ દશા થઈ છે, એમ રાજા પ્રાગમલજીને જણાવ્યું. રાજાએ મુમનાની ઇચ્છા હોય ત્યાં માથું નાંખીએ એમ તેને કહ્યું. મુમનાએ એક ગોરને પોતા પાસે તેડાવ્યો ને તેને પત્ર આપી ફેરાકોટ જરાર પાસે મોકલ્યો. પ્રાગમલજીએ એમ માન્યું કે એ ઠીક

થયું. જરાર તથા કથુરા તેને માટે યોગ્ય વર મેળવી આ-
પશે. રાગ્નએ પણ બટજીને ઘટતી તાકીદ કરી કેરાકોટ જટ
જવા કહ્યું. બટજી ચાલતો ચાલતો કેરાકોટ આવ્યો ને
કથુરા બેનને ઘેર ઉતારો કર્યો. મંભુધોષા પામી ગઈ કે
આમાં કાંઈક ભેદ છે. બટે તો બટ હાથને તે દાસીને કહી
દીધું દે મુમના બેનનો જરારપર પત્ર લઈ હું આવ્યો છું.
થોડીવાર ત્યાં રહી બટ બહાર ગયો ને મંભુધોષાને બટનો
પત્ર વાંચવાની ઉત્કંઠા થઈ. બટના ખડિયામાંથી તે પત્ર કાઢી
લઈ તે વાંચવા લાગી:—

આવ સુહાગી સજ્જા, હું વણુ જંએ નાર;
અમે તો હું વણુ અણોસરાં, નવ, છત્રીશ, ચૌદ, ચાર.

હે ત્રેમી સજ્જન, તું વેસો વેસો મારી ખખર સેવા
આવ. કારણ કે આ હું તારી સ્ત્રી તને જંખી રહી છું. અરે
હું તારા વિના ચેતન વગરની વમોઈ છું. અને માઈ નવ
યૌવન, મારી છત્રીશ કળા, મારી અંદરની ચૌદ વિદ્યા,
અને માઈ ચારે વેદનું જ્ઞાન તારા વિના આજ નકામ
થઈ રહ્યાં છે:—

હાથો સાંઠો કચકચે, નખ ડોલે કરમાય,
વેસો વળ્યે પરદેશી પંચીયા, સાંઠે રસ લસાય.

અરે વહાલા, હું હજી વણુપાક્યા કાગી સૈરહીના
સાંઠા જેવી છું. મારાપર જો એક જરાક કાપ થશે તો તું

જ તે સાંઠાની જેમ હું કરમાઈ જવાની જ. હે પરદેશના રહેવાસી પંખી, તું વહેલો વહેલો પાછો વળજે; કારણ કે હવે આ મારા શરીરરૂપી સાંઠામાં રસ ભરાવા માંડ્યો છે.

આ વાંચી તુર્તજ ચતુર મંજુધોષા ચેતી ગઈ કે મુ-
મનાએ જરારને વરવા માટે જ આ તેનાપર લખી મોકલ્યું
છે. કદાચ જો તેમ થયું તો કથુરાની પૂરી કમળખતી. બલે
મુમના તેની બેન રહી, પણ સોક્યનું સાલ ધ સાલજ.
આમ ઘડીક મન સાથે ગડમથલ કરી તેણે તે ચિટ્ટી કથુ-
રાને વંચાવી. પછી તેને ભંભેરીને છેવટે હવે શું કરવું તેનો
બંનેએ વિચાર કર્યો. તે ચિટ્ટીપર કોઈનું નામ નહોતું
પણ જરારને તે આપવાનું મુમનાએ ભટજીને કહ્યું હતું.
મંજુધોષાએ ચિટ્ટીપર મૃગતમાસી નામ લખી નાંખ્યું ને પછી
ચિટ્ટીની હતી તેમ ઘડ વાળી ભટજીના ખડિયામાં તેને મૂકી
દીધી. ભટજી આવ્યા; લાડુ બનાવી જમ્યા; ને ચિટ્ટી કથુ-
રાને આપીને કહ્યું કે આ ચિટ્ટી જરારને દેવાની છે. મંજુ-
ધોષા તથા કથુરાએ ભટજી જમી જમી સ્વસ્થ થયા પછી
તેમને રાજદરબારમાં જરાર પાસે ચિટ્ટી લઈને મોકલ્યા.
ભટજીએ આશીર્વાદ આપી ચિટ્ટી જરારના હાથમાં
મૂકી. જરારે તે વાંચી. ચતુર જરાર તુર્તજ સમજી ગયો
કે આની લખાવટ મને ઉદ્દેશીને છે પણ ઉપર નામ
મૃગતમાસીનું છે એટલે ચિટ્ટી મૃગતમાસીને આપી દેવી

જોઈએ આમ વિચારી જરારે ભટજીને સાથે લઈ જઈ તે ચિટ્ટી ભર કચેરી વચ્ચે રાજા મૃગતમાસીના હાથમાં મૂકી. રાજાએ તે વાંચી; અને આ ઉમરે પણ કોઈ રમણી પોતા પર આશક થઈ આમ લખે છે જાણી તે પોતાને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યો. પોતાનું જીવતર ધન્ય છે એમ માનવા લાગ્યો: પોરસાવા માંડ્યો. તુર્ત જ ઠેળા બાણેજને પાસે બોલાવી ખાંડું તૈયાર કરાવવા હુકમ કર્યો. ઘટ્ટી તૈયારી કરી બાણેજ ઠેળા તથા જરારને ખાંડા સાથે ઉરણુગઢ જવા કહ્યું. જરારે પોતાની પ્રકૃતિ ઠીક નથી જાણાવી સાથે જવા વિનયથી ના કહી. તેના હૃદયમાં અકસોસ વધ્યો કે અરેરે, આમ મારી વ્હાલી મુમના આ છુટા જર્જરિત મામાની થાય છે ! પ્રભુ ! પ્રભુ ! તે તો ત્યાંથી ઉડી ઘેર આવ્યો.

ખીજે દિવસે ભટજી સહિત ખાંડું તૈયાર થયું. જરારે એક ચિટ્ટી ભટને આપી અને તે મુમનાને હાથોહાથ આપવા કહ્યું. ખાંડું ઠેળાની સરદારી નીચે ઉરણુગઢ આવી પહોંચ્યું. ભટજીએ વહેલાં વહેલાં આવી રાજા પ્રાગમલજીને કહ્યું કે કેરાકોટથી ખાંડું મુમનાખા માટે આવ્યું છે. રાજાએ સામેયું કરી તેને યોગ્ય સત્કાર કર્યો. જન ત્યાં રહી. ભટે પેલી ચિટ્ટી મુમનાને આપી. પણ મુમના ભંમંગમાં ને ભંમંગમાં તે વાંચવી બૂલી ગઈ. છાણુ ભરી, પીતળની ચોરી રચી બે આંટાં ખાંડા સાથે મુમના ફરી. પ્રાગમલજીએ તેને યોગ્ય

દાયજી આપ્યો ને જનને સ્વાના કરી. મુમનાને વેલમાં
 બેસારી દાસી લવંગિકા સહિત ઠેબો જન લઈ કેરાકોટની
 સીમમાં આવી પહોંચ્યો. પથુ જીઓ. સંધ આમ ચાલ્યો
 જમ છે ત્યાં બરાબર સીમાડે હરણુનું ટોળું તેની આડું
 જમણું ઉતર્યું. મુમનાએ આ જોયું. કંઈ અનિષ્ઠ થવાનું છે
 એમ જ આ શુકન સુચવે છે એમ તેણે માન્યું. તેણે વેલને
 ત્યાંને ત્યાં જ થોભી જવા હુકમ કર્યો ને એ હરણુને પાછાં
 વાળવા ઠેબા આદિ સ્વારોને સૂચવ્યું. બધાએ ધણીએ કોશિશ
 કરી પણ હરણુ કોઈથી પાછાં વળ્યાં નહીં. સૌ સ્વાર વીસે
 મોંએ પાછા વળ્યા. મૃગતમાસી પણ સ્વારી લઈ સીમાડે
 સામે આવી મળ્યો. તેણે આ જાણ્યું. તેણે તુર્ત જ જરૂર
 સામું જોઈ કહ્યું: “બાઈ, એ હરણુ તારા વિના કોઈથી પાછાં
 નહીં વળે; માટે તું જ ને તેને પાછાં ઢાંકી લાવ્ય. ”

મામાના મુખમાંથી વેણું નીકળ્યું ન નીકળ્યું ત્યાંતો જરારે
 તે હરણુની પછવાડે પૂરપાટીએ મારી મૂક્યું. આડો ચકાવો
 ખાઈ હરણુને ઉઘટી દિશાએથી જરારે હાકલો કર્યો, આથી
 ચમકી લોચ ખાઈ હરણુ પાછાં વળ્યાં ને પૂર વેગે ધસ્યાં
 પણ એમાં એક કાળિયાર વળી પાછો લોચ ખાઈ ઉઘટો
 દોડવા લાગ્યો. જરાર તેની પાછળ પડ્યો ને તેણે કાળિયારને
 પકડી પાડ્યો. તેને સ્વહસ્તે ઝાલ્યો. પોતાના ડાબા હાથમાં
 તે કાળિયારને ઝળેથી ટીંગાતો રાખી જરારે ધસતાં હરણુ

પછવાડે ઘોડો દોડાવ્યો: આમ થતાં તેનું માથાનું મોળિયું નીચે પડી ગયું ને તેનો લાંબો ચોટસો તેની પાછળ કાળી ધળની જેમ ફરફરવા લાગ્યો. મુખપર પરસેવાનાં ટીપાં ભભૂંક્યાં ને મુખમુદ્રા લાલચોળ થઇ ગઇ. આવી સ્થિતિમાં હાથમાં ટીંગાતા કાળિયાર સહિત પૂરપાટીએ કોઈ યુવાન વીર ધસ્યો આવે છે. હરણાનું ટોળું આગળ ધસ્યું ભય છે. એ દૃષ્ય કોઇ સહુદય, કોઈ પ્રેમપિયૂષથી ભરી કન્યાના હૈયાને હચમચાવી દેવા બસ હતું. વેલમાં બેઠેલ મુમનાને આ જોઇ થયું કે આ સામો આવતો વીર જરારજ છે. અહાહા ! કેવું મારું મહત્ ભાગ્ય. પણ આ સ્વારના શરીર પર લમ થવાનાં હોય એવા વરનું એકપણ ચિન્હ કેમ માત્રમ પડતું નથી ? રખેને આમાં કંઈ ભેદ હોય. દાસી લવંગિકાને પાસે બોલાવી એ વીર સ્વાર કેાણુ છે તેની ખબર કાઢી લાવવા કહ્યું. દાસીએ જઈ તપાસ કરી તો રાજ મૃગતમાસીને હાથે મીઠાળ ને કાંકણ બાંધેલ જોયાં; વળી જે સ્વાર હરણાં વાળી લાવ્યો તે તો વરરાજા નહીં પણ જરાર હતો. ચતુર દાસી ચેતી ગઇ કે મારી બા મુમના ફસી ગઇ છે. પણ હવે શું થાય ? તેની મુખમુદ્રા પડી ગઇ. તે તુર્તજ મુમના પાસે આવીને બોલી:—

ચાલીસ મનનો જનો ચાલ્યો-૨-ચાલ્યો,
જેને ફરીએ વળી છે કસોય અપાર-સો.

દાંત પડયાને દાઢી ડગડગે રે ડગડગે,
જેના ઘોળા થયા છે બધા વાળ-સો,
એવો બસોરે ભરથાર તારે મુમનાં રે-મુમના

રે બેન મુમના, જે માણસનો ચોરણો ચોવીસ ગજ
લાંબો છે, જેના અંતરખાને સંખ્યાબંધ કસો છે, જેના
મેંમાં એક પણ દાંત નથી, જેની દાઢી ડગડગ થયા કરે
છે, વળી જેના માથાપરના વાળ તદ્દન સફેદ થઇ ગયા છે,
એવો એ તારો સુંદર વર છે !

જે સ્વારને હરણાં પછાડી આપણે જોયો તે એ નથી.
તે તો જરાર છે. બેન તારૂં બાવી તો જરારના ધરડાખખ
મામાસાથે જોડાયું છે. આ સાંભળતાં વેંત ખિચારી મુમનાના
હોથ ઉડી ગયા. તેના ગાત્ર ઢીલાં થઇ ગયાં. તેનું સુંદર મુખ પડી
ગયું. તેનો જોમ ભાંગી ગયો. ને તે શોકસમુદ્રમાં ડૂબવા લાગી.
પણ મુમના ચતુર હતી. એ વિચારે ચઢી. ઉરણુગઢની વાડીમાં
બેઠાં બેઠાં પોતે મૃગ પછવાડે પડેલ જે વીરને જોયો, જેણે
પોતાના બ્રહ્મા મૃગને બાસાથી વીંધી નાંખ્યો છતાં જેનાપર
પોતાને કડવો ભાવ પણ ન થયો. ને પોતે તેજ વખતે જે વીરની
વેચાણુ થઇ ગઇ તેજ વીર પોતે જેને અંખતી હતી તે પોતાનો
હૃદયવક્ષભ નીકળ્યો. “ આના વિના આ આખા જગતમાં
મારો કોઇ હૃદયનાથ નથીજ ” એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા તે
વખતે તેણે કરી દીધી હતી. અત્યારે પણ મારતે થોડે

હરણાં પાછાં વાળી, હાથમાં કાળિયારને ટંગાતો ધારી જે
જુવાન ધસ્યો આવતો હતો તેજ તેનો હૃદયવલ્લભ પંડે
નીવડ્યો. " શું આવા વીર મઈને છાંડી દાસીએ જણાવ્યા
જેવા ખખને વરવું ? ના નહોજ ? કાંકે:—

સોડય જળેરે મુતાં સંગમાં રે-સંગમાં,
નિરખ્યે હેડે હોળી પ્રગટાય-સો.
મન માન્યા વિનાનો મળતાં-રે-મળતાં
અરેરે જોળનીયું રાખમાં રાજાય-સો.
એળે આ અવતાર તો વિતે અણોસરે-રે.

અરેરે, એવા ખખની સાથે શમ્યામાં સોડય કરીને
સૂતાં શરીરમાં લાલ લાગે; એને જોતાંજ દેવામાં હોળી
સળગી ઉઠે છે: જેની સાથે દિલ ચોંટતું નથી તેની સાથે
જોડાતાં યુવાની રાખની અંદર રાજાઈ જાય છે. અરેરે, આખો
જન્મારો ખરેખર ક્યાંકથી પણ શાન્તિ વિના દુઃખમાં ને
દુઃખમાં મિથ્યા પસાર થાય છે.

આ પ્રમાણે બિચારી મુમના દુઃખની મારી પોતાના
હૃદયની વરાળ કાઢે છે ત્યાં તો જરાર હરણાને આગળ
તમડતો જાનની નજીક આવ્યો ને દાસી લવંગિકા મુમનાને
કહેવા લાગી. " જેન જુઓ ને:—

પલાય પીતળિયાં ઘોડો હરણો-રે-હરણો
વળી પાતળિયો અસવાર-સો.
મુમતમાસી કરી જાનમાં રે જાનમાં

હાંઈ ઉછરો ઈ ઉલ જરા-લો

હંસો ઈ હીલોળેલ જરા-મુમના-રે-મુમના.

હે મુમના, પેલો પાતળો સ્વાર, જેનો ધોડો હરથ-વેગી છે, જેણે ધોડાપર પીતળનું પટ્ટાણ પટ્ટાણું છે, જે આ મૃગતમાસીની જનમાં સુંદર કામદેવ જેવો દીગી રહ્યો છે તે છેલ્લ જરા છે. હે મુમના, માનસરોવર રૂપી હૃદય પર હીલોળે ચડેલ સુંદર હંસરાજ એ જરા છે. તું સાચું જો તો ખરી ?

લવંગિકાનાં વચન સાંભળીને પોતાની જાન બૂલી રિયતિમાંથી મુમના ચમકી ઉઠી. તેની વિમાસણ દશા દૂર થઈ. મુમનાએ ઉત્કંઠાથી તેના તરફ જોયું. અને જોતાં વેત ઘેલી બની દાસીને કહેવા લાગી:—

આ જરા તો બેન મારો જીતવો રે જીતવો,

અને અમે તો જરાનાં હાંધ શેણ-લો.

લાલ બટીયેર એ તો છે લાડલો-રે-લાડલો,

મુને સેજલડીએ એ મુખદેણ-લો.

જુગ જુગ જીવો રે જરા જીતવો-રે-જીતવો

રે બેન, લવંગિકા, આ જરા તો મારો પ્રાણુવક્ષલ છે, ને હું એજ મર્દની દાસી છું. જેની મુખમુદ્રા પરિશ્રમે કરીને લાલ લાલ બની ગઈ છે, જેના વાળની લટો વિખરાઈ રહી છે, એજ આ જરા મારો લાડીલો પ્રાણુવક્ષલ છે. મને કશ્યામાં એજ મુખ આપનાર છે. આ મારો હૃદયનાથ જરા પાણું જીવો; મુમના મુગ જીવો.

આટલું બોલી, વળી એણે દાસીને કહ્યું. “ જેન એ સ્વારને આંહી તો તું બોલાવ. ” ચતુર દાસી જન બધી હરણાં હાંકી લાવતો હતો તેની સામે ગઈ ને બોલી:

ઘોડાવાળા રે મુળ ગોઠીયા રે ગોઠીયા
તારાં ઘોડલડાં પાછાં તું તો વાળ-લો.
તને બોલાવે રાણી રાજનાં રે રાજનાં,
વહાલે પેરાવવા વરમાળ-લો.
હંસલી હીલોળેલ જરાર મુમના રે.

હે ઘોડાવાળા, મારા ગોઠીયા, તું તારા ઘોડાને આ તરફ પાછો વાળને, તને રાણી સાહેબ હેતથી પોતાની વરમાળ પહેરાવવા પોતા પાસે બોલાવે છે. ખરેખર, હે જરાર, પ્રેમ-સાગર પર હીલોળા ખાતી મારી મુમના રાણી એક હંસલી છે.

પોતાની વ્હાલી રાણી મુમના આ પ્રમાણે જરાર પર શીદા શીદા થઈ ગઈ છે, તેને પોતાની વરમાળ આરોપવા તકની રહી છે એમ દાસીએ જ્યારે જરારને કહ્યું ત્યારે જરારે નિશ્વાસ નાખી ઉત્તર દીધો:—

વિધાતા વેરણ થઈ વાંઝણી રે વાંઝણી
જેણે અવળા લખ્યા કાંઈ લેખ લો.
જે ઘેર સોઢે રે રાણી મુમના રે-મુમના
ત્યાં કંકાસણી કથુરા દેખ લો.
હંસલો હીલોળેલ જરાર મુમનાં રે

હે દાસી, વાંઝણી વિધાતા અમારી ખરેખર દુસ્મન બની છે. કાંકે તેણે અમારા લલાટમાં અવળા લેખ લખ્યા. અરે રે, જે ઘરમાં મુમના રાણી વિરાજીને તેને શોભાયમાન કરત તે ઘરમાં તો કંકાસણી કથુરા ગાજી રહી છે. દાસી, આ જરાર પણ પ્રેમસાગર પર ઝોકાં ખાતો એક હંસજ છે. જેવી મુમના છે તેવોજ આ જરાર છે. પણ હવે શું થાય ?

આમ જરારે શાણી લવંગિકા માર્દત મુમનાને પોતાના હૃદયની સર્વે હકીકત કહાવી દીધી. આ સાંભળી મુમના મુંઝાવા લાગી. “હવે તે શું કરવું ને શું થાય ? જેને આ આ હૃદય સ્વીકારતું નથી તે ઘરડા ખખ મૃગતમાસી સાથે શું જોડાવું ? ના, એ તો નજ બને. આ જરાર મારો નાથ છે. મારો હૃદયવલ્લભ છે. આ જગતપરના સર્વ અન્ય પુરુષો તો મારે બાધ થાય” આવી મુમનાએ પોતાના હૃદયમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. વળી હૈયામાં કાંઈ ઉમળકો આવતાં દાસીને કહેવા લાગી:—

કસની કેસરીએ બાધ હુઝડે રે હુઝડે,
નિર્મળ નેહ બરેલાં એનાં નેણ-સો.
આ રસિયાસંગે વિતે રજની-રે રજની
વાલાં લાગે નિર્મળાં એનાં વેણ-સો.
હંસસો હીસોગેલ જરાર મુમનાં-રે.

આહા, આણે કેસરી કસબનાં બરેલ વચ્ચ પહેરી લીધાં

છે. વળી જો, જો, આનાં પ્રેમભરેલ કેવાં સુંદર નયન છે. ખરેખર જો રાત આવા રસિયા સાથે વીતે તોજ જીવ્યું સાર્યક થાય. મારા હૈયામાં ઉડી અસર કરતાં એના વેણુ બહુજ બહાલાં વાગે છે. ખરેખર આ મુમનાના હૃદય સરપર આ સુંદર રાજહંસ જરાર હવે તો હીસોળા ખાધ રહ્યા છે.

વળી જરારને સંભળાવતી દાસી પ્રત્યે મુમના બોલી:—

મેડી આજળ પારસ પીપળો-રે-પીપળો
એના હપર કળાયલ મોર-લો.
પાંદડે પાંદડે દીવા બળે-રે દીવા બળે
ત્યાં આવવું ચિતડાના ચોર-લો.
હંસલી હીસોળેલ રાણી મુમનારે.

હે હૃદયનાથ જરાર, તું મને બેટવા જરૂર આવીશ એમ મને લાગે છે. મારા અવાસની પાસે પારસ પીપળો હશે; એ મેડીપર મોર કળા કરતો હશે; વળી ત્યાં અસંખ્ય દીવાળતી થઇ રહી હશે. ત્યાં-તે અવાસે-તારે, હે મારા હૃદયના નાથ, જરૂર આવવું. કારણ કે તેં માફે ચિત્ત ચોરી લીધું છે. આ હું મુમનારાણી પણ પ્રેમોર્મિપર હોંચોળા ખાતી હંસીજ ખું.

આ પ્રમાણે સમયમાં મુમનાએ જરારને જણાવી દીધું કે, હે હંસરાજ, હું રાજસુવનમાં એવી દસામાં મુકામ

કે ત્યાં પહેરા સજ્જડ મુકાસે, ધરડોખખ પથુ પોરસેલ
મૃગતમાસી કળાયલ મોર જેવો બની ઠની મારી ચોકી
કરી રહ્યો હશે: ત્યાં તું અવશ્ય આવીશ જ, પથુ કેવી
રીતે એ મને સમજ પડતી નથી. ત્યારે જરારે જવાખ
દીધો કે-

કાઠી પેટ હું તો સંચરું-રે સંચરું
પાડી ભોલ લકડમાં સાર-સો.
આજણું અમે મામા કેરા મોલમાં રે મોલમાં
તમે રેલે નિમિત્ત રહિયે નાર-સો.
આ હંસલો હીલોળેલ રાણી મુમનારે

હે મુમના રાણી ! તું તારે બેઠકર રહેજે. આ હંસ પથુ
તારા હૃદય ઉપર ઉછળતા પ્રેમસાગર પર ઉછાળે ચઢી તરી⁺
રહ્યો છે, તે કાઠીની જેમ ભોલો કે લાકડામાં પથુ છિદ્ર દધ
પ્રવેશ કરી નીકળી જાય તેવો છે. ગમે તેમ કરી હું મારા
મામાના મહેલમાં તારી પાસે આવીશ. તું કંઈ ચિન્તા
કરતી નહીં.

આમ બોલતો જરાર હાથમાં મૃગને પકડી મુમના
નજીક પકડીક ચોબી મામા પાસે આવી ઉભો. કોપથી
ન બન્યું એ કામ જરારે કરી બતાવ્યું તેથી મામે પહોંચ
પ્રસન્ન થયો. તેણે તેને સર્વ વચ્ચે બણી શાખાસી આપી.
હરણાં પાછાં વળ્યાં ને મૃગતમાસીની સ્વારી પથુ મુમનાની
વેલ હતી ત્યાં આવી. રાજ થતો રાજ હાથી પરથી નીચે

ઉત્તરો ને વેલમાં બેસવા તેમાર થયો; પણ તેની પાસે
 એટલામાં દાસી લવંગિકાએ આવી કહ્યું કે, " હજુર, મારી
 બાઈએ ગૌરી પ્રત લઈ રહ્યું છે. પૂરું થવાને હજુ ૭ માસની
 વાર છે. એ પ્રત પૂરું થયા પછીજ લમ થઈ શકે. કારણકે
 ગૌરી પૂજન કુંવારી અવસ્થામાં થાય, માટે ૭ માસ પછી
 લમનું રાખો. " ધરડા રાજાએ તુર્તજ દાસીનું કહેવું
 કબૂલ કર્યું. વાળતે ગાળતે મુમનાના રથ સહિત સ્વારી
 નગરમાં આવી. રાજાએ ગૌરી પ્રત કરવા માટે એક સુંદર
 વાડીમાં ઉતારો આપ્યો. ને ત્યાં સર્વ પ્રકારની સોઈ કરી
 આપી. વાડી સુંદર હતી. તેની અંદરનો મહેલ બહોળ હતો.
 હોતો, વળી તે મહેલના છેક ઉંચા અવાસમાં મુમનાને
 રહેવાનું કરી આપ્યું. વાડીમાં સુંદર પુષ્પ બધાં મુગધી
 છોડતા નાના પ્રકારના છોડ હતા. ઉંચા ઝાડોને સુંદર
 કુસુમબરી વેલો વળગી રહી હતી. વળી એક ઉંચો તાડ
 રાણીના અવાસની બારીની છેક નજીક રહી પહેરો
 બરતો હોય તેમ લાગતું હતું. શું ધરડાને અવિશ્વાસી મૃગ-
 તમાસીએ રાણી પોતાના અવાસમાં શું શું કરે છે તે
 તપાસવા અને આખી વાડીમાં કાણુ કાણુ આવે જાય છે
 તેની ખબર રાખવાનું તેને કામ સોંપ્યું છે ! ધરડા વર
 રાજાએ મુવાન સ્ત્રીઓ વરી લાવે છે ખરા પણ સદાય
 તેનાપર શંકાની નજરથી જોયા કરે છે, તેને જરાય રહી

મૂકતા નથી. કારણકે પોતે જે અધટિત પગલું ભર્યું હોય છે તેનું કુદરતી રીતે ફળ જીકુંજ આવે એમ તેઓ સમજીએ માને છે. તરૂંથી સ્ત્રીનું હૃદય વૃદ્ધ ને જર્જરિત શરીર તરફ ન જ વળે એવી તેઓને પાકી ખાત્રી હોય છેજ, પણ પોતાની જીવ્ય સ્થિતિને બળે, ધનને મદદે તેઓ એવાં કુમળાં હૈયાંને મારી મચડીને પોતાના તરફ વાળવા મિથ્યા મથે છે. મૂખાંઓ એમ પણ સમજતા નથી કે હૃદયનો રક્ષો તો જ્યાં ઢળતો હોય ત્યાંજ ઢળે. નેવાનાં પાણી કંઈ મોભે જાયજ નહી. ધરડા મૃતમસીએ પણ એમજ કર્યું. મુમનાના અવાસની આસપાસ બાણેજ ઠેખાની સરદારી નીચે સમજીએ ચોકી બેસાડી દીધી. જરારનો તેને વિશ્વાસ નહોતો; કારણકે જરાર એવો તો સુંદર તથા મોહક હતો કે તરૂંથી સ્ત્રીઓ પક્ષવારમાં તેનીજ ચંદ્ર જાય, એમ તે સમજીએ માનતો હતો. કેાંઈ પણ સુંદરીના હૃદયપર ત્રિજય મેળવવો એ જરારને માટે સુઘ્રભ હતું એવી રાજને પાકી ખાત્રી હતી.

મુમના ગૌરી પૂજ કરવા લાગી પણ પૂજતાં પૂજતાં હાથ બેઠી માથું નમાવી ગૌરી માને તે એમ કહી વિનવતી કે “ હે ગૌરી મા, તું મને જરારની જ કરજે ”.

પ્રેમની આડાં છોને હજારો આવરણ આવી ખડાં થા”, પણ તે સર્વને બેઠી પ્રેમ પોતાનું ધાર્યું પાર ઉતારે છે. જરાર તથા મુમનાનો સ્નેહ અવિચળ હતો, શુદ્ધ હતો,

પતિ પત્નીનો હતો. કંઈ પણ કપટ થયું છે. વચ્ચેની કંઈ પણ ખટપટનો ભોગ પોતે થયાં છે એ બંને પ્રેમી સમજી ગયાં. મુમનાએ ગૌરીવત માંડી જ માસની અવધ નાંખી એ પણ પોતાના બહાલા જરારને કોઈ પણ પ્રકારે મેળવવા માટે જ. જરાર પણ આ સર્વ પ્રકારથી પારખી ગયો કે સ્નેહી મુમનાએ મારે માટે જ આ બધાં કળે પોતાપર ઉપાડી લીધાં છે: આવા કપરા ખેત્ર તે મારે માટે જ ખેતી રહી છે. ત્યારે હવે બસે મમે તેવી આડી ચોકી હોય તો પણ શું થયું? પ્રેમીને પ્રેમી સમજે છે. એમાં વળી ચતુર ને પ્રેમાગાર સ્ત્રીઓનું તો શું કહેવું? જરારે પોતે મુમનાને અવાસે ગૌરીપૂજન અર્થે પુલ્લ લઈ જતી પ્રેમપારખુ માલણ પાસે જઈ પોતાના હૃદયની સર્વ દુઃખદ દશા જણાવીને છેવટે કહ્યું:—“ તું કોઈ પણ પ્રકારે મને મુમનાના અરાસમાં લઈ જા. ” સહૃદય માલણે તેના પર દયા લાવી સ્નેહનું આટલું કામ કરવા માથે લીધું. રંગ બેરંગી પુલોની મોટી જાળ બરી તેમાં જરારને છુપાવી, તે માથે લઈ માલણ લટકતી ચાલે ચાલી. દોઢી પર દોઢી વટાવતી તે છેવટની ચોકીએ આવી. ત્યાં સાંગે ને સૂરે બે અંધ ચોકીદાર ચોકી કરતા હતા. માલણની ચાલમાં હમેશ કરતાં કંઈ ફેરફાર લાગતાં અને તેના પગના પડવામાં જરાક વધારે ધરસકો જણાતાં સરાએ કહ્યું:—

પગ પાનીનો માલણ ધરસકો રે ધરસકો
અવડો નોય કુલું સુંદો લાર—લો.

બાઈ માલણ તારી જાળમાં રે—જાળમાં
તેં કાંઈ સંતાડ્યો છે જરા—હો.
અંધા ધારીને તું શું ઉતરે રે—ઉતરે ?

રે માલણ, તેં શું અમને આંધળાં ધારીને ઉતરવાનું
કર્યું છે ? તારા પગની પાનીના ધબકારાથી અમને લાગે છે .
કે તારી જાળમાં તેં કાંઈ બારે વસ્તુ સંતાડી છે. માત્ર પુલના
બારથી તારા પગ આમ પડે નહીં. અમને તો એમજ
લાગે છે કે તેં છેલાણી જરારને તારી જાળમાં સંતાડ્યો હશે,
માટે અમે તે તપાસ્યા વિના તને આગળ જવા નહીં દઈએ.

પોતાની સંકા આમ આંધળાએ ખાધી ને પોતાને રોકી
તેથી આ ચતુર માલણ રૂઆળમાં દરવાનને દબાવતી બોલી:—

અંધા આંખો કુટીયુ રે કુટીયુ,
પણ હેડાની પાછી કાં ફેડ—હો.
લાજ તો બીધી તેં રસ્તે રાજીને-રે-રાજીને,
કડવા બોલ્યો કુડા તું બોલ—હો.
ખોટા હતરાવીશ તારી ખોળને-રે.

હે આંધળા પરોળિયા, તારી આંખ તો ભગવાને ફેાડી
છે પણ હજી તારું હૈયું સાચુત છે તેને આમ કરી કાં ફેાડ
છ ? મને મુઆ આમ રસ્તે જતી રોકી મારો બહેમ લાવી
તેં મારે માથે ખોટું આળ ચડાવ્યું છે, તારા વેણ મારા
હૈયાને ઝેર સમાન લાગ્યાં છે, પણ જો જો, હે જૂઠા, તારી
શ્રવતી ચામડી હું ઉતરાવીશ. તું આ બધું માફ રાખજો.

આ પ્રમાણે માલણે રૂઆળમાં ને રૂઆળમાં નેટલો
 હમ છંટાય તેટલો છંટયો. પણ આંધળો સુરો કે સાંગો તેના
 લીધા જાય તેના નહોતા. તેમણે તો તુર્તજ માલણને કહી
 દીધું કે તારાથી જે બને તે કરજો અમર કરાવજો પણ
 હમણાં તો તારી જાળ નીચી મૂક. તેને આ બાણથી અમે
 વીંધી નાંખીશું. હવે તો,—

હેડી હિતાર માલણ જાળડી રે જાળડી:
 કંઈ તીર તણે તેમાં માવ લો.
 જરવો હશે તો જટ જમરો રે જમરો,
 નહર કુશકાં વીણીને ચાલી જવ—લો.
 ભાવડને જુલાવે શું જુડી બાવડી રે.

હે માલણ, તારે જે કરવું હોય તે કરજો પણ હમણાં
 તો તારી જાળ તું નીચી હિતાર ને હું મારા તીરને તેના પર
 છોડું. જો તેમાં જરાર હશે તો તો અવશ્ય તે બહાર આવશે
 નહીં તો તું તારે તારાં કુશ વેરાધ જાય તે વીણી લઇને
 ચાલતી થજો. અરે શું તું એક સ્ત્રી અમને મૂજાળા મર્દને
 હેતરવાની હતી ?

આ સર્વ વૃતાન્ત જરાર જાળમાં પડ્યો પડ્યો સાંભળી
 રહ્યો હતો. હવે શું કરવું તેના તે વિચાર કરવા લાગ્યો.
 શું બહાર આવી સાંગા તથા સુરાને તથવારથી વધાવી
 લેવા ? ના, એમ તો ન કરવું, કારણ એમ કરવાથી સર્વ બેદ
 ખુલ્લો થઈ જાય. ત્યારે શું આમાંથી બહાર નીસરી જઇને

મુમના પાસે દોડી જઈ? તો મારા પગના ધબકારથી ચેતી
 જઈને આ ચતુર સાંગો ને સૂરો મને પોતાનાં તીરથી
 વીંધી નાખી હાર કરે. દુલ્લમાં પડ્યો પડ્યો જરાર આમ
 અનેક તર્ક વિતર્ક કરે છે, ત્યાં તો ચતુર માલણે વીરપ્રેમીને
 ઉમારવા યાદે યુક્તિ કરી. ખરે વખતે આશ્રયદાતા સ્ત્રી
 મને તેમ કરી મને તે ભોગે પોતાના શરણાંગતને બચાવી
 લે છે. માલણે તુર્તજ પોતાના મળાના હાર પર હાથ
 નાંખી એક ઝટકાથી તે તોડી હાથમાં લીધો ને સાંગના
 હાથમાં મૂક્યો. તુર્તજ પોતાની વીંટી મુખવતી આંગળીએથી
 ખેંચી લીધી ને સુરાના હાથમાં મૂકી. બસ થઈ ચૂક્યું.
 “કુઠડીનું મોં ઢેકલે.” વીંટી તથા હારે બંને ઢરવાનોના
 મોઢાં બંધ કર્યા. “માફ કરજો માલણ” કહી તેને જવા
 દીધી. માલણે પોતાનાં શરણાંગતને બચાવી પ્રસન્ન વદને
 આમળ ચાલીને દુલ્લભરી છાબ મુમનાના મોં આમળ જઈને
 મૂકી. મોઢું મક્કકાવી તેણે મુમનાને કહ્યું—“લ્યો આ રૂડાં
 દુલ્લ, બાઈ સાહેબ, આજે વધારે સારાં સાચાં દુલ્લ મળ્યાં
 છે. ગૌરીમાને તેનાથી રીઝવો.” મુમના આ સાંભળી
 જરા શરમાતી મોઢું મક્કકાવતી તેના સામું જોઈ રહી. તે
 સર્વ હકીકતથી અમાઉથી વાકેફ થઈ ગઈ હતી. માલણુનો
 ઉપકાર પેતે વાળી શકે તેમ નહોતી. પણ ગરીબ માલણુને
 વીંટી તથા હારની કૌંમત તો મળવી જ જોઈએ એમ માની તેણે
 પોતાના મળામાંથી અમૂલ્ય હાર બહાર કાઢી માલણુના મળામાં
 સ્વહસ્તે પહેરાવ્યો ને બીજાં હાથ પગનાં ધરણ્યાં આપી તેને

નવાજી. વળી તેના ઉપકારનાં વખાણુ પર વખાણુ કરવા
 લાગી. આ પ્રમાણે પ્રેમપાત્રેને એકઠાં કરી, સુખી કરી,
 માલણુ પોતાના જીવતરને સફલ માનવા લાગી. મુમના તથા
 જરાર મળ્યાં, બેટયાં ને સુખી થયાં. આમ માલણુની મદદથી
 જરાર તથા મુમના કેટલાક દિવસ તો સંયોગસુખ ભેતાં
 થયાં. પણ અન્તે રાજા મૃગતમાસી પાસે વાત વધારે ડાળાવા
 લાગી. રાજાની શંકા વધી ને તેણે સજ્જડ પહેરો બેસાડ્યો.
 ઠેળાની સરદારી મુકી, તે એવાજ હેતુથી કે મોટા બાધથી
 નાનો બાધ લાગે. જરારે જવાનું બંધ કર્યું, પણ મુમ-
 નાને મળ્યા વિના તેના હૃદયને ચેન પડે નહીં. હવે તે
 શું કરવું ? વળી જરાર રાત્રે છુપી રીતે રાણીના અવાસમાં
 જાય છે તે વાત તેની મા તથા બેન મરમમે પણ જાણી.
 જરારનું કોઇ દિવસ આવી બનશે એમ જણી તે બંને ચિન્તા
 કરવા લાગ્યાં. પ્રેમી જરાર એક બે દિવસ તો મુમના પાસે
 ન ગયો. પણ હૃદયમાં અત્યંત ઉત્કંઠા વધી જવાથી વળી
 પાછો માલણુ પાસે આવ્યો ને માલણુ તેને જાણમાં ધાલી
 મુમના પાસે લઇ ગઈ. મુમનાએ આમ પોતાના પ્રેમીને
 જીવને જોખમે પણ માલણુ લાવી તેથી માલણુનો ધણો
 ઉપકાર માન્યો ને તેને નવાં ઘરેણાં આપી નવાજી. મુમના
 પાસેથી ઈનામ મેળવી માલણુ જરારને ત્યાં જ રાખી આનંદમાં
 મદકાતી પાછી ફરી. પ્રેમી જોડી જગતનો લાયક પલ્લવારમાં
 બૂલી, આનંદમાં કુખી ચોપાદ બેઠવા બેઠી. જરારના દાણા
 બરાબર આવે છે ને મુમનાની સોગડી ઢાવમાં સમ્માય છે,

પણ પોતાની વ્હાલી મુમના છતે ને પોતે હારે તોજ વીર
મઈના હેવાને મળ પડે છે ને જરાર દાવે ચડેમ સોમઠી
જતી કરે છે. આમ જરાર દાણા નાંખે છે. દાવે સોમઠી
ચડે છે, એ દૃષ્ય જોવામાં, તેની દૃષ્ટિનું પાન કરવામાં ને
તેના હાથમાં રહેલ પથ નિરખી નિરખી ખરેખર આ તો
રસનાથક પંડે કૃષ્ણકૈયે છે એમ ગણી હૃદયને પ્રેમપાન
વડે અનન્ય રીતે રીઝવવામાંજ મુમના પડી ગઈ ને મમે તેમ
દાણા નાંખી દાવ ખોવા લાગી. બહે વ્હાલી દાવ ખુલે પણ
વ્હાલીના હૃદયને આનન્દ તો પોતાને આનન્દ માનનાર જરાર
તેને છતાડવામાં જ પોતાના હૃદયનું સાદૃશ્ય સમજવા લાગ્યો
ને દાવ જતા કરવા લાગ્યો. આ જોઈ મુમના બોલી.—

કંકુ વરણી કાયા કંથજ રે કંથજ
વળી હાથડિયામાંહી તો પદમ લો.
દાવે ચડી આ મરવા સોમઠી રે સોમઠી.
કેમ મારતાં રાખો છો છ રામ લો
હંસલી હીલોલેલ જરાર મુમના રે.

હે જરાર, હે પ્રેમી, તારી કાયા કંકુવરણી છે. હે
મારા હૃદયનાથ, તારા હાથમાં પથ છે. આ જો જો, મારી
સોમઠી તારે દાવે ચડી છે, તેમ છતાં તેને મારવામાં તું
કેમ સરમ રાખ છ ? દયા ખા છ કે આને ન મરાય ?
હે વ્હાલા જરાર, આ મુમનાનું હૃદય પ્રેમરસસાગરને
મોળે ચડ્યું છે.

આ પ્રમાણે પ્રેમીને સંબોધતી મુમના જરારને પ્રેમ
બરેશ મીઠાં વેણુ સંભળાવે છે ત્યાં તો જરારે જવાબ દીધા:—

કાચી સોઝઠી કેમ મારીએ ર મારીએ
વળી આ કાચાં સંગે તો રમનાર—હો,
કુડાં કલંક બેસે કુળમાં ર કુળમાં.
ગેરાં ગણે શું અમને ગમાર હો.
હંસલો હીલોલેલ જરાર મુમના ર.

હે મુમના, આ જરાર હંસ પણ પ્રેમ સાગરનાં મેળાં
પર ઉછાળા ખાઈ રહ્યો છે. પણ તે કાચી સોઝઠી મારતાં
અચકાય છે, કારણ કે તેની સામે રમનાર રમતમાં પ્રવીણ
નથી. તું સ્ત્રી છો, પૂરી પ્રવીણ નથી, તેથી જો હું તારી સોઝઠી
માફ તો, હે સુંદર સ્ત્રી, મારા કુળને ખોટ બેસે. મહેં મહેંની
ચોટ હોય. અમે પુરખોએ તો તમને છતાડીને સદા રાજ
જ થવું જોઈએ.

આમ કામળ સૃષ્ટિની કીમત આંકતો જરાર પાસા
નાંખતો જાય છે ને દાવે ચડેલ સોઝઠી છોડી દેતો જાય
છે. આ પ્રમાણે પ્રેમના દાવપેચ મધુરા બહાલા સખ્દોમાં
ઉચ્ચારતું ને આનંદ ભેટું આ યુગલ રમ્યે જાય છે ને રાત્રિ
વલે જાય છે, પણ પ્રભુને જાણે આ રમતને વધારે
વાર આમળ ન ચાલવા દેતાં કાષ્ટ બીજો જ ખેલ ખેલવાનું
ગમે છે, ને પ્રભુ તેમને ગ્રાસ કસોટી પર મૂકે છે.

સાંત્રા તથા સુરાએ માથણ પાસેથી માળા તથા વીંટી
મેળવ્યાં ને ફેટલાક ફિવસ ચાલતું હતું તેમ ચાલવા પણ

દીધું; પણ છેવટે તેમને વિચાર થયો કે આ જો રાજાને જણાશે તો આપણી શક્તિને કલંક બેસશે, માટે આપણે રાજા મૃગતમાસીને જણાવી દેવું જોઈએ. તેથી બંને આંધળા રાજા પાસે આવ્યા ને તેને કહેવા લાગ્યા કે:—

પાશ્વ્યાં ટીંડારાં જુમખાં રે જુમખાં.
એના વેડનારે મોર કમોર-લો.
મૃગતમાસી તાર મેલમાં રે મેલમાં,
આજે માળા ધાલે છે એ મોર-લો:
ઠરીએ ખબર કલંક કાણે રે.

હે રાજા, સુંદર ટીંડારાં પાકી ગયાં છે, અને એના જુમખે જુમખાં ઝૂલી રહ્યાં છે. પણ જેની વાડી છે તે તેને વેડતો નથી ને એક કપરો ચોર તેને વેડી જાય છે. હે રાજા, તારા જ અવાસમાં સુંદર મોર આવીને માળા ધાલી રહ્યો છે. પછી તું અમને ઠપકો દઇશ—અમને શીટકારીશ તથા અમારા પર કલંક ચડાવીશ. માટે જ અમે તને આ ખબર આપીએ છીએ. ચેતવું હોય તો ચેતજો:

બસ હવે થઇ ચૂક્યું. બહેમાતા ડોસાના હૈયા પર જવાળા પ્રકટી. તે ચેતી ગયો કે જરાર આ કામ કરી રહ્યો છે. મારી વાડીનાં મીઠાં ટીંડારાં વેડી રહ્યો છે. ભણે ને તે ભાણે જ હોય તેથી શું ? મારા અવાસમાં જઇ મારી સ્ત્રીની લાજ તે હુટે એની સજામાં એનું માથું એના ધડથી ભુદું થવું જોઈએ. રાજા આમ ક્રોધાવેશમાં આવી ગયો ને બડબડ્યો. આજ વખતે કંઇ કામ પ્રસંગે કથુરાની દાસી મંજુશ્રીના

ત્યાં આવેલ. ચતુર દાસી આ સર્વનું પરિણામ શું આવશે તે જોઈ ગઈ. અરે આથી તો પોતાની બાઈ કથુરાને એકા-એક વૈષ્ણવ આવશે ! ભુંકું થશે ! લેને હું તો મુમનાબાઈને ઓરડે જઈ તેને ચેતવું. " આમ હૃદયમાં લઈ દાસી ત્યાંથી ઉપડી. રાજા મુમના પાસે આવે છે તે પહેલાં તો તે ત્યાં પહોંચી ગઈ ને એકાએક બેસી:—

વહરેલ અમારો કુલખલો રે કુલખલો,
એને છુટા મેલ્યો નવ ભય, લો:
સાકર મેલી રે બાઈ સીંધની, રે સીંધની.
એ તો ગોળ હાટડા બાય, લો,
જીવતો જરવાનો રાણી મુમના રે.

અરે બેન, અમારો સાયબો હવે વહરી ગયો છે, એને છુટા મેલ્યો પોસાતો નથી. એ સાયબો એવો તો મદોન્મત થઈ ગયો છે કે પોતે પોતા પાસે સિંધ દેશની મીઠી સાકર પડી છે તેની પરવા જ ન કરતાં બગરનાં હાટડાનો મેલો ગોળ ખાય છે. ખરેખર જરારનો જીવ તો હવે મુમના રાણી જ થઈ બેઠી છે.

મંજુધોપાનું આવું માર્મિક વેણ સાંભળી બંને પ્રેમી અમકયાં. અરે વળી આ દાસી ક્યાંથી ? પણ ચતુર મુમના દાસી મંજુધોપાને પાણી પાવ તેવી હતી. તેણે તુર્તજ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો:—

લીલી પીળી પાંખનો લમરો રે લમરો,
એ લમરાને મૂઝો નવ ભય લો.

દ્રુમમાં ફસાવેલ એ ફાંકડો રે ફાંકડો:
એ તો છુટે હમતે પ્રભાતે લે,
સવારે આવશે એ તો સાચગારે.

અરે, આ સુંદર લીલી પીળી પાંખવાળો ભમરો કેઈ જગ્યાએ મૂઓ હોય એમ તું માન્ય માં. એ રસિક તો હમણ દ્રુમમાં બીડાઈ ફસાઈ ગયો છે તે એનો સવાર પડતાં છુટકે થારો; માટે ભમરીને કહે કે એનો સાચબો સવારે આવશે. હમણું દ્રુમ વીંધી બહાર આવી શકે તેમ નથી.

મંબુઘોષા આ ઉત્તરથી પામી તો મઈ કે જરાર હવે આમાંથી છુટે થાય તેમ નથી. બહેને ભમરી પોતાના ભમરાને ન જોતાં મુંઝાય. પણ ભમરો એવા તો કેમણ પુષ્પબંધનમાં બંધાયો છે કે તે તોડીને બહાર આવવાની તેનામાં તાકાત નથી. તેની મગફૂર શી છે? બિચારી મંબુઘોષા જરા આમ, જરા આમ બોલી પાછી વળી. ત્યાં તો સામેથી બુઢા મૃગતમાસીને નાગી તલવાર સહિત આવતો જોયો. રાજની લાલ ચોળ આંખ જોઈ તે બિચારીને ફાળ પડી કે રખેને કંઈ માફું પરિણામ આવે. પણ હવે કરે શું? હરિ કરે તે ખઈ કહી તે ઘેર આવીને જરારની મા તથા બેન મરમમ અને કથુરા બેઠાં હતાં ત્યાં વીલે મૂખે મદમદ કંઠે જે સર્વ પોતે જાણ્યું અને જોયું તે કહેવા લાગી. વળી તે કથુરા સામું જોઈ બોલી:—

લીલી પીળી પાંખની ભમરી, હવે તું શુર મહુર;
તાસ સાચબાને બંધન્યો, હ છુટે હમતે સુર.

હે સુંદર, નવરંગી, કથુરા, તું જરાર માટે ઝુર કે ન
ઝુર, પણ તારા નાથને તો ત્યાં બંધવ્યો છે, તે દલે સૂરજ
ઉગતાં છુટો થશે.

કથુરા આ સાંભળી રહી, વધારે ઉત્સુક ન બની,
પણ જરારની મા તથા બેન અધીરાં થયાં ને “અરે આમાં
શું થશે?” એમ વિભાસતાં બેઠાં.

મંજુધેાપા મુમનાને કંઈક ચેતવીને ગઇ ને જુદો મુગ-
તમાસી એકાએક ત્યાં આવ્યો. રાજાને આવતો જાણી મુમ-
નાએ ઉતાવળથી જરારને એક બંકકિયામાં સંતાડી દીધો ને
પોતે ગૌરીનું ધ્યાન કરતી ધમ્મજવરનો જપ કરતી બેઠી.
રાજા ત્યાં આવ્યોઃ કોઈ અન્યને ત્યાં જોયું નહીં, પણ ચારે
મેર નજર ફેરવતાં જરારનું મોળિયું બાજેકપર પડેલ જોયું.
તેણે મુમનાને પૂછ્યું: “આ તે આંહી પુરૂષનું મોળિયું ક્યાંથી?”
વળી મુમનાના માલ પર જરા જરા આજ્ઞા ચિન્હ જોયાં.
કુલભરી સચ્ચા વીંખાયલ તથા કુલો ચોળાઈ ગયેલ જોયાં
તેથી તેણે પૂછ્યું:—

સેજભરી ચોળાણી રાણી કુલની રે કુલની,
વળી દીસે ઉજરડા તમારે અંગ લો,
આ તે કોની પડી છે કો'ને પાધડી રે પાધડી.
કો શું રમ્યાં રાવડીએ રંગ લો.
આશું તો જાણી લો રાણી મુમના રે.

હે રાણી, આ કુલ ભરી સેજ ચોળાઈ ગઇ છે અને
તમારા અંગપર (માલે) કંઈક આજ્ઞા ઉજરડા દેખાય છે.

વળી આ પાધડી આંધી કેની પડી છે? તમે આજ રાત્રે કેની સાથે રંગ રમ્યાં છો? રાણી મુમના આ બધું મને કહી દો.

શુદ્ધિયો બહેને રાણીને ધીમે રહીને પટાવતો પૂછે, પણ મુમના કાંધ તેની લીધી જાય તેવી નથી. તેણે તો તુર્તજ હાજર જવાબ પરખાવ્યો કે: --

બની હું પુરુષ બાંધું પાધડી રે પાધડી,
આજે અસોચી હતી મારે અંગ દો.
ચોગાણી આળોટયે સભ સેજડી રે સેજડી
સ્મતાં શતે દાસી શું રંગ દો:
દિનડા તો વિતાહું આમ દોહલ્યા રે.

હે રાજા, હું કાઈ કાંઈ વાર મને મન થઈ આવતાં પાધડી બાંધી મઠ્ઠ બનું છું. આજે મારે શરીરે અસુખ હતું ને હું સૂતીને મારે શરીરે આ ચિન્હ પડી ગયાં. કાંઈ વખત હું પુરુષ બનીને મારી દાસી સાથે આનન્દના ખેલ ખેલું છું. આજે તેમ કર્યું ને આ સેજ ચોગાઈ ગઈ, આ પ્રહો છુંદાયાં ને ચોગાયાં. રાજાજી, આ પ્રમાણે ઘણાજ દુઃખમાં દિવસ ગુઝઈ છું ને ઇચ્છા કરું છું કે ગૌરીપૂજન પૂર્ણ થયાનો દિવસ નજીક આવે.

“ દિનડા તો ગુઝઈ આમ દોહલ્યા ” એ વેણુ સાંભળતાં શુદ્ધિયો જરા રાજી થયો. “ આ તો રાણી એમજ ઇચ્છે છે કે જટ લગ્ન થાય તોજ જીવાશે, ” એમ તેણે મા-થું.

પણ સંકાળ ને ખારીકું દિલ પુરૂં સમાધાન પામ્યું નહીં. હજી વધારે પરીક્ષા કરવા તેણે રાણીને કહ્યું:—“રાણી, તમે મર્દ યની પાધડી બાંધો છો તો આ પાધડી હું વીંખી નાખું છું તે તમે ફરીને બાંધો.” આમ કહી તેણે તુર્તજ પાધડી વીંખી નાખી. રાણી આ જોઈ એકાએક જરા ડહાઈ તો મઠ; પણ તે ખૂદાથી કાંઈ હારી જાય તેવી નહોતી. હાજર-જવાબી મુમનાએ રાજને કહ્યું:—“રાજજી, તમારી સન્મૂખ રહી મર્દ યની પાધડી બાંધતાં મને બહુજ શરમ આવે છે, માટે આપ આંહી બહાર રહો ને હું તે બાંધી લઉં.” રાજ તુર્તજ બહાર ગયો. ચતુર લવંગિકા તો વાટ જોતી હોતી જ હતી કે મુમનાનું શું ફરમાન થાય છે. તેણે રાણીની ઇશારત થતાં તુર્તજ પાધડી ઉપાડી બંડકિયામાં જરા રને આપી. જરાયે તે બરાબર બાંધી દીધી. લવંગિકાએ તે લઈને રાણીને આપી. રાણીએ તે પોતા પાસે મૂકીને રાજને ત્યાં બોલાવ્યો. રાજ આવ્યો ત્યાં “લ્યો જીવારાજ, આ મોળિયું”—કહી તેના સામું મોં મલકાવ્યું. રાજ બહુજ વિસ્મય પામ્યો ને રાજ અર્ધ કંઈ ન બોલતાં ચાલતો થયો. જતાં જતાં ડેબાને સખત દેખરેખ રાખવાનું કહેતો ગયો.

રાજ રાજબુવનમાં ગયો ને જરાયે ત્યાંથી નીકળી એક ખારીમાં અંધ હોવા તાડનાં પાતરાંને વળગી તે વાટે નીચે આવ્યો, ને પછી ત્યાંથી છાનોમાનો નીકળી જઈ ઘેર આવ્યો. ઘેર જરાયે જોઈ મા તથા બેન હર્ષલેલાં તેને બેટવા દોડ્યાં. તેમણે તેનાં મીઠડાં બીધાં ને અધીરાં અધીરાં યની તેને કહ્યું:

ઉભરે ઘેરાણી તારી આંખડી રે આંખડી,
 બહેકે અતર કસ્તુરી તારે અંતર લો:
 રગલા છો વીરા રજની કેની મેડીએ રે મેડીએ,
 રગલા કઈ રામાની સંજ લો.
 જરવા તેં લજવી આમ તારી નતડી રે.

હે બાપ, ઉભરે! થવાથી તારી આંખ લાલ થઇ
 છે. તારા શરીર પરથી કસ્તુરી તથા અતરની સુગંધ મેંહેકે
 છે. હે વીર. તું આજની રાત્રિ ક્યાં ગાળી આવ્યો? કઇ
 સુંદરીની સાથે? અને જરાર આવું જર કર્મ કરતાં તેં તારા
 નામને, તારા કુળને બદો બેસાડ્યો છે.

ખરેખર સ્નેહી વીર જર કર્મ કરે તો એ તેને બધું જ નીચા
 જોયું છે, પણ મુમના અને જરારનું હૃદયલમ એજ ખરૂં લમ
 છે એ ન જાણનારાં મા તથા બેન આ વીરને આમ કહે એ
 વાસ્તવિક છે. જર કર્મથી તો કુળને ખોટ બેસે જ. પણ
 પ્રિય વાચક, મુમનાએ કાંઇ મૃગતમાસી સાથે લમ કર્યું જ
 નથી. મુમનાં તો જરારની જ છે, તે છેજ. ચૌરીપૂજનનું
 બાનું ધરી છ માસની અવધિ મેળવી કાંઈ પ્રકારે પોતા
 સાથે જોડાવાની તીવ્ર ઇચ્છા, દૃઢ સંકલ્પ, તેના ઉરમાં તેણે
 ભરી રાખ્યાં છે, એ જરાર તો જાણે છેજ. હવે માતા
 તથા બેનનાં વચન સાંભળી છુપું શું રાખવું ને શાને માટે?
 એમ ગણી જરારે તુર્તજ જન્મ દીધા:—

કેશર ગુલાબને કુમ કુમ રે કુમ કુમ
 કર્યો મુમનાએ લાલ ગુલાલ લો.

રમતાં રમે તો વીલી રજની રે રજની
 ખુલું થારો એ સ્થો નહીં ખ્યાલ લો.
 નહીં તો બેની હું છાનું રાખતે રે રાખતે.

એ ખરું છે. મને મુમના રાણીએ કેશર, યુક્તાલ ને
 કંકુનાં છાંટણાં છાંટી, બેન, લાલ લાલ બનાવી દીધો છે. આ
 રાત્રિ તેની સાથે રમતમાં ને રમતમાં મેં ગાળી ને મને
 ખબર ન રહ્યા કે સવારે આ સર્વ ખુલ્લું થશે. નહીં તો, હે
 બેન, હું સર્વ છૂપું રાખવાનો ઉપાય કરત.

આ સાંભળી તેની માએ કહ્યું:—ભાઈ, તું આમ
 ઉદ્ધત બની આવું કર એ ઠીક નથી થતું. મામાને
 વ્હેમ પડશે તો તેનું ફળ બહુ ખૂંડ આવશે. આપણને
 તેણે આંહીં આશરો આપ્યો, ને તેની સામે તું આમ
 અયોગ્ય આચરણ કર એ જરાય ઠીક નહીં. ભાઈ,
 મામી જીવાન ને તું જીવાન તેથી લોક તારી ચર્ચા કરે ને
 આપણે નિન્દાપત્રે કે મામે બેન બાણેજને આશરો આપ્યો.
 તો બાણેજે મામાનું જ ઘર માર્યું. હવેથી જો તું ત્યાં જઈશ
 તો, બેટા, તારા જવાના માર્ગમાં હું:--

સાત સપંની વાક કહે, રીંને વાસું કમાક;
 પછી કેમ બશે દીક્ષા, કેમ કરી રેશે ત્યાં રાત.

હે બેટા, તારા રસ્તાની આઠી સાત સાત ઝેરી સાપની
 આડસ કરાવીશ, તને ઓરડામાં પૂરીને બારણું સખત બંધ
 કરાવીશ. પછી હે મારા લાડકવાયા, તું ત્યાં શી રીતે જઈશ ?

આ પ્રમાણે પુત્રનો જીવ જોખમમાં છે જાણી અને પરિણામ ખરાબ આવશે એમ માની જરારની માતા તેને માતૃ સ્નેહથી ઉભરાતી મોઢી ધાસ્તી દેખાડતી ન જવાનું કહેવા લાગી. આડા ઝેરી સર્પનો પણ ડારો તેને દીધો. પણ જરાર, પ્રેમધેસો જરાર તેને ગણુકારે એવો નહોતો. વળી નાનો તેથી લાડયકવાયો ને મામા મામીયુ સાથે લાડમાં ઉછરેલ તેથી કાંઈ લજવાય એવો પણ નહીં. તેણે તો તુર્તજ માને કહ્યું:—

સાત સાત સપ્તની વાડ કાપું સીંધાં ભાંગું કમાડ,
જશું મૃતમત્સીના મોલમાં અમે રાત્રી રેશું ખસાર.

મા, જો, તમે આડી સાત સાત સાપની વાડ કરાવશો તો હું તેને મારી તત્તવારથી કાપી કાઢીશ. મને પૂરીને કમાડ સજ્જડ બંધ કરશો તો હું તેને ભાંગીને બૂકો કરી નીકળી જઈશ. પણ હું તો મામાના મહેલમાં જવાનો જ ને ત્યાં જઈ રાતવાસો રહેવાનો જ. ”

આવો પ્રેમભર્યો પણ નફ્ટ જવાળ સાંભળી મા ઝંખવાણી પડી ગઈ. દીકરો હવે હાથમાં નથી રહ્યો ને તેનું ભાવિ અવળું જ થવાનું, એમ તેણે નક્કી માની લીધું. તેનું મોં પડી ગયું ને તે ચૂપ રહી. જરાર ત્યાંથી ઉઠીને પોતાને ઓરડે આજ્યો. કથુરા પણ તેની વાટ જોતી હતી. પોતાના પતિને આવતો જોઈ, વળી ગુલાલ કેસરવાળા રંગમાં રંગાયો જોઈ, અને શરીરથી સુગન્ધ મેહેકતી હતી તે જાણી, જરા હાસ્ય વિનોદ કરતી બોલી:—

અધમણ કસ્તુરી ધમ ધમી, મણ મણ હડયા ગુલાલ;

પૂછું તમને કંથડા, તમે કયાં રમ્યા આ રાત.

આ અધમણ કસ્તુરીની ફેર ફેરી ઉઠી છે, આ મણ મણ ગુલાલ હડવાથી શરીર ને લુગડાં રંગાઈ ગયાં છે. હે મારા પિયુજી, હું તમને પૂછું છું કે તમે આવી રાત્રિ કયાં રમ્યા ?”

આ સાંભળી તેની જ બેન મુમનાના ઓરડામાં પોતે રાત ગાળી આવ્યો છે એમ જણાવતો જરાર બોલ્યો:—

અધમણ કસ્તુરી ધમધમી, મણ મણ હડયા ગુલાલ,

મૃગતમાસીની મેદીએ, રાતુ રહ્યાંતા જશર

આ જરાર આજની રાત મૃગતમાસીના મેદેલમાં ગાળી આવેલ છે અને ત્યાં અધ અધમણ કસ્તુરીની છાળ ઉરાડી ને મણ મણ ગુલાલ રાતમાં ઉરાડ્યો; તેથી આ વસ્ત્ર લાલ થયાં ને આ સુગન્ધ આવે છે.

આમ આળસુ ને નગરોળ કથુરાને જરારે જરા ટાણો માર્યો, અને પછી ધડી બે ધડી તેની સાથે બેસી, વાતચિત કરી, ત્યાંથી પાછો મા ને બેન જ્યાં બેઠાં હતાં ત્યાં આવ્યો ને બેઠો. ત્યાં તો ઠેબો ત્યાં આવ્યો ને જરારને ઠપકો દેવા માંડ્યો કે, મૂર્ખ, તું બેઅદ્વય થઈ કોઈની પણ દરકાર કયાં વિના મુમના પાસે જા છ એ ઠીક નહીં. એમાં જીવનું બેખમ રહેલ છે.

હીરામળનાં ફાવણુ હંસલા રે હંસલા,

એ ફાવણિયાં પાડશે ફાંત-લો;

જનું જોડિને મોટી મેદીએ, રે મેદીએ

મધ વેળાને ચારો વનારા-હો,
કથા કાઢીને કાળો નીસરે--રે.

હે બાપ જરાર, તેં તો હીરામળનાં દાનણુ કરવા માંડ્યાં પણ તેથી તો તારા બધા દાંત પડી જશે. હે બાપ, એ મોટાની મેઢીએ જવાનું તું બંધ કર નહીં તો કોઇ દિવસ તેમાં તારો નાશ થશે. કારણ કે રાક્ષસને તોડતાં તેમાંથી સર્પજ બહાર નિસરે ને જીવ થયે.

આવો ઠેળાએ જરારને સર્વ દેખતાં ઠપકો દીધો. જરાર નીચું જોઇ રહ્યો ને બોલ્યો નહીં. ઘડી બે ઘડી વાતચિત કરી સર્વ છુટાં પડ્યાં. રાત્રિ પડી. અસાડ માસની તોફાની ને અંધારી રાત્રિ ધનધોર ઘટાટોપ જામી રહ્યો છે. વીજળી ઝણકા દધ રહી છે. મુમનાના મેહેલની ફરતો સજ્જ પહેરો ઠેળાની સરદારી નીચે ખુશી તલવારે બરાબ છે. ઠેળો પંડે મેહેલની બાસપાસ બને છે, ત્યાં વીજળી થઇ ને બારીમાંથી એક ચંદ્રમુખ દેખાયું. તે કોઇની વાટ જોતું હોય તેમ ઠેળાને લાગ્યું. ઠેળે તેને કહ્યું:

ઠેળા જેવા રે મામી કાકરા રે કાકરા,
જેવા જરવો અમારો બાપ-હો;
તેમાં શું મોચારે રાણી મુમના-રે મુમના
એ તો જોડ કનેડ, કેવાય--હો,
હરીએ આવોજ બાપજી ગોઠી-રે.

હે મુમના મામી, હું આ ઠેળા જેવો મર્ફાંડકાર નારી રખેવાળી કરી રહ્યો છું. હવે મારા બાપ જરારમાં તે

શો માલ છે ? તેને જોયો હવે. અરે, તેનાપર તે તમે શું
હજી પડ્યાં ? એ કાંઈ તમારે માટે લાયક નથી. એ તમારી
કજ્જેડ કહેવાય. હે મામી, આપણે બંને જો તમે ઇચ્છો તો
મનમમતી મળ કરીએ.

બીજાને ધર્મ શિખવનાર, યાન દેનાર, ડાહ્યા જ્યારે
પોતાપર આવી પડે છે ત્યારે ખરેખર જરાય ટકી શકતા
નથી. એ તો “ પરાપદેશે પાંડિત્યમ્ ” જ છે. સ્ત્રીમુખ,
સ્ત્રીનયન, સ્ત્રીકટાક્ષ, સ્ત્રીમોહને જીતવાં એ અતિ દુર્લભ
વાત છે. ઠેભે જરારને ઇપકો આપ્યો; તેને ડરાવ્યો; પણ
જ્યાં સુધી મુમનાનું ચન્દ્રમુખ નહોતું જોયું ત્યાં સુધીજ.
જરારને જીપદેશ આપવામાં ઠેભો પંડિતરાજ બન્યો. પણ જ્યાં
પોતાપર હસ્તો આવ્યો ત્યાં ટકી શક્યો નહોતો. મુમનાનું
મુખ જોતાં તેનું યાન પીગળી ગયું. પણ મુમના કાંઈ તેની
લીધી ગય તેવી નહોતી. તેણે તુર્તજ ઠેભાને પરખાવી દીધું કે:-

ઠેભા તું જેવા રે મારે ઠાણિયારે ઠાણિયા,

ભરે પરધર રહીને પેટ—ઢો.

મોહું છે મોરી જેમ તારું મૂરખા રે-મૂરખા

ફાડી મુખો છે દેવાકુટ—ઢો.

હંસલો જરવાને માથે મુમના રે.

હે ઠેભા, તારી જેવા તો મારી ઘોડારમાં લાદ હસડ-
નાર છોકરા થયા છે, અને તે ત્યાં પેટવડિયા થઇને જીવે
છે. તારૂં મોહું તો ખરેખર ઠોરની જેમ મોરીથી બંધાવા

લાયક છે, તેને તું વિકાસી, મૂરખા, ફાકટનાં ફાંફાં માયી કરછ. આ પ્રેમી મુમનાને લાયક તો હીલોળેલ રંગીલો રાજહંસ જરારજ છે.

આ પ્રમાણે પોતાના જ્ઞાત જરારનાં યશોમાન માતી મુમના ઠેળાને ધિક્કારી રહી છે. ઠેળો મુંગે મોંએ એ સર્વ સાંભળી રહ્યો છે ત્યાં વળી વીજળીનો ચમકારો થયો ને તેની નજર તાડપર પડી ત્યાં તાડપર તેણે કાંઈને જોયું ને તે ધડી એ ધડી તો ચક્રિત થઈ રહ્યો.

હયે તાડ વધિયો, વાયે ઝકોળા ખાય,
કર તો વળાંભે કોટડી, પવન પાછો લૈ જાય.

આ તાડ હયો વધીને પાંદડાંથી ઘેધુર છે ને પવનમાં આમ તેમ ડોલીને સેડાં ખાઈ રહ્યો છે. તેનાપર છેક હયે એક મઈ ચડ્યો છે ને તેનો હાથ નજીકની ખારીને વળગવા જાય છે. પણ પવન વાઈને તાડને પાછો લઈ જાય છે.

આ અહભૂત દેખાવ આવી કાળીરાત્રે ઠેળાની દૃષ્ટિએ પડ્યો. ઠેળો પાઈ ગયો કે નક્કી આવું ભયંકર જીવનું જોખમી કામ જરાર વિના બીજાથી થાયજ નહીં. તેણે તેથી હાકલ મારી કે:—

હયો તાડ જીતવા વધ્યે ગયો રે વધ્યે ગયો,
એ તો વાયે ઝકોળા ખાય—લો
કરતો વળાંભે ધણી કોટડી રે કોટડી,
પણ પવન પાછો લૈ જાય લો.
ફટ ફટ ઓખરીયા ઘું જોતડાર.

હે મૂઠ, હરાયા ઢોર જેવા, નર્કમાં મેં નાંખનાર માણસ,
તને ધિક્કાર છે, આ તાડ ઉંચો વધી ગયો છે ને પવનમાં
તે આમ તેમ ઝુલી રહ્યો છે, તારા હાથ એ અવાસની બારી
પકડવા ધણો યત્ન કરે છે પણ પવન તેને પાછો લઇ જાય છે.

નર્કમાં મોઢું નાંખવા, પારકું ઘર મારવા, તું આવું
અધાર કર્મ કર છે. તને ધિક્કાર છે. તું નીમકહરામ છે.

ઠોમો હળુ પોતાનું બોલવું પુરું કરે છે ત્યાં તો જરાર
કુદીને ટપ બારીમાં પેસી ગયો ને “ મોઢું મોરી નેમ
મૂરખા રે ” એ વેણ ઠોમોને સામું પરખાવ્યું. આ સાંભળી
ઠોમોને રૂવે રૂવે અમિ વ્યાપી ગયો. હવે તો આનું વેર
કોઈ પ્રકારે લેવુંજ. ઠોમોનું હૈયું પાપી હતું અને મુમનાનું
આ તિરસ્કારભર્યું ટોણું સાંભળી તે કોણ ને વેરથી છલકાઇ
જવા લાગ્યું. પોતાનાજ માના જણ્યા ભાઇનું કાસળ કાઢવા
તે તૈયાર થઇ ગયો. તેણે રાગ મૃગતમાસી પાસે ઝટપટ
આવી કહ્યું:—

પાદર હુંડિયું પાણિયારીયુ, બજરે હુંડયા બકાલ,
મૃગતમાસી તમાસ મેલમાં બેળન છુટે જરાર.

હે મામા, જરાર એવો વકરી ગયો છે કે તે મામને
પાદર પાણી બરતી સીંચોની લાજ છુટે છે, ને બજરમાં
બિચારા વેપારીઓની ગેરઆબરૂ કરે છે. અરે મામા,
એટલાથીજ પર્યું નહીં, પણ હવે તો તે ખુદ તમારી લાજ
પર ગયો. હાં કે મહેલમાં તે જુવાન રાણીનું ધીવન છુટે છે.

કાંધાવેશમાં છાંના માયાં ઠેબે મૃતતમાસી પાસે
આવીને આ કહી નાંખ્યું. રાગ સાંભળી લાલચોળ થઇ
ગયો. તુર્તજ ને નાગી તલવાર હાથમાં લઈ મુમનાને ઝોરડે
ગયો, પણ મુમના તો પહેલેથી જ પાઈમઈ હતી. તેણે તેજ
તાડ વાટે જરારને ત્યાંથી વળાવી દીધો હતો. રાગ મુમના
પાસે આવ્યો. પણ ત્યાં શું હોય ? મુમનાને કાંઈ પ્રજ્ઞું
ગાજ્યું, ને ગૌરીપૂજન પૂર્ણ ક્યારે થાય છે તે દિવસ માગ્યો.
રાણીએ કહ્યું કે “ કાલે ”. આ સાંભળી રાગને સંતોષ થયો
રાજદરબારે આવી તળાવને કાંઠે સંકરના દેવળ સામે લગ્ન
કરવાની તૈયારી કરવા તેણે માણસોને આજ્ઞા કરી. ચોરી
ખોડાવી તૈયાર કરાવી, કે સવારમાં ગૌરીપૂજન રાણી પૂરું
કરે કે તુર્તજ તેની સાથે પોતે ફેરા ફરી લે. હવે તો જે થોડી
રાત્રિ બાકી રહી છે તેમાંજ સર્વ સમેટી લેવાનું છે. આ
ખબર જરારને થવા જોઇએ એમ હતું જ્યાં રાણી મનમાં
ધારે છે, ત્યાં તો ચતુર દાસી લવંચિકા તે દૂતી કાર્ય કરવા
સજ્જ થઇ ગઈ. તે ક્ષણવારમાં જરાર પાસે આવી. તેને સર્વ
વૃત્તાન્ત કહ્યા. સૂર્યનારાયણ ઉગે તે પહેલાં તળાવને કાંઠે મુમ-
નાબાઇને મળવા તેને જણાવ્યું. મોટે મળસકે હતું અશ્લેષ-
દય નથી થયો ત્યાં રાણી રથ જોડાવી તળાવ કાંઠે લવંચિકા
સાથે આવી. જરાર તો ક્યારનોય ત્યાં આવી તેની વાટ જોતો
હોતો હતો. રાણી રથમાંથી અદાર નીચે ઉતરી. જરારને
જોઇ રાજી થઇ. ખૂંને જણ્યાં ગૌરી પાસે ગયાં ને સંકર લગ્ન-

વાન તથા ગૌરીનાં દર્શન કર્યા પછી લવંગિકાને કાઠે રાખી તે પ્રેમી તળાવમાં સ્નાન કરવા પડ્યાં. અસાડ માસનું નિર્મળ પાણી, તેમાં બંને રસિયાં ઝડોળ કરતાં મીઠાં પ્રેમ સ્નાન કરવા લાગ્યાં. બિચારાં પ્રેમીને ખબર નથી કે ધડીકમાં બાવી થુંનું થું કરી નાંખનાર છે. અદેખા ઠેળાને કાને આ સમાચાર પહોંચી ગયા. તેણે તુર્તજ રાજ પાસે દોડી જઈ કહ્યું:—

મામા મેયુમાં પાડો માલતો રે માલતો
હરે છે તળાવમાંહે તોફાન લો.
સરમ તો મેલી છે બેલે લોકની રે લોકની
મદમચલમાં છે ઇ તો મસ્તાન લો.
હંસલો હીલોલેલ જરાય મુમના રે.

હે મામા, જેમ કોઇ અલ્પમસ્ત પાડો વકરી જઇને તળાવમાં લેસો સાથે તોફાન માંડે છે તેમ હવે જરાય લોક ભોલનો લાજ સરમ છોડીને તળાવમાં મુમના રાણી સાથે મનમમતાં તોફાન માંડી રહ્યો છે. એ તો જાણે સરોવરમાં મસ્તીને છીછાળે ચડેલ રાજહંસ જરાય ને રાજહંસી મુમના નહીં હોય થું ? એમ દેખાય છે.

મનુષ્યમાં જ્યારે ધર્મા ને દ્વેષ બરાબ જાય છે ત્યારે તે ન કરવાનું કરી બેસે છે. ઠેઠાએ એ પશુ વિચાર ન કર્યો કે મુમનાનું નખોદ કાઢતાં પોતાના સગા-માના જાન્યો બાઈનું મોત ઉઠું થાય છે. રાજાએ ઠેળાનું કહ્યું સાંભળ્યું.

તુર્તજ તે ઉપાડી તલવારે તળાવ કાઢે આવ્યો. ત્યાં આવી જૂએ છે તો ઠેબે કહ્યું તેજ પ્રમાણે બરાબર જરાર અને મુમના પાણીમાં ઝકાળ કરી રહ્યાં છે. એક બીજાને પકડવા મોટા સેલા ખાઈ રહ્યાં છે, ડુબકી મારી રહ્યાં છે, ને હસી રહ્યાં છે. બિચારાં પ્રેમી મસ્તીમાં એટલાં તો મસ્ત છે કે તેમને આજી બાજીનું કશું જાન નથી. હૈડા જળમાં તેમને રમતાં જોઈ, રાજ સળગી ઉઠ્યો. “હમણાં ને હમણાં આ જરારને તો કાપી નાંખું” એમ તે તલપાપડ થવા લાગ્યો. મુમના સામી નજર કરી તેને ફિટકારતો તે બોલ્યો:—

સણી તમે પરનશી, રે પરનશી

એક ધેરી આહું ચીસ--હો.

જળમાં રમો છો જરવા સંજમાં રે સંજમાં,

આ નાખું દેખાવ તમારું સરીર હો.

બાજીવારે બોંતેરે પરિયાં બાપનાં રે.

અરે રાણી, તમે આમ આ પારકા પુરુષ જરારની સાથે એક ઝીણું વસ્ત્ર પહેરી રમત કરો છો. તમને ધિક્કાર છે. અરે આ તમારું અંગ તદ્દન ઉપાડું દેખાવ છે. ખરેખર રાણી, તમે તો તમારા બાપદાદાની બોંતેર પેઢીને બદો બેસાર્યો.

આવું માર્મિક ટોણું કાને પડતાં મુમના તથા જરાર ચમકી મયાં. તેમના આનંદને એકાએક આંચકો લાગ્યો. જ્યાં તળાવ કાઢે નજર કરે છે ત્યાં હાથમાં નાગી તલવાર પકેડી ધરડો. પણ અત્યારે ક્રોધમાં તપી ગયેલ રાજ આમ તેમ હેરા ફેરા ખાય છે. હવે તે વળી વિચાર શાનો ? શરમ શાની ?

આ વળી ઢાંકેપછેડા શા અર્થે ? મુમનાએ તરત રાજને જવાબ ત્યાંથી આપ્યો કે:—

ચાંદો સૂરજ ચડયા ઝમને રે ઝમને,
તેમ બાણેજ માખી ફેરી જાંઝ, ઘોઃ
કુદરતનો નિયમ તે કાણુ ફેરવે—રે ફેરવે,
જુદાં પડે શું પાણી, માથે' ડાંઝ ઘોઃ.
દરિયો ડોળ્યો તે કુબલી મારશે રે મારશે.

આ ચંદ્રને સૂરજ આકાશમાં ચડયા છે, તે જેમ સત્ય છે તેમજ તારો બાણેજ આ જરાર મારી આપર છે, મારી જાંઝ છે, એ સત્ય છે. એનો ને મારો જીવ એકજ છે, ઝમને વિખુટાં કરનાર કોઇ છેજ નહોં. એવું કોઇ જન્મ્યું જ નથી, ને પછી તો જો દરિયો ડોળવા બેસીએ તો તે આપણને કુબાડી મારવાનો જ. માટે હે રાજ આ અમારા શુદ્ધ પ્રેમને કોઇ તોડી નાંખવા સમર્થ છેજ નહોં.

આ પ્રમાણે બોલતી મુમના તથા જરા શરમાઇ જતો જરાર બહાર આવ્યાં. આવ્યાં ત્યાં તો કોધાવેશમાં અન્ધ રાજાએ જરાર પર તક્ષવારનો ધા કર્યો. જરીક વારમાં ઝરારનું માથું ધડથી જુદું પડી ગયું ને ધડી બે ધડી જમીન પર તડફડી સખી ગયું. બિચારી મુમનાનાં દુઃખનો પાર રહ્યો નહોં. રાજાએ જો તેને ત્યાંને ત્યાં સાથે જ કટકા કરી નાંખી હોત તો તો તે પોતાનું અહોભાગ્ય માનત. પણ તેને તેણે જીવતી રાખી. પણ શું સત્ય પ્રેમવાળી સ્ત્રી પોતાનું પ્રેમપાત્ર કુટી ગયા પછી જીવે ખરી ? તેણે તો રાજાને ચોખ્ખે ચોખ્ખું

કહી દીધું કે “ રાજા મારા પર હવે ધા કર. ” રાજા નીચું જોઇ રહ્યો. ત્યાં વળી મુમના છાતી પર હાથ દમ રાજા સામું જોઇ બોલી:—

આ જરાર મારો છતવો, હું જરારની રોજ,
બહુ તો બલે જીવની જુઠા નીચાં શું ઢાળે નેજ.

હે રાજા, આ જરાર મારો જીવજ છે અને હું તેની બહાલી સ્ત્રી છું. હવે તો તું તારે મારા પર ધા કરને. બલે હું નાશ પામું, તેમાં મને સુખ છે. હે જુઠા રાજા તને ધિક્કાર છે. જુઠા હવે વળી નીચું શું જોઇ રહ્યો છે ?

રણજેત્ર પર મહાન યોદ્ધાઓને તલવારથી છાંટી નાંખનારનો હાથ કોમળ સૃષ્ટિપર આલસો નથી. બાવળનાં થડને કુહાડાથી કાપી કાઢનાર પુષ્પને ચોળતાં કંપી હો છે. રાજાને પણ એમજ થયું. તેની શી તાકાત છે કે મુમના પર ધા કરે ! જરારના ધડ પાસે જઇ તેનું માથું જોળામાં લઇ મુમના બોલી:—

ચુડિયુ બાંધેલ ચાર, હવે સરાયો સાંધે ને,
જહુ દેને જરાર આ બાંધેલી બાંધી મુમના.

હે બહાલા જરાર, હું તારી પછવાડે વિધવા થઇને આ મારી ચાર ચાર ચુડીના કટકા કરી મેં ચુડી કરમ કર્યું છે. હે બહાલા, આ ચુડીને હવે કોઇ સરાયો સાંધી શકે તેમ નથી જ. અરે બહાલા જરાર, આ મુમના તો હાથ બાંધેલી થઈ રહી છે, તેના બાંધેલ હાથને તું સરાયો થઈ સાંધે તોજ સંધાય તેમ છે.

આ પ્રમાણે કલ્યાણ કરતી જરારનું માથું બોળામાં
 લપ્ત તેના પર હાથ ફેરવતી મુમના બેઠી છે. તે રાજાને
 વિનવતી જાય છે કે હે રાજા, હવે મારા પર ધા કરી
 નાંખને કે હું હવે જરારની બેળા થાઉં. છેલ્લું પડે છે. રાજા
 દિગ્મૂલ થઈ ઉભો. ઉભો આ જોઈ રહ્યો છે. ઠેબો તો ઠીંકરા
 જેવો ઉભો છે. કરતાં શું કરાઈ ગયું; પણ નાના બાઈનું
 માથું અને ધડ જોઈ તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ઉભરી
 ઉઠ્યાં. “ અરેરે આ પ્રેમી જોડાનું, અરે આ માના જાણ-
 બાઈનું મેંજ મારે હાથે નખોડ વાળ્યું. મને ધિક્કાર છે. હું
 હવે મારી મા પાસે શું મોહું લપ્તને જાઉં.” ઠેબાને ચોતાને
 માટે ધિક્કાર વધુટયો. રાજા પણ ક્રોધ સમી જતાં પસ્તાવા
 લાગ્યો. તેને થયું કે અરે મેં આ મારે જાતે જન્મમારે બાણે-
 જનો વધ કરી આ પ્રેમી જોડાને તડાક દધ તોડી નાંખી મહા
 પાપ માથે વેણું છે. મારો ઉદ્ધાર કોઈ રીતે થનાર નથી.

પણ જુઓ—“ જાનત હે દરદી દરદીકી ” તે મુજબ
 માતા ગૌરી અને પિતા સંકર આ સર્વ જોઈ રહ્યાં છે તે
 ત્યાં પ્રકટ થયાં. પ્રેમ શું છે, લગ્ન કેને કહેવાં તેનું પુરું પુરું
 રહસ્ય આ દેવદહસ્ય સિવાય બીજું કોણ સમજી શકે ?
 પ્રેમીની પીડા પ્રેમીને હૈડે પુર્તજ વસે છે. મુમનાંને કલ્યાણ
 સાંભળી ગૌરી મા ગળગળાં થઈ ગયાં, અને પિતા સંકરથી
 પણ એ ધક ખમાઈ નહીં. પુર્તજ તે બંને તે સર્વ વચ્ચે
 આવી ખડાં થયાં. રાજા મૃતમણી ઠેબો, લવંગિકા અને

અન્ય જનો આ જોઇ વિસ્મય પામ્યાં. ફક્ત મુમના જ માત્ર તે તરફ બેઠરકાર હતી. તે તો જરારનું માથું જોતી જોતી કંઈ બિન બિન બાવે બરાબ જતી હતી. માતા ગૌરીએ તેની પાસે આવી કહ્યું “ બેટા મુમના, તારું અખંડ સૌભાગ્ય હો. ” આ પ્રમાણે કહી તેણે જરારના માથાને પોતાના હાથમાં લીધું ને ધડ સાથે જોડ્યું: પ્રસન્ન વદને શંકર ભગવાને પણ તેના પર પોતાની અમીની દષ્ટિ નાંખી ને જરાર બધાના અચંબા વચ્ચે આજસ મરડી ઉભો થયો. પોતે જાણે કોઇ ગાઢ નિદ્રામાંથી ઉઠ્યો હોય તેમ તેને લાગ્યું. ઉઠી ઉભો થઇ તે મુમનાને સાથે લઇ માતા ગૌરી તથા પિતા શંકરને પગે પડ્યો. રાજા મૃતતમાસી પણ પોતાનાં પાપ કર્મનો પશ્ચાત્તાપ કરતો પ્રજા તથા દેવીને પાયે પડ્યો. ઠેબે પણ તેમજ કર્યું ત્યાં ભગવાન શંકરે કહ્યું: “ હે રાજા તું તારે જ હાથે આ તૈયાર કરાવેલ ચોરીએ મુમના તથા જરારને ચડાવી તેમનાં લગ્ન કરી પાપથી મુક્ત થા. ” આમ કહી ભગવાન શંકર દેવી ગૌરી સાથે અંતર્ધાન થયા. રાજાએ ભગવાનના આજ્ઞા પ્રમાણે તેજ મંડપમાં, તેજ ચોરીએ મુમના તથા જરારને ચડાવી વાજતે ગાજતે લગ્ન પોતાને હાથે કર્યું અને બન્નેને પોતાના રાજ્યમાં પોતાની મીઠી નજર આગળ રાખી તેમને સુખી કર્યા. ખરૂંજ છે કે:—

“ પ્રેમ સત્ય સત્તા સફળ ફેલ રહી સંસાર, ”

પ્રેમ સથે સોહી લહે, પરમ જ્યોતીને પાર. ”—મનીષ સુમન

લાખણુ શીયડો.

હાલારનો લાખણુશી જડેજો એક વખત પોતાનાં પરમણ્યામાં ફરતો ફરતો જાણુડા ગામે આવી ચડ્યો. આ ગામમાં ચારણની વસ્તી વધારે હતી. રાજાને આવેશ જાણી ચારણોએ તેનું સાઈ સન્માન કર્યું. રાજા ચોરે કચેરી કરી બેઠો. ચારણો પણ ત્યાં આવી બેઠા. ચોરાની નજીક થઈને પાણી શેરડે જવાતું. હકડેહક ડાયરો જામેસો છે એવે ટાણે અતુલ સૈદ્ધર્થજી ચારણ્ય દેવી કામ બાધ માથે હેલ લઈને પાણી ભરવા નીસરી. કામબાધનો પતિ કાંઈ કામસર બીજે ગામ ગયો છે. રાજાનું દિલ વિકારી છે. હૃદયમાં વિકાર જ્યારે હિજળે ત્યારે માણસ પોતાનો ધર્મ ભૂલી જાય છે. જડેજની નગર આ અનુપમ સૈદ્ધર્થના હિજળતા સમુદ્ર પર પહોં. આ તે કોણુ હશે! એમ રાજા હજી વિચારે છે ત્યાં તો વિજળીના ઝગકારની જેમ કામબાધ ચાલી ગઈ. રાજાએ પોતા પાસે બેઠેલ ચારણને પૂછ્યું. "આ અતિ સુંદર-ચપલ-કોણુ ગયું?" તુર્તજ જવાબ મળ્યો કે એ તો ચારણ્ય છે. દરેક ક્ષત્રી બચ્ચો ચારણની જાતને પૂજનીય માને છે. ચારણ્યને તે દેવી સમાન ગણે છે. તેની ઉપર કુદૃષ્ટિ કરતો નથી. જો પોતાની મા કે બેનને જોતાં આંખમાં વિકાર આવે તોજ આ જાતિને જોતાં તેને તેમ જાણ. પણ "વિનાશ કાળે વિપરીત શુદ્ધિ" એ ન્યાયે આ જડેજ રાજાને કુમતિ સૂઝી. કામવિકાર તેના હૃદયમાં

વ્યાપી મયો. હજૂ પેલા ચારણ સાથે એ જરા વાતચિત કરે છે ત્યાં તો કામગાઈ હેઠલ જરીને પાછી ત્યાંથી નીકળી. રાજા ઉઠી ઉભો થયો ને મરકતે મોંએ મૂછે હાથ દેતો કામગાઈને પૂછવા લાગ્યો:-“ જાભી, મારા જાઇ ક્યાં છે ?” આ ઝેરી વચન સૂણતાં વેતજ સતિ મુંઝાઇ ગઇ. કાણ વારમાં તેને રૂવે રૂવે અગ્નિ વ્યાપી મયો. “ અરે, અમને તો આના બાપ દાદા સદા દેવી મણી માનતા આવ્યા છે, ને આ ઇલાહી કુળમાં ઉઠેલો ઈમારો નફ્ટ થઈ જો ને મને જાભી કહી બોલાવે છે. માને બેનને એ જાભી કહે છે. અરે, મારા રૂપે બહુ જુકું કર્યું. બધો કાણ બગાડ્યો.” આમ મનમાં વિમાસતી એક બાણી તરી જઈ કામગાઈ ધેર આવી. હેલ જિતારી, ધરમાં જઈ તેણે કટાર હાથમાં લીધી. જે રૂપે રાજાને તેનો ધર્મ બૂઝાવ્યો, ને મા બેનને જાભી બનાવી તેજ રૂપને હવે તો ચુંથી નાંખી રાણી દેવું ને રાજાને માઈ બઈ રૂપ દેખાડવું એમ તેણે નક્કી કર્યું. તેણે પોતાનાં સુકોમળ, ઉંચાં ભર્યાં સ્તનો પથવારમાં કાપી દેલથી છૂટાં કર્યા ને એક થાળ લઈ તેમાં મૂક્યાં. જેમ થાળમાં ફળ હોય ને તે પર રમાલ દોઢે તેમ એક નવી સુંદર રાતી ચુંદડી તે પર દાંડી. પછી ઉઘાડે માથે તે થાળ એક હાથમાં ઊપાડી ને ઉપાડે શરીરે ચોરા તરફ આવી. આ તે કોઈ મહા ભયાનક ચંદી કાંધ ને અગ્નિનો જ જાણે સમૂહ આવ્યો જતો હોય તેમ તે ઉભી બગરે નીકળી. આ વિચિત્ર સ્વરૂપ આવતું જોઇ રાજા

કમ કમી ઉઠ્યો. તે કારણ સમજી મયો ને ઉઠતાં વૈતજ
ઉતાવળે પગે પરભાર્યું તેણે ચાલવા માંડ્યું. ત્યાં તો ચાળમાંથી
એક સ્તન ઉપાડી હાથ ઉઘો કરી કામચાંદ બોલી:—

હું બેણી તું બા, સમા આગુનો સંબંધ એ,
પણ કવચન કાચેલા, કે અવગણે કાઢિયું.

હે ઉત્તમ દેશ કચ્છમાંથી ઉતરી આવેલ જાડેજા, હું
ચારણ્ય તો તારી બેન ને તું રાજપૂત મારો બાઈચા. આવે
સંબંધ તો આજ અનંત કાળથી ઉતરી આવે છે; પણ આ
હું તારી “બાબી” એવું કુંડું વેણ, હે રાજા તેં મારા ચા
અવગણ્યું કાઢ્યું? મને જરા એ સમજાવ તો ખરો.

આમ બોલી તેણે તે સ્તન રાજા તરફ ફેંક્યું. રાજા
આમળ ને દેવી પાછળ જાય છે. ત્યાં બીજા સ્તનને “રાજા
ઉભો તો રહે, જો તો જા, લે તો જા” કહી દેવીએ રાજા
તરફ ફેંક્યું. પછી પોતાના એક હાથના ટુકડા કરી ફેંકતી ચારણી
રાજાના મહેલ પાસે આવી. રાજાએ જોયું કે દેવી પાછળ
આવે છે તેથી તે ઉભોરહી હાથ જોડી બોલ્યો: “માતાજી, મને
માફ કરો. મને બાવિએ બૂધાવ્યો, ને મેં તમારા પર ખોટી
નજર કરી. મને ઉમારો.” રાજા ખુશ પડ્યો. મહ મહ કંઠ
ચઢ મયો. કામચાંદને રાજાની આ દશા જોઇ દયા આવી.
તે બોલી. “હે જાડેજા, તું તારો ધર્મ બૂધ્યો. તેં જહુ જૂંડું
કર્ણું. પણ હવે સાંભળ. આ તારા મહેલની બારી જે આ
નદીમાં પડે છે, તેને તું સદા બંધ રાખજે. કદાપિ પણ તેને

ઉધાડતો નહીં. નહીં તો તું જરૂર બળીને ખાખ થઇ જઇશ. ”
 “ બહુ સાફ મા ” કહી માથું નમાવી રાજા ઉભો રમ્મો ને કામ
 બાધ બળીને ત્યાંને ત્યાં રાખનો ઢગલો થઇ ગઇ. રાજા અતિ
 દુઃખી તથા વિસ્મિત થઇ ઘેર આવ્યો. કામબાધ બળી મૂક
 તે જગ્યા તરફની મહેલની તમામ બારીઓ સંજોડ બંધ
 કરાવી દીધી. આમ કેટલોક વખત ચાલ્યું. રાજાને કંઈ સંતાન
 થયું નહીં. ઉમર વધવા લાગી, હવે તેણે બીજી રાણી કરી.
 નવી રાણી ઘેર આવી. રાજા તેને વશ થઇ ગયો. મહેલમાં
 સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ સગવડ તો હતી; પણ નદી તરફની
 સર્વ બારીઓ બંધ ને પવન ન આવે તે રાણી સાહેબને
 ગમ્યું નહીં. રાણીએ નોકરને તે ઉધાડી નાખવા કહ્યું; પણ
 તે ઉધાડવા માટે રાજાએ મના કરી છે એમ નોકરે રાણીને
 જવાબ દીધો. ત્યાં તો રાજા પંડે ત્યાં આવ્યો. “ આમ આ
 બારીઓ બંધ કાં ? ઉધાડવામાં શી હરકત છે. ” એમ રાણીએ
 તુર્તજ રાજાને પૂછ્યું. રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે એમ થઇ
 શકે તેમ નથી. ઉધાડવાથી ધણું માફ થાય તેમ છે. “ અરે
 એવા વહેમ તમને કેમ ગમે છે ? ઉધાડવાથી વળી માફ તે
 શું થવાનું હતું ? ” રાજાએ ધણું સમજાવી પણ રાણી સમજી
 નહીં. જેમ શ્રી રામચન્દ્ર સીતાના હઠને વશ થયા તેમ
 જડેજે અંતે રાણીના હઠને વશ થયો. ને તેણે બારી ઉધાડી.
 તે વખતે ધોધમાર વરસાદ પડતો હતો. નદી રેલંછેલ હતી.
 ઉંચાં મોજાં મહેલની દિવાલે અડગતાં હતાં. પણ ત્યાં તો
 જાઓ. જ્યાં બારી ઉધાડી ત્યાં તો—

ચારણને ચક્રમહત્તરી ઝોળી મ ગરૂયે આમ,
ઠાડી હોયે તાગ, તોય લાગે લાખણ શીયડા.

હે લાખણ શીયડા, હે જડેજ, હે કાચ્છેલા, આ ચારણ કે ચક્રમહત્તરી અંદર બરાયલ અમિને તું નમાલો ન મણુતો. બસે ને તે પાણીમાં હોય, મરીજ જાત્યમાં હોય (ચક્રમહ પાણીમાં ને ચારણ માગણુમાં); પણ જો આ બડકો તને લાગે છે કે નહીં.

આવો જેળી અવાજ થયો અને તે સાથેજ અધાગ ઉછળતા પાણીમાંથી આગનો બડકો બહાર ઉછળ્યો; અને એકદમ તે બડકો વિજળી વેગે ધસીને રાજની હાથ લંબાવેલ આંગળીએ ચોંટયો.

કામધ કાળો નાગ જગી જડેજ પરે,
આંગળીએથી આગ, લાગી લાખણ શીયડા.

અરે આ કામગાર્ધ જલ્લે કાળોનાગ થઈને જડેજ રાજને ઘેર પ્રકટ થઇ. તેને ડસતી ન હોય તેમ અગનનો બડકો ઉડી લખાણ શીયડાની આંગળીએ લા લાગી અને તેણે તેને જાળીને ખાખ કરી નાંખ્યો.

ફના સફ ન ઉડીએ, જગે કાક જ ડાગ,
જગી જડેજ પરે કામધ કાળો નાગ.

ફના પોલના કુમળા ઢગને પણ માલ વમરનો મણી તેની અલનાઇ કરવી નહીં, કારણ કે તેમાંથી પણ અમિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ ધુળના રાફડાની પણ છેડ કરવી નહીં, કારણ કે એમાંથી પણ સર્પ ફૂંકવી બહાર આવે છે.

આજ પ્રમાણે જડેજ રાજને ઘેર કામખાઇ કાળાતરે નાજ
થઇ ઉપન થઇ તેણે તેને બાળી ખાખ કરી દીધા.

કાંઇ પણ શુદ્ધ ને પવિત્ર જનોને બલે તે ગરીબીમાં
સખડતાં હોય તો પણ મદમાં અંધ ગની છેડવાં નહીં. તેમના
દિલની ધા જુરી છે. તે મોટામાં મોટા કુળને ખેદાન મેદાન
પળવારમાં કરી નાંખે છે. ગરીબ ચારણ્યની છેડ જડેજ
રાજએ કરી તો પછી છેવટે તેને ખાખ થઇ જવું પડ્યું.
ખર્ડેજ છે કે:—

તુલસી હાથ ગરીબકી ક્યુ ન ખાલી નય,

મુખા ટારકા ચમસે લોહા ભસ્મ હો નય.

મદાતમા તુલસી હાસે કહ્યું છે કે ગરીબના હૃદયની
હાથ કદી પણ ફાકટ જતી નથી. જુઓને, મરેલ ઠોરના
ચામડાની ધમણ લોહાને બાળીને ખાખ કરી નાંખે છે. સતિની
છેડે રાજને ભસ્મ કરી દીધા.

સાવઝનું દાન

કોઈ પણ મામણ સન્મૂખ આવી કાંઇ માગે તો તે
ઉજળે મૂખે ખુશીથી આપવું જ એવી ઉમ પ્રતિજ્ઞા રાખી
રહેનાર ચાંચાજી પરમારથી આ કાઠિયાવાડમાં કોણ અભણ્યું
છે ? આ કડિન ને મહાન વૃત્તથી મૂળીનો વંશ મુલકમાં
ઉજળો થઈ પડ્યો છે. સર્જાતને આસરે આપવો,
ખાલણ ભાટ કે ચારણ જેની યાચના કરે તે તેને જરા પણ

કચવાણું મોં કમી વિના આપી દેવું, એવું વિકટ વૃત્ત રાખી અન્ત સુધી તેને નિભાવ્યે જવું એ પણ એક મહાન વીરનું વીરકર્મ છે. અને આ પરમારકુળભૂષણ ચાંચાજી જીનામદના રાજા દીવાસની જેમ એકવચની મર્દ કાઠીયાવાડમાં ઘેર ઘેર ફાનેસરી તરીકે પંકાય છે.

વિકટવૃત્તધારી જેમ પોતાનું વૃત્ત પાળવામાં પોતાનો ખરો ધર્મ સમજે છે. તેમજ તેવા કઠિન વૃત્તને તોડાવવામાં પણ અન્ધ ને મિથ્યાભિમાની બોક પોતાનો પોરસ માને છે. ચાંચાજીનું આ કઠિન વૃત્ત તોડાવવા હળવદ દરબારે પોતાના દસોંદીને બોલાવી બલામથ્થુ કરી. બિચારો ચારણ વીરમર્દ ચાંચાજીને બરાબર જાણતો હતો કે એ બડ કદાપિં પણ પાછી પાની બરે એવો નથી જ. એ તો પોતાનું આપેલ વચન પાળશે જ પણ દરબારે હક કરી કહ્યું: “ના ના, એનું પણ મૂકાય તોજ મને શાન્તિ.” “અરે રાજા એ એકવચની ચાંચાજી પાસે જઈ હું તેનું માથું માથું તો તે પણ તે આપશે.” ચારણે રાજાને જરા નમ્ર વદને કહ્યું. “પણ આપણે તેનું માથું નથી જોતું. તેનું વચન જ ફક્ત ભાંગવું છે. માટે તારે તેની પાસે જઈને કાંઈ ભાંગવું તો એક મોટા સાવઝનું ફાન માંગવું. તે કેવી રીતે ને ક્યાંથી આપશે? જીવતો સાવઝ હાથ આવે એ બનેજ નહીં. આમ થશે ને પરમારનું વચન જશે.” “અનદાતા, ઠીક, એ તો ઠીક” કહી માથું જરા ધુંધાવી ચારણે ઉભો થયો. બિચારો ચારણ મનમાં એમ તો લાગ્યો કે ચાંચાજી જેવા ઉત્તમ

પથુધારીનું પથુ મુકાવવું એમાં પ્રભુ રાજ નહીં. પરંતુ કરવું શું ? રાજઆદાને વશ થઇ ત્યાંથી ઉઠી ઉભો થયો ને મૂળી આવ્યો. ડાચરો જાગ્યો છે. કંઇક દુઃખિયાં આવી પરદુઃખ-ભંજન ચાંચાજી પાસે પોતાના દુઃખ ગાઇ રહ્યાં છે ને સર્વને શાન્તિ થાય તેમ પરમાર વર્ષા રહેણ છે. કચેરી ખલાસ થઈ વિખરાવાની તૈયારીમાં છે ત્યાં “ખમા બાપ, ખમા અમદાતા, ખમા અડગટેકધારી પરમાર, ખમા ” કહી બે હાથ પ્રસારી આશિર્વાદ દેતો ચારણ ચાંચાજીની ગિરદાવણી લલકારવા લાગ્યો. “ આવો મદવા ” કહી આદર સત્કાર દઈ ચાંચાજીએ મદવાને ઉભા થઇ બાથમાં લઇ હૈયે હૈયું મિલાવી બેટ લીધી ને પછી પોતાને પડબે આસને બેસાયો. “ હે પરમાર, હે અચળ ટેકધારી ચાંચાજી, હું એક વચન માગવા તમારે આંગણે આવ્યો છું. ” “ મદવા, એ શું બોલ્યા માગો ખુશીથી ? કહી બે હાથ જોડી ચાંચાજીએ ચારણને નમસ્કાર કર્યા. ખુશીથી જે જોઇએ તે માગો. આ રાજ આ કાયા તમારાંજ છે. ખરેખર ધન્યભાગ્ય મારાં કે મારે આંગણે આજ આપ. ” “ રાજ મારે કાંઈ રાજ નથી જોતું. મામ મરાસ તો મારે ક્ષત્રિકુળ રૂપી લીલી વાડીમાં બધું છે. તમારો ઉમદાવંશ એ મારે સર્વસ્વ છે. મારે તમારી કાયા તમારું માથું નથી જોઇતું. મારે તો માત્ર એક વચનજ જોઇએ છીએ. અને તે વળી કપરી ટેકધારી પોરસેલ પરમાર ચાંચાજીનું વચન. ” “ મદવા

ખુશીથી માગે. એમાં વળી વાર શી લગાડવી ? ” “ હો, પરમાર, તારે આપો ને ” કહી ચારણે “ મને એક મોટો જીવતો સાવજ લાવી આપો ” આવી કપરી માગણી કરી. દીખળી ને મનસ્વી ચારણનું આવું માગવું સાંભળી બધા ડાયરો “ હેં હેં ” કરી ધડીક તો મોં વિકાસી આવો બની જોઈ રહ્યો. કોઈએ ધારેલ કે આ ગામ ગરાસ માગશે. ભેંશુ કે ગાયનું ખાકું માગશે. તો કોઈએ ધાર્યું કે પરમારનું પણ જેવા કદાચ બિજલે રા’ દીવાસ પાસે માગ્યું હતું તેમ તેનું માથું માગશે; પણ કોઈએ જીવતો મોટો સાવજ આ ચારણ માગશે એવો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ કરેલ નહોતો. પણ આ તો વચમાંથી ત્રતીયમ ફાટ્યું. “ અરે ગઢવા, માગતાં બુધ્યો. જીવતો સાવજ તે વળી જલ્દાતો હશે કે પરમાર આપે ? શું આમ કરી તું ચાંચાજીનો જીવ લેવા માગ છ ? ખરેખર માગણ તે માગણ જ. ચારણ બાધને કોઈ ઠાવપેચ વાળા અદેખાએ ચડાવીને મોકલ્યા ને આ આવ્યા. આ તો “ વહુ માગે જોઈએ, તો કે કાયફળ: અરે વહુ બૂધ્યાં, ફરી માગે, તો કહે જાયફળ ” ના જેવું કર્યું. ” આવું સાંભળીને પણ ચારણ જરાય પિગલ્યો નહોતો. પણ ઉલટો હઠ કરી બોલ્યો:—

કોઈ પદાં કે કબ્ય પદને લાખ પસાં લખવાર,
સાવજ દે સાવજલલ, પારકરા પરમાર.

હે પરમાર, અમને કવિભોકને કરોડો રૂપિયા અમર

લાખો વાર લાખો રૂપિયા દેનાર આ દુનિયામાં ધણા છે, પણ પરમાર કુળમાં ઉંચા ચાંચાજી, મને તો સારામાં સારો સાવજ જોઈએ છીએ અને તે આપ.

અસ આપે છ અધપતિ, દે ગજને હાતાર,
સાવજ દે મું સાવજલ પારઠરા પરમાર.

કોઇ રાજાઓ ધોડાનાં દાન કરે છે તેમ કોઇ હાથી આપે છે પણ હે પોરસેલ પરમાર, મને તું એક સારો સાવજ લાવી આપ. કે હું તે લઈને જાઉં.

ગઢવાનું આવું વિચિત્ર માગવું સાબળા ધણાયને અજ-યખી થવા લાગી. કોઇને એમ થયું કે ચાંચાજીને હાથે જીવતો સાવજ આવે તો આ ચારણુ બાઇ તે હાથમાં લઇને જાય એવા છે? એમ બને તો તો તાલ થાય. કારણ કે પછી તો ગઢવાનો હાથ પકડી તેના હાથમાં એ સોંપીએ. જોઈએ પછી ગઢવાજી કેમ જાય છે. ખરેખર ચારણાં બારણાં ટીંખળા તે ટીંખળાજ. પણ અત્યારે શું થાય? ” ચાંચાજી તો હાથ જોડી ચારણુને વિનવે છે કે “ હે ગઢવા જીવતો સાવજ લેવામાં તને શું કાયદો છે? તું તારે ખીજું ગમે તે માગી લે. ” પણ હઠી ગઢવે તો નાહું પકડ્યું તે પકડ્યું. તે તો ઉલટો બોલવા લાગ્યો:—

જમી દાન કે દે જખર, લીલવણું લીલાર,
સાવજ દે મું સાવજલ, પોરસેલા પરમાર.

હે ચાંચાજી, કોઇ રાજા જમીન મોઢે માગી આપે. તો કોઇ પોતાનાં લીલાં માયાં ઉતારી આપે. પણ હે પોર-

સવાળા પરમાર, મને તો તું એક સારો સાવજ લાવી આપ કે પત્રું.

આ ચારણુ ધણો જ જક્કી છે. તે કેમે કરતો પીંગ-ળતો નથી. આખી કચેરીમાં કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો. આમ કરી આ ચારણુ ચાંચાળનું મોત ઉભું કરે છે. પણ ઉપાય શો ? આમ સૌ ધારવા લાગ્યા ત્યાં વળી ગઢવો બોલ્યો:—

હોઠા રંજ તને હજી, સોઠા જુદિ સાર,
ઉજળ મોંએ દે મને, પોરસેલા પરમાર.

હે અચાગ જુદિવાળા સોઠા વંશના ચાંચાળ પરમાર, હે પોરસ મહાસાગર, આપ, તું તારૂં ઉજળું મોં રાખી હું જે માગું તે આપી દે; જેથી હું તારાં ગુણગાન—તારી ખિરદા-વળી ન્યાં જાઉં ત્યાં ગાતો ફરું. મારૂં હૈયું મોકળું મૂકી તારા ગુણાનુવાદ હું ઠેર ઠેર ગાતો ફરું.

હરિશ્ચન્દ્ર રાજા પાસે વિશ્વામિત્રે વચન માગ્યાં, ને જરા પણ મન કચવ્યા વિના તેણે દાન જ દીધે રાખ્યાં. તે જ પ્રમાણે આ વીર ને ટેકી ચાંચાળએ પોતાના જીવને જરા પણ અંખવાણો કર્યો નહોં. તેણે તો હાથ જોડી કહ્યું—“ કવિ-રાજ, આપની શુભેચ્છા પ્રભુ સફળ કરો ને કાલે હું આપને આપ જેવો ઇચ્છો તેવો એક સાદુજો આણી આપીશ. આપ બે ફિકર રહો. ” આ પ્રમાણે કહી ડાયરો બરખાસ્ત કરીને ગઢવાને માટે સારા ઉતારાની ગોઠવણ કરાવી. ચાંચાળએ પોતે ત્યાંથી પરભારી પોતાના ઇષ્ટદેવ માંડવ રાજને યાનકે જઈ

પણ રખાવવા અરજ ગુજરી કે:-“ હે સૂર્યદેવ હવે આ તારા ભક્તની વાર કરવાનો વખત છે. માઈ પણ જાય તેના કરતાં માઈ માયું જાય એ હું વધારે માઈ ગણું છું. કાં તો મને સાદુજો મળે અગર સવારમાં માઈ માયું વાઢી તારે ખોળે મૂકવું એ નક્કી છે. ”

આ પ્રમાણે ગદગદ કંઠે બે હાથ જોડી તેણે અરજ કરી ને બંને આંખો બંધ કરીને સૂર્યદેવનું ધ્યાન ધર્યું. થોડી વાર થઈ ત્યાં આકાશવાણી થઈ કે “ હે એકવચની ચાંચાજી, તું લેશમાત્ર પણ મુંઝાતો ના. આ તારા ડુંગરોમાં અનેક સાવજો ત્રાફુ દઈ રહ્યા છે. તું તારે ત્યાં જઈ તને ગમે તે ઝાલી લે ને ચારણને તે આપી તાઈ વચન સફળ કર. ” પરમારે આંખ ઉઘાડી. સૂર્યદેવની આજ્ઞા થઈ છે માટે સવારે ડુંગરામાં જવું એમ મનમાં નક્કી કર્યું ને આખી રાત્રિ ઇષ્ટ-દેવની માળા ફેરવી. સુશોભિત રહવાર પડી, મધુર પક્ષિઓ કલરવ કરવા લાગ્યાં, ને ચાંચાજી ડાયરામાં પધાર્યાં. ડાયરે ઉભા થઈ તેની સલામ લીધી: પછી આખા ડાયરાને લઈ ચારણ સહિત તે સાવજ પકડવા ડુંગરામાં આવ્યા. જરા આંધે જાય છે ત્યાં ઝાડની ઘટાઓમાં ને ઉંચા ધાસમાં સાવજની ત્રાફુ કાને પડવા લાગી. આકાશ તેનાથી બેઠવા લાગ્યું. ચારણ બાધનું હૈયું કંપવા લાગ્યું કે ક્યાંક કોઈ મને પકડી ખાઈ જશે તો. ” ત્યાં તો સામે છાયા નીચે પૂંજ ઝપાટતો એક ડાહ્યામથો કેશરીસિંહ નજરે પડ્યો. તેની

આસપાસ સિંહણે તથા ખીખ નાના મોટા સિંહ બચ્ચાં સાથે ગેલ કરતાં હિભાં હતાં. માણસના સમૂહને આવતો જોઇ સિંહે મોટી ત્રાડ દીધી. ડાયરાને ત્યાં જ રાખી ચાંચાજી તે વિકાળ પશુ પાસે જવા લાગ્યા. આ જોઇ ચારણ વિચારમાં પડી ગયો કે “ માણું, આ વીરમર્દને તાબે આ સાકુળો થશે-ને તેને પકડી આણી એ મને સોંપશે તો માણું મારે શું કરવું ? એ તો મને ખાઇ જશે.” ચારણ આમ પોતાની પીડામાં પડ્યો. બચલીત ડાયરો, અરે આ પશુ ક્યાંક ચાંચાજીને રંગાડશે તો, કહી આંખમાં આંસુ લાવતો હિભો રહ્યો. કેાઈ ત્યાંથી આગળ ખસ્યું નહીં. કાંકે ચાંચાજીની સખ્ત મના હતી કે ગમે તે થાય તો પણ તેની મદદે દોડવું નહીં. બેધડક, જરા પણ હેયે બચ સિવાય ચાંચાજી સાવજ તરફ ચાલ્યા ને બોલ્યા: હે પ્રજુ, હું મરું તે પહેલાં માઈ વચન પળે એ તો તું નક્કી કરજે. તું તો સદા પણધારીનો બેલી છો. કુખીની વાર કરનાર છો, હે પ્રજુ તે તો:—

પાંચાળી ચીર પૂરીયાં, વીઠલ તે' વણપાર,
શરમ રાખ્યે ચાંચાતણી, જગદીશ ગજવાર.

હે આખી જગતના ધણી, હે છુડતા હાથીને તારનાર, તેં દ્રૌપદી રાણીનાં બરી સભામાં અસંખ્ય વચ્ચો પૂરી તેની લાજ રાખી છે. તો આ મારી-મરીબ ચાંચાજીની વાર કરજે.

આ પ્રમાણે હજુ જ્યાં ચાંચાજી પ્રજુસ્તવન કરે

છે ત્યાં પૂછકું ઝાપટતો પેસો મોટો સિદ્ધ ચાંચાજી પાસે આવવા લાગ્યો, ને તેના હાથ પગ ચાટી, તેની આસપાસ કુદકા મારી ફરી, પોતાનું શરીર તેની સાથે ધસવા લાગ્યો. ચાંચાજીએ તો તેને નમસ્કાર કરી પછી કાનથી પકડ્યો ને બેહોશ ડાયરો નેતો ઉભો હતો તેના તરફ લીધો. “હવે તો આપણું આવી બન્યું” એમ ગણી ચારણ બેબાકળો બની ગયો. તેનાં પોતિયાં છુટી ગયાં. તે તો મોડું વિકાસતો હેં હેં કરતો પાછો પગે ચાલવા માંડ્યો. આ જોઈ ચાંચાજીએ હાક મારી કહ્યું: “ગઢવા ઉભા રહો. આ સાવજ આવ્યો: સ્યો, સ્યો.” પણ કોણુ સ્યે ? એ કોણુ સાંભળે ? ગઢવાનાં તો હાંનં ગગડી ગયાં ને શરીરમાં બૂત બરાયું હોય તેમ કંપારી વછૂટી. આ જોઈ વળી ચાંચાજીએ કહ્યું:—

સમોચ સાવજ ભાજતાં બડક્યા કે મહાભાજ,
પાયુ પાછા પાજ, બરવા ન ધટ બડબને.

હે ચારણ, દાન માગ્યું તે મેં આણી આપ્યું. તો હવે આ સામે સાવજ જોઈ બડકીને, હે મોટા નસીબદાર, તારે નાસી જવું એ ઠીક નહીં. આ લેને.

પણ કોણુ સ્યે ? ને કોણુ સાંભળે ? માગતાં તો મગાઈ ગયું. પણધારીનું પણ મૂકાવવા બની તે તદબીર કરી—પણ પોતાને જ માથે બધું પાપ, બધો ચતુરાઈનો મોટલો આવી પડ્યાં. હવે ના પણ શી રીતે પડાય ? પછી જ્યારે બરાબર સપડાયા ત્યારે ગઢવાજી બોલ્યા કે:—

સાંસે સિંહ સમર્પીઆ, કેસર ઝાલી કાન,
હવે રમતો મેલ્યે રાન, પોંચેા પરમાશ ધણી.

હે રાજ, હે પરમારના વંશમાં શ્રેષ્ઠ, તેં તો ખરેખર
આ કેસરી સિંહને સર્વ દેખતાં પકડ્યો, ને તેને કાને ઝાલી
આંહીં આણ્યો ! હે બાપ છ મને હાથોહાથ પહોંચ્યો. આંહીં
એને લાવતો ના. એને તો ત્યાંથી જ જંગલમાં રમતો મૂકી
દે. મને છ પહોંચ્યો.

આ પ્રમાણે થરથરતાં થરથરતાં ચારણે આથે ઉભાં
ઉભાં ચાંચાળને આસિવોંદ દેતાં કર્યું. આ નેઈ સાવઝને
છોડી દધ તેને નમસ્કાર કરી તેના પર હાથ ફેરવી
ચાંચાળએ તેને “જાઓ વનરાજ, વનમાં રાજ કરો,
મારી લાજ આજ રાખી, દેવ પધારો” આમ બોલી વળી
તેને નમસ્કાર કર્યા. પૂંછ ઝાટકતો, હુકળતો, ત્રાકુ દેતો
ચાંચાળની સાથે પોતાનું શરીર ધસી સિંહ ધાટા જંગલમાં
ચાલી ગયો. વીર ચાંચાળ ડાયરો ઉભો હતો ત્યાં આવ્યા,
સર્વને બેટયા. પછી ગઢવા પાસે જઈ તેને નમસ્કાર કરી,
પોતાની છાતી સાથે તેને દાબી અનેક પ્રકારે તેને હેથા
ધારણ આપીને આજ મોટી કસોટીએ પોતાને ચડાવી
પોતાના પશુનું પારખ્યું કર્યું તેને માટે તેનો ઉપકાર માન્યો.
પશુધારીનું પશુ પ્રજુએ રાખ્યું ને કસોટી કરનાર બોંઠા
પડ્યા. પ્રજુ સદા સાચાનો બેલી છે.

લાધામેરનું-ભસલબેનને કાપડું

કુછડીના પ્રખ્યાત લાધા મેર પોતાનાં સગાંવાલાંને મળી પાછો આવતો હતો. તે વખત ઉનાળાનો હતો. સૂરજ નારાયણ રાશ બે રાશવા ચડી ગયા હતા. બપોર પહેલાં ઘેર પહોંચી જવા માટે લાધે પોતાની તેજલ ઘોડીને જરા નેરથી ઠેંકાવી. માર્ગમાં કાટવાણ આવ્યું. ઘોડી તરફથી થઇ છે જાણી લાધે ગામને પાદર બેરાં પાણી ભરતાં હતાં ત્યાં તેને હાંકી. સૌ પાણી ભરી ભરીને ઉતાવળાં ઉતાવળાં જતાં હતાં, કાંકે રોટલાનો વખત થવા આવ્યો હતો. વાવ પાસે ઘોડી ઉભી રાખી લાધે પનિહારીઓને કહ્યું—“બેન, આ ઘોડીને પાણી પાશો ?” સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી તેઓ તો બેઠું માથે મૂકી રસ્તે પડવા લાગી. કોઇ આ જમામર્દની બીકથી, તો કોઇ રોટલાને મોડું થાય તેથી, તો કોઇ વળી ઘોડીને પાણી પાવામાં સીંચી સીંચીને મરી જવાય તેથી, આમ જૂદા જૂદા ખ્યાલો કરી મુંગે મોંગે, લાધાને સાંભળ્યો ન સાંભળ્યો કરી, તેના તરફ જોયું ન જોયું કરી પનિહારીઓ ચાલતી થઇ. પણ એક વીશ વર્ષની નવયૌવના, હેલ માથે ચઢાવી જવા તૈયાર થઇ હતી, તે લાધાનું વેણ સાંભળી ઉભી રહી. પોતાની સૈયરે તો ચાલતી થઇ. કોઇએ આ તડકાથી પીડા-યલ સ્વારની ને ઘોડાની જરાપણુ ડરકાર ન કરી તેથી તેનું કામળ હૃદય પીગળી ગયું. મારે કાંઇ રોટલાને મોડું થાય

તેમ નથી, બેડોજી તો ગામ ગયા છે. હું તો મારે જરા મોડું રાંધીશ ને જરા મોડું ખાઇશ. આ બિચારા વટેમાર્ગીને પાણી પાઉં—આવા આવા સુકોમળ ભાવ હૈયામાં લાવી, જસલ પાછી ફરીને બોલી: “હં અં ને લાઇ દ્યો, ઘોડીને આ બાળુએ અવેડી પાસે લાવો.” આમ બોલતીક ને તેણે પોતાના માથા પરની ભરેલ હેલ નીચે ઉતારીને અવેડીમાં ઠાલવી. લાઘા નીચે ઉતરી ઘોડીને ત્યાં દોરી ગયો. ધણી જ તરશી ઘોડી તે પાણી પલમાં ચસકાવી ગઈ. વાવમાંથી ઝપાટાબંધ પાણીના ધડા ખેંચી ખેંચીને જસલ અવેડીમાં રેડવા લાગી. જસલની સુંદર, ગૌર દેહવસ્ત્રી ધડા ખેંચતા લળક ખાતી હતી. વળી ધડો વાવની બહાર આવે કે દબ્બળાબેર ઉભી ટટાર થઇ ધડીકમાં તેને હાથે ઉપાડી અરધો ફેર ખાઇ જરા નમી તેને અવેડીમાં રેડતી હતી; વળી તે ધડાને વાવમાં ફેંકતી ને પ્રકુલ હૈયે રસીને હાથમાં સરકાવતી હતી એ મનહર દબ્બ જોઈ વીર મર્દ મેર હૈયાના કોઈ અનન્ય ભાવથી તેને એક ટશે નિહાળી રહ્યો. તે તો બિચારો જસલનો દાસાનુદાસ બની ગયો. ઘોડી પાણી પીએ, જસલ પાણી સીંચે ને લાઘા મેર ઉભો ઉભો બુએ ને એના હૈયામાં કેં કેં થઈ જાય ! “વાહરે પ્રભુ વાહ, આજ ખરી બેન ! આજ ખરી પરપીડ જાણનાર દયાળુ દેવી ! બીજી બધી કંઈ દરકાર ક્યાં વિના ચાલી ગઈ ને આ પોતે માથે ભરી હેલે પાછી ફરી. ને મારી ઘોડીને પાણી પાવા લાગી ! રંચ છે આને ! બેન તને ધન્ય છે.” આમ ઘોડીની

સરખ હાથમાં રહી ગઈ છે ને લાધો. મનમાં ને મનમાં વિચાર કરી રહ્યા છે ; ત્યાં તો ઘોડી પાણી પીને ધરાઈ રહી, ને શરીર ખંખેરી હાવળ્ય કરવા લાગી. જસલે પણ પોતાની હેલ ભરી લઈ માથે લીધી ને ચાલવાનું કર્યું. લાધે ચાર પાંચ ફેરી હાથમાં લઈ તેને કહ્યું. “ હ્યો બેન, આ ગરીબ ભાઈ કાંઈ આણું પાતણું આપે તે, હું બેનને આ મહેનત કરાવી ખાલી હાથે જવા ને દઉં.” “ અરે ભાઈ, એ નજ બને; એ તો મેં મારો ધર્મ બજાવ્યો છે. તરસ્માને પાણી પાવું એ માણસ માત્રનો ધર્મ છે, ને તેમાંએ અમારો સ્ત્રીઓનો તો ખાસ.” આ પ્રમાણે જસલે જરાક લાધા સામું જોઈ શરમાતાં શરમાતાં કહ્યું. “ હા બેન, એ તો ખરું. પણ ઉપકાર કરનારને કંઈ ને કંઈ બદલો બને તો વાળવો એ અમારો પુરૂષનો ધર્મ છે; જો કે એમ કરીને કંઈ અમે ઉપકારમાંથી છુટતા તો નથી જ, માટે હ્યો.” “ આમ છે તો પછી, ભાઈ, તમે માફ કહ્યું માની આ ગરીબ બેનને ઘેર આવી, રોટલા ખાઈ, બપોર ગાળી પછી ચડી જાઓ. આટલું કહ્યું કરો તો ખરા ભાઈ.” જસલનાં લાવણ્યબર્યા મીઠાં મીઠાં વેણે મદદ લાધાને વશ કરી દીધા ને તે હા ના કરી શક્યો નહોતો. “ હીક બેન, ચાલો ” કહી ઘોડી દોરી જસલની પછવાડે પછવાડે ચાલવા લાગ્યો. હેલ ભરી જસલ ઘેર આવી. ઓશરીપર ઘડો મૂકી હાંડો ધરમાં લઈ ગઈ. લાધે ફળિયામાં આવી ઘોડીને ઓશરીની થાંભલી સાથે બાંધી. ત્યાં તો જસલે ઘડો

ધરમાં મૂકી ઢાલિયો. ઓશરીમાં ઢાળી ઉપર તળાઇ પાથરી તેને ઓછાડી બાઇને બેસવાનું ઝટવારમાં તૈયાર કરી નાંખ્યું ને વાડામાંથી ધાસ લાવી ઘોડીને નીચું. ઘોડી ઝપાટાબંધ પૂંછ ઝાટકતી તે ખાવા મંડી ગઇ. લાઘો તો આ બધું એક ટશે નિહાળતો નિહાળતો ઢાલીએ બેઠો. જસલ ધરમાં જઈ રાટલાની તૈયારી કરવા લાગી. ઘોડીવાર થઇ ત્યાં તો રાટલાના ટપાકા સંબળાવા માંડ્યા. રાટલા તૈયાર થતાં તાંસળીમાં ઢાળ તથા થાળમાં મળના મોટા રાટલા ને ઘીબર્યું કરસલું લઇને બેન બહાર આવીને બોલી: “લ્યો બાઇ, જમવા બેસો.” લાઘો ઉઠ્યો ને હાથપગ ઘાઇ પથરણાપર ઢાલિયા પાસે જમવા બેઠો. રાટલાનો માંડો ઉખેડ્યો ત્યાં જસલે હોશથી ઘીનું કરસલું તેનાપર ઉધું વાળ્યું. લાઘો “હાઉ, હાઉ” કરે છે ત્યાં ગાળતો એક મોટો ભોદો ઘીબર્યા રાટલા પર નાંખ્યો. બેનનું આ હેત જોઇ લાઘો તો તુંહી તુંહી થઇ ગયો ને “હાઉ બેન, રાખો બેન” કરતો લાઘો આડા હાથ ધરવા લાગ્યો. “ડીક લ્યો, બાઇ જમો” બોલતી જસલ ધરમાં ગઇ ને લાઘો આ ચડાવી જમવા લાગ્યો.

આ બધું જસલની અદેખી સોઝ્ય પુંસરી જોઇ રહી હતી. પુંસરી આશ્વેડ વચની હતી. તેને પેટે કંઇ પણ સંતાન ન થવાથી ધાનો બેડો જસલને વરી લાગ્યો હતો. જસલ પરણીને ઘેર આવી. તેનાં ૩૫-ગુણ તરફ બેડાનું ખેંચાણ થયું. ધાનો નવી વહુને જરા વધારે માનથી રાખવા લાગ્યો,

ને પુંસરી સળગવા માંડી. વિના વાંકે તે જસલનાં છેખા જોવાં ને ધણી પાસે તેને હલકી પાડવા અનેક તદખીર રચવા લાગી. જસલ પોતાના મોટા મનથી સોક્ય તરફ સદ્ભાવથી વર્તતી. “તે બિચારી ઓછી છે” કહી બેડા પાસે તે પુંસરીનું સાઈ જ બોલતી. જેવી જસલ મીઠી નજર વાળી હતી, તેવીજ પુંસરી અદેખી ને ઝેરી હતી. તે તો પારકે સુખે દુઃખી થઇ સળગી મરે તેવી હતી. તે તો જસલનાં રૂપ-ગુણ સરળ સ્વભાવ, મોટા મન, ઔદાર્યની હરહંમેશ અદેખાઇ કરતી. કોઈપણ પ્રકારે પતિને બ્હેમમાં નાંખી તે જસલનું કાસળ કાઢવા મથતી; ત્યાં આ લાગ તેની નજરે આવ્યો. ધાનો બે દિવસથી કાંઇ કામ પ્રસંગે પરમામ ગયો હતો, જસલ તથા પુંસરી એકલાં હતાં. કોઇ જવાંમદ પારકા પુરૂષને જસલ ઘેર લાવી, વળી ધણીજ હેતથી તેણે તેનો સત્કાર કર્યો ને તેના તરફ જરા જરા હસી, એવા અનેક વિચારો અદેખી પુંસરી મનમાં લાવી ને હવે પોતાની પાપી મુરાદને પાર પાડવાનો આ ઉત્તમ લાગ છે, એમ તે માનવા લાગી. જસલે લાઘાને ઢાલિયો ઢાળી દીધો, ને તેની ઘોડીને મળનું તાળું લીલુંછમ ધાસ નીરું. વળી ઝટવારમાં રોટલા પણ કરી નાંખ્યા. જમાડતાં ઘીની રોટલાપર ધાર કરી ને ગોળનો મોટો લોદો તેમાં ધણકાવ્યો. જોને કળબુગ આવ્યો છે એમ માઠા તર્ક વિતર્ક પુંસરી કરવા લાગી ને તેણે અડખે પડખેનાં મૂર્ખ ને અદેખાં ઘેરાંને એકલાં કરી

બ્રેમભર્યા વાક્યોથી બ્રેમાવ્યાં. “ જુઓ જુઓ, કેવા હાવ-
 ભાવથી આ પાપણી પારકા પુરુષને રીઝવે છે ” વગેરે પાપી
 વેણુ છાનાંમાનાં બોલવા લાગી. આંહી શુદ્ધ, મોઢમની, ઉદાર,
 સરળ જનસભા મેમાનને જેમ સગી બેન ઘેર આવ્યા બાધને
 તાણુ કરીને જમાડે તેમ જમાડવા લાગી હતી. પુંસરી
 આથી તો ખેરાને વધારે ને વધારે બ્રેમાવવા લાગી. હવે
 લાધો જમી રહ્યો, હાથ ઘોઈ ઉઠ્યો ને પાણી પીધું. પછી
 ઘોડીએ સામાન નાંખી તેને છોડી. બેન જનસભા સંતુષ્ટ વફને
 જોતી ઉભી રહી ત્યાં તો ઠસખાર ફેરી હાથમાં લઇ બેન
 પાસે હાથમાં સરખ સહિત જઇ લાધે તેને કહ્યું “ લ્યો બેન
 આ નજીવી બેટ.” “ અરે ના બાધ, એ ન બને. મારે પીરમાં
 ફાઇ બાઈ નથી. આજથી તમે જ મારા માડીબચા બાઈ
 થયા છો, ને મારે જોશે ત્યારે હું ખુશીથી, બાઈ, તમારી
 પાસેથી કાપડું માગીશ.” “ અરે હા બેન, એ તો ખરું; હું
 આજથી તારો ખરો માડીબચો બાધ છું, પણ બેન હું
 તને આજ ખાલી હાથે નહીં છોડું. ” “ લ્યો બાધ તેમ
 કરો ” કહી જનસભા તે ફેરીઓમાંથી એક ફેરી ઉપાડીને
 બાધનાં ગ્રેમભર્યા મીઠાં લીધાં. જનસભાની આંખમાં આમ
 કરતાં આંસુના ફેરા આવી ગયા. વિદાય લઇ ઘોડીએ ચડી
 લાધો બેનને માર્યું નમાવી ચાલતો ગયો.

હવે ધાનો બેડો ઘેર આવ્યો. ગામમાં આવે તે પહેલાં
 તો પુંસરી તથા તેની સેમરોએ આખા ગામને જનસભા માટે

કંઈ કંઈ પાપી વાતો ફેલાવી હુકળાવી મૂક્યું હતું. ધાનો ગામમાં દરેકની નજર પોતા તરફ કંઈ વિચિત્ર રીતની નેવા લાગ્યો. ઘેર આવે છે ત્યાં તો પુસરી જ તેની સામે આવીને મોઢું મરડી બોલી—“લ્યો આ તમારી વ્હાલી વંશ રાખનારી ! તેણે તો તમારાં સાત પરિયાં તમારી ગેરહાજરીમાં તાર્યાં. છતો જાત્ય ઇ જાત્ય ને કળત્ય ઈ કળત્ય જ. ” “પણ છે શું—એ તો બોલ્ય” બેડે જરા વિસ્મિત થઈ કહ્યું. “ અરે કોઈ જમામદને આ તમારી વ્હાલીએ ધરમાં ઠાંસ્યો હતો. હજુ ગઇકાલે જ તે આંહીથી ગયો. બએ દિવસ એકલાં—હું તથા બીજી બાઈઓ લાજુ મરી પણ શું કરીએ ? શો ઉપાય ? ” જેને બાયડાની બેર તે સો ગામ બાંગે. ” બસ થઈ ચૂક્યું. હવે ધાનો વહેમાઇ ગયો. ઘેર આવી નથી કાંઈ પૂછતો કે ગાછતો. એક સોટો લઇ જસલને મારવા જ લાગ્યો. દૂરથી પતિને આવતો જોઇ હરખભરી જસલ તેનો સત્કર કરવા દોડી ત્યાં તો ફળિયામાં જ તેના કામળ અંગ પર સોટાના પ્રહાર પડવા લાગ્યા. તે તો ધડીભર આબી બની ગઇ. “ આ તે આમ કાં ? ” આમ વિચારવા લાગી, ત્યાં તો ધાને તેનો લાંબો ચોટસો પકડી તેને ધર તરફ ધસડીને કહ્યું. “ રાંડ, તેં મારા કુળને કલંક લગાડ્યું. પારકા પુરુષને ધરમાં ઠાંસી છોકરાંવાળા થવાનું કર્યું કેમ ? તને ફિટકાર છે. મારે મારા ધરમાં તારા જેવાનું કામ નથી. કાં તો આજ હું નહીં અથવા તો તું નહીં.” “અરે

બેડાજી, આ તમે શું બોલો છો ? આમ ગળમળી થતી જનસભા તેને કહેવા લાગી. “ અરે પરપુરુષ તો મારે ભાઈ બાપ થાય. બેડાજી, તમે મને આજ દિન સુધી ઝોળખી નથી. તમને કેાઈએ જરમાવ્યા છે. તમને મારી શંકા પડી તો હવે હું માફ સત્ય તમને બતાવી આપું. “જે માતા, જે જોગમાયા, હે માતા, મને સહાય થજે.” આમ બોલે છે ત્યાં તેના શરીરમાં કંપ ઉત્પન્ન થયો. બેડો તેને છોડી દૂર ઉભો. દેવીની આંખ ક્ષણવારમાં ફરી ગઈ. જાણે કાંઈ બન્યું જ નથી તેમ દાવકું મોં રાખી તે બોલી: “ બેડાજી, હવે આ ગામને પાદર ચેહ ખડકાવો. હું મારા સત્યની ખાત્રી સર્વ દેખતાં કરી આપવાની છું. જે અંબે ! ” બેડો આભો બની સામું જોઈ રહ્યો. જનસભા ચેહ ખડકવાનું કહ્યું કે ભાવતું તું ને વૈદે કહ્યું ગણી પુંસરી તથા તેની બેનપણીઓએ તો ગામને પાદર એક મોડી ચિતા ખડકાવી. હવે જનસભા દેવીએ કપાળે કુમ્ કુમ્ તથા કેસરની આડ કરી, ભવ્ય ચન્દ્રવદન ઉઘાડું મૂકી, ચોટલો છુટો રાખી, હાથ રંગી, ચિતા પર ચઢી પોતાનું સત્ય દેખાડવાની તૈયારી કરી. કંકુની થાળામાં બે હાથ બોળા પોતાના ધરના ટોડલા પાસે થાપા મારી એ બોલી-“ આ બેડાનું કુટુંબ અમર વેલની જેમ વધજે.” હવે ચિતા પર ચડે તે પહેલાં ભાઈને હાથે ચુંદડી તથા કાપડું લેવાં જોઈએ. તેથી એક માણસને લાધા મેર પાસે કુંછડી કંઈ કાગળમાં લખી મોકલ્યો. માણસ ગયો. પછી

ગામલોકને આશિર્વાદ આપતી જસલ બગ્ગર વચ્ચે ચાલી. કેટલાંય બાંધાં ને બોળાં માણસનાં હૈયામાંથી ઝેરરાટ ઉછળવા લાગ્યો. કેટલાંક ખટપટીને હલકાં માણસો શાપની ખાંકે ધૂળવા લાગ્યાં. પ્રપંચી પોતાનું મોં છુપાવવા લાગ્યાં. પુંસરી થથરી ગઇ. બેડો ભડકીને આધો ને આધો રહેવા લાગ્યો. પણ ભલી જસલ કોઇને જરાય દુઃખ કરે તેવી ન હોતી. તે તો સૌને આશિર્વાદ દેતી દેતી ગામ બહાર ચિતા પાસે આવી ઉભી. તે તો કોઈની વાટ જોવા લાગી. “અરે, હજી મારો ભાઇ ન આવ્યો. માણસ મોકલ્યો પણ એ કશો જવાબ ન લાવ્યો.” આમ સરળ જસલ ઉભી ઉભી ભાઇના ગામની દિશા તરફ જોવા લાગી.

માણસ કાગળ લઇ કુછડી આવ્યો. મેર લાધો ડાયરો ભરી ત્યાં બેઠો હતો. હાંફતાં હાંફતાં પડી ગયેલ મોંએ તેણે લાધાના હાથમાં કાગળ મૂક્યો. મેર તે વાંચવા લાગ્યો:—

સત ચડિયું શરીર, હવે અધ ધડીએ ઉભાચના

માડી જાયા મારા વીર, તું વેલો આવ્યે લાધવા.

હે ભાઈ લાધા, આ મારા શરીરમાં હવે સત ચડી રહ્યું છે. હવે હું એક પણ પણ ખોટી ચઇ શકું તેમ નથી. હે મારા ભાઇ, તું આ વાંચતાં વેત જ મને મળવા વહેલો આવજો ?

“શું આ જસલ લખી મોકલે છે ? શું એન સતી થાય છે ? અરર, શું મારી એન વિધવા થઈ ? શું બેડોજી મૂઆ, અમે બિન તેની પછવાડે સતી માય છે ?

હા પ્રભુ, આ શો ગજબ ! ” આ પ્રમાણે લાધવો લવવા લાગ્યો. ત્યાં તો તે માણસે કહ્યું કે “ ના, ના બાપ, બેડોજી તો એ બેઠો; પણ એનો દી ફર્યો છે. તેથી આમ બને છે. આમ બોલી આંખમાં આંસુ લાવી તેણે લાધાને અથથી તે ઇતિ સુધી જે બન્યું તે કહી સંભળાવ્યું. ત્યાં તો બેને શું લખ્યું છે એ વાંચવા લાધાની નજર બીજા સોરઠા પર પડી ને વાંચ્યું:—

સળગી સમદરમાં, હું એકલ ઓલાણી ને,
તું કુહડિયા કુળ લાણ, હવે વેલો વળજે લાધવા.

હે બાપ, હું પાણીથી છલકી જતા મોટા સમુદ્રમાં સળગી મરું છું. પ્રેમગંગામાં નવરાવનાર મારો પતિ જ મારી આગનું કારણ બને છે. માટે હે બાપ, હવે મારે જીવીને શું કરવું ? હું તો સળગી મરું એ જ ઠીક છે. માટે આ વાંચીને, હે મેર કુળના સૂરજ, તું વહેલો આવજો.

“ શું મારી બેનને પોતાના પતિને લીધે બળા મરવું પડે છે ? હવે મારો શો ઉપાય ? જો કોઈ પણ બીજાથી આ થતું હોત તો હું બતાવી આપત કે શું થાય છે ? આ હાથ શું કરી શકે છે ? પણ મારે હવે બેનને માટે કાપડું લઈને જવુંજ. ત્યાં વળી કાગળ પર તેની તજર આગળ ચાલી:—

અમર ને અબીલ, ઇ બે બન્યું જીવની,
કુહડિયા હે વીર, તું લેતો બાળ્યે લાધવા ।

હે બાપ અમર ને અબીલ એ બેંધ જાત જીવી જીવી છે. તું લેનું બાળ રાખીને, હે બાપ, સાચે લેતો આવજો.

“અરર, આ તો બેન બળા મરે છે તેના પૂજપાની વસ્તુ ? બલા બગવાન ! આ શું થયું ? ને વળી:—

સસ્વાદીલું સગા, જે લે ભોજન શું બેળવીએ,
તે સોર'બી સગા તું લેતો આબે લાધવા.

હે બાઈ લાધવા, ઉત્તમ મુગંધીદાર ને મીઠું ઘી જેને આપણે ભોજનમાં બેળવીને આરોગીએ છીએ તે પણ તું લે તો આવજે.

“અરેરે, આ અમિમાં હોમવાનું ઘી-ખાવાનું નહોં. બેનને બાળી મૂકવા—અમિમાં હોમવા. હે પ્રજુ, શું કરું ?” વાંચતાં વાંચતાં આમ બબડતો જતો લાધવો ડાચરામાંથી ઉઠ્યો. તેની બંને આંખમાંથી શ્રાવણુ ને બાદરવો વરસવા લાગ્યા. તુર્ત જ તેણે એક મોડિયો, એક કાપડું ને એક ચુંદડી તથા અખીલ, ગુલાલ અગર ચંદન ને ચોખા ઘીનો ખાડવો તૈયાર કર્યો. પછી કાટવાણે જવા તે ઉતાવળો ઉતાવળો સજ્જ થયો. સાથે થોડા માણસો લઈ ડેરવાવ કે જ્યાં બેને ઘોડીને પાણી પાચું હતું ત્યાં આવ્યો. આવીને મર્દ લાધવે શું જોયું ? એક મોટી ચિતા ખડકી છે; ગામલોક તેની આસપાસ ટોળે મળ્યાં છે; એક નવયૌવના સતી તેની નજીક ઉભી છે; લાંબા હાથ કરી દેવી સૌને આસિર્વાદ આપે છે. સૌ કોઈ દેવીને માયું નમાવી તથા દેવીના બંને હાથ પોતાને માથે ચડાવી નમી ઉભાં ચામ છે. દેવીના લલાટમાં કેસરની પીળી આડ છે. કુમ્ કુમ્ પણ કપાળે

લાગી રહ્યું છે. સિરકેશ છુટા છે. કોઇ જે અંબે કરી માતાના મંઝળ ગીત ગાય છે. ઢોલ, ત્રાંબાણ, બેરીના નાદ આકાશ ભરી રહ્યા છે. ઝાલરો ઝલ્લઝલ્લી રહી છે ને જે અંબે અંબેના ઉચ્ચા સ્વરો આકાશમાં ઉભરી રહ્યા છે: લાધવો આ જોઈ ધડીક તો આભો ખની ગયો. અરે આમ કાં ? એમ હજુ તે વિચારે છે ત્યાં તો સતીએ પોતાની સોઠ્ય પુંસરીને પોતા પાસે આવવા હાક મારી, પણ તે પાપણી તો પોતે કરેલ મહાન પ્રપંચથી ભોંડી પડી તથા સતીના શાપનો ભય ધરી આઘીને આઘી સંતાતી ફરતી હતી. “બેન પુંસરી, આંહી આવો ? મુંઝાવું નહિ. હોય એ તો ” એમ સતીએ મીઠા શાંત સ્વરથી કહ્યું ને ધૂજતી ધૂજતી તે પાપી સોઠ્ય તેની પાસે આવી. તુરતજ સતીએ કહ્યું:—“બેન મુંઝાવું નહીં. તમને બધું માફ છે. પાથરો તમારો ખોળો.” પુંસરીએ ખોળો પાથર્યો. “ મારી બેન, જાઓ તમારે પેટે પુત્ર અવતરશે ને આ બેડાનું નામ લેણું રહેશે.” પછી પુંસરી પોતાનાં નયનમાંથી કાંઈક ભોંકપથી કાંઈક પોતે કરેલ પાપના પસ્તાવાથી આંસુ ખેરતી આશિર્વાદ પામી જસલને નમી ચાલતી થઇ ને દેવીએ બેડાને પોતા પાસે આવવા હાક મારી. ઝંખવાણો થઇ ગયેલ બેડો હાથ જોડી સામો આવ્યો. જસલે તેની સામા ખંને હાથ જોડી કહ્યું: “ બેડાજી, મારી બેન પુંસરીને આપ ઠપકો ન દેતા. તેનો આમાં કાંઈ વાંક નથી. આજથી નવ માસમાં તેને પેટે પુત્ર અવતરશે.”

આટલું બોલી જસણે ઉઠ્યું જોયું ને “ હજુ બાધ ન આવ્યો ” એમ જરા ધીમેથી એ ગણગણી. વળી કંઈ મનમાં આવતાં તેણે બેડાને કહ્યું “ જો જો બેડાજી, હવેથી તમે આ ડેર વાવનું પાણી પીતા નહોં. ” વળી તેણે ઉઠ્યું જોયું ત્યાં પોતાના વ્હાલા બાધને તેની સ્ત્રી સહિત સામેથી કાપડું બાધ આવતાં જોયો હર્ષને ઉદ્દગાર તેના હૈયામાંથી ઉછળી ઉઠ્યો. તે બોલી—“ આવ્યો, મારો વીર આવ્યો. ખમા તને, મારા વીર ખમા. ” ત્યાં તો મેર નજીક આવી પગમાં પડ્યો: જોને તેને ઉઠાડી ઉભો કરી માંડાં માંડાં લીધાંને આશિર્વાદ આપ્યા: “ મારા બાધ, તારે તો બધુંય છે પણ જા, તારા કુળનો કેઈ દી પણ પોતાનું સત નહોં છોડે. ” લાઘવે આ સાંભળી માથું નમાવ્યું ને સતીના ખમને પોતાના હાથથી વંદન કરી તેની ધૂળ આંખે અડાડી. સતી હવે ચિતા પાસે ગઈ. ” જે અંખે કરી હાક મારી ત્યાં બડબડ થતો બબૂકો તેમાંથી ઉછળ્યો. દેવી તે ચિતા પર ચડી. અમિ તેને ઘેરી વળ્યો: સતીએ બાધ લાધવા મેરને અંદરથી હાક મારી કહ્યું—“ બાધ, હવે તું ચુંદડી તથા કાપડું આપ્ય. ” આમ અમિ વચ્ચે કાપડું, મોડીયો તથા ચુંદડી આપવામાં વીરમર્દ જરા અચક્યો. સતી સમજી ગઈ કે બાધ મોળો પડી ગયો ને તેણે કહ્યું: “ ચાલ્યો આવ, તુંડર નહોં વીર. ” આ સાંભળી મેર સતેજ યજ ગયો. હવે તેને જીવની જરા પણ દરકાર રહી નહોં. ખેનનાં વચન માથે ચડાવી તે તો બડબડતા અમિ પર

પમણાં બરવા લાગ્યો. બડકા વચ્ચે જઈ સર્વ દેખનાં તેણે
 બેનને મોડીઓ માથા પર ધરી તે પર ચુંદડી ઓઢાડી,
 કાપડું આપી, એક શ્રીફલ તેના હાથમાં મૂક્યું ને પગે
 લાગ્યો. આમ અળીસ, ગુલાસ, અગરચંદન વગેરેથી તેનું
 પૂજન કરી કાપડું આપી ઘી રેડી લાધવે બેનને ફરી
 નમસ્કાર કર્યા. ઘી પામતાં અમિદેવ પૂર જોરથી બબકડી
 ઉઠ્યા, પણ લાધવાના માથાને વાંકેવાળ પણ ન થયો.
 પૂજન કરી બેનના આશિર્વાદલયાં હાથ માથે લઈ લાધવો
 ચિતા પરથી હવે નીચે આવ્યો. લાધવાના બંને નયનમાંથી
 હવે શ્રાવણ ને બાદરવો વહેવા લાગ્યા. પક્ષવારમાં સતીનું
 કામળ શુદ્ધ સ્ત્રીર બળીને બસ્ત્ર થઈ ગયું. હજુ પણ આ
 સતી જસલની ખાંભી કાઢવાણને પાદર મોજુદ છે ને શુદ્ધ
 સતીનાં સતં તથા પાર્શ્વે સોકનાં કાળાં કામને કશું
 ઇતિહાસ જગતની નજર સામે રજુ કરે છે.

૨૧' નોંધણુ

દોઢ એક દાન અવરે અપાવ ને,
 મળ્યો નોંધણુ રાણ વાસદ ઊગે આપીને.

પુત્ર વિના ધર સૂનું છે. ઝુંપડીમાં રહેનાર ગરીબથી
 માંડીને તે રાજમહેલમાં વસનાર રાજા રાણી પર્વત દરેક
 જાણ જ્યાં સુધી પોતાને ઘેર પારણું ન બંધાય ત્યાં સુધી

પોતાના ઊવતરને નિષ્કળ માને છે. ઘેર પુત્ર અવતર્યો તો પોતાના બોંતેર પરિયાં તથા એમ દરેક આર્ય સ્ત્રી પુરુષ માને છે; હવે તો પોતાના પૂર્વેજ ગત્યે ગયા એમ માની તે ઊવતર સફળ થયું સમજે છે.

જુનાગઢના રાજા રા'દિયાસની ઉંમર વધી ગઇ છે છતાં પોતા પાછળ કોઇ ગાદી વારસ નથી. રા' ધણોજ દિલગીર રહે છે. તેણે સાત સાત રાણીઓ કરી છતાં ઘેર પારણું નજ બંધાયું તેથી રાજા. પ્રજાનાં હૃદય ખિન્ન રહે છે. રાણીઓ ખિચારી અણોસરાં મોં રાખી ઉઠાસ ઉઠાસ હરે હરે છે; પણ પ્રભુના ધર આગળ માણસનો તે શો ઉપાય ચાલે ? અનુખ્યથી બને તેટલા ઉપાય તો રાજા રાણીએ અજમાવી જોયા, પણ કંઇ વળ્યું નહીં. એક વેળા નવી આવેલ રાણી પરમાર પુત્રી રાજા મહેલની ઓશરીપર બેઠેલ છે. ને દાસી ચોખા ઝાટકી રહી છે. ઝાટકતાં ખરી પડતા દાણા ચણવા એક ચકલો ચકલી ત્યાં આવ્યાં. દાસી ચોખા ઝાટકી રહી ત્યારે નીચે વેરાઇ ગયેલ દાણા રાણીએ વીણી લીધા. આમ થયું એટલે રાજા ભૂવન ધારી હોંશનાં માર્યા આવેલ ખિચારાં પંખી નિરાશ થયાં ને ચકલે ચકલીને કહ્યું:-

ચકલો ભણે ચકલીને, લક્ષી સામે છાપરે ચાલ્ય,
આ ધવળા દેખી મોલ, બાજ બુખિય મરીએ આપણે.

હે ચકલી, આ પેલું સામું છાપરું છે ત્યાં ચાલો આપણે ઉઠી જઇએ, કારણ કે આ મોટા ઘોળા મહેલ લાળીને આપણે આંહીં આવ્યાં પણ ભૂખ્યાં મરશું.

વળી તેણે ચકલીને કહ્યું:—

ચકલો! લણે ચકલીને તું સામે છાપરે ચાલ્યને,
જ્યાં બાળક ખેલે ખેલ કાઢ બરબર મૂકીએ.

હે ચકલી, તું મારી સાથે આ પેલું સામું છાપરું છે તે
ઘેર ચાલ્યને; ત્યાં તો નાના બાળકો દાણાની મુઠિયુ બરીને
ખેલ કરી રહ્યાં છે.

આ તો વાંઝીઆનું ઘર છે. અંહીં આપણે કંઈ પામશું
નહીં. અરે વાંઝીઆનું મોં પણ જોવું એ ઠીક નથી. આ
પ્રમાણે નિરાશાના માર્યા ચકલે ચકલીને કહી દીધું; અને
એ તો ખરું જ કે જોને ઘેર છોકરાં નથી તેના આંગણમાં
દાણા બાણા વગેરે કંઈ પડ્યું નજ હોય, ત્યાં નાના પ્રકારના
ખેલ ખેલાતા નજ હોય, બહેને પછી તે રાજનેા મહેલ
હોય ! નવી રાણી આ સાંબળી અતિશય દુઃખી થઈ.
“અરેરે અમારે આંગણેથી આ પંખીડાં પણ નિરાશ થઈ
પાછાં જાય છે. અમે વાંઝીયાંમાં ગણ્યામાં તે તો અમારે
જ્યારે છોકરાં નહીં ત્યારે જ ના ?” આ પ્રમાણે ખેલ
કરતી રાણી પોતાના મહેલમાં બાવી. તુર્તજ તેણે રાજ
જોશી તથા પ્રધાનને ત્યાં તેડાવ્યા. તેઓ આવ્યા. જુએ
છે તો રાણી શોકમાં ગરકાવ છે. હાથ જોડી પ્રધાને તેને
પૂછ્યું. “માતૃ શ્રી, આમ થવાનું શું કારણ છે ?” રાણીએ
જરા આવેશમાં બાવી એકાએક ખેલવું શરૂ કર્યું:—

આજીવનને માથે ચાર, આજ રાત્રે વિમાસણ ધણી,
પરમારે કરે વિચાર, રાજ જાય જીનાનું વાંઝિયું.

હે ડાહ્યા પ્રધાનો, આ આપણા રાજાજીની હિમર મુમાળીશ વર્ષની તો થઇ ગઇ. તેઓ રાત્રિ દિવસ બહુજ વિચારમાં ને ચિન્તામાં પડ્યા રહે છે કે શું કરવું ? કારણ કે પછવાડે વારસ નહોં હોવાથી આ જીનાગઢનું રાજ-તેનો વંશ-વાંઝિયો જાય છે.

વળા રાણી જોશી સામું જોઈ બોલી:—

જોષીઠાવું જોને જોય, તારાં પાનાંય તું પાયરી કરી,
આ તે કયા કરમનો દોષ, રાજ જાય જીનાનું વાંઝિયું.

હે જોષી મહારાજ, તમે તમારાં પાનાં ઉઘામી ઉઘામીને મને જોઈ દો કે આ તે અમારા કયાં કરમનો દોષ છે કે આજ જીનાગઢનું રાજ નિર્વશ જાય છે.

જોશી એ તો તુર્તજ પ્રજ્ઞોત્તરી મૂકી. તેને વળા રા'ની જન્મેત્તરી સાથે સરખાવી. સર્વ પ્રકારે ગ્રહના બાવાબાવ તપાસ્યા, પણ સર્વ રીતે એમજ આવ્યું કે રા'ના નસીબમાં પુત્રસુખ નથી જ. જોષીના મુખથી આ સાંભળી સર્વ તદ્દન નિરાશ થઇ ગયાં. જોષીએ જોય જોયા ત્યાં સૂધી તો તેમણે માન્યું કે હમણાં કાંઇ કારણ મળી આવશે ને તે કહેશે તે પ્રમાણે આપણે યસ યાગાદિ કરાવી ગ્રહની શાન્તિ કરશું. પણ જ્યારે તેણે ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દીધું કે જ્યોતિષ વિદ્યાના આધારે જોતાં તો રા'ને પુત્ર સુખ નથી જ એટલે સર્વ હતાશ થઇ ગયાં; પણ ત્યાં બેઠેલ રા'ના દસોદીએ કહ્યું—“હા આ બધું તો ઠીક છે; પણ આજ કાલ જેનાં નસીબ અવળાં

હોય તેનાં સવળાં કરનાર અમાવેજ વાળાં એક છે. એ જોડિ-
યાર ધારે તો કર્મના લખાવલ લેધા ભેખને સવળા કરી મૂકે
છે, માટે રાણી સાહેબે એ માતાજીની આખડી રાખવી ને
તેને પ્રસન્ન કરવાં. ” અરે આટલું તો પરમાર પુત્રી સોમલદેને
માટે પૂરતું હતું. આશાનું જરાક કિરણ દેખાય તો તો
આશાના સૂર્ય આખાને બહાર લાવવાની તે તાકાદ ધરાવતી
હતી. પુત્રપ્રાપ્તિ માટે પોતાના બહાલા દેહની પણ દરકાર ન
કરનાર, પોતાના જીવને સટે પણ પુત્રપ્રાપ્તિ કરનાર નારીજ
પ્રભુએ એક સજી છે. મર્યાદા મર્યાદા તો માયું મુક્યાના
તે મહાન પ્રયાસ પાસે હારી જાય છે. સોમલદેએ તુર્તજ
આકરી આખડી લીધી કે-“ માતા પંડે આવી મારો દોષ
બતાવે, તે દોષનું વાલણુ બતાવે, તે પછી જ મારે અન્ન
જળ ભેવાં. ” આમ વિનાઅન્ન વિનાજળ રાણીએ એક
દિવસ કાઢ્યો; એમજ બીજો ગયો. રાણી કશું ખાતી નથી
કે કંઈ પીતી નથી. તેનું મન તો માતામાં તસ્લીન થઈ ગયું છે.
ત્રીજો દિવસે રાણીને કાગાનિદ્રામાં સાક્ષાત્ જોગમાયા સામાં
આવી ઉભાં જણાયાં. માતાએ કહ્યું:-“ હે રાણી, તું અણુવાણું
પગપાળાં આવી તારાં કંકણુ મારે મટે છોડીશ તો કદાચ
તને ઓધાન રહેશે. ” આ દેવીવાક્ય જગૃત-સ્વપ્ન
દશામાં સાંભળી રાણી બડાક દહને ઉભી થઈ. પ્રધાનને
તેડવી-રાંએ ચઢી સ્વારીએ ને પોતે અણુવાણું પગે પગપાળાં
અમાવેજ વાળાંને ઓરડે જવું એમ રાંને કહાવી દીધું.

રાણીએ સૂચવ્યા પ્રમાણે રા'દીયાસ બીજી રાણીઓ સહિત ચડી સ્વારીએ અમાવેજ જવા ઉપડયો. પરમારપુત્રી સોમલદેને ત્યાં આવવાની ગોઠવણ પણ કરતો ગયો. રાણી અણુવાણે પગે ચાલી. વિકટ ધાર ધારોડી, ટીંબા ટેકરી, નદી નાળાં ઉધાડે પગે વટાવવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં રાણીને તો હૈયામાં એમજ છે કે માંડ આ હાથ આવ્યું છે. જે માતા વચન પાળે તો મારે ત્યાંને ત્યાં જ મારી કાયાનું બલિદાન આપવું. આવી દૃઢસંકલ્પવાળી, દૃઢશ્રદ્ધાવાળી તે ચાલી જાય છે. ટાઢ, તડકો વગેરે દુઃખ તેણે સ્વપ્ને પણ જોયાં નથી. ત્યાં આમ અણુવાણું ચાલવાનું થયું. ચાલતાં ચાલતાં તે થાકી. કોઇએ કહ્યું કે તમે આ સાથેની પાલખીમાં બેસો, એટલે પગપાળાં વદશો. આવાં યુક્તિવાળાં વચનો તે વળી દેવકાર્યમાં ! તે તરફ તિરસ્કાર બતાવતી સોમલદે રાણી બોલી:—

ધોડાં અમારાં ઘર ને ને પગપાળાં ન જવાય,
પણ પોંચવું અથાવેજને ઓરડેમારે દેયુ ચડાવવા દેવીને.

અરે અમારે ઘેર ધોડાં નથી ! ને હું હવે ઉધાડે પગે ચાલી શકતી નથી ને તદ્દન થાકી ગઇ છું. મારા પગ તળવાઇ ગયા છે. પણ મારે હે અથાવેજવાળી, તારે ઓરડે નક્કી પહોંચવું છે, ને ત્યાં આ મારી દેહનો બોગ તને આપવો છે જ.

વળી માતા બોડિયારને સંબોધીને બોલી: હે મા, છો તું આ મારી કસોટી કાઢવા મથતી હો, પણ હું તો:—

હાહું દીને શત તોય નાવે જોને હુકું,
પણ પોયું અયાવેજને ઓરડે મારી દેયુ દેવા દેવીને.

હું આમ દિવસને રાત્રિ ચાહું છું તોય તારું મંદિર
નજીક આવતું નથી; પણ મેં તો નક્કી કર્યું છે કે મારે
અયાવેજને ઓરડે મારા શરીરનો ભોગ દેવા પહોંચવું જ.

આ પ્રમાણે દદનિશ્ચયવાળી રાણી ચાલતી ચાલતી
ગજધરાના ધુના પાસે આવી. અત્રે ઉડા પાણીના ધરાને
જોઈ તથા તેને કાંઠે સાત બેનો ખોડિયાર વગેરેના ફળાંનાં
દર્શન કરી રાણી ગજગળી થઈ જઈ હાક મારી બોલી:—

સોમલદેનાય સાદ ગજધરથી મુલ્યને ઘેલી,
મારે દેયુ દીધાનો વાદ જો નરે કુઃખલંજણ દીકરો.

હે ખોડિયાર, આ તારી જન્મભૂમિ ગજધરાને કાંઠેથી
હું તને હાકલ કરીને કહું છું કે જો તું મને મારું કુઃખ
કાપનાર નહીં આપ તો હું નક્કી મારા શરીરનો ભોગ
આપીશ.

આ આકર્ષે પણ રાણી લઈ બેઠી, અને પોતાના
હૃદયના ઉડામાં ઉડા ખુણામાંથી હાથ મારી બોલી એ દેવીથી
એ જોયું ગયું નહીં. માતાએ આકાશમાંથી જવાળ દીધા;—

ઘેલી ઘેલી મ લજ્યે, તું હેકું સખ્યને હાથ,
જેદી દઈ કુખે દીકરો. તેદી સખજે નોંધણ નામ.

હે બાઈ, તું મને ઘેલી ઘેલી કહીને બોલાવ નહીં, તું
તારું મન ઠેકાણે રાખીને રહે ને. જેદી મારો આખો તારે
ચેરે દીકરો અવતરે તેદી તું તેનું નામ મોંઘણ પાડજે.

અધીરી રાણી આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામી. મન ઠેકાણે રાખી વર્તવાનું કહ્યું ને વળી જમારે દીકરો આપું ત્યારે તેનું નામ નોંધણી રાખજો એવી ભક્ષામણી કરી. આ શું ? હજી શું દેવીને મન દીકરો આપું ન આપું છે કે “જેદી આપું દીકરો તેદી રાખજો નોંધણી નામ”—આમ બોલે છે ? શું હજી દેવીનું મન ઢ્યુપચ્યુ છે કે “આપું” કહીને બોલે છે ? પણ કિંકર નહીં. હું જોઉં છું કે મને દીકરો દીધા વિના દેવીને કેમ ચાલે છે.” આ પ્રમાણે ઘેઘાં કાઢતી તદ્દન લોચપોચ થઈ ગયેલ પણ પુત્રપ્રાપ્તિ અર્થે કશાય દુઃખની દરકાર ન કરતી રાણી ગળધરાને છોડી આગળ ચાલી અંતે અપ્પાવેજ આવી. ત્યાં આવી ખોડિયારના મંદિરના મઠ પાસે અડિંગા નાંખી બેઠી. રાંની સ્વારી તો આચાવેજમાં પડી છે, બીજી રાણીઓ પણ ત્યાં છે, પણ સોમલદે તો પરભારી ગળધરેથી માતાને મઢેજ બૂખી ને તરસી આવી બારણાં પાસે બેઠીને બોલી:—

હું બાંધી બેઠી બાર, આજ પુતર પણ હું ને
ગોત્યમાં મારા કરમનો બાર, મને ખોજો ખુંદણ દે ખોડિયાર.

હે ખોડિયાર, હે મા, હું તો તારાં બારણાં બંધવી આડી પડી છું, ને જો તું મને દીકરો નહીં આપ તો હું અહીંથી ઉઠનાર નથી જ. હે મા, મારાં ભાગ્યનો દોષ તારે કાઢવો ન જોઈએ. તું મારાં કર્મ સામું ન જો. પણ મને મારો ખોજો ખુંદનાર પુત્ર આપને:—

દેવી દેને દીકરા હું ખાંતે બેસાવું,
જોબન જતાં ના સાંપડયો, હવે જરૂરણે મુકાવું.

હે દેવી, મને દીકરા દેને. હું એને હોંશની બરી રમાડું.
મારી જીવાનીમાં જે મને ન મળ્યો તેને, હે મા, હવે હું આ
મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં હોંચકાવું, તેના હાલરડાં ગાઉં.

આ પ્રમાણે બૂખી તરસી, અરધી ડાહી, અરધી ગાંડી,
સોમલદે દેવીને હાક મારીને કહેવા લાગી. અંતે દેવી પ્રસન્ન થઇ.
તે મઢમાંથી રાત્રિના બાર વાગે બોલી-“હે બાઈ, જા તારે પેટે
પુત્ર થશે ને તેનું નામ તું નોંધણું રાખજે. ગળધરે જે આકાશ
વાણી તે સાંભળી તે પણુ મારી જ વાણી હતી. હવે તું
ઉઠી ઉભી થા. તારું કંકણું રા’ ને બોલીવી સવારે મારા મઢ
પાસે છોડજે ને જા માઈ વચન છે કે તને ઓધાન રહેશે.”
રાણી તો આ દેવી અવાજ સાંભળી પ્રસન્ન થઈ ગઈ.
પોહો ફાટતાં રા’ને બોલાવી સર્વ વૃત્તાન્ત કહ્યા ને જીવાને તેડાવી
માતાને મઢે કંકણું છોડી લાપસી કરી સર્વ સ્વારી તથા
ગામસોઠાક ત્યાં જમ્યાં. ગાયો બળદો આદિ પશુને ટેકવા અને
ધાસ નીરાળ્યું આમ કરી માતાનું વરદાન મેળવી સ્વારી
જીનામઢ તરફ વળી.

સોમલદેની તપશ્ચર્યા ફળીભૂત થઈ; પણુ તેને પેટે પુત્ર
અવતરશે ને આપણું માન ધટશે એમ ઇર્ષાભાવ ખીજી
રાણીઓને પ્રગટ થયો. સૌ જીનામઢ આવ્યાં. રાણી સોમલ-
દેને મહિના રહ્યા. સોઠકુની અદેખાઈ વધવા લાગી. તેમણે

મેલા મંત્ર જાણનાર જૂવાને છાના માના બોલાવી સોમલદેને
 પેટે કંઈ ન જ આવતરે એવો બંદોબસ્ત કરાવ્યો. સોમલદેને
 મહિના પર મહિના ચડવા લાગ્યા. સાત અને આઠ ને
 નવ માસ પછી પૂરા થયા, છતાં પ્રસવ થવાના કંઈ ચાળા
 જણાતા નથી. દસમેા માસ પછી ઉતરવા આવ્યો; પછી
 પ્રસવનું જરાય ચિન્હે નહીં. રાણી આ જોઈ અકળાઈ.
 આમાં કંઈ કારણ છે. માતા ખોડિયારની દૃઢ શ્રદ્ધાણુ
 સોમલદે એ 'હે મા' કહીને બાંગ મારી:—

નવરે મહિનાનો ન્યાય, આજ દસમેાય દકલો જાય,
 સોઝી મારે છે સાત, તેને કમલ થડી શું કાંખણી ?

હે મા, આ જન્મતમાં માણસનો જન્મ નવ માસે
 થાય છે તો મારે નવ તો પૂરા થઈ ગયા ને આ દસમેા
 માસ પછી કેરો ઉતરવા આવ્યો. અરે હે ખોડિયાર, મારે
 સાત સોઝી છે તેને શું કંઈ કુમતિ સૂજી છે ને કંઈ કામણુ
 દુમણુ કરાવ્યું છે કે આમ થાય છે ?

રાણીની આર્દ્ર પછી હૈયાફાટ વાણી હવે ખોડિયારથી
 સહન થઈ શકી નહીં. તેણે તો રાણીની અદેખી સોઝીને
 ખાતરી થાય કે પાપવૃત્તિનું કોઈ દિવસ સાઈ પરિણામ
 આવતું નથી—એ ન્યાય નજરે નજર દેખાડવા રાણીને પેટે
 પુત્ર જન્મ કરાવ્યો. જોષીએ જોય જોયા. મહા ઉત્તમ આવ્યા.
 પુત્ર બત્રીસ લક્ષણો ઠર્યો. પછી પિતા પુત્રનો વિયોગ કુંડલીમાં
 આવ્યો. ઘેર ઘેર આનંદ મંમળ થઈ રહ્યાં. રાજ્ય પ્રગળને સંતોષ

થયો. કારણ કે “ રાજ મટયું જુનાનું વાંઝિયું: ” પણ
 ધનુરની ગતિ અકળ છે: રાજએ કચેરી ભરી છે, અનેક
 રીતિનો આનંદ મંગળ વર્તી રહ્યો છે, ત્યાં પાટણેશ્વર દુર્લભ
 સેનનું બિંદુ ઝડપી બિજલ આવ્યો. પોતાની ઉત્તમ વાદ્ય-
 કળાથી બિજલે રાજ તથા સભાજનોનાં હૃદય જીતી લીધાં.
 રાજએ તેને “ માગ, માગ ” કહ્યું. તુર્તજ બિજલે ભર
 સભા વચ્ચે રા’ પાસેથી તેનું માથું માગ્યું. વજ્રસમાન
 આવો અણુધાર્યો વચનપ્રહાર પડતાં સભાજનો તો
 હેબક ખાધ ગયા. પણ એક વચની ખરે ક્ષત્રિવીર દ્વિવાસ
 મહીપાલ જરા પણ કચવાણું મોં કરી રહ્યો નહોં, કે સંકેત
 પામ્યો નહોં. તે તો માગણને પોતાનું માથું આપવા તૈયાર
 થયો. સભાજનોએ, ખુદ રા’ની રાણીઓએ બિજલને આ
 અધાર પાપકર્મ ન કરવા ધણું સમજાવ્યો. બિજલ મક્કમ
 રહ્યો: તે એકનો બે થયો નહોં, રા’પણ મક્કમ રહ્યો. હસતે
 મૂખે બિજલને માથું દીધું. બિજલે તે લીધું. લખને
 બિજલ પાટણ આવ્યો. દુર્લભસેનને તે આપી, તેને પછી
 તેનાં આવાં અધાર નીચ કર્મ માટે તિરસ્કારી, તેનો દરબાર
 તજ આરણ્ય આલતો થયો. રા’નું માથું આવ્યું એટલે હવે
 જુનાગઢનો રક્ષણ કર્તા કોઇ મર્દ રહ્યો નથી એમ ગણી
 પાટણેશ્વરે સૌરાષ્ટ્રના આ અજિત સહેર. પર હલ્લો કરી
 જુએના વરૂની જેમ રા’ના ભરકર પર તુટી પડી કિસ્સો હાથ
 કયો, રા’ના મૃત્યુથી શોકમાં કુબેલ ભરકરને ખેડ ખેડ કરી

નાંખ્યું. રાણીઓ તો રાંની પછવાડે સતી થઇ હતી. માત્ર એકના એક-રાંના નામ લેણા પુત્રના રક્ષણ અર્થે પુરજ-નોએ રાણી સોમલદેને આજીજી કરી બળી મરતાં અટકાવી હતી, ને રાણી એકજ પુત્રના મોં સામું જોઇ પોતાના દુઃખના દિવસો કાઢતી હતી ત્યાં દુર્લભસેનના લશ્કરે આવિતો છાપો માર્યો. રાણી બિચારી મહામુશ્કેલીએ બહાદુર દાસદાસીની મદદથી પુત્રને લઇને નાસી છુટી. પાટણેશ્વર શહેર સર કર્યું ને ત્યાં પોતાનો સૂખો નિભ્યો. રાણીએ ત્યાંથી જઇ જંગલમાં વાસ કર્યો. સૂખાને બપોર પડ્યા કે રાંમહીપાળનો પુત્ર તથા રાણી હજી જંગલમાં જીવતાં છે. સૂખો અતિ અધમ ને હિચકારો હતો. તેણે દૂર મારાને કહ્યું કે “જંગલમાં ગમે ત્યાંથી રાણી તથા તેના પુત્રને શોધી કાઢી પુત્રના દુકડા કરી તેની આંખો કાઢી લઇ મારી પાસે લાવો. એને એ હું મારી નજરે નજર જોઇશ ત્યારેજ હું નિષ્કંટક છું એમ માની મને શાન્તિ વળશે.” મારાઓ રખડતા રજળતા જંગલમાં એક ઝુંપડી પાસે આવ્યા. તે ઝુંપડીમાં તેઓએ કોઇ એક અલૌકિક સૌન્દર્યભરી સુંદરી તથા એક બત્રીસ લક્ષણો બાળ જોયાં. તે બાળ જ રાજબાળ છે એમ તેમણે નક્કી માન્યું ને પોતાની તલવાર બ્યાન બહાર કાઢી. તલવાર બહાર કાઢતાં કાઢી પછુ તે બાળકનાં વીરનખ, તેનું ઉમ્ર બાલ, તેનું સુંદર મહામી દાખવતું શરીર જોઇને તેઓ તો થંભી જ ગયા. વળી તેની જ પાસે તેની સાક્ષાત

દેવસુંદરી સમી માને જોઇ તેઓ હૈયું હારી ગયા કૂર ને પ્રાણપ્રાતક મારાનું હૈયું પક્ષવારમાં પોચું થઇ ગયું. અરે આપણે તે કયું રાજ મેળવવું છે કે અધમ કાળું કામ આપણે હાથે કરવું ? કયા જન્મને માટે ? આવા અનેક વિચાર તેમના હૃદયપર ઉછળવા લાગ્યા. “ પણ આંહીથી પાછા જવું કેમ ? આ કુમારને માર્યો છે એનાં એંધાણુ તો તે પાપી સુખાને દેખાડવાં જોઈએ. ” આ પ્રમાણે તેઓ માંહોમાંહે વિચારે છે ને એક બીજા મસક્ત કરે છે તે સોમકહે સાંભળી ગઇ. તે બિચારીને તો આ જગતમાં ઉંચે આબ ને નીચે ધરતી જ હતાં. પણ તેને સર્વવ્યાપક હાજરા હજુર ખોડિયારપર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. હૃદયથી પોતે થરથરી ગઇ ખરી પણ ઉમારનારી તે એક જ છે એમ એ નક્કી માનતી તેથી દેવીને હાક મારી રાણી બોલી:—

ગજસુંદરી ગજામાંય, ઇ રા'ની રે રાખશે,
તે વનવન કાઢતેય કમલ ચડીશું કાંધળી ?

હે દેવી, હજુ તો આ બાળકના ગળામાં જન્મતાં પાએલ ગજસુંદરી છે. પણ તે રા'નું-રા'ના આખા વશનું-નામ નિશાન આ જગત પર રાખે એમ છે. પણ શું અમને આમ વન વન રખડાવ્યાં તોય, હે દેવી ખોડિયાર, હજુ તને કમતી ઘેરી વળી છે કે તું આમ રા'નું સત્યાનાશ કઢાતું જોઈ રહી છો ?

ખોતાની ભક્ત રાણી ધણી મુંઝાઈ હૈયાફાટ ઉદ્ધાર કાઢે છે, હવે તો તેને તથા તેના પુત્રને ઉમારવાં જ

જોઈએ.” આમ માની દેવી એક નાના બાલમૃગનું રૂપ ધારણ કરી જરા દૂર મારાની નજર નજીક ઠેકવા લાગી. “હા, આ મૃગજાની આંખો કાઠી લઈ સૂબાને તે દેખાડશું કે આ તે બાલ રાજાની આંખો છે. તેને અમે ઠાર કર્યો ને આ લાવ્યા,”-તો તે પાપી માનશે.” આમ માંહેામાંહે સમજી તેઓ મૃગજાની પછવાડે પડ્યા. મૃગ જરા જરા ઠેકા દૂર જવા લાગ્યો. મારા તેમની પછવાડે દોડવા લાગ્યા. આ સર્વ જોઈ શ્રદ્ધાળુ રાણી તેના સામું જોઈ બોલી:

તું એંધાણે એંધાણે માડી આ મરઘો ક્યાંથી મોકલ્યો ?

હવે રાખવા રા'નું નામ સમત સુજી શું કાંધળી ?

હે માડી, તે તે આ મારા બાળપુત્રને બરાબર મળતો આવે એવો મરઘલો ક્યાંથી મોકલ્યો ? રા'ના વંશનું નામ નિશાન રાખવા, હે મા કાંધળી, તને શું સારી મતિ સુજી ? ધન્ય છે તને.

આમ બોક્ષતી બોક્ષતી રાણી માતાના ગુણ ગાવા લાગી. ત્યાં તો મારાઓએ મૃગને પકડ્યો. તેને તુર્ત જ મારી નાંખ્યો. તેની આંખો કાઠી લીધી. કઠણમાં કઠણ હૈયા પણ સૈાદર્ય અને પવિત્રતા આગળ ગળી જાય છે. મારાઓ તુર્ત જ રાણી પાસે આવ્યા ને તેને નમી પછી બોલ્યા: “માડી હવે તમે ડરશો માં. અમે તમારા પુત્રનો વાળ પણ વાંકો નહીં કરીએ. અમે મારા છીએ પણ એક અનાથ બાળ, તે વળી મહાન વંશનું એકનું એક જ નામ લેઈ તેને

અમારે હાથે હથિએ એવા પાપી તેમજ ડકર હેવાના તો નથી. અમારે માથે પણ પરમેશ્વર છે. હવે તમે બંને આંહીથી કેાઇ બીજી જગ્યાએ જાઓ. આંહી રહેવામાં માલ નથી.” એમ બેાલી રાણીને નમી તેઓ ચાલતા થયા. સૂખા પાસે આવી સાથે લાવેલ આંખો તેને દેખાડી. માંસના કકડા પણ ખતલાવ્યા. રા’નું કુળ નિર્મૂળ થયું જાણી તે અધમ સૂએ નિશ્ચિત થયો.

રાણી પછી મારાના કલા પ્રમાણે ત્યાંથી પુત્રને લઇ ચાલી નીકળી. રખડતી રવડતી તે આલીધર બેારલીધર આવી. આલીધરમાં પરાર્થે માથું આપનાર રા’ની જેવો જ વીર દેવાત આચર રહેતો હતો. તે સરણાંગતને માટે પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપે એવો પેારસેલ મર્દ હતો. એક હાથમાં હોકો લઇ તે ગમડાવતો ને બીજા હાથમાં ડાંગ ટેકાવતો દેવાત પંડે સામે મળ્યો. અપાર સ્વરૂપવાન સીને, પોતાના બે હાથમાં એક બાળક ધરેલ છે, એમ આવતી દેવાતે જોઇ. બસો દેવાત તેના સામું જોઈ રહ્યો, પછી “આવો બા કમાંથી આવો છો ?” એમ પૂછવા લાગ્યો. “ભાઇ હું આંહી દેવત આચરનો આસરો લેવા આવી છું.” આ કરુણ ને ગદ્ ગદ્ વચન રાણીના કંઠમાંથી બહાર આવ્યું. “ખરેખર આ બાઇ કાંઈ વખાની મારી આવે છે” એમ દેવાતે તુર્તજ જાણી લીધું ને તે બોલ્યો:—“બસે બેન, રાંક દેવાત હાજર છે. તેનું ધર પાવન કરો.” ચાલો મારે ફળીએ.” આમ વહી

રાણી સામું જોઇ તે વિસ્મિત થઇ ગયો. તે આગળ
 ચાલ્યોઃ બહુ બહુ વિચારતાં તેને સૂઝી આવ્યું કે રખેને આ
 અમારા રાજા રા'દીયાસની રાણી તો ન હોય. " આથી
 તેણે ચાલતાં ચાલતાં પૂછ્યું.—“ જોન, તમે જુનાગઢથી આવો
 છો ? ” અમારા રા'નું ઉંધું વળી ગયું એ સાચું ? વળી
 રાણી ત્યાંથી પુત્રને લઇ નાશી છૂટ્યાં ને વગડામાં મારાએ
 તેના પુત્રને પણ મારી નાંખ્યા, અરેરે અમારા રા'નું
 નામ નિશાન ન રહ્યું આ શું ખરું ? ” ધરડા રાજબક્ત
 આચરનાં હૃદયભેદક વચન હવે તો આ રાણીને માટે
 અસહ્ય હતાં. તે ચાલતાં ચાલતાં રડી પડી, ને પછી બોલીઃ—
 “ જાણ, એ ખરું છે. જુનાગઢ છળકપટથી પાટણના રાજા
 દુર્લભસેને સર કર્યું. રાણી તથા પુત્ર ત્યાંથી નાશી છૂટ્યાં.
 જંગલમાં જઇ વસ્યાં પણ ત્યાં પુત્રને શોધી કાઢી કાર કરવા
 મારા આવ્યા; પણ તેમણે ઉલટાં અમને બચાવ્યાં. હું તે
 રા'દીયાસની રાણી અને આ તેનું નામલેણું. અમે અંહી
 તમારે આંગણે આશરે શોધતાં આવ્યાં છીએ. ” આવું
 હૃદયભેદક કશું વૃત્તાન્ત-પોતાનાજ રા'ની રાણી, અરે
 જેને બંદીજનો સદાય ખમાં ખમાં કરી વધાવી લેતાં, તે
 આમ પોતાને આંગણે બાલરાજને લઇ અણુવાણે પાંચે ત્રીધરે
 હાલ આવી; અને તેનું કમનસીબ પોતાનેજ મૂખે કહ્યું—તે
 સાંભળતાં દેવાત બિચારે આંસુભરી આંખે ગદગદ કંઠે બોલ્યોઃ—
 “જોન, પ્રભુ, સારાવાના કરશે; ” આ પ્રમાણે લાચાર રાણીને

હંયાધારણુ દધ દેવાત તેને અને કુંવરને પોતાની ઝુંપડીએ લાવ્યો. ત્યાં દેવાતની સ્ત્રી બેઠી બેઠી એક નાની બાળકીને ધરાવતી હતી. કેાઇ સાક્ષાત્ જોગમાયાને પોતાને ઘેર પોતાનો વર લાવનો હોય એવું જોઇ તે બિચારી બોળી સ્ત્રી ચમકી ગઇ ને આવકાર આપતી ઉભી થવા લાગી. “ ભે આ આપણું અનહાતા, આપણે ઘેર આવ્યાં. કર તારાથી થાય તેટલી તેમની ચાકરી.” આમ તે બોલો આપર પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો. વળી તે રાણી સામું જોઇ ફરી બોલ્યો: “ બેન, આ માઈ ધર, આ તમારી ચાકર ને આંહી તમે સુખથી રહો. આ માથાં પહેલાં જશે, પછી તમારો વાળ વાંકો થશે. ”

પ્રેમ, શ્રદ્ધા, સ્વામત, તથા હૃદયમાંથી ઉછળતી રાજ-ભક્તિ જોઇ રાણીના હિલને જરા શાન્તિ વળવા લાગી. તે દેવાતની સ્ત્રી પાસે બેઠી. ત્યાં તો દેવાતની સ્ત્રીએ પોતાની ધાવતી પુત્રીને છોટે બેસારી હેયામાંથી ઉછળા પડતા વ્હાલમાં રાણી પાસેથી પુત્રને લીધો ને ધવરાવવા માંડ્યો. ધણી વખતથી બૂખ્યો બાલ ચસક ચસક ધાવવા લાગ્યો. દુઃખ ફિકર ને પરિશ્રમથી રાણીનું ધાવણુ સૂકાઇ ગયું હતું ને પુત્ર બૂખ્યો રહેતો હતો; હવેથી તો આ બાલ રાજને ધવરાવવાનું દેવાતની વહુએ પોતાને માથે લીધું ને પોતાની ધાવણી ઠીકરીને બકરાંના કુધપર રાખવા લાગી. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ ગયા. દિવસે દિવસે બાલરાજ બાલચંદ્રની જેમ વધતો ચાલ્યો.

રાણી તથા પુત્ર જરા ઠરી ઠામ બેઠાં. પુત્ર આ પ્રમાણે સાત આઠ વર્ષનો થયો. રાજાનો પુત્ર સ્વામીભક્ત, રાજાભક્ત આયરાણીનું સ્તનપાન, શૌર્ય તથા પ્રેમનું પાન કરી વધતો ગયો. એટલે બમણી ઉમરનો લાગવા માંડ્યો. આયરના પુત્રાની ટેળા જમાવી વિધવિધ રાજરમતો રમવા માંડ્યો. આ બાળતની સણ સણ સૂળાને જુનાગઢ પહોંચી. “ અરે વળી આ કાટો ક્યાંથી ઉભો થયો ? મારાએ મને છેતર્યો કે શું ? આનો નિકાલ તો તુરત કરવોજ જોઈએ.” આવા સંકલ્પ વિકલ્પ સૂબો કરવા લાગ્યો. “ જો દેવાતને આંહીં તેડાવી મંગાવું તો દેશમાં મોટું ફંગલ થાય. માટે જ્યારે કંઈ કામ સર દેવાત આંહીં આવે ત્યારે બધો ઘાટ ધડવો એ ઠીક-આવો સૂએ પોતાના મનમાં વેંત ઉતાર્યો. વખત જતાં દેવાત કાંઈ કામ પ્રસંગે જુનાગઢ આવ્યો. તુર્તજ સૂએ તેને કેદ કરાવ્યો. આ પ્રમાણે પોતાને એકાએક કેદ કરવાનું કારણ પૂછતાં સૂએ દેવાતને કહ્યું:—“ રા’ના પુત્રને તારે ઘેર રાખ્યો છે ને પાછો પૂછ છ કે શું કારણ ? એ છોકરાને અમારી રૂબરૂ હાજર કર.” સૂળાના આવા હમથી દેવાત જરાય ડરી ગયો નહીં. તે તો આ પાપી સૂળાનાં અધમ કામથી તદ્દન વાકેફ હતો. “ આ પાપી રાજબીજનો નાશ કરી તદ્દન કાંટા વગરનો થવા છડે છે. આ અધમની સાથે કળે કામ લેવું જોઈએ.” આમ વિચારી તે બોલ્યો. “ અરે સૂળા સાહેબ, મારી ગરીબની જુપડીએ તે વળી રાજપુત્ર

પોસાય ? હાથીઓ તો રાજગઢે શોભે; તે કાંઈ ઝુંપડે બંધાય
 નહીં.” “દેવાત, તારી દુશ્મિયારી જવા દે ને મારી રૂપ-
 રમાં તે રાજપુત્રને હાજરે કર, નહીં તો તને ને તારા આખા
 કુટુંબને મોતને શરણ થવું પડશે.” ધમકીથી દેવાત જરાય
 ડરે એવો નહોતો. તેણે તો તરત કહી દીધું કે સૂખા સાહેબ,
 એ તો મારે ઘેર મારો પુત્ર છે.” “હા, તારો પુત્ર છે કેમ ?
 તો તેડાવ તેને મારી રૂપર. પછી ખબર પડશે.” આ સાંભળી
 દેવાતે તુર્તજ પોતાના એક સાથીને પોતા પાસે તેડાવી કહ્યું:
 “ભાઈ, ઘેર જઈ રા’ રાખતી વાત કરી પુત્રને તેડી લાવ.”
 સાથી ઘેર આવ્યો. દેવાતની જે વસે થઈ તે તેણે રાણી
 તથા આયરાણીને કહી સંભળાવી. આયરાણી તો તુર્તજ
 પામી ગઈ ને તેણે પોતાના પુત્ર ઉમાને જુનાગઢ જવા તૈયાર
 કર્યો. આગાનુવર્તી ઉગો સાથી અને સુખાના એક નોકર
 સાથે જુનાગઢ આવ્યો ને પોતાના પિતાના ચરણમાં માથું
 નમાવી ઉભો રહ્યો. સુખો ત્યાં આવ્યો. દેવાતે ઉમાને બતાવી
 કહ્યું. “લ્યો આ મારો પુત્ર.” ઉમ્ર લલ્લાટ, માંસલ સ્નાયુ ને
 કુમળા વયના દુધથી ઉજરેલ આયરખાસને જોઈ સુખો તે
 રાજખાસ છે એમ માની દેવાતને કહેવા લાગ્યો:—“આ
 તારો પુત્ર છે ?” “હા, તે મારો પોતાનો પુત્ર છે.” “લે લારે
 આ તલવાર તારા હાથમાં ને ઉડાવ તેનું માથું.” દેવાતે
 નાગી તલવાર હાથમાં લીધી. આગાનુવર્તી પુત્ર માથું ઝુકાવી
 હાથ જોડી પિતાની સામે ઉભો રહ્યો. એક મર્દ પ્રમાણે

તે ઉભો. સૂખાને જાન નહોતું કે રાજભક્તિ એ
 તો કંઈ ઓરજ સ્વર્ગથી ઉતરી પડતો હોયો જાવ છે.
 તેની રક્ષા માટે અનેક વીર બકતોએ પોતાનાં જ્ઞાણમાં
 જ્ઞાણાંનું અભિદાન દેતાં જરા પણ વાર લગાડી નથી.
 જાણે ને દેવાત અજણ અકુશલ ગામડિયો હતો પણ દેવાત
 પોતાનો ધર્મ પાળવામાં પૂરો મક્કમ હતો. જેનું જીવન માત્ર
 પાપાચારમાં વ્યતિત થયું હોય તે આવા શુદ્ધ રાજભક્તિ-
 ધર્મને ક્યાંથી સમજી શકે ? સૂએ તો સહજમાં માની લીધું
 કે જો આ એનો પોતાનો પુત્ર હશે તો તેના પર તલવારનો
 ખા કરતાં દેવાતના વૃદ્ધ હાથ ધૂંજશે; પણ સૂએ અન્ધ
 હતો. દેવાતે તલવારના એક સખત ઝટકાથી પોતાના જ્ઞાણ
 મોટા પુત્રનું માથું ધડથી જૂઠું કરી નાંખ્યું. આ જવાનક
 કૃત્ય જોઈ સૂએ બહુજ વિમાસણમાં પડી ગયો; ત્યાં તો
 એક સિપાઈએ કહ્યું. “ જાપુ, હજી આ દેવાતને ઘેર એક
 બીજો છોકરો છે. તે બહુ રૂપાળો છે, ને તે રાજ હોય.”
 આ સાંભળતાં વેંત સૂએ વળી દેવાતને તે પુત્રને ત્યાં હાજર
 કરવા કહ્યું. દેવાતે સાથીને તે સિપાઈ સાથે પોતાને ઘેર
 મોકલ્યો. આ વખતે પણ પહેલાંની જેમ રા' રાખતી વાત કરી
 પુત્રને તેડી લાવવાનું કહ્યું. વીસે મૂએ સાથી ઘેર આવ્યો. વીરનારી
 આપરાણી તેના મુખ પરથી જોઈ મધ કે ઉગ્રો મૂએ. ત્યાં વળી
 દેવાતે મોકલેલ સંદેશો સાથીએ તેને દીધો. આ વખતે વાસક
 નોંધણ ને જસલ ત્રણે જણાં પછવાડે વાડામાં રમતાં હતાં.

આયરાણી વાસદ પાસે આવી તેને કળિયામાં તેડી લાવી.
 “મા, બાઇને શા સાડ ને ક્યાં તેડી જાઓ છો ? ઉઝો
 બાઇ કેમ નથી આવ્યો ? બાપુ ક્યારે આવશે ?” એમ કાલાં
 ઘેલાં વેણુ વઢતી જસત્ર તેની પછવાડે ચાલી. નાનો નોંધણુ
 એકલો વાડામાં રહ્યો. વાસદને તૈયાર કરી કપાળમાં ચાંદલો
 કરી, તેનાં ઓવારણાં ભેતી વીર આયરાણી બોલી:-“ બાઈ,
 તારા બાપુ પાસે આ આપણા સાથી સાથે જ, ને તારા
 બાપુનું કશું કરજે હે. ” અચાનુવર્તી પુત્ર પગે લાગી
 ચાલ્યો. માએ જરા ચુમી લીધી. તે વખતે તેનાં વીર નય-
 નમાંથી અશ્રુખિન્દુ ટપકી પડ્યાં. આ કરુણ દૃશ્ય સોમલદે
 બિચારી જોઈ રહી. “ અરેરે, પોતાના રાજપુત્ર માટે આવાં
 વનવાસી આયરભોક પથુ કેટલા બારે ભોગ આપી રહ્યાં
 છે ! બિચારાંએ એક મોટો દીકરો ખોયો. વળી આ બીજાને
 ખોવાવારો આવ્યો. બિચારાંને પછવાડે પાણી પાવા ખોળા
 બરવાય કાઈ ન રહ્યું. હરિ ! હરિ ! તારી ગતિ ન્યારી છે.
 પથુ સશ્વર, આની બક્તિ, આની ધીરજ પાસે માઈ કુઃખ
 કંઈ બિસાતમાં નથી. હું પુત્ર માટે આમ વન વન રખડું છું,
 ઝુંપડીઓમાં વાસ કરું છું, ત્યારે રંગ છે આયરડાં તમને કે
 તમો તમારા દેશના ધણીનું રક્ષણ કરવા તમારા સર્વસ્વને
 ભોગ આપી રહ્યાં છો. ” વાસદ ગયો. જ્યાં સુધી પહોંચે
 ત્યાં સુધી તો તેની જનેતા આયરાણીની બીની નજર તેની
 પછવાડે પછવાડે મધ. જસલે માને પૂછ્યું:-“ બાઇ ક્યાં

ગયો ? બાપુ પાસે ? ઉમા પાસે ? ” “ હા, ઉમા પાસે ”
 કહી કંઈક હેંચું કરી હોઠ ઢાળતી વીર આયરાણી વાડામાં
 ગઈ ને નોંધણુને હેતથી ઉપાડી તેણે સોમલદેને બોલાવી કહ્યું-
 “ બેન, હવે તમે આંહીં નહીં રહી શકો. હવે આ સોરઠના
 ધણીનો વારો આવશે, માટે તમે આંહીંથી તમારે પિયર
 જાઓ તો સારું. ” “ હા, પણ ભરૂં છેડું છે; ને વચ્ચે
 સમુદ્ર છે. આમાં શું થાય ! ” આમ સોમલદેએ નિસાસો નાખી
 કહ્યું; ત્યાં તો આયરાણી બોલી:-“ સમુદ્ર વચ્ચે છે એ તો
 ઠીક છે કે પાપી પાટણેશ્વરનું કંઈ ચાલશે નહીં. ” આમ
 બોલી નોંધણુ તથા સોમલદેને એક માણસ સાથે પ્રભાસ
 પાટણ જવા તૈયાર કર્યા. આયરાણીનો અંતરથી ઉપકાર
 માનતી તેની ઠાસાનુઠાસ બનેલ સોરઠની રાણી નોંધણુને લઈ
 ચાલતી થવા લાગી. જસલ નોંધણુને જતો જોઈ માને પૂછવા
 મંડી:-“ મા, બાપ બાપુ પાસે ગયા ને આ નોંધણુબાપ
 આમ જાય છે, પછી હું કેની સાથે રમીશ ? મને વીરપસલી
 કેાણુ દેશે ? ” આ સાંભળતાં હવે આયરાણીની આંખમાંથી
 આંસુની ધારા ચાલી. તે દીકરીને જવાબ દઈ શકી નહીં.
 પણ જતાં જતાં સોમલદેએ સજલ નયને કહ્યું:-“ બેન
 જસલ, જીવતાં હશું તો તારા સર્વ કોડ પૂરા કરશું. ” આટલું
 બોલી ત્યાં તો રાણી ધૂસકે ધૂસકા મૂકી રહવા લાગી. તેની
 પાસે જઈને આયરાણીએ તેને ધણુંય સમજાવી સોજન દઈ
 છાની રાખીને પોતાના હૈયા સાથે ઢાળીને કહ્યું:-“ માતાજી,

આવળે, માફ કરજે." સોમલદે ને નોંધણુ માણસ સાથે પછી ત્યાંથી ચાલી નીસર્યા ને પાટણુ આવ્યાં. ત્યાં આવ્યાં ત્યાં તો એક વહાણુ ભર્ય જવા તૈયાર હતું. વહાણુધણી વણિક પણુ ત્યાં હતો. તે માણસે આવી વહાણુ ધણીને કહ્યું કે "આ દુઃખી મા દીકરાને ભર્ય લઇ જાઓ." વણિક ધડીક તો સામું જોઇ રહ્યો, પણુ જેવી તેની નજર મા તથા દીકરા પર ઠરી કે તુર્તજ તેના ઉપર અજળ અસર થઇ. તે બોલ્યો "સુખેથી, ધણી ખુશીથી." માણસ સોમલદે તથા નોંધણુને વહાણુમાં બેસારી પાછો વળ્યો. ટંડેલે સદ છોડ્યો. અનુકૂળ વાયુ તથા પાણીથી વહાણુ પૂરા વેગથી આગળ ધસવા લાગ્યું. અનેક મોટાં મોઝાં વટાવતું મધદરીએ આવ્યું ત્યાં ઓચિંતી સ્થિતિ પસટાઇ. વિધિ જેની પછવાડે પડે છે તેને તે જંપીને બેસવા દેતો નથી. બિચારી સોમલદે જુના-મઠના રા'ની રાણી રાજ તજ વનમાં ગઇ, ત્યાં પછવાડે મારા આવ્યા. મારાના હાથમાંથી પુત્ર બચાવી આલીધર આવી ત્યાં રાજભક્ત આચરને રાજબીજનું રક્ષણ કરવા પોતાના પુત્રનો ભોગ આપવો પડ્યો અને રાણીને આલીધરમાંથી નીકળી જવું પડ્યું. સમુદ્ર કાંઠે આવી રાણી વહાણુમાં બેઠી ને પોતે હવે વેરીથી દુર છે, બચથી દૂર છે, મધદરિયે સુરક્ષિત છે એમ જરા હાથવાળી બેઠી ત્યાં તો કરડા બાવીએ પોતાની દૂર આંખ તેના પર વળા ફેરવી. દરિયો બચંકર તોફાનથી ઉછળી ઉઠ્યો. વિજળી સળકી સળકી આકાશને અગ્નિથી ભરી દેવા લાગી.

કાનને ચીરી નાંખે એવા બીધણ કડાકા પૃથ્વી તથા આકાશને
 બરવા લાગ્યા. સમુદ્રનો આખો પટ ચીરાવા લાગ્યો ને ઉંચાં
 મોજાં તથા ઉંડા ખાડા વચ્ચે વહાણ ડૂબું ડૂબું થઇ રહ્યું.
 વણિક તથા ખારવા ગભરાયા. સર્વેએ મળી વિચાર કર્યો
 કે આમાંથી બચવા માટે દરિયા દેવને કોઈ બત્રીશ લક્ષણોનો
 ભોગ દેવો જોઈએ; અને એવો ભોગ તો પ્રભુએ આપણી
 પાસેજ રાખ્યો છે. આ જાણનો દીકરો સર્વ પ્રકારે બત્રીશ
 લક્ષણો છે, માટે તેનો ભોગ દેવને દઈએ. આમ નક્કી કરી
 તે સર્વે જ્યાં મા દીકરો એક બીજાને વળગી બેઠાં હતાં ત્યાં
 આવ્યા ને તેમણે સોમલદે પાસેથી નાંધણની માગણી કરી.
 બિચારી રાણી આ સાંભળી આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઈ. હવે
 આંહીં કેણુ ઉગારે ? આમાંથી તે કેમ બચવું ? આમાંથી
 બચાવનાર તો એકજ છે, અને તે માતા બોડિયાર અથાવેજ
 ચાળીજ. તેણે જેમ મારાના પંજમાંથી મારા પુત્રને ઉગાર્યો
 તેમ આમાંથી પણ તે ઉગારશેજ. ગદ્ ગદ્ કંઠે માતાને હાક
 મારતી તે બોલી:—

હું હંમે જોઉં ત્યાં આલ, આ નીચાચ સમુદ્ર સળ્યા,
 હે માડી, આ માંકાને વાર્ય, નકર માંકો અમને મારશે.

હે પરદુઃખ લંજન માતા, અત્યારે હું તદ્દન નોધારી
 છું. હું ઉંચું જોઉં છું તો આકાશ સળગી ઉઠયું છે ને નીચે
 દરિયો ઉજળા ઉઠ્યો છે. હે મા, હે દેવી, આ માંકા વણિ-

કને આ પાપ કરતાં તું અટકાવ; નહીંતો તે અમને આંહી મારી નાંખશે.

પેઠી હો તું પિયાળ કે પાવે થ જડ પેલી વસે,
તું ધારણા કુંગરથી ખા, મારી વારે થડને ચામુંડી.

હે દેવી ચામુંડી (ચોંડ), તું પાતાળમાં પેસી ગઈ હો, કે તું પહેલવેલી પાવેગઢ પ્રકટ થઈ તેથી ત્યાં હો, કે તું ધારણા કુંગર પર હો, જ્યાં હો ત્યાંથી તું મારી વાર કરજે મા.

તું ચામુંડાનાં પેટ સાથર સમાં, જેણે સાત સમુદર સૈ સોરખ્યા
તું બેઠ દરિયાને બેઠ, ત્યાંથી વારે ખાજે ચામુંડી.

હે મા ચામુંડી, હે ખોડિયાર, હે દેવી, તારું પેટ બહુજ ઉદાર, દરિયા જેવું છે. તેં તો સાત સાત મહાસાગરને અંજલી કરી પીધા ને તેને સુકવી નાંખ્યા. તું જો દરિયા વચ્ચે બેટમાં બેઠી હો તો ત્યાંથી મારી વાર કરજે.

મધ દરિયે, મા, લોહ લાગે અમને લો જેવા
અરે આમાંથી તું ઉગાર, હવે ખડી થાને ખોડિયાર.

હે ચોંડ, હે ખોડિયાર, આ મધદરિયે લોહ ઉછળે છે, તે તો મને લોહાના ગોળા સમાન લાગે છે. હે મા, આમાંથી તું અમારી રક્ષા કરવા ઉભીથાને.

આમ અતિ આર્દ્ર હૃદયથી રાણી માતાની પ્રાર્થના કરવા લાગી.

સુતી હો સોઢળ મેળ કુંગર તું આભનાંચ ઓશીઠાં કરી,
પત્ર પોત્થા પાતાળ પશુ હવે ખડી થાજે તું ખોડિયાર.

હે મા, જો તું સોઢળ મેળ કુંગર પર સુતી હો ને તારું ઓશીકું તે આભને બનાવ્યું હોય, તારા પગ પાતાળમાં પહોંચ્યા હોય એમ તું લાંબી સોડ તાણી આખા જગતને ઘેરી સુતી હો તો તેમાંથી પશુ ઉભી થાજે ને મારી વારે ધાજે.

સર્વવ્યાપક દેવીએ આ કરુણ કદપાંત સાંભળ્યું. રાણીની હેમાકાટ આર્દ્ર અરજો તેના દિલને હચમચાવી મૂક્યું. અને જૂઓ આ ભયંકર તોંદાનમાં જેમ અગ્નિમાં ઘી હોમાય ને જવાણા ભડકી ઉઠે તેમ પૃથ્વીનું પણ ઉથલાવી નાંખે એટલું બલ વધ્યું, ઉઝા નીચું અફળાતું વહાણ કડક થઈને કટકા થઈ ગયું ને અંદરના ઉતારો ખેડ ખેડ થઈ જીજવાં પડી ગયાં. બીજની વલે તો સૌ સૌનાં કર્મ પ્રમાણે થઈ. નિરાધાર મા દીકરો તેજ વહાણના પાટિયા પર સુખ રૂપ બેસી વળગી સમુદ્ર કાઠે આવ્યાં.

હજી તો પોતે મધદરિયે રહી દેવીની આર્દ્રસ્વરે આરાધના કરે છે ત્યાં તો આમ એકાએક પોતે પુત્ર સાથે કાંઠે આવી પડી જાણી રાણી રાજી રાજી થઈ ને દેવીનો અનન્ય ભાવે ઉપકાર માનવા લાગી. પુત્રને આંગળીએ વળગાડી કાઢવ ખુંદતી રાણી કાંઠે ફેરી જમીનપર આવી જરા ત્યાં ઉભીને જમીન ભણી દૂર નજર કરે છે ત્યાં છેડે

એક ઘેટાં બકરાં, ગાયોનું ટોળું ચરતું જોયું. રાણી પુત્રને લઈ ત્યાં આવી. “આ તે કેાઈ દરિયાની દેવી છે” એમ ગણી ગોવાળિયા એકી ટશે તેના સામું જોઈ રહ્યા. ત્યાં એક ધરડા બરવાડ સાથે નજર કરી રાણીએ તેને કહ્યું. “ભાઈ, હું કેાઈ પિશાચ, જૂત, પક્ષિત, કે ડાકણ નથી. અમારૂં વડાણુ બાંગ્યું ને અમે મા દીકરો પાટીએ વળગી કાઢે આવ્યાં છીએ. અમે આશરો માગીએ છીએ.” તે ધરડા બરવાડને દયા આવી ને તેણે તેમને પોતાને ઘેર પોતા સાથે આવી રહેવા કહ્યું. પરગણુ બોળા હયાનો ડાસો, રસ્તે રાણીને અનેક પ્રકારે આશ્વાસન દેતો પોતાને ઝુંપડે તેમને લઈ ચાલ્યો. પોતાની સ્ત્રીને આ બાઈની સર્વ હકીકત કહી. પારકે દુઃખે દુઃખી થતી બોળા બરવાડપ્રયે હસતે મુખે તેમને આવકાર આપ્યો અને અનેક સાદા દિલાસા દઈ ઘડીમાં તેમને પોતાનાં કરી લીધાં. જરવાડના છોકરા સાથે હાથમાં લાકડી લઈ કુમાર રમવા લાગ્યો. સૌ તેને “નોંધલો, નોંધલો” કહી બોલાવવા લાગ્યાં. સોમલદેને વખત જતાં ખજર પડી કે પોતે પોતાના પિતાની ભર્યની હદમાં છે. અનેકપાપકારિણી નર્મદાને નિહાળી તેનું હૈયું ઉછળવા લાગ્યું. પાણુ આવી દુઃખદેને કંગાળ દશામાં બાપને ઘેર જવું એ તેને સાઈ ન લાગ્યું ને બોળા બરવાડ સાથે પોતાનાં સાદાં સુખનાં દિવસો ગાળવા ગમ્યા. નોંધલો તો બરવાડના છોકરાઓની ટોળા જમાવી તેમનો સરદાર બન્યો. અનેક મારપછાડની રમતમાં ઉતરી તેમાં

જીત મેળવવા લાગ્યો. એક સમે આ ટોળા ગેડી દડાની રમતમાં હિતરી હતી; ત્યાં બચ્ચના રાજપુત્રો આવી ચડ્યા. નોંધલા વીરની ગેડીએ દડાને બેજ ફટકા લગાવી તેને પતે પહોંચાડી જીત મેળવી. આ રમતમાં રાજપુત્રો પણ બળ્યા ને ફરી રમત શરૂ થઇ. વળી નોંધલા વીરની જીત થઇ: રાજપુત્રો અને તેના સાથીઓ હારી ગયા ને શરમિદા પડી ગયા; ત્યાં વળી કોઇએ કહ્યું:—“ઉભા રહો, આ દડો તમારામાંથી કોઇ એક ફટકો લગાવી નર્મદા પાર નાંખે એવો જોરાવર છે ? નકર આ અમારો નોંધલો તેમ કરવા તૈયાર છે.” રાજપુત્રો વિસ્મય પામી એક બીજા સામું જોઇ મોં મરકાવવા લાગ્યા. “આ તે શું બોલે છે કે બકે છે ? ત્યાં નોંધલો તો ત્યાં બધા વચ્ચે છાતી પુલાવતો એક હાથે ગેડી ઉપાડી ખંભે નાંખી ઉભો છે. તે તો મુંગો મુંગો આ વડછડ સાંભળી રહ્યો છે. ત્યાં તો સામી ટોળાના સરદાર મોટા રાજપુત્રે કહ્યું: “એ બધું બપ્પું. દડો તે કાંઇ નર્મદા પાર જતો હશે ? આ જો તમારો નોંધલો તેમ કરે તો હું તેને તે બદલ મારી બેન પરણાવું, નહીં તો તમને બધાને મારા ગુલામ બનાવું. છે કબુલ ?” નોંધલાના ભેરૂ આ સાંભળી તેના સામું જોઇ કહેવા લાગ્યા:—“કેમ નોંધલા, ચાલે છે હિંમત ને વરવી છે રાગની દીકરી ?” “હા, એમાં શું ?” “ત્યારે તો તને રાગની દીકરી મળશે. થઇજી બાઇડો.” કહી તેના ભેરૂએ સામાનું બીડું ઝડપ્યું. વળતે દહાડે સવારે તે ઠેકાણે બધાએ ભેગા મળી

નોંધલાની બહાદુરી જોવાનું તેઓએ નક્કી કર્યું. વળતો દિવસ આવ્યો. સવાર પડી ત્યાં તો નાના મોટા ભરવાડો ખેંચે કાંચ લઈ ત્યાં રમત જોવા હાજર થઈ ગયા. નવી નવી જનની ધાબળાઓ અંગપર ઓઢી ભરવાડો પછી નોંધલા વીરની રમત જોવા, કોઈ હસ્તી કોઈ મોઢાં મલકાવતી, ત્યાં આવવા માંડી. રાજપુત્રો ને તેના કામદારો પછી તે જોવા આવી પહોંચ્યા. ફક્ત સોમલદે પોતાની ઝુંપડીએ રહી. તે તો દેવીને આરાધવા લાગી કે “ હે મા, આંહીં આવી જરા હાથવાળી બેઠાં ત્યાં વળી દીકરાને એવી કુમતિ કેમ ધાઈ કે ગુલામ-ગીરી વોરી લીધી. હવે આમાંથી તુંજ ઉગારજો. ” આમ દેવીને સંબોધતી તે ઝુંપડીના બાર પાસે બેઠી.

આંહીં હવે દડો સર્વ વચ્ચે જમીન પર મૂકવામાં આવ્યો: ને પછી નોંધલાને કહેવામાં આવ્યું-“ લે નોંધલા, કર હવે આને નર્મદા પાર.” નોંધલો તુર્તજ ટોળામાંથી બહાર દડા પાસે આવ્યો. તેના હાથમાં મળખૂત ગેડી તેણે પકડી હતી. તેનું મોઢું હસતું હતું. તેની આંખો તેજ ભારતી હતી: તેને જોતાં વેત સર્વ લોકનાં દિલ કંઈ અસૌક્રિક બાવથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યાં. રાજ પંડે ત્યાં નહોતો આવ્યો. પણ ખીજો જુવાનવર્ગ ત્યાં રાજકુમારો સાથે આવ્યો હતો. શ્રદ્ધ અમાત્ય પછી આ નોંધલા ભરવાડનું પરાક્રમ જોવા ત્યાં આવ્યો હતો. આ સર્વના હૈયામાંથી કંઈ હોંશનાં સરણું સરવા લાગ્યાં. સર્વની નજર સર્વની પ્રીતિ નોંધલે પલવાર

પોતા તરફ ખેંચી લીધી. નોંધસો ધડીક દડા સામું નેઈ રહ્યા. તેણે પછી બે હાથે ગેડી ઉંચી કરી એવો તો ફટકો લગાવ્યો કે દડો પક્ષકમાં ઉંચે આકાશમાં ઉછળ્યો ને ત્યાં:-

પારેવડી પરભાત કાઠ ધુમે ને ઘેરા વળે,
દડો દોટાવણુદાર લીધે ભય લાડ થેલડી.

પ્રભાતમાંથી એક પારેવી આકાશમાં અધીરી અધીરી ધુમતી હતી ને ગોળ ચક્કર ફરતી હતી; તે હવે જેવો દડો ઉંચે આકાશમાં ઉછળ્યો કે તેને પાંખુવતી દોડવતી દોડવતી નોંધસા વીરપર જેનું વાંદ ઉભરાઈ ગયું છે ને જે વાંદમાં ગાંડી બની છે તે-દડાને લઈ ચાલી.

આ દડો ઉંચે ઉડ્યો ને સર્વ ઉંચી નજરે નેઈ રહ્યાં, ને પારેવીની ઝપટુ ખાતો દડો આગળ વધી નર્મદા પાર કરી ગયો; અને તે નર્મદાનેય કાઠે ન પડતાં ખુદ રાજગઢમાં દાયરા સામે ધગ દમને ધગકાયો. દાયરામાં બેઠેલ રાજ તથા બીજા લોકો એકાએક ધગકારો સાંભળી ચમકી ગયાં. જરા નજર ટરી જોયું ત્યાં તો દડો ધગકાયસો તેમણે જોયો. હજી તો તે લોકો માંહોમાંહે આ શું ? આ શું ? એમ બોલે છે ત્યાં તો રાજપુત્રનું ટોળું ત્યાં આવ્યું ને મોટા પુત્રે રાજને કહ્યું:-“ બાપુ, બાપુ, માળો ભરવાડનો એક છોકરો બહુજ જખરો. અમારો વઢાડ એક ફટકો દડાને મારી નર્મદા વટાવી દેવાનો હતો પણ તેણે તો

દડાને ખુદ રાજગઢમાં ધબકાવ્યો. માળું, એક પારેવે બારે કરી." ત્યાં તો વળી બીજું કોઇ બોલ્યું:-“ હા, તે ખરૂં, પણ કરો હવે તૈયાર બેનને નોંધણી વેરે દેવા. ” ત્યાં વચ્ચે ત્રીજું બોલ્યું:-“ નોંધણીનાં પરાક્રમે દડો રાજગઢમાં નાંખ્યો; પારેવું દડા વાંસે થયું તોય દડાના સુસવાટવાળા વેગે તેને જરાય ન સાર્યું. ” આ બધું તો રાજાએ આશ્ચર્યથી સાંભળ્યું; પણ “ કરો બેનને તૈયાર ” એ સાંભળી રાજા ચોંકી ગયો. તેના હૃદયમાં થઇ આવ્યું કે એક ફટકાથી નર્મદાપાર કરનાર ખરો મર્દ હોવો જોઇએ. દીકરીને યોગ્ય તે ગણાય. પણ ભરવાડ વેરે રાજપુત્રી કેમ કરી અપાય, એ એના દિલમાં ખુંચવા લાગ્યું, ને પછી એણે પૂછ્યું:-“ શું ભરવાડના દીકરે આ પરાક્રમ કર્યું ? ” “ હાજી, ભરવાડનેજ. પણ તે આપણા ગામનો નથી. થોડા માસથી એક બાઇ ને તે છોકરો આપણા ભરવાડો બેળાં આવી રહ્યાં છે. તે છોકરાને બધાં નોંધણી નોંધણી કહી બોલાવે છે. ” “ ત્યારે તો તેની સાખ બાખ, તે કાણ છે ? ક્યાંનાં ? વગેરે : પુછીએ તો ખરા. માળે બહુ કરી. ” આમ રાજા હજી કહે છે ત્યાં ભરવાડની હસતી ટોળી સહિત નોંધણી ત્યાં આવ્યો. તેનું ઉચું લલાટ, સ્નિગ્ધ વદન, વીરતાભરી છાતી, આગ્નન બાહુ, વિશાળ નયન, ધોંગા માંસલ હાથ પગ જોઇ રાજાને તેના પર પ્રેમ થવા લાગ્યો. ગેડીનો ટેકો ધઈ છાતી ઉપસાવતો નોંધણી સામે ઉભો રહ્યો ને વૃદ્ધ રાજાને નમ્યો. “ કુશળ રહે બાઈ, તારું નામ ? ”

“ માફ નામ નોંધભો.” “ તારા બાપનું નામ ? તારું વતન ? તારી શાખ ? ” આવા પ્રશ્નો રાજ્યએ તેને કર્યા. ભરવાડ અને આચરમાં મોટા થયેલ બાળક નોંધભાએ પોતે કંઈ જાણતો નથી એમ ખુસ્સે ખુસ્સું કહી દીધું. પણ કહ્યું કે “ મારી મા જાણતાં હશે. ” રાજ્યએ તુર્તજ એક નોકરને ભરવાડને ઘેર જઈ તે બાઈ કોણ છે ? શી શાખે ? ક્યાંની રહેવાશી ? વગેરે પૂછી લાવવા આજ્ઞા કરી. નોકર ભરવાડ વાડે આવ્યો. એક ઝુપડી પાસે કોઈ અલૌકિક રૂપવાળા બાઈ બેઠી હતી તેની આસપાસ દસ બાર ભરવાડણ્યો હસતી તાળોટા દેતી ઉભી હતી ત્યાં આવી, નોકરે બાઈને પૂછ્યું:—“ તમે નોંધ-લાની મા ? ” “ છોકરે તો બારે કરી ! ” વાફ, પણ તમારી શાખ નામ ઠામ જરા જણાવો. આ સાંભળી બિચારી સોમલદેના હૈયામાં હર્ષ ને દુઃખ બંને ઉભરાવા લાગ્યાં. ઉડો નિઃશ્વાસ નાંખી તે બોલી:—

અમે ભરચનાં ભરવાડ, શાખ અમારી સુજે નેં.

પણ જો મળે મચલો ભાટ, તો ઇ ગુણ ગાય અરવાના.

હે બાઈ, અમે અત્યારે તો આ ભરચ ગામનાં ભરવાડ બીએ. અત્યારે અમને અમારી શાખ શી છે તે સુજતું નથી. પણ જો કદાપિ મયો ભાટ મળી આવે તો તો તે ગિરનારનાં યશોમાન ગાય ને તમને ખજર પડે.

નોકર આ સાંભળી પાછો ફર્યો ને સભામાં આવી તેણે આ હકીકત કહી સંભળાવી. આ સમે મયો ભાટ પણ સભામાં રાજ્ય

સન્મુખ બેઠો હતો ને પરમાર વંશની બિરદાવણી લલકારતો હતો, ત્યાં દડો ધબકાયો ને ટાળું આવ્યું. નોંધણા નામના ભરવાડના છોકરાએ એકજ ફટકાથી દડાને નર્મદાપાર કરી ત્યાં ધબકાવ્યો એ જાણી મયો તો ભરવાડપુત્રનાં બાહુબળ માટે બહુજ વિચારમાં પડી ગયો. “માળું વખત આવ્યો છે ને. જે કામ મોટા મોટા રાજપુત્રો પણ માંડ માંડ કરી શકે તે કામ એક ભરવાડનો છોકરો કરે: આ તો ભારે ચર્ધા!” આમ બાટ વિમાસણમાં પડી ગયો છે ને હજી વધારે બોલે છે ત્યાં “જે મળે મળશે બાટ તો ગુણ ગાય છ ગરવાના” એમ તે બાપએ કહેલું એ નોકરે આવી રાગને કહ્યું ત્યારે તો બાટના આશ્ચર્યને પાર રહ્યો નહીં. તે બોલ્યો: “ગુણ ગાય ગરવાના. મને સંભાર્યો” ત્યાં તો ખુદ રાગએ કહ્યું:—“મયાજી, તમે ત્યાં જઈને તપાસ તો કરો કે તે કાણ છે. આમાં કંઈ ભેદ છે.” મયો તુર્તજ ઉઠ્યો. ભરવાડની ઝુંપડીએ આવ્યો. ત્યાં આવી ફાટાંતુટાં કપડાંમાં ગૌર વદન જોયું ને જેમ આછાં કાળાં વાદળાંમાંથી પણ ચન્દા છાની રહેતી નથી પણ ચોર રૂપે શોભી રહે છે ને ચકારના હૈયાને પિમળાવી દે છે, તેવીજ સ્થિતિ સોમલદેને જોઈ મયાની ચર્ધા. “અરે બેન સોમલદે, તું ક્યાંથી? આ તારા બાપનું રાજ ને તું ઝુંપડીમાં!” આમ બોલતાં બાટની આંખમાં પાણી આવ્યાં: તે સોમલદેને અનેક પ્રકારે આશીર્વાદ દઈ આશ્વાસન આપી ઉતાવળો ઉતાવળો રાજકચેરીમાં આવ્યો.

ને બોલ્યો:-“ અરે પરમાર ઉઠો, ઉભા થાઓ. પ્રજાએ બહુજ બહુ કર્યું. ધ તો તમારી બેન સોમલદે છે ને આ નોંધલો તેનો પુત્ર છે.” મયા બાટનું આ બોલવું સાંભળી રાજ તથા સભાજનો ખુશ ખુશ થઇ ગયા. સર્વે ઉતાવળા ઉતાવળા બેનને રાજ જીવનમાં લાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. દીકરાને સ્વારી તૈયાર કરી સામૈયું કરવાનું કહી હર્ષલેલો રાજ નોંધલાને સાથે લઈ ભરવાડને ઘેર આવ્યો. ને બેનને અશ્રુપૂર્ણ આંખે બેરી પડ્યો. બેને બાઇનાં બે હાથે ઓવારણાં લીધાં. બાઈ બેન બંને બે ધડી તો બાન બૂલી ગયાં. બેનની આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. નોંધલો આ સર્વ ઉભો ઉભો જોતો હતો. રાજાએ તેને માથે હાથ મૂકી કહ્યું:-“ બાઈ, રૂંડું કર્યું. મને તે ચિન્તામુક્ત કર્યો. તું સો વર્ષનો થજો.” આમ કહી તેણે તેને આશીર્વાદ દીધા: ત્યાં તો વાજતે ગાજતે સ્વારી આવી. મ્યાનામાં સોમલદેને, ને રથમાં નોંધલાને સાથે લઈ રાજ નગરમાં આવ્યા. આ જોઈ પુરવાસીઓ અતિ આનંદ પામ્યાં. પછી અમુક મુદતે શુભ મુહૂર્ત જોઈ રાજાએ પોતાની પુત્રી નોંધલા બાણેજ વેરે વરાવી. નોંધલાને બધાં નોંધણુ નોંધણુ કહી વધાવી લેવા લાગ્યાં. રાજાએ બેન બાણેજને હોંશથી પોતાને ત્યાં રાખ્યાં. એમ કરતાં નોંધણુ સોળ વર્ષનો જીવાન થઇ ગયો. મા ને મામા તેને જોઈ રાજના રૈડ થવા લાગ્યાં.

બાઈ વાંચક, ચાલો હવે આપણે દેવાત તરફ નજર

કરીએ અને આ રાજનિહ આયરની દુઃખદ પણ ઉમદા રાજ
ભક્તિ જરા શિખીએ. આયરાણીએ વાસદને વળાવ્યો. વાસદ
જુનામદ આવ્યો. સૂખો અને દેવાત તેના સામું જોઈ રહ્યા. તેનાં
મૃદુ નયનો, તેનું ઉમ્મ લલાટ, તેના બાલવીર ને છાજે એવા બાહુ
જોઈ ધડીક તો આ નિજુર હૃદયના સૂખાને પણ દયા આવી ગઈ.
પણ રા' ના વંશનું નિકંદન કાઢવાના પાપી ભાવે તેને પાપ કામ
તરફ તાણ્યો. વાસદને જોઈ બૂઠો દેવાત પણ ધડીક તો મૂઢ બની
ગયો. ઉઝો ગયો પણ વાંસે વાસદ છે ને તે પછવાડે પાણીના
ખોખા ભરશે એ વિચારે તેને પેહેલાં મક્કમ રાખ્યો હતો,
પણ હવે ખુદ વાસદનો નાશ થવા વારો આવ્યો. ત્યારે
વિચારો બૂઠો જરા ઝંખવાણો થયો. ત્યાં તો દૂર સૂખે કહ્યું:-
“ દેવાત, જુએ છે શું ? ઉપાડ તલવાર ને કર ધા. ” આ વજ્ર
સમાન વેણ સાંભળી દેવાતના હૃદયમાં ક્રોધનો અનહદ આ-
વેશ આવ્યો. તેને હૈયે તો થઈ આવ્યું કે “ આજ તલવારથી
આ પાપીને જ છાંટી નાંખું તો શું ખોટું ? પણ મારા ધણી
રા' ના કુળનું પછી શું થાય ? બલે મારો આ એકનો
એક પુત્ર મારેજ હાથે કપાઈ જાય, પણ મારે તો રા'ના
વંશનું રક્ષણ કરવું જ છે. ” હજુ આમ દેવાત વિચાર કરે છે
ત્યાં તો વાસદે તેના સામી નજર કરી: એ જાણે તેને કહેતો
હોય “ બાપા, વળી વિચાર શા ? કરી નાખો કામ. ” તુર્તજ
દેવાતે એક ઝટકે લગાવી વાસદનું માથું ધક્કી જુદું કરી
નાંખ્યું. સર્વ સમાજનો, અરે સૂખો પંડે પણ, આ કૃત્ય જોઈ

થરથરી ગયા. “ જૂઠું થયું. પણ હવે થયું તે થયું ” કરી સર્વ વિખરાયા. હવે પોતે નિષ્કંટક થયો છે માની સૂણે દેવાતને કહ્યું:—“ જા, હવે તું છુટો છો. ” “ હું છુટો ” કહી દેવાત ગયો. ઘેર આવ્યો. બાપાને આવના જોઈ જસલ સામી દોડી ને તેને બાઝી પડી. પછી તેને તે પૂછવા લાગી. “ બાપા, બાઈ ક્યાં ? આ સાંભળી બિચારા દેવાનની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં; ત્યાં તો આયરાણી એને જોઈ બોલી:— “ અરે અરે, તમને આ થયું છે શું ? ગમે તેમ પણ રાજ બાજ તો જીવતું રહ્યું. જેવી પ્રભુની મરજી. ” આ પ્રમાણે પતિને ધીરજ દેતી આયરાણી બારે હૈયું રાખી પતિ સામી ઊભી રહી. સ્ત્રી તને ધન્ય છે. તું બીર, કામળાંગી છો એ ખરું, પણ ખરે વખતે મહાન ધીરજવાન પુરુષને તું જાંખા પાડી દે છે. પુરુષનું પુરુષત્વ-મર્દની મર્દાઈ તું જ છો. આયરાણીનાં વચન તથા ધીરજથી બિચારો દેવાત ટટાર થયો. પણ તેના હૈયામાંથી પાપી સૂણાનું માથું ધડથી જુદું કરી જુનાગઢની ગાદીએ બાહરાજ નોંધણને બેસાડવાની ટેક મઠ નહીં. આયરાણીએ તેને કહ્યું કે વાસદને તેડી સાથી જુનાગઢ ગયો કે તુર્તજ મેં તો સોમલદે તથા નોંધણને ફરિયાને પેલે પાર મોકલી દીધાં છે, ને તેમને સહીસલામત વહાણમાં બેસાડી માણસ પાછો પણ આવ્યો છે. “ ઠીક થયું: એ બિચારા બચ્યાં તો ખરાં ” આમ કહી લલા દેવાતે હૈયું ઠાંયું. આમ વર્ષ બે વર્ષ ગયાં ત્યાં દેવાતને ખબર થયા કે

સોમલદે નોંધણુ સાથે ભરૂચમાં પોતાને પિયર સુખમાં રહે છે. આ જાણી દેવાતના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. હવે તો સુખાને ધાટ શી રીતે ઘડી ગુજરાતાને સોરઠમાંથી હાંકી કાઢવાં એ વિચારમાં ને વિચારમાં ફિલસ ને રાત તે ગુંથાયાં કર્યો. જસલ હવે મોટી લાગવા માંડી. દેવાતે તેનું વેશવાળ સાંસતિયા નામના એક કુળવાન આયર છોડરા વેરે કરી રાખ્યું હતું. વેવાઇનું કુટુંબ પણ દેવાતની જેમ જ મોટાવસીલાવાળું હતું. દેવાતે વેવાઇને પોતા પાસે તેડાવ્યો. જસલ તથા સાંસતિયાનાં લમ કરવાનું નક્કી કર્યું, પણ એ સાથે ખરૂં નક્કી એ કર્યું કે “ સર્વ આયર ભાઇઓને એકઠા કરી ગુજરાતના પરદેશી સુખાને ઠાર કરી પરદેશી ઘોંસરી કાંધેથી કાઢી નાખી આપણા પોતાના રાજબીજને જુનાગઢની ગાદીએ બેસારવો.” વેવાઇએ પૂછ્યું: “ પણ રા’ નું બીજ ક્યાં રહ્યું છે કે જુનાગઢની ગાદીએ બેસારીએ ? ” આ સાંભળી હર્ષથી જીજ્ઞાસતા હૈયાથી દેવાતે જવાબ દીધો. “ ભાઇ, બેઢિંકર રહો. રા’ દીવાસનો એકનો એક પુત્ર નોંધણુ હયાત છે, ને તેને ખદ્દમે મેં મારે પોતાને જ હાથે મારા બે પુત્રનો ભાગ આપી દીધો છે. આ દુઃખદ પણ ખરી સ્વામીભક્તિભર્યા સમાચાર જાણી વેવાઇ પ્રસન્ન થયો ને દેવાતને અનેક રીતે સાળાશી આપવા માંડ્યો. લમ સમજી વેવાઇ ગયા. પછી દેવાતે પોતાના સર્વ કુળવાન આયર ભાઇઓને પોતાને ત્યાં લમમાં ભાગ લેવા નોતર્યા. ભરૂચ નોંધણુ પર પણ કંકોત્રી લખી.

મોકલી. સાથે સાથે લખ્યું કે જસલને ખરા બાઇની ગરજ
 તમે આવવાથી સરશે. જુનાગઢ સૂબાને પણ વિનંતીપત્ર
 લખી આ લમમાં પધારી લમ મંડપને શોભા આપવા ખાસ
 આજીજીભરી અરજ કરી. ઠરાવેલ વખત આવી લાગ્યો.
 દેવાતને રાજી રાખવા ને તે નાતમેળામાં કદાચ રા' નો
 પુત્ર ક્યાત હોય ને આવે તો તેનું કાસળ કાઢવાના પાપી
 વિચારથી સૂબો ત્યાં દમદમાભર્યા રૂઆંચથી લાજર થયો.
 સર્વ આયર બાઇઓ ખની ઠની યોગ્ય હથિયાર સજી દેવાતના
 મંડપમાં આવ્યા. ભરૂચથી નોંધણુ થોડા માણસો લઇ બેનને
 કાપડું કરવા આવ્યો. આલીધર તો તે સમે ખીજું જુનાગઢ
 ખની ગયું. અનેક બાટ ચારણુ, અનેક માગણુ દેવાત પટેલની
 એકની એક દીકરીના લમ પ્રસંગે સારી દક્ષિણાની લાલચે
 તથા વેવાઇ પણ મેટો હોવાથી બારે દાત્ય દેશે એમ ધારી
 ત્યાં ઉભરી આવ્યા. બારે દાદમાઠથી જન સજેલ હથિયારે
 ત્યાં આવી. દેવાતે જનનું વાજતે ગાજતે સામેયું કર્યું.
 ઉતારે આવ્યો. વર તોરણુ આવ્યો. તેને પોંખી માયરામાં
 પધરાવ્યો. જસલ તથા સાંસતિયાનો હસ્ત મેળાપ ગ્રેરે
 આશીર્વાદ ઉચ્ચારી કરાવ્યો. આ સર્વ ચાલતું હતું તે વખતે
 દેવાત તથા તેની સ્ત્રી એ બેના હૃદય પર કંઈ કરુણુ ભાવ
 વહતો હતો. પોતાના બંને પુત્રો નજર સામે તરતા હતા.
 સૂબાને જોઈ તેમની આંખો સળગી ઉઠતી હતી, પણ
 નોંધણુને નિરખી વળી તેમના હૈયાને શાન્તિ વળતી હતી.

હસ્તમેળાપ સંપૂર્ણ થયો ને વર વહુ ચોરીએ ચડ્યાં. ચાર આંટા પૂર્ણ કરી બેઠાં ને જનૈયાં માંડવિયાં વર કન્યાને હાથગરણું કરવા લાગ્યાં. સૂબે પોતાની જગ્યાએ બેઠાં બેઠાં તેમને યોગ્ય નવાજેસ કરી. સૌ કોઈ પોતાની ઈચ્છાનુસાર આપી આપીને પોતાને ચાનકે બેસતાં ગયાં. આમ કરતાં હવે નોંધણુ ઉભો થયો. તેની ચાલવાની મરોડ, તેનું વીરત્વ-ભર્યું મુખ, તેની સિંહ સમાન આંખો, તેના આજ્ઞન બાહુ, તેનાં રૂઆળ ભર્યા પગલાં, આદિ જોઇ સર્વ કોઇ ધડીક તો તેના સામું એક ટશે જોઈ રહ્યાં. સૂબો પણ આ અશ્વૌકિક આકૃતિ જોઇ વિચારમાં પડી ગયો. એક ખરા રાજપુત્રને શોભે એવાં દમામદાર ડગલાં બરતો નોંધણુ જસલ પાસે આવ્યો. એક હીરાની વીંટી તથા સુંદર બરેલ કાપડું તેણે બેનના હાથમાં આપવાનું કર્યું, પણ ધુંધટમાં છુપાએલ બેને હાથ બદાર કાઢ્યો જ નહીં. જે કોઇ આવ્યું તે દરેક જણનું તેણે સ્વહરથે સ્વીકાર્યું. પણ આ વખતે તેણે પોતાનો હાથ બદાર કાઢ્યો નહીં. વીર ધડીક તો ઉભો થઇ રહ્યો. એક નજરે જોઇ રહ્યો. “બેન શાની ઇચ્છા છે?” એમ બોલ્યો. કંઇ ઉડા નિઃશ્વાસ સાથે હિબકી તેણે ધુંધટમાંથી સાંભળી. “બેન, શું તને એમ લાગે છે કે ઉગાબાઇ તથા વાસદલાઈ વિના હવે તારા બાઇની મરજ કોણુ સારશે? અરે બેન, મુંઝા નહીં. આ માયું માગતી હો તો તે પણ આપવા તૈયાર છું” કહી નોંધણુ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી જેવી પોતાને

ગમે વાવા જાય છે ત્યાં “ ખમાં, મારા વીર ખમાં ” કરતી
 જસભે હાથ બહાર કાઢી સર્વ વચ્ચે તેનો હાથ ઝાલી લીધો.
 આ દૃશ્ય સર્વ સ્તબ્ધ થઈ જોઈ રહ્યાં. સૂઓ પણ આજ
 નોંધણુ છે, આજ રા’ નો પુત્ર છે એમ મનમાં ધારે છે.
 જસભ “ ખમાં ” કહી હાથ ઝાલે છે ત્યાં સર્વ આચરે શુષ્મા
 વરઝોની જેમ પાટણનાં માણસો પર એકાએક તુટી પડ્યા.
 દેવાતનો મુઠ્ઠાંટ વાગ્યો હોય તેમ સોરઠિયા ગુજરાતાં પર લો
 લો કરી તુટી પડ્યા. નોંધણુ બહુ ખેંચ કરી ત્યારે જસભે “ બાપ,
 વખત આવ્યે માગીશ, હમણાં કુશળ રહો ” કહી તેનો હાથ હજી
 સજ્જડ પકડી રાખ્યો છે. “ ઠીક બેન, તેમ હો ” કહી નોંધણુ
 બેનના હાથમાંથી પોતાનો હાથ મૂકાવે છે; ત્યાં તો ગુજરાતી
 ધાતકોનાં માથાં જમીનપર રડવડતા જોયાં. ફક્ત સૂઓ બાકી
 હતો. દેવાતે તેને બાકી રાખ્યો હતો. હવે પોતાના બે પુત્રોની
 જેના હૈયા પર હોળી બડ બડ બળતી હતી તે છુટે દેવાતે
 પોતાના એક ડંગોરાનો એક સપ્ત ફટકો લગાવ્યો અને
 બીજો જ્યાં લગાવે છે ત્યાં તો નોંધણુની કાતિલ તલવારથી
 તે પાપીનું માથું ધડથી જૂદું પડી જમીનપર રડવડવા લાગ્યું.
 આ પ્રમાણે વિદેશી ગુજરાતીઓનો એકીવારે ધાણ કાઢી
 સર્વ આચર સૈન્ય જુનાગઢ આવ્યું ને નોંધણુને રા’ ની ગાદી
 પર બેસાડ્યો. જસભ બેને નોંધણુ બાંધને સ્વહસ્તે રાજ્યા-
 રાહણુનો આદેશો કર્યો. છુટ્ટો દેવાત પોતાના વંશના બોજે
 પણ રાજબીજનું રક્ષણ કરી પોતે કૃત્ય કૃત્ય થયો એમ માની

સંતોષ પામ્યો ને અંખાભવાની તથા યુર દત્તાત્રયના ભજનમાં જીવને પરોવી નોંધણીની પુત્ર સમાન સેવા-તથા ભક્તિમાં જીવિત ગણવા લાગ્યો. જસલ પોતાના પતિ સાથે જન બેળા પોતાને સાસરે જઈ રહી. આયરાણી તથા દેવાત પ્રજાભજન કરતાં કરતાં અંતે કાળને શરણ થયાં.

જસલ

રૂઝબક્ત આયર દેવાતે પાટણના સૂખાને ઠાર કરીને જુનામઠની ગાદીએ રા'નોંધણીને બેસાર્યો ને એકની એક દીકરી જસલનાં લગ્ન કરી તેને સાસરે વળાવી. દેવાત તથા તેની પત્ની રા'ની મીઠી નજરમાં પોતાનું શાન્ત જીવન ગુજારવા લાગ્યાં. રા' પણ તેને સગો પુત્ર દે એવું સુખ દેવા લાગ્યો. અંતે આયર આયરાણી પ્રજાભજન કરતાં કરતાં કાળને શરણ થયાં. નોંધણી પોતાની વાંદી સોરઠની પ્રજાને આનંદ આપી તેનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો. પ્રજા પરાર્થ માર્યું આપનાર રા' દીવાસને પણ નોંધણી પાસે બૂલી જવા લાગી. આ પ્રમાણે થોડાં વર્ષ તો સુખનાં રાજ પ્રજાને ગયાં; ત્યાં ભયાનક અનાદૃષ્ટિને લીધે દુષ્કાળ પડ્યો. પ્રજાવત્સલ રા'એ પ્રજા રક્ષણાર્થે પોતાનું સર્વસ્વ જતું કર્યું. આ એક વર્ષ તો રાજા પ્રજાએ વિપતમાં વિતાવ્યું; પણ તેની પછીનું વર્ષ તેનું નીવડ્યું ને ત્રીજું પણ તેનું જ. આમ એક પછી એક વર્ષ આમથાને બૂલાવે તેનું ભયંકર ને દુઃખદ આવ્યું. બિચારે

પ્રજાવત્સલ રાજા પોતાનું બનતું કરે છે પણ દેવના ધર
 આગળ તેનું કંઈ આશ્વત્તું નથી. છેવટે જેને જેમ ફાળ્યું
 તેમ તે સ્વરક્ષણાર્થે આશી નીકળ્યું ને જ્યાં આશ્રય મળ્યો
 ત્યાં જઈને રહ્યું. આમ બચંકર દુષ્કાળની પીડા જસદા તથા
 તેના પતિને પણ ઘેરી વળી. તેનું કુટુંબ વિશાળ હતું. જેસોનું
 મોટું ખાડું તથા ગાયોનું બહોળું ધણુ તેમને નિભાવવાનું
 હતું. વગડે ધાસનું તરણું પણ મેં નાંખવા નહોતું, તરસ
 છીપાવવા પાણી પણ મળે નહીં. પોતા પાસે જે કંઈ હતું
 તે સાંસતિયે પોતાના માલના રક્ષણાર્થે ખરચી નાંખ્યું. હવે
 પાસે કુટ્ટી બદામ પણ રહી નહીં. આવી કંગાળ દશ્યામાં
 જુનાગઢ જઈ રા'નાંધણનો આશરો લેવો એ જસદા તથા
 તેના પતિને રૂચ્યું નહીં. તેઓ જાણતાં હતાં કે બચંકર દુષ્કાળ
 સર્વને પીડી રહ્યો છે. વળી રાજાને પોતાના બહોળા રસાલા
 ઉપરાંત પ્રજાજનોને પણ આપું પાતળું આપી જીવાડવાનાં
 હોય છે. તેથી પોતે જે તેને આશરે જાય તો તે બિચારાને
 માથે નાહક ચિંતાનો બોલો વધે અને અંતે તો પાછું હતું
 તેમજ એટલે પોતાનો માલ બીજે ઘોળી જવાનું તો માથે
 રહેજ. આમ સમજી પોતાનો સરસામાન પોડીએ લાદી ધણુ ને
 ખાડું દોરી તેઓ સિંધ તરફ જ્યાં લીલું હોય ત્યાં વાટે આપ્યાં.
 સિંધમાં તે વખતે સુકાળ ચાલેતો હતો, અને તેથી પોતાનાં
 ઢોર ઢાંખર ખડપાણીએ સુખી તો થાય, બસેને દુર જવું પડે,
 વગેરે વિચાર તેમને સૂજ્યા. તેઓ સિંધ ગયાં. સુંદર ભૂમિ,

અહોળાં પાણી, સારો ચારો જોષ એક સારા સ્થળે તેઓએ
 નેસ બાંધી પડાવ નાખ્યો. ત્યાં તેમને જરા હાથ વળી.
 આ પ્રમાણે નિરાંતમાં દિવસ જવા લાગ્યા. એક દિવસ
 પ્રાતઃકાળે પુરુષવર્ગ ઢોર છોડી ચારવા ગયો છે ને સ્ત્રીવર્ગ
 ઝુંપડાં પાસે મહી વસેલી રહ્યો છે ત્યાં સિંધનો રાજા સુમરો
 આવી ચડ્યો. સુમરો શિકારે નિકળેલને એક હરણ પછવાડે
 લાગતાં આ નેસ નજીક આવી ચડ્યો. તેની નજર નેસ
 ઉપર મઘ ત્યાં તો બે હાથે નેત્રાં ઝાલી તેને જોસથી આમ
 તેમ તાણતી, ગોળીનો ધમકાર મચાવતી, ક્રોધ અલૌકિક
 સુંદરી તેની નજરે પડી. સુંદરી નેત્રું તાણતી જતી હતી ને
 તેની ગૌર નાજીક પણ સખળ દેહવસ્ત્રી આમ તેમ ફરતી
 જતી હતી. તેના માથેથી ઓઢણું સરી પડ્યું હતું ને તેના
 લાંબો કાળા નામ સમો ચોટલો તેની ગોરી પીઠ પર આમ
 તેમ રમતો હતો, ઝુલતો હતો. તેનો શ્વાસ ઉતાવળો ચાલતો
 હતો, ને વક્ષઃ સ્થળ ઉંચું નીચું થતું હતું. સુંદરીના ગોરા
 ગુલાબી ગાલ પર જલ્દખિંડુ ઠરી રહ્યાં હતાં. આવું મનોહર
 રૂપ, મનોહર દશામાં મહી વસેલી રહ્યું હતું. સ્વામીભક્ત
 દેવાતની એકની એક પુત્રી, રા'નોદ્રણની એકની એક બેન,
 પતિવ્રતા આયરાણી જસલ ધરકામમાં મશગુલ થઈ
 રહી હતી. દેવાંમના જસલને એક બાળુએથી સૂર્ય દેવ ને
 બીજી બાળુએથી સુમરો નિહાળી રહ્યા હતા. એક, આ તે
 પ્રાતઃકાળમાં વનદેવી પંડે ખેત્રી રહી છે કે શું ? માની

પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ જતો હતો. બીજો, આ સૈંદર્ભ મારા રાજજીવનને શોભાવે તેવું છે તે આમ વગડામાં વા ખાય ને રવડે, એ ઠીક નહીં એમ વિચારતો હતો ને વિકારી બનતો હતો. ત્યાં તો જસલે વલોવવું બંધ કર્યું, નેત્રું રવાઘને વીંટી દીધું ને પોતાના સુંદર સફેદ હાથથી ખસી ગયેલ ઓઢણું માથે નાંખી માખણ કાઢવું શરૂ કર્યું. દેવી ગોળામાંથી માખણ બહાર કાઢતી જાય છે ને હાથે હાથ હલાવતી જાય છે. તેની નજર ગોળા પર લાગી છે ત્યાં કામાંધ રાજા વિશ્વજી બની તેની સામે પલ્લવારમાં આવી ઉભો ને તેને પૂછવા લાગ્યો: “ સુંદરી, તમો કોણ છો? ક્યાંથી આવી અત્રે ઉતર્યા છો? આમ નદી કાંઠે એકલો નેસ બાંધીને કેમ રહ્યાં છો?” જસલે જોવી આ પુરૂષ તરફ નજર કરી કે તે સમજી ગયો કે આ સિંધનો રાજા છે; પણ તેની દાનત ફરી છે. તેણે કહ્યું:—“ અમે સોરઠનાં રહીશ છીએ. ત્યાં દુકાળ પડવાથી ઢોર હાંકી આહીં આવ્યાં છીએ. સુકાળ થતાં પાછાં જશું. ” રાજાએ કહ્યું:—“ ભલે, પણ તું આમ આવી કંભાળ ઝુંપડીમાં ઉઘાડી પડી રહે એ અમને શોભાવાળું નથી, માટે મારી સાથે રાજજીવનમાં આવીને રહે. ” “ અરે રાજા, આશ્ચર્ય શોધી વર્તવા આવેલાં પર કુદૃષ્ટિ કરવી એ મોટું પાપ છે. અમે વનનાં વાસી વનમાં સારાં. ” “ ના, તેમ ન બને. તું તારે તારો વર ઘેર આવે ત્યારે તેને પૂછી લેજે. તેને પણ હું મારી હજુરમાં રાખીશ. ” મહા પતિવ્રતા સાખી, દેવાન

રત્ની પુત્રી વિકરાળ આંખ કરી રાજ સામું જોઈ બોલી:-
 હે આંધળા રાજ, આવું બોલી મોટા પાપનો અધિકારી
 થાય છે. રાજ, તારૂં માફ થવા બેઠું છે. ” આ પ્રમાણે
 ક્ષતી તે તેને ધિક્કારવા લાગી. રાજ પણ તે પળે તો
 મ ખાઈ ગયો. વધારે દબાણ કરવા જતાં બાળ બગડી જાય
 ની “ ફીક છે ” કહી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

જનસલનો વર હવે બીજા આયર બાઇઓ સાથે ઢોર
 ણા ઘેર આવ્યો. તેને જનસલે જે બન્યું તે અથથી ધતિ
 થી કહી દીધું. આયર બધા સમજી ગયા કે રાજની મતિ
 િ છે. તે હવે આપણને આંહીં સુખે રહેવા નહીં દે.
 ક જે દિવસમાં આપણે હવે આંહીંથી બીજી જગ્યાએ
 રવી નાંખવું જ જોઈએ. આ પ્રમાણે નક્કી કરી સૌએ
 મેશની માફક બીજે દિવસે પણ ઢોર છોડી ચારવા જવાની
 યારી કરી. સૂમરો નેસથી દરબારમાં આવ્યો. કે તુર્ત જ
 જે પોતાના નોકરોને આયરોનાં બધાં ઢોર હાંકી લાવી
 રી દેવાનો હુકમ કર્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં આયરો
 યાં ઢોર છોડી ચારવા જવાનું કરે છે ત્યાં તો લશ્કરે આવી
 સને ઘેરી લીધા ને ઢોરને હાંકી લઈ જઈ રાજગદના ડબ્બામાં
 ળ્યા. આયર બિચારા રાજ પાસે આવી કાલાવાલા કરવા
 ાગ્યા કે વિનાશગ્રસ્તે આમ અમને હેરાન શા સાર કરે છે ?
 વટે રાજએ સાંસતિયાને એક બાજુ તેડાવીને કહ્યું:-“તમારા
 સમાં જે અલૌકિક શ્પાળા સુંઠરી છે તેને મારા ભુવનમાં

રાખો તો તમારાં સર્વ ઢોર છોડી મૂકી તમને મારા મુલકમાં સુખે રહેવા દઉં ને ખડ પાણીએ સુખી કરું. તે સુંદરી આમ વગડે હેરાન થાય એ હું જોઈ શકતો નથી. તેને તથા તને મારી પાસે હજુરમાં રાખવાં છે. આયર કાંધક ભોળો, કાંધક ભોળો હતો; તેથી “હા એને સમજાવી તમારી પાસે લાવીશ ” કહી નેસે આવ્યો, ને જસલને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તેણે કહ્યું:—“ જો આ પ્રમાણે બને તો ઢોર ને આપણે આંહીં સુખે રહી શકશું. ” લોઢાની ગોળા ચોંટે ને સિંહણ જોમ એકાએક ચોંકી ઉઠે તેમ પોતાના પતિના મોંએથી આ શબ્દ સાંભળતાં વેંત શુદ્ધ સતી, દેવાત મર્દની દીકરી ચમકી ગઈ. પોતે સ્વામીભક્ત છે. શુદ્ધ સાધ્વી છે. પરમ ધર્મ પાળવામાં પોતાના બે સુકુમાર પુત્રાને બલિ-દાન આપવા મોકલનાર વીર આયરાણીની કુખમાં પાકી છે. બહે ભાઈ ગયા, માખાપ ગયાં, પણ નોંધણ જેવા ભાઈની હજુ પોતે બેન છે, એ અભિમાન તેના હૈયામાં ધસી રહ્યું છે. પતિ સામી જરા કરડી, પણ ધર્મભરી આંખ કરી તે બોલી:—

ભેંશુ ભાયાણા કુંઢિયાળિયુ કાલે પામશે,
પણ મરા બેઠી માણા, આલમની ઉતરશે ને

હે વીર આયર, ગમે તેવી સુંદર કુંડલીવળેશ શૌગિ-વાળા ભેંશો આજ ગઈ તો કાલે પાછી બીજી મેળવશો; પણ, હે મારા શિરછત્ર, આવું હલકું કામ કરતાં કપાળે જે

મશનો ડાગ લાગશે તે કોઈ દિવસ પણ હુંસાશે નહીં.
માટે આમ અણુછાજતું મોઢે ના બાખો.

દયુ પયુ મનનો આચર આવાં વીરવાક્ય સાંભળી
પૂરેપૂરે મર્દ બની ગયો, ને રાજા પાસે જઈ તેને તેણે ચોખ્ખું
સુણાવી દીધું :—“ તમે કહો છો તેમ કદિ પણ નહીં બને.” પાપી
સુમરો કાંઈ બોલ્યો નહીં; પણ તુર્ત જ તેને ત્યાં ને ત્યાં કેદ
કરાવ્યો. નેસે સ્વારો મોકલી જસલને માફામાં ધાડી રાજગઢમાં
મંઘાવી. હવે જસલના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. તે શુદ્ધ સતી
હતી. વીર નારી હતી. સુમરો બલે જંગલી હૃદયનો પશુબલ
ધારી રાજા હતો. પણ નિર્મળ નારીબલ પાસે તેનું પશુબલ
કંઈ વિસાતમાં ન હતું. મૂછે તાર દેતો તે જસલ પાસે
આવ્યો, પણ જસલને જ્ઞેતાં તેનો ગર્વ, તેનો કાંટો હેઠો
બેસી ગયો. તે તો હવે જસલને તેનું મન મનાવી વશ કરી
ભેવાના વિચાર કરવા લાગ્યો. જસલ કાંઈ તેની લીધી
જાય તેવી ન હતી. તેણે સુમરાને કહ્યું :—“ રાજા, હમણાં
મારે છ માસનું વ્રત ચાલે છે તે શ્રાવણ માસે છૂટશે. પછી
તમે રાજી થશો તે માર્ગ લેશું.” આટલી તો જસલ પલળા
છે ને પોતા તરફ વળા છે એમ માની સુમરે “ ઠીક છે,
આચરાણી, સુખેથી વ્રત પુરું કરો, ફિકર નહીં ” કહી તેને
માટે એક ચુંદર આવાસમાં એક એકાંડી એકાંત માગીએ
રહેવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. અઠવાડીએ એક વખત બાયાણો
સાંસતિયો તેને ત્યાં મળે એમ હુકમ પણ કર્યો આટલી

છૂટ તેણે દીધી તે એવી ઇચ્છાથી કે જસલને સ્વજન
 જોઇ જરા સુખ વળે, ને પોતા તરફ જરા મીઠી નજર
 કરતી રહે. અઠવાડીએ પતિ જસલને મળતો જાય ને એક
 બીજા વાતચિત કરી દુઃખ ઓછું કરતાં જાય. આમ કરતાં
 રાજનો વિશ્વાસ જસલ ઉપર વધ્યો. તેણે સાંસતિયાને કેદ-
 માંથી મુક્ત કર્યો, એવી પાપી ઇચ્છાથી કે તે નાસી જાય
 તે પછી જસલ એકલી રહે ને પોતા તરફ ઢળે. વખત જેમ
 જેમ જતો ગયો તેમ તેમ જસલનું છૂપું દુઃખ વધતું ગયું.
 આ ઘોર કારાગૃહમાંથી બચવાનો હવે એકે ઉપાય ન રહ્યો.
 મુંઝાયલાની મતિ મોટે ભાગે મૂઢ બની જાય છે. પણ કોઈ
 વખત અંધકારમાં પણ વિજળીના ચમકાર સમી પ્રકાશી
 ઉઠે છે. જસલને આમાંથી કાંઈ માર્ગ સૂજતો નહોતો ત્યાં
 તેનો નોંધણુ બાઇ તેને સાંભરી આવ્યો. ક્ષમ સમયે સમ-
 શેર ખેંચી માથાનું હાથગરણું દરનાર વીર બાઇની મૂર્તિ
 પલવારમાં તેના હેયામાં ઝબકી ઉઠી. તે બોલી:-“ હા, હજી
 વખત છે. આ પાપીનાં હાથમાંથી મને છોડવે એવો આ
 દુનિયામાં નોંધણુ સિવાય બીજો કોઇ નથીજ. લેને, સાંસ-
 તિયાને સંદેશો આપી તે બાઈ પાસે મોકલું. પણ વળી લખું
 શેમાં ? ને શા વડે ? ત્યાં તો તેની નજર એક શ્વેત વસ્ત્ર પર
 પડી. તુર્ત જ તેણે પોતાના નખથી છાત્રી ચીરી, ને બોહી
 બહાર આવ્યું. નખને બોહીમાં બોળી બોળી તે વસ્ત્ર પર
 બહાલા બાઈ નોંધણુ પર લખી નાખ્યું ને વસ્ત્ર સંકેલી

સાંસતિયા બાયાણાને આપ્યું ને કહ્યું. “ સાંસતિયા, આ લઈ જુનાગઢ જાઓ ને ત્યાં નોંધણીને આ આપો. ” તે પૂછે તો આ સર્વ બીનાથી તેને વાકેફ કરજો. ” પહેલાં તો સાંસતિયો જસલે જે કંઈ તે જોઈ ડહાંધ ગયો, પણ અંતે જસલની આગાને વશ તેને થવું પડ્યું. “ તમે તમારે સુખેથી જાઓ; મારી ફિકર કરશો નહીં. ” આ જ્યાં જસલ બોલી ત્યાં તો સાંસતિયાના અંગમાં નવું જોમ આવ્યું. તેણે તો રાજગઢ બહાર આવી પાધરો જુનાગઢનો માર્ગ લીધો. મજલ દર મજલ કાપતો તે સોરઠની બૂમિમાં દાખલ થયો, અને જુનાગઢની સીમમાં પહોંચ્યો. ચાલ્યો જાય છે ત્યાં તેની દૃષ્ટિએ એક દુબળો ઘોડો પડ્યો. ચારે કેર બધે સુકું ખાક હતું. ઝાડપાલાનું નામ નિશ્ચાન ન મળે. ચાર ચાર વર્ષથી અનાવૃષ્ટિને લીધે પશુ પંખી સૌ જળ જળ ઝંખી મરી ખૂટ્યાં હતાં. માથુસ માત્ર પણ જલ વિના હેરાન હેરાન હતાં. દેશની આવી દુર્દશા જોઈ બિચારા સ્વદેશવત્સલ આયરને બહુજ લાગી આવ્યું. એને એમ પણ થવા માંડ્યું કે “ રા’ કદાચ અમને બચાવવા હામ બીડશે છતાં તે સિંધ શી રીતે પહોંચશે ? આ ઘોડો છે તો હાડપિંજર પણ જાતવાન છે. તેને તૈયાર કર્યો હોય તો પછી રા’ પાસે જઈ સર્વ હકીકત રજુ કર્યાનું કાંઈ સાર્થક થાય. ” આ પ્રમાણે મનમાં ને મનમાં છુટા રચી તેણે તે ઘોડાને કેશવાળાથી પકડ્યો. ડુંગરની તળેટી પાસે એક ઊંડો પાણીનો ધરો હતો ત્યાં તેને તે લઈ ગયો. ધરામાંથી

પાણી લઈ તેને ધમાર્યો કારવ્યો. ગામમાં જઈ કુંભારને ત્યાંથી ઘડો લાવી ધરાના પાણી વતી બોં બોંજવી તેમાં રજકો છાંટયો. હમેશાં તેને પાણી પાવું શરૂ કર્યું. ત્રણ ચાર દિવસ ગયા ત્યાં રજકો પુટી નીકળ્યો ને થોડા વખતમાં તો કાળીને મળતો થયો. લીસોછમ રજકો વાઢી વાઢીને આયર ઘોડાને નીરવા માંડ્યો. ઘોડો થોડા સમયમાં લોહી લેવા લાગ્યો, ને પૂંછડાની ઝપટુ દેવા માંડ્યો. આયરે તેનું નામ ઝપટો પાડ્યું. ઝપટો હવે તાજે થઈ ગયો ને ખોંખારા હણહણાટ તથા હાવલ્ય કરવા માંડ્યો. આયરે પછી ખીજે ઘોડો હાથ કરી તેને પણ તૈયાર કર્યો. બંને ઘોડા જાતવન્ત હોવાથી અને આવા બચંકર દુબકાળમાં તેમને ખવરાવી પીવરાવી તાજ કર્યાં તેથી જાણે તે આયરનો ઉપકાર વાળી આપવા તલપાપડ થતા હોય શું ? તેમ હણહણવા ને બોંપર દાખડા ઠોકવા લાગ્યા. આયરે ધાર્યું કે હવે રા' પાસે જવું; ત્યાં તો રા' પંડેજ એક દિવસ ભમતો ભમતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પોતાના સરવા સોરઠ દેશની દુર્દશા જોઈ રા'નું હૈયું દુઃખથી ભરાઈ ગયું હતું. પણ તે નિરપાય હતો. એવામાં ઓચિંતું તેની નજરે સુકલરણમાં લીલા ટાપુ જોવું કંઈ આવ્યું. ત્યાં આવી જુએ છે ત્યાં રજકાનું એક લીલું છમ નાનું ખેતર ને ઉઘાડી ઝુંપડી તળે બે સુંદર તૈયાર ઘોડા બાંધેલ તેણે જોયા. “ ઓહો આવા દુઃખદ સમયમાં આંહી વળી આ દેવમુનિ બાંધ્યા છે ! આ શું ! આવા તાજ ઘોડા તો મારા તબેલામાં પણ નથી.” રાજ આમ વિચારે

છે ત્યાં સાંસતિયો તેની નજીક આવી ઉભો. તે પાછ ગયો કે આ પંડેજ રા' નોંધણુ છે. તેને પોતે લમ વખતે જોયેલ; પછી કેાઇ વખત પણ તેનું દર્શન થયેલ નહોં. પણ બરાબર નજર કરી જોયું ત્યાં તો આ રા' પંડેજ છે એમ તેની ખાતરી થઇ. આયર હાથ જોડી પગે પડયો. રા' એ તેને સ્વ હસ્તે ઉઠાડી ઉભો કર્યો. " તમે કેાણુ છો ? આમ આ જગ્યા-એ કેમ ? આ ઘોડા ક્યાંના ? " આદિ પ્રશ્ન રા'એ તેને કર્યા. સાંસતિયાનું હૈયું બરાબ આલ્યું. સિંધનાં સર્વ કુખો તેની નજર આગળ આવી ખડાં થયાં. ધડીક તો તે કશુંય બોલી શક્યો નહોં. પણ બારે હૈયે ધડવાળેલ કપડું રા'ના હાથમાં તેણે મૂક્યું. ધડીક તો નોંધણુ, આ સૂજ ન પડે એવા ભેદથી વિસ્મય પામ્યો. આયરના હાથમાંથી તેણે કપડું લીધું. ધડીએ ઉખેળવા લાગ્યો. તેણે નહોં કાળી શાહીના કે રંગના પણ જાણે લોહાના કાટથી લખ્યા હોય તેવા અક્ષરો તે પર જોયા. વળી માખીઓ તે અક્ષર પર એક પછી એક બેસવા લાગી ને રા' વાંચવા માંડ્યો. આ તે શાથી લખ્યું છે ? એ પૂછતાં આયર ખુલાસો કર્યો કે છાતીના લોહીથી. પણ હજી આ લખનાર છે કેાણુ તે રા' જાણી શક્યો નહોં. પણ 'લોહીથી' એ સાંભળી તે બહુજ વિચારમાં પડી ગયો. પછી વાંચવા માંડ્યો:

તું નોતે જે નોત, તે આજ તું હુતે હુધ,
 વીર વમાસી જોય, નોંધણુ નવસોરઠ ધણી.

હે નવા સોરઠના ધણી બાઇ નોંધણુ, તું જરા ઉડો

વિચાર કરીને જો કે તું જ્યારે ન હો નં જો ન બને તે આજ તું બેઠાં બને છે.

“અરે, મને બાપ કહી સંબોધનાર કોણ ? ને હું ન હોઉં ને જો ન બને તે મારી હયાતીમાં બને છે, એ શું ?” આ વાંચી નોંધણી વિમાસણમાં પડી ગયો ને તેણે આચરને પૂછ્યું : “બાપ કહે, આ કોણે લખી મોકલ્યું છે ? હું ધીરજ રાખી શકતો નથી. મારે તો બેન એકજ છે ને તે બેન જસલ તો તેને સાસરે સુખી છે; પણ શું આ દુકાળથી તેને દુઃખ પડ્યું ? ને આંહી ન આવતાં તેણે આ લખી શા માટે મોકલ્યું ? શું મારી બેનના મનમાં જુદાઈ છે ? વળી “લોહીથી” કેમ ? આમાં કંઈ સજ પડતી નથી.” ત્યાં તો સાંસતિયે કહ્યું : “હા, આ લખનાર, તે તમારી બેન પંડે છે. હું તેનો ધરવાળો છું. દુકાળને લીધે અમે સિંધમાં વાટે ગયાં ને ત્યાંથી આ લખી મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. વાંચો ને આગળ:—

આસે અમે આવિયાં વરતવા માલલા બીર,
સુઘણું હૈયાનું હીર, જસલ કે જુનાના ધણી.

હે મારા બાપ, આંહી સિંધમાં અમે આસરે લઈ વર્તી ખાવા આવ્યાં, પણ આંહી તો ભલું મારા હૈયાનું ઝરણુ સૂકાઈ ગયું. હે બાપ, હે જુનાગઢના ધણી, તને તારી બેન જસલ આ લખી મોકલે છે.

અરે, મારી બેનના હૈયાનું હીર દુઃખથી સૂકાઇ ગયું ?
એવું તે શું દુઃખ હું બેઠે બેનને માથે ઉભું થયું ?

આગળ વાંચે છે ત્યાં:—

કુલે કાલવ આવિયા, નદીએ ખૂટયાં નીર
સોરઠ સડતાળો પડ્યો, ખાંહો વતવા આવ્યાં વીર.

હે બાઇ, અમારા ગામમાં કુવાનાં પાણી સૂકાઇ ગયાં
ને કાલવ થયો, વળી નદીનાં પાણી પણ ખૂટી ગયાં. સોરઠમાં
સુડતાળો કાળ પડ્યો તેથીજ અમે આ સિંધ દેશમાં વર્તી
ખાવા આવ્યાં, ત્યાં અમારી આ વલે થઇ.

“ અરે પણ શી વલે ? મારી પાસે આંહોં ન આવતાં
ત્યાં કેમ ગયાં ? શું માફ ગરીબનું ઘર મારી બેનને ન
ગમ્યું ? પણ વલે તે શી ?

વળી આગળ વાંચ્યું:

કાળલિયા નજર કરે, કાઇ મુસલમાન ને મિયાં,
અસરાં ઉર પિયાં, નોંધણુ નીકળાયે નહીં.

હે નોંધણુ, મારા પર યવન કાણુલીઓ મુસલમાનો
મિયાંઓ કુદૃષ્ટિ કરે છે. અરે આ અસુરો મારા હૈયાને
ચમદી રચા છે. આ પાપીઓમાંથી, હે બાઇ, હું ખચી
શકું તેમ નથી.

વળી બેને બાઈ:—

સોરઠ સડતાળો પડ્યો, ખારણુ નો રહી ખાઈ,
સંધમાં રોજી સુમરે, મને હાલવા ન દે હમીર.

હે બાપ, આપણા સોરઠમાં બચાનક દુબકાળ પડ્યો ને અમને સૂજ ન પડી કે આમાંથી બચવા હવે શું કરવું ? (તારી પાસે આવી રહેવાનું સૂજ્યું નહીં). અમે અમારાં દોર ઢાંખર લઇ આંહીં સિંધમાં આવ્યાં ત્યાં મને આ હમીર સુમરે કેદ કરી રાખી છે. અરે હમીર મને બહાર નીકળવા દેતો નથી.

શું મારી બેનને હમીરે કેદ કરી રાખી છે ? અરે, આ તો ધણું જ દુઃખદાયી. ધણું જ મને નામોશીવાળું. હું આ શું વાંચું છું ? બેન શું લખે છે ?—

માપસા માંડવામાં માલતાં, બાંધવા દીધેલ બોલ,
ઇ કરે તું સાચો કોલ, બસલ કે જીનાના ધણી.

હે જીનાગઢના રાગ, આ તારી બેન કહે છે કે મારા લક્ષ્મના માંડવા વખતે આનંદમાં સૌ હતાં ત્યાં તેં સર્વ વચ્ચે જે વચન આપ્યું તે હવે, હે બાપ, સાચું કરી દેખાડને.

એ દીધેલ કોલ તને સાંભરે તો છે ના ? તો તો હવે મને ઉગારજે. વળી હે બાપ, મારે તો—

મોસાળે મામો નૈ, નથી માગી બથો વીર,
આજ સંધમાં રોક્યાં સુમરે, હાલવા ન દે હમીર.

અરે બાપ નોંધણ, મારે મોસાળમાં સગામાં મામો ન નથી કે આવી મને બચાવે. સગો બાપએ નથી કે આંહીં માઈ રક્ષણ કરે. આ સિંધમાં હમીર સુમરે રોકી કેદ કરી

રાખી છે. તે મને ક્યાંય જવા દેતો નથી. ક્યાંય ચસકવા દેતો નથી.

આ વાંચતાં રામ્મની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. અરે બેન, તારે મામો નૈ, માડી જયો વીર નૈ, આ ઓછું હું બેડે તને આવે છે ? હું આ પાપી હમીરના લોહીથી તારો ચોટલો ઓળાવીશ. બેન, હું તારો સગો ભાઇ છું. આમ બોલતાં આવેશમાં આવેલ રામ્મની નજર બીજા સોરઠા પર પડી.

તોં આડોપે આલિયા, હગો વાસદ વીર,
સંભારે રા' સધીર, જસલ કે જુનાના ધણી.

હે મારા ધીરજવાન, યુદ્ધિશાળી ભાઈ, તું સંભાર કે તારી આડા મારા હગો તથા વાસદ બે ભાઇને મારાં માવતરે આપીને પણ તારૂં રક્ષણ કર્યું છે. હે વીરમદ્ નોંધણ, એ ઐંધાણ ઉરમાં લાવી તું મારૂં રક્ષણ કરજે.

આ વાંચતાં રામ્મની છાતી ભરાઇ આવી. જૂતકાળનો કરુણ ઇતિહાસ તેના નયન સામે તરવા લાગ્યો. ધરડાં આયર આયરાણીનાં બીજમ કૃત્યો સાંભરતાં તેની આંખ આંસુથી ઉભરાવા લાગી. તે બોલ્યો:—

“ હે બેન, પણ આમાં મારો શો વાંક ? હું તને ક્યાં વિસારી બેઠો છું ? તને ક્યાં રક્ષણની ના કહું છું ?
-કે તને આમ ઓછું આવે છે.” આ પ્રમાણે નોંધણ દુઃખી

મધ બોલતો જાય છે ને આંખ લૂછતો જાય છે ત્યાં તેની નજર આગળ ચાલી ને વાંચ્યું:—

નોંધણી તમણેને યાનોલેય ઠરિયાં ને,
બાળા બાળપણે, અણધાર્યાં ઉજર્યા અમે.

હે નોંધણી, મારી માયે તારા ઉપર અમૂલી બકિત તથા વ્હાલપથી મને ધાવણી છોડાવી તમે ધવરાવી મોટા કર્યો. હે બાઈ, હું કાંઈ બાળપણમાં મારી માના ધાવણીનું સુખ પામી નથી. ધાવ્યા વિના પ્રભુએ મને ઉગારીને મોટી કરી તે આમ દુઃખ બોગવવા ને આવા દિવસ જોવા શું ? હે બાઈ, આ વાંચી તું મારી ખબર લેજે.

રાજાથી આ સહન થતું નથી ને આગળ વંચાતું નથી. પણ વાંચ્યા વિનાએ રહેવાતું નથી. વળી વાંચ્યું—આ—

જસલ કાગળ મોકલે, વાંચ્યે નોંધણી વીર,
સંધમાં રોક્યાં સુમરે, હાલવા ન દે હમીર.

હે મારા બાઈ, આ તારી બેન જસલ તારા પર કાગળ લખી મોકલે છે તે તું વિગતે કરીને વાંચજે. મને સિંધમાં હમીર સુમરે રોકી કેદ કરી છે અને એ ક્યાંય જવા દેતો નથી.

આ વાંચી રાજા ધણો જ મુંઝાઈ ગયો. ત્યાં તો વળી નજર આગળ ચાલી ને વાંચ્યું:—

માંડવામાં માલતાં, બાંધવા દીધલ બોલ,
તો હવે કરને કાપડની કાર, જસલ કે જુનાના ધણી. "

હે રાજા, જીનામદના ધણી, હે મારા બાઈ નોંધણ, મારા લગ્ન વખતે માંડવામાં માલતાં માલતાં ને હોંશમાં આવી મને મદોઈલિયાં બોલ દીધા, તે તને સાંભરે છે ને ? તો આજ આંહીં આવી આ તારી કુઃખિયારી બેનને કાપડની કોર કર. હવે વખત આવ્યો છે. તું તાકીદે આવ.

આ છેવટનો સોરઠો વાંચી રાજા વિશ્વજી ચમ ગયો. તે બોલ્યો:—“ મને મારા વચનનું સ્મરણ બેન બાર દહને કરાવે છે, હવે તો આંહીંથી જ સિંધ જવું ને ત્યાં યાહોમ કરીને પડવું. મરશું તો નામ રહેશે ને જીવશું તો જગન જાણશે. બાપ આયર, આ ઘોડા તારા છે ? આને છોડ ને પલાણુ નાંખ. આયરે તો તુર્ત જ તેમ કર્યું. એક ક્ષણની અંદર નોંધણુ ઝપટા પર ચડી બેઠો, ખીજા પર આયર ચડ્યો. ત્યાં તો રા'ના ખીજા અનુચરો પણ ત્યાં આવી લાગ્યા, રા'એ તેમને કહી દીધું કે:—“ હું સિંધ પર ચડી જઈ છું ને તમે પાછળ આવજો. ” આમ બોલી રા'એ સિંધ તરફ મારી મૂક્યાં. રસ્તે જતાં હાલાર વટાવી આગળ ચાલ્યા ત્યાં આડો કચ્છનો અખાત આવ્યો. રાજા આંહીં અટકી પડ્યો, ને લાચાર બની ઉભો રહ્યો. આંહીં સુધી તો આવેશમાં ને આવેશમાં આવ્યો, પણ હવે શું કરવું ? આયરને પૂછતાં તેણે તો વળી ચિંતામાં વધારો કર્યો: તે બોલ્યો:—“ રાજાજી, આંહીં ખોટી ઘવું એ પરવડે તેમ નથી. એક ધડી તો એક એક જીમ. જેવી છે; કાં જે

અવધ પુરી થવા આડા હવે માત્ર ત્રણ જ દિવસ છે; ને પછી તો હમીર સુમરો જસલની લાજ પર જશે ને મારી વીર સતી સ્ત્રી દેહનો ત્યાગ કરશે.”

આ સમશેરની ધારાસમાં વેણ નોંધણુને બહુ જ આકરાં લાગ્યાં. તે વિદ્વજ થઈ ગયો. “આયરડા, તે બહુ જ ભુંડું કર્યું. છ છ માસની મુદત હતી, ને તું માત્ર મને એક અઠવા-ડિયું રહ્યું ત્યારે જ મળ્યો. તે વળા હું ત્યાં આવી ચડ્યો એટલે ! બાધ સાંસતિયા, તું મારી બેનનો ધણી એટલે હવે તને હું શું કહું ને શું કહું ? પણ હવે મારાથી જીવી શકાય નહીં. હું જમતમાં જીવતે મારી બેન એ પાપીના હાથે હેરાન થાય, તેની લાજ લૂટાય ! તે પહેલાં તો મારે મરી છૂટવું જોઈએ. આમ બોલી નોંધણુ પોતાની બેટમાંથી ઉજવળ કટારી બહાર કાઢી છાતીએ બોંકવા જાય છે ત્યાં “સજ્જુર બાપલા, સજ્જુર, કહી એક નવયૌવના સ્ત્રીએ તેનો હાથ ઝાલ્યો : “નોંધણુ આમ હોય ને” કહી તેને અટકાવ્યો. ત્યાં તો નોંધણુ બોલ્યો. “અરે મા, હું બેઠે મારી બેનની લાજ લૂટાય, એના કરતાં હું મરી છૂટું તો શું ખોટું ? જુઓ મા, ઈ બેને પોતાના હૈયાના લોહીના અક્ષર લખી મને સંદેશો કહેવરાવ્યો છે, કે બાધ માં રક્ષણુ કરજે.” આ દરિયો વચ્ચે આવ્યો ને મારે ત્યાં પહોંચવા આડા ત્રણ જ દિવસ રહ્યા છે. હવે મારે ત્યાં પહોંચવું કેમ કરીને ? હવે મારે મરી છૂટવું જ રહ્યું. એજ, મા, આ નોંધણુને

માટે ઉત્તમ છે.” “ દીકરા, એમ હોય ને. તું તારે તારે ઘોડો દરિયામાં મારી મુક. જા, અપટા ને છમ્મછમિયા ને બીજાને ખેપટ.” આમ બોલી દેવી અદરશ યર્ષાગમાં આટલામાં ત્યાં જુનાગઢનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. નાંધણે તો માના વચનથી દરિયામાં અપટાને મારી મૂક્યો. લશ્કર સામી નજરે ન કરી. ગોકુળ જતાં શ્રીકૃષ્ણ સહિત વાસુદેવને જેમ માતા જન્મનાએ માર્ગ દીધો હતો, તેમજ મહાસાગરમાં ફેડી પડી ને અપટો છમ્મછમ્મ કરતો પવનવેગે આગળ વધ્યો. તેની પછવાડે ધૂળ ઊરાડતું લશ્કર પણ પૂર વેગે ધસવા લાગ્યું. હવે કચ્છની ભૂમીપર ધૂળના ગોટેગોટા ઊરાડતું-આગળ અપટો ને પાછળ જુનાગઢનું લશ્કર-એમ દળ કટક આગળ વધવા માંડ્યું. હવે અવધ પૂરી થવામાં માત્ર એક જ દિવસ બાકી હતો. મજલ દર મજલ કરી લશ્કર ચાક્યું. સાંસતિયાનો ઘોડો પણ કંઈ મોળું પગલું ભરવા માંડ્યો. માત્ર અપટો અપટ કરતો હતો. રા' આ જોઈ જરા વિચારમાં પડી ગયો. તે જાણી ગયો કે ખડપાણી પાવરા વિના ઘોડાં હવે થાકી ગયાં છે. પણ થાય શું ? તેણે સાંસતિયા સામું જોયું ને કહ્યું : “ સાંસતિયા, કેમ મોળાં ડગલાં ? ” “ ઘોડો થાકી ગયો છે એટલે ” એમ સાંસતિએ તુર્તજ જવાબ આપ્યો. “ પણ તારા વિના મને સિંધમાં મારી બેન ક્યાં છે તે કેાણુ બતાવશે ? માટે મૂક એ ઘોડાને પડતો ને આવ મારી સાથે આ અપટા પર. મારાથી ત્યાં પહોંચી હમીરને મારો

હાથ દેખાડ્યા વિના રહી શકાય એમ નથી. ” “હા, તે ખરૂં, પણ એમ બની શકે તેમ નથી. હું થાકી ગયો છું. ” “ત્યારે હવે કેમ થાય ? ” આવું નિરાશાનું વેણ જ્યાં રાજા કાઢે છે ત્યાં તે એકાંત રેતીના વિશાળ રણ પર તેણે બે નાની કુમારિકાને ઝુંપડી પાસે રમતી જોઈ: આશ્ચર્ય પામી નોંધણે તે તરફ હંકાર્યું. હસતી હસતી આદર સત્કાર દેતી કુમારિકાઓ સામી આવી. તેમણે નોંધણને કહ્યું:— “નોંધણ, અત્રે ઉતારો કરો. તમારી મનકામના જાઓ પૂર્ણ થશે. ” પોતાને નોંધણ કહી એકાએક બોલાવે એ દેવી બોડિયાર વિના બીજું કોઈ ન જ હોય એમ માની નોંધણ તુર્તજ તેને તાબે થયો. તેમણે ત્યાં ઉતારો કર્યો. નોંધણને તો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે માતા વડ્ડી: માતા બોડિયાર મારે બાલે છે. હવે ચિંતા કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. માતા કરે તે ખરૂં. પણ આખર સાંસતિયાનો જીવ આમ રોકાણ થાય તેથી તલપાપડ થવા લાગ્યો. એવામાં તો એક બેન ઝુંપડીમાં ગઈ ને રોટલા તૈયાર કરવા લાગી. બીજી બેન જાડ પર ચઢી પાંદડાં ખેરવા લાગી. સર્વ આ જોઈ હેરત પામ્યા કે ઉપરથી તુટે ત્યારે જે પાંદડાં, તે બોંધ પર પડતાં તાંસળી થઈને રણક, રણક, રણકવા લાગ્યાં. લશ્કરના દરેક જણને તે તાંસળી દેવામાં આવી; અને તુર્તજ જાડ પરથી ઉતરી દેવી તે બરી દેવા માંડી. બીજી બેન ઝુંપડીમાંથી રોટલા આપવા માંડી. ઘોડાને ધાસ તથા જોગણ

પણ પૂરું પાડ્યું. આ પ્રમાણે પદ્મવારમા આખું લશ્કર ખાઇ
પીને તાજું થઈ ગયું, ને વખત થતાં ઘોડે સામાન નાંખી
તૈયાર થઈ ઉઠ્યું. દેવીઓ તુર્તજ અલોપ થઇ ગઇ.

નોંધણીની સરદારી પામેલ લશ્કર પૂરવેગે આગળ ધસ્યું.
તેના બાલાની અણી પર ચિં ચિં કરતી કાળી ચકલીનું રૂપ
લઇ પોતાના બકતને ઉત્સાહ તથા શૌર્ય ચડાવતી દેવી
ખોડિયાર બેઠી. આમ દેવી ખોડિયારે કચ્છના વેરાન દેશમાં
રા'ની જે મેમાનમતી કરી તે—

ખટ સુંદર ચકલી ખડી, સાવળ વાહ સપ્ત,
મરખટ બારંચ મે, તેં વાકબિયો વરડી;

હે વરડી મા, તેં ચૂલા પર હાંડલી ચડાવીને રા' નોંધ-
ણના નવ લાખ યોદ્ધાને હેતેથી જમવાની હાક મારી. તારો
વિજય હો જો.

વળી તેં—

ઘોડા ધરે વરડી નોંધણુ ગરનારાં,
સીરામણુ સેહું કીધું, જે' જો જનમારાં;

વળી હે માતા, આ નવ લાખ ઘોડાને ખડ પાણી
પૂરું પાડવા તેં નદી ખનાવી ને દરેકને બહોળે હાથે શીરા-
મણુ દીધાં. તારા જન્મનો જય હોજો મારી મા.—

વળી—

સવારે પૂત સેવ લાલ જપેરે લાપશી
દુધે ને બાતે દેવ, તેં વિવાળો વરડી,

હે દેવી, સવારમાં ઘી શેવ ઓસાવીને તે પીરશી, ખપોરે સુંદર લાપશીનું જમણ દીધું, ને રાત્રે દુધ બાતનું વાળુ કરાવ્યું. આમ આ નોંધણના લશ્કરની તે મેમાનગતી કરી. માતાજી, તારા દેવીત્વને ધન્ય છે.

આ પ્રમાણે જ્યારે લશ્કર સ્વાર થઇને દેવીનો જય જય બોલાવતું આગળ ધસ્યું ત્યારે રા'નો દસોંદી દેવીના ગુણ ગાવા લાગ્યો. લશ્કર સિંધ તરફ ધસ્યું. આજ તો હવે અવધનો છેલ્લો દિવસ હતો ને સૂર્યદેવ લાલ આંખ કરી અસ્ત થવાની તૈયારી કરતા હતા.

જસલ પોતાના આવાસના એકડંડિયા માળિયા પર આજે સવારની ચડીને પૂર્વ દિશા તરફ લાંબી નજર નાંખી ગપ્પેયો જેમ મેધની વાટ જીએ તેમ બાઇની રાહ જોઈ રહી હતી. સાંસતિયાને ગયાં પાંચ પાંચ માસ પૂરા થઇ ગયા. પણ હજી જસલને તેનો કશોય પત્તો મળ્યો નથી. આથી અતિ ઉત્સુક તથા અધીરી બની તે હવે હમેશાં હંમે અટારીએ ચડી જોવા લાગી છે કે કાંઈ વાવડ? અરેરે, આમને આમ કરતાં ગિચારી સતીને આજ અવધનો દિવસ પણ આવી લાગ્યો છે. સાંસતિયા તથા બાઇનું કંઈ નામનિશાન તેની અધીરી આંખે નથી પડતું તેથી તે મુંઝાવા લાગી છે. આજે તો જસલ એમ દંડ કરીને આંહીં હંમે માળીએ આવી છે કે જો સૂર્ય અસ્ત થતાં સુધીમાં કંઈ પણ કુમક ન આવી પહેંચે તો ત્યાંથી નીચે ત્રટકાઈ પ્રાણ ત્યાગ કરવો જ; કારણ કે દિવસ વિત્યા પછીની રાત્રિ તો

તેના સતીત્વનો વિનાશ કરનાર હતી; અને શુદ્ધ સાધ્વી
હિંદુ સ્ત્રીને પોતાના શિયળના રક્ષણાર્થે પોતાના બ્રહ્મા
જનનની પણ જરાય પરવા રહેતી નથી. સુમરો પણ જેમ જેમ
સૂર્ય પશ્ચિમ દિશાએ ઢળતો ગયો તેમ તેમ અનેક પાપી
લંપટ વિચારના પૂરમાં તણાવા લાગ્યો. સાંજ પડવા આવી
ને સુમરાનું હૃદય વિષયવાસનાના ઝેરી ધબકારાથી વધારે
જોસમાં ધબકવા લાગ્યું; પણ પ્રભુની કળા અકળ છે.
સુમરો જેવો જસલને આવાસે આવવા ઘોડા પર
સ્વાર થાય છે, ને જસલ જેવી સૂર્ય થોડો ખંઠાર રહ્યો ને
માળાએથી પડવા તૈયાર થાય છે; ત્યાં તે દૂરથી ધુળના
ગોટા ઢેખી અચકામ્. વધારે ઝીણી નજરે જોયું ત્યાં મેઘનાં
વાદળ વળતાં હોય તેમ લાગ્યું, ને તેમાં અમક અમક
અમકાર પણ ઝીણા ઝીણા જોવામાં આવ્યા. તેણે જરા
થોભી બહુ જ ખારીકીથી લાંબી નજર નાખી તો તેને
મેઘ ન હોય એમ જ લાગ્યું; કાંકે તે અમકાર નજીક હતો
તેથી જો તે મેઘ હોય તો તેની ગર્જના પણ પછી સંભ-
ળાયજ. “ અરે જીવ, સજીવ, આ સાહસ ન કરવું. સુમરો
નીચે આવે કે તરત હું ક્યાં પડીને પ્રાણ ત્યાગ કરી શકું એમ
નથી ? વખતે મારા બાઈનું હયદળ તે હોય ! આ અમકાર
મારા સોરઠિયા વીરોનાં બાત્રાં આકાશ ભરતાં હોય તેના
હોય ! આ મેઘ તો મારા બ્રહ્મા સોરડી ઘોડાનાં વેગવાન
પગથી ઉડતી ધુળના ગોટા કેમ ન હોય ? જસલ સજીવ,
ધીરજ રાખ ને જો શું થાય છે તે. ” આ પ્રમાણે પોતાના

હેવાને ધીરજ દેતી, મનને મનાવતી જસલ પૂર્વ દિશાએ અનિમિષ આંખથી જોતી ઉભી છે ત્યાં તો તેની નજરે ચોખ્ખેચોખ્ખું જણાયું કે એ શું હતું. તે તો આવેશભર્યા હૈયાથી ઉછળતા આનંદમાં તણાતી બોલી ઉઠી:—“આવ્યો, આ આવ્યો મારો બાપલો, મારો નોધારીનો આધાર આવ્યો, મારો વીર બેનની વારે આવ્યો. આ ધમધમાટ, આ બાલાંનો ઝગઝગાટ આ તલવારના સળકારા, આ ઘોડાંની હાવબ, આ ઘોડાંના ડાબલાના પડછંદા,—આ સર્વ કહી આપે છે કે મારો સોરઠિયો વીર દુઃખણી બેનની વારે આવ્યો, આવ્યો.” આ પ્રમાણે બોલતી જસલની આંખ-માંથી હર્ષનાં આંસુનો પ્રવાહ છૂટ્યો. તે તો કંઈની કંઈ થઈ ગઈ ને જોતી જોતી બોલી:—

આ નોંધણુ ઘોડાં ફેરવે, બાલે વરડી આઈ,
માર બાણું લાખ સંધવો, વિસરે વાસદ બાઈ.

આ નોંધણુ પોતાનાં ઘોડાં રણક્ષેત્ર પર ફેરવી રહ્યો છે. તેના બાલાની અણી પર વરડી માતા ચકલી થઈ બેઠી છે: હે બાઈ, તું તારા બાલાથી બાણું લાખ સંધીઓને વીંધી નાંખજે ને મારે હૈયેથી આજ મારા વહાલા બાઈ વાસદને તું વિસરાવજે.

આ પ્રમાણે નોંધણુનું અતુલ બલ જોઈ હોંશમાં આવી જસલ ત્યાં ઉંચેથી તેને જાણે પડકારીને કહેતી હોય તેમ બોલવા લાગી.

હવે સુમરો જસલને આવાસે જવા સૂર્યાસ્ત થતાં જ્યાં બની ઠનીને ઘોડા પર બેઠો ત્યાં તો તેને ખબર આવ્યા કે કોઈ મોટું લશ્કર સિંધ પર ચડી આવ્યું છે; શહેરની સીમમાં દાખલ થઈ ગયું છે. જસલને ઓરડે જવાનું સુમરો આ ખબર સાંભળી બૂલી ગયો ને આવતા કટકને રોકવાની ધમાલમાં પડ્યો. બન્યું તેટલું સિંધનું લશ્કર પળવારમાં જમા કરી તેનો સરદાર બની પોતાના અશ્વને તેણે પૂર્વ દિશાએ દોડાવ્યો. સુમરો મહાબલવાન હતો. તે યુદ્ધકળામાં કુશળ હતો. એકદમ હિંમત હારી બેસે તેવો નહોતો; પણ લંપટ હતો તેથી તેનું સર્વ વીરત્વ, તેની સધળી કુશળતા, તેની સધળી હૈયાની હામ તદ્દન વૃથા હતાં; મહાપાપને પરિણામે તે કશી કીમતનાં, કશા કામનાં નહતાં. સુમરો સામો ગયો. દારૂણ યુદ્ધ મંડાયું. જેમ દાતરડાથી ધાસને વાઢે તેમ સિંધના લશ્કરને કાપતું સોરઠનું લશ્કર ધમસાણુ મચાવવા લાગ્યું. નોંધણુ તો સુમરો સુમરો ઝંખી રહ્યો હતો ત્યાં તેની નજર સુમરા પર પડી. સાંસતિયે પણ તેના સામી કરડી નજર કરી જણાવ્યું કે આજ તે પાપી સુમરો. સુમરાને જેતાં વેંત નોંધણુના વિજ્ઞાન નયન-માંથી આગના બડકા ઉઠવા લાગ્યા. તેણે તો તુર્તજ ઝપટાને પગની ઠેસ ભારીને પોતાનો બાલો ઉચો કરી સુમરા ઉપર ફેંક્યો. બાલો સુમરાના ઘોડાનું કાફું ચીરી આરપાર નીકળી ગયો, પણ તેના પેટમાં ન બોંકાતાં એક

ખાળુએ ગયો. નોંધણુ ધણો જ નિરાશ થયો કે એક જ ધાએ સુમરાને ન પૂરો કરી શકાયો, ત્યાં તો પોતાની મોટી સાંગનો ધા સુમરે નોંધણુ ઉપર કર્યો. ચતુર ઝપટે એક ખાળુ ખસી જઇને પોતાના ધણીને બચાવ્યો. પછી આવેશમાં આવી ઝપટે એક ફક્તંગ મારી ઝાડ થઈ પોતાના બે આગલા દાખડા સુમરાના ઘોડાની પર રાખ્યા. ત્યાં નોંધણુ પોતાની તલવાર મ્યાન બહાર કાઢીને સુમરા પર એવી તો વાઘ કે ચાક ઉપરથી જેમ પોંડો ઉતારી લે તેમ સુમરાનું માથું ધડથી છુટું પાડી દીધું. સિંધના દળમાં હાહાકાર થઇ ગયો ને ભંગાણુ પડ્યું. સુમરાનું ધડ ધડી બે ધડી ખેંચનાણુ કરી ભોંયપર ઘોડાની ઠેસે ચડ્યું ને માથું તડફડી તે ક્ષેત્ર પર દડા રૂપે રડવડવા લાગ્યું. “બેન, બેન,” કરતો નોંધણુ આગળ ચાલ્યો ને નગરમાં દાખલ થયો. સાંસતિયો તેને એક ઉંચા આવાસ નજીક લઈ ગયો. ઘોડા ઉપરથી ઉતરી સ્નેહનાં-ઉમળકાનાં પગલાં ભરી નોંધણુ પગથિયાં ચડવા મંડ્યો. છેક છેલ્લી ભોંચે આવ્યો ત્યાં તેણે પોતાની હર્ષાશ્રુથી ભીંજતી બેનને સામી આવતી જોઇ. ઘેલી ઘેલી બેન ભાઇને ગળે ખાત્રી પડી. રડી પડી. અનેક યોદ્ધાનાં માથાં રણક્ષેત્ર પર રોડવનાર વીર નોંધણુ પણ સ્નેહક્ષેત્ર પર રડી પડ્યો. શું બોલવું તે તે સમજી શક્યો નહીં. આમ ધડી ચાલ્યું. પછી બેનને જાન આવ્યું. તેણે ભાઇને ભરેલ ખાથ છોડી દીધી ને તેનાં મીઠાં

લીધાં. “ તને છોડાવી સાથે લઈ અયાવેજવાળાનાં દર્શન કર્યા પછી જ, બેન, મારે દુધ ખાવું છે, માટે ચાલો આપણે સોરઠ જવા તૈયાર થાઓ.” બેન પણ દેવીનાં દર્શનનું સાંભળી ધણી જ હરખાઇ. પછી નોંધણુ ત્યાં થોડું રોકાઈ સિંધના રાજની વ્યવસ્થા કરી રૈયતને પણ નિર્ભય કરી, જનસભા બેનને સાથે લઇ સોરઠ તરફ હંકારી ગયો; પણ સિંધ જીત્યાની નિશાની તરીકે ત્યાંથી લશ્કરના દરેક માણસને અકેક સોનાની ઇંટ સાથે લઇ લેવાનો તેણે હુકમ કર્યો; કારણ કે પોતાને આમ જીતાડનાર, પોતાનું લીધેલ પણ ફળીભૂત કરાવનાર ખેડિયાર માતાનું મંદિર તેણે સોનાની ઇંટથી ચણવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. રા’ના હુકમ પ્રમાણે દરેક યોદ્ધાએ સિંધના ખજાનામાંથી અકેક સોનાની ઇંટ ઉપાડી. પણ રા’ના સાળા અયપે તેમ કર્યું નહીં. પરમાર અયપ ગુમાની ને અહંકારી હતો. તેણે ધરાસાર તેમ ન કર્યું ને વળી કહ્યું:—“ ઈ દેવી બેવી શું જીતાડતાં હતાં. આપણી તલવાર ચાક્ષી ને જીત્યા.” મૂર્ખ અયપ દેવીનું પરાક્રમ ધડીકમાં જ બૂલી ગયો. મિથ્યાભિમાની એવા જ હોય છે. પણ બીજા દરેક સૈનિકે સોનાની ઇંટ ઉપાડી લીધી ને હવે તેઓ સોરઠની ભૂમીમાં દાખલ થયા. અચા તો પોતે એમ નથી કર્યું એમ કુલાતો મુછે તા’ દેવ લાગ્યો. રા’તો પરભાયો લશ્કર સાથે અયાવેજ આવ્યો; પોતાના સંકલ્પ પ્રમાણે દરેક જણ પાસેથી સોના-

ઇટ લઈ દેઈ ચણાવવા લાગ્યો. દેઈ ચણાઈ પૂછું
 થયું. પણ તેમાં એક ઇટની ખામી આવી. રા'
 વિચારમાં પડી ગયો, “ આ તે આમ કેમ બને ? કોઈએ
 ઇટ નહીં લીધી હોય થું ? ત્યાં તો ખજર કાઢતાં તેને કાને
 આવ્યું કે અયપ પરમારે ઇટ લીધી નથી. તે તો દેવી જોવા-
 ને માનતો નથી. રા' નોંધણુ આ સાંભળી લાલચોળ
 થઈ ગયો. અયપને પોતા નજીક બોલાવી પૂછ્યું તો તેણે તો
 છડો જવાબ આપ્યો ને માતા ખાતાને હસી કાઢવા જેવું
 કર્યું. નોંધણે તુર્તજ અયપનું માથું તે નવા બંધાતા દેરાને
 ઉંમરે છેદ્યું, ને ધડથી જીદું પડેલ માથું લઈને દેરાના
 ખાતી અધુરા રહેલ ભાગમાં ચોડ્યું, આખા સૈન્યમાં
 લાહાકાર થઈ ગયો. રા' માતાનું દેવળ પૂરું કરી
 જીનાગઢ તરફ સૈન્ય સહિત ચાલ્યો. આંહી દેવળમાં છોને
 અયપે પોતાનું ઉપહાસ્ય કર્યું હતું પણ દેવીને તેના પર
 દયા વહુટી. મોટાં સદા મોટાં મનનાં હોય છે. તેણે અયપને
 સજીવન કર્યો. અયપ ઉંઘમાંથી ઉઠ્યો હોય તેમ ઉઠી અશ્વે
 ચડી જીનાગઢ તરફ પૂર પાટીએ ઉપડ્યો. પાપી ને વેરભાવી
 લોક ધણું ખરું પોતાનાં કુકર્મનો પસ્તાવો કરતાં નથી. પણ
 ઉલટાં બમણાં પાપી બને છે. અયપે ઘોડો મારી મૂક્યો ને
 જ્યાં રા' હતો જીનાગઢના દરવાજામાં દાખલ થાય છે ત્યાં
 તો તેને પડખે ચડી તેના પર વેર લેવા તલવારનો સખત
 ધા કર્યો. આકાશમાં સુસવાટ કરતી તલવાર ફરી કે અતુર

દેવમુનિ ઘોડો ઝપટો ચમકી ચેતી ગયો કે પોતાના ધણી પર તે આવે છે. ઘોડો એકદમ એક બાજુ ખસી ગયો, ને તેણે અચપનો ધા ચૂકાવ્યો. આમ પોતાની પાપી મુરાદમાં પોતે નિષ્ફળ ગયો છે એ જાણી અને હવે મોત આવ્યું માની અચપ ધણો જ કંપવા લાગ્યો. પણ નોંધણ કંઈ પાપી નહોતો. પોતાના જન લેનારનો જન લેવો એવું વૈર તેના હૃદયમાં વાસ કરી રહ્યું નહોતું. તેણે તો અચપે દેવીનો અનાદર કયો તથા જ તેના શિરચ્છેદ કયો હતો. ઝપટો ખસી ગયો, રા' ખચી ગયો; પછી તે મોં પડી ગયેલ અચપને પડખે જઈ તેની પીઠ થાપડતો બોલ્યો: “ ફિકર નહોં, મુંઝાવું નહોં પરમાર, જેવી માતાજીની મરજી.” આમ કહી અચપને હૈયા ધારણુ દેતો નોંધણ આગળ ચાલ્યો ને નગરમાં દાખલ થયો. લોકોએ તેને સોના રૂપાનાં તથા સાચાં રંગ બેરંગી પુષ્પથી વધાવી લીધા. રાજમહમાં આવી રા'એ કચેરી કરી. સર્વ વચ્ચે પોતાની બેન જસલને હાથે ચાંદલો કરાવ્યો ને તેજ પળે તેને કાપડામાં બેતાળીશ ગામ આપ્યાં. આ પ્રમાણે પોતાનું કપરું પણ પાળી અનેક રીતે રૈયતને રાજી કરતો. રા' મહીપાળ-અગર દીવાસનો પુત્ર રાજ્ય કરવા લાગ્યો: એક વખત બેન બાઇ આપવી કહેતાં હતાં ત્યાં જસલે વિધાતાના આંકડા માંડેલ હોય તેમજ અને છે એમ બોલી કહ્યું:—

નોંધણ નામધેલ ધ છઠીનાય ચૂકે નહોં,
જાએ જગ છેડ આગળ આવી આઠાં ફેરે.

હે નોંખણુ બાઈ, વિધાતાએ કપાળમાં છટીને દિવસે જે ભેખ લખ્યા હોય છે તે કદી પણ બદલાતા નથી. બહેને કોઈ જગતને છોડે જઈને બેસવા દોડે તો ત્યાં આગળ આવી તે આડા ફરે છે.

હે બાઈ, આમ નસીબમાં હોય તેમજ બને છે. માટે જગત કતોની મરજીને વશ થઈ જીવવું એજ મનુષ્યનો ધર્મ છે. આ પ્રમાણે બેન બાધ અન્યોન્ય આનંદની ને પ્રજાના મહિમાની વાતો કરતાં સુખરૂપ વિદેહ થયાં. તેમનાં શુભ ચારિત્ર માત્ર હજી જગતના હૈયા પર તાજાં રહ્યાં છે.

“ નાગડો ગેડ ”

આ વીર મઈ પાલીતાણા પાસે સાલોલી ગામે થઈ ગયો છે. તે જાતે ચારણ હતો. પડખેના ગામંધણી શુદ્ધશીએ તેના પિતાના મરણ પછી તેની બાલવયમાં તેનો ગિરાસ દબાવ્યો. નાનો નાગ તે સમજી શક્યો નહોં. પણ મોટો થતાં તે અન્યાય તેનાથી જોયો જાય નહોં. શુદ્ધશીની પાસે કેણુ મોકલી ધરમેળે સમાધાન કરાવવા નાગે પ્રયત્ન કરી જોયો; પણ અહંકારી શુદ્ધશીએ તે ગણકાર્યું નહોં. નાગે ધણાય પાસે પંચાત કરાવી જોઈ પણ મદાન્ધ શુદ્ધશી માન્યો જ નહોં. હવે ગેડને પોતાની સમશેરથી જ ગયેલ

મેળવવાનું રહ્યું. તેણે શુદ્ધશી સામે સમશેર ખેંચી. તે શુદ્ધશીનો ગિરાસ ઉજ્જડ કરવા લાગ્યો, તેનાં બાન પકડવા લાગ્યો. તે હવે:—

બાંધુ નાંખે શુદ્ધશીનાં, ડોકરાં ને હેયાં,
આ કોપ્યો છે કરમણુવણો, કંઈ ન રે'વાદે નાગડો.

આ શુદ્ધશીનાં બાળબચ્ચાં પણ નાગની ફે ફાટવાથી નામ સાંભળતાં રહીને નાસવા લાગ્યાં; કારણ કે કરમણુનો નાગડો હવે કોપ્યો છે તે કોપને જંપ વાળીને રહેવા દેતો નથી.

વળી કોઈ કહે છે:—

નર મ છેડો નાગડો ઈ ખીજ્યો બાળે ખેર,
કરોધ્યો કરમણુ તણો, કંઈ મણુકર નાંણે મેર;
મેર તો નાંણે ઈ તો મારી નાંખે,
ફુંકે બાધા પાડત નાંખે.
આ અરીચારી નારી એમ લખે
નામ કરોધ્યો બાળીજ નાંખે.

આ દુરમનની સ્ત્રીઓ એમ બોલી ઉઠે છે કે કોઈ નાગને ખીજવો નહીં. હે પતિ નાગને છંછેડો નહીં; કારણ કે એ કોપ્યો તો ખેર જેવાં કંઈયુ લાકડાને પણ બાળા નાંખે એવો એનો કોધામિ છે. એ કરમણુનો પુત્ર જો કોપ્યો તો પછી કાળા નાગ જેવો ડંસીલો છે. તેને પછી રહેમ રહેશે નહીં. અરે રહેમ રહેશે નહીં એટલું જ નહીં પણ એ તો પ્રાણુ જ લેશે. એની ફુંક એવી જળખર છે કે ગમે તેવા

જળરતને પાડી નાંખે છે. અરે એ નાગ કોપ્યો તો પછી
પ્રાણુ જ લે છે. મારે એની છેડ કરવી નહીં.

આમ દુશ્મનની સ્ત્રીઓ પણ પોતાના ધણીને નાગડાને
ન છંછેડવા વિનવવા લાગી: પણ કોઈ માનતું નથી ને
નાગનું ધોંગાણું મંડાય છે.

આમ ઘેર બારવડું નાગડા ગેડે બુદ્ધશી સામે એકલે
હાથે શરૂ કર્યું ને તેમાં તે મરાયો. તે તો મરી છૂટ્યો પણ તેનું
નામ અમર રહી ગયું. કંક કવિજનોએ તેની મહાંધનાં
ગાન ગાયાં:

બારે વાટે બુદ્ધશીતણાં તું બાંધી લેતો બાન,
ધોંગાણા વણુ ધાન, નાગર તને ભાવે ને.

હે વીર નાગ, તું વગડામાં બુદ્ધશીનાં માણસોને પકડી
લૂંટી બાંધી મૂકતો; હે ગેડ તને દી ઉગે ત્યાં ધોંગાણું કયાં
વિના અન્ન પણ ભાવતું નહોતું.

વાલા વેરહરા તણી, સામે જૂમ સંભળાવ,
ત્યાં પગ પાધડમાંય, નાંખે ગેડ નાગડો.

હે વહાલા નાગ, તારા દુશ્મનની હાક તારે કાને
પડે કે તુર્તજ તું પાધડે પગ નાંખી ઘોડે રાંગ વાળતો:
તું રણક્ષેત્ર પર એકદમ ધસી જતો.

પણુ જો ને આ:

તુંવાળી તેજ આજ નાખે ધાઉ નાગડા,
સજલ એ સંસાર, ગેડ બાંધતલ જયો.

હે વીર નાગડા, આજ તારી તલવાર આ ખીલીએ
ટંગાયલી પડી પડી પોકાર કરી રહી છે. તું ઉડી જો તો

ખરે કે આ સજીને ચળકતી કરેલ તલવાર આખા સંસારમાં તુંજ બાંધી બાંધીને તો તો ગયો. હવે આ બિચારીનું શું થાય ?

હે બહાલા નાગ, આ બિચારી તારી બહાલી તલવારના હાલ હવાલ તો જો:—

ટગ ટગ રૂવે તેગ આ પટાળી કુટે પટે,
બરખ દેતલ બાણ, ગઢવી નાગડો ગયો.

આ સુંદર ચટા પટાવાળા મ્યાનવાળી તલવાર ટગ ટગ કરી રોષ રહી છે. તે સૂચવે છે કે એ સૂરજ દેવં જેવો ઉજળો વીર જે મને નિત નિત મરદના ખોરાક પૂરા પાડતો મને ધરાવતો, તે તો આજ ચાલ્યો ગયો ને હું આમ બૂખી તરસી આંહી લટક્યા કરું છું.

વળા જોને વીર નાગ આ—

શેત્રુંજી સંધાંચ, ગરવે ગયાં ગરબંજ,
હ માંસનો ધરવત મેહરાજ, ગઢવી નાગડો ગયો.

આ શેત્રુંજી ડુંગરનો આશરો લઇ પડેલાં બધાં માંસાહારી પક્ષીઓ ગિરનાર ઉડી ગયાં; કારણ કે બહોળે હાથે માંસ ખવરાવી તેમને ધરવનાર દરિયાવ દિલનો નાગડો તો હવે સ્વર્ગે સિધાવ્યો. હવે અમને કેણુ જીવાડે ? માટે ચાલો ગિરનાર એમ ગણી તે પક્ષીઓ ઉડી ગયાં છે.

આ પ્રમાણે મૃત્યુ તો સર્વને છે, બેલાં મોડાં સૌ કાઈ તેના ભોગ થાય છે. પણ મરદની મરોંધ, ને વીરનાં વીર કામ તેના ગયા પછી અમર થઇ રહે છે:—

હોથલ પદમણી

પ્રેમ એ મનુષ્ય, દેવ, દાનવ, ઇતર પ્રાણી આદિ ચેતનસૃષ્ટિને એક કરી રહી રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, આદિ દુર્ભાવને સદંતર લસ્મ કરી, સર્વ સ્થળે જળ હળ જ્યોત પ્રકટાવી આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુનું ઓળખ કરાવનાર પરમ પદાર્થ છે. જેને પ્રેમની ઝપટ લાગી હોય તે પછી માફ તાફ જોતું નથી. હું-તું-પણું તો પ્રેમપ્રદેશમાં છેજ નહીં. મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, દેવનું દેવત્વ, બંને એકજ બની જાય છે ને સ્વર્ગલોક અને મૃત્યુલોક સમાનજ થઈ રહે છે.

ઓઢા જામ ને હોથલ પદમણીનાં હૃદયનું જોડાણ એ સ્વર્ગલોક તેમજ મૃત્યુલોકનું અલૌકિક જોડાણ જ હતું. ઓઢા કચ્છમાં આવેલ ક્યારાકોટના રાજા હોથીજનો નાનો ભાઈ હતો, ને હોથલ એ ગુજરાતના એક દાકોર નામે સાંઝલ ગામરાની પુત્રી હતી. તે સ્ત્રીઓમાં પદમણી હતી, અને સ્વર્ગમાંથી કંઈ રહી ગયેલ હૃદય-કચ્છ તૃપ્ત કરવાને મૃત્યુ-લોકમાં અવતરેલી અપ્સરા હતી. ઘણી વાર અપ્સરાઓ રૂપિનું રૂપિત્વ, મુનિનું મુનિત્વ કે પશુધારીનું પશુ મૂકાવવા અત્રે અવતરતી ને પોતાનો ધર્મ બજાવી સ્વર્ગલોકમાં સિધાવી જતી. અગર કોઈ પશુ કસૂર થતાં સ્વર્ગમાં શાપ પામી આંહી મૃત્યુલોકમાં પડતી ને શાપનું નિવારણ થતાં અગર અવધિ મૂકી પાછી સ્વસ્થાને આવી જતી.

પણ આ તો હૃદયના બાવો બળવી તેના મીઠા લા'વા લેવા ભારતવર્ષમાં સાદો ગૃહસંસાર માંડવા ને તે સંસારને ઉન્નવલ કરી ઉત્તમ સુખનું સ્વરૂપ ખડું કરી તે માણવા માટે જ આ અપ્સરાએ સાંગત ગામરાને ઘેર અવતાર લીધો હતો. એમ ફલિત થાય છે. સાંગલ ગામરા પર પાડોશી યવનરાજ બામણિયો વારંવાર આક્રમણ કરતો હતો; પણ અન્ય રાજ-પૂત રાજઓના ટેકાથી ને પોતાના બાહુબળથી તે યવન રાજના હક્ક પાછા વાળતો હતો. ગામરાને ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રી હતાં. પુત્રમાં ઝાઝું પાણી નહોતું; પણ દીકરી હેમલતા તો જેવી સૌદર્યનો સમૂહ હતી તેવી જ વીરત્વનો ઉછળતો સમુદ્ર હતી તે ખરેખર પદમણી હતી.

એક વખત એવું થયું કે ગામરા મરણ પધારીએ પડ્યો છે. શક્તિહીન વીર સૂતો છે ને બામણિયાનાં આક્રમણો શરૂ થયાં છે. તેને વ્યાધિ સખત પીડી રહ્યો છે પણ જીવ બચી નથી. તે અત્યંત મુંઝાય છે. આંખમાં આંસુનાં ટીપાં આવી રહ્યાં છે. પાસે ઉભેલા પુત્રોમાં કે બાયાતોમાં કોઈમાં એટલું પાણી નથી કે આવતા દુશ્મનને પાછો વાળે. અમર રાજ્ય દુશ્મનને હાથ જાય તો બારવડું ખેડીને પણ દુશ્મનને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવી તેને સ્વભૂમિમાંથી કાઢી મૂક્યા પછી જ પોતે જ એવું પણ લે અને અત્યારે મૃત્યુસંધ્યાએ પડેલ ગામરાના જીવને શાન્તિ આપવાનું બીકું ઝડપે. અને એક બીજાની સાથે મેલું વિકાસીને ઉભા

છે. કાઈને પાનો ચડતો નથી. કાઈ વેરી સામે ટક્કર ગ્રીક્ષવા હિંમત કરતું નથી. પણ જાઓ! ખરે વખતે સ્ત્રીજાત પોતાની હિંમતથી, દ્રઢતાથી, શૌર્યથી સર્વને હેરત કરી નાંખે છે. પ્રજાએ તેને સૌંદર્ય અર્પ્યું ને પોતાની વાડીને સુશોભિત કરી, કામળતા બક્ષી ને પુરુષને તેનું રક્ષણ કરવાનો ધર્મ યોજ્યો. પણ જ્યારે મર્દની મર્દાઈ, નકામી દરે છે, ત્યારે કામલાંગીનું દેવી સૌંદર્ય એવા તો હેરતબયાં બાવથી વિકસે છે કે ખરી મર્દાઈ, ખરી શક્તિનું આખેહુળ સ્વરૂપ તે ખડું કરે છે.

ગામરાની શય્યા પાસે સર્વ વચ્ચે હોથલ ઉભી થઇ હાથમાં જળ લઇ બોલી: “બાપુ, નિશ્ચિન્તપણે પ્રજાની ઇચ્છાને શરણુ થાઓ. હું મારામાં જીવ છે ત્યાં સુધી મવન સામે લડીશ, છેવટ સુધી લડીશ, ને અંતે સર્વ જશે તો ખારવડું ખેડી તેને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવીશ. આપ સુખેથી મરો.” આ સાંભળતાં વેંત છેવટનો શાંતિનો દમ લઇ ગામરો મૂછે તો’ દેતો મરણુ પામ્યો. બામણિયો એક પછી એક ગામ સર કરતો ગયો. ગામરાની સર્વ બૂમિ એણે હાથ કરી. હોથલ ઠેઠ સુધી તેની સામે થઇને લડી પણ પિતાના મૃત્યુથી તેને ધણું લાગી આવેલ તેથી યુદ્ધમાં પાછી પડી. મવનને હાથ આપો દેશ ગયો. સર્વ તેને શરણુ થયાં. પણ હોથલે જઈ તેને માયું નમાવ્યું નહીં. સામસામા યુદ્ધમાં અસંખ્ય દળ સામે પોતે ન ટકી શકી તો ખશી મારગ દીધા પણ નમતું દીધું નહીં. તેણે તો પુરત પુરુષનો વેશ ધારણ કર્યો.

હાથે ઉઘો બાલો, કેડે કાતિલ કટારી, પડખે પાણીદાર તલવાર તથા ખંભે ગેંડાની મોટી ઢાલ તેણે ધારણ કર્યા. વળી એક બાજુએ તીરની બારીબર્યો બાથો ને ખંભે કામઠું વળગાડ્યાં. અશ્વે સ્વારી કરીને બારવટું ખેડવું શરૂ કર્યું. એકલ મક્ક નામ ધારણ કરી દુશ્મનને રંઝાડવાનું ને કોઈ ઠેકાણે ઝંપીને ન બેસવા દેવાનું વિકટ કામ આદર્યું. વનેવન, ટેકરીએ ટેકરી, ખીણે ખીણ, નદી, નાળાં સર્વ સ્થળો એકલ મક્કની હાકથી હુકળી ઉઠવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે એકલ મક્કે ધીર બારવટું શરૂ કર્યું; પણ આ બારવટિયો કોઈ લાચાર કે અશક્તને રંઝાડતો નથી. દુશ્મનનાં માથુસો હથિયાર બંધ મળે તેને ભૂટે ને ગરીબને નવાળે. આ પ્રમાણે ધણા સમય સુધી ચાલ્યું. એકલ મક્કે પોતાનું રહેઠાણ બરડાના ડુંગરમાં રાખ્યું. બામણિયો ધણીય તલ્લીર રચે પણ મક્ક હાથ આવે નહીં. તેનાં હસ બાર માથુસ મળે તેને તો મક્ક પૂરો પડે; માત્ર મોટી સંખ્યા તેની સામે હલ્લો લાવે ભારે તે અદ્વય થઈ જાય; પણ જ્યાં દુશ્મન હાથ કરી બેસે ત્યાં આગ્રિતો તેના પર છાપો મારે.—

• કાંસા સાંસાં ને કેવિયાં, અધર અંબર અળેશ.

આગ્રિતાં તે પર પડે વીજ ગરજ નરેશ.

ધાસ, સસલાં ને ચોર હુટારા ગમે ત્યાં આકાશમાં કે પાતાળમાં કે અદર છુપાઈને બેસે પણ તેની પર અણધાર્યાં જેમ ધાસ પર વિજળી, સસલા પર ગીધ ને હુટારા પર

સાચો રાજા તુડી પડે છે ને તેનો વિનાશ કરે છે તેમ એકલ મલ્લે કરવા માંડ્યું. બામણિયાના સૈનિકોને ચારેકાર તગડી થકવ્યાને ખેડખેડ કરી દીધા. આમ એકલ મલ્લ તથા યવનરાજનું ભાગનાશનું યુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યાં કચ્છમાંથી ક્યારાકોટના રાજા હોથીજીનો નાનો ભાઇ ઓઢો ભાઇને હાથે દેશવટે પામી મલ્લને મળ્યો.

હોથીજી વૃદ્ધ હતો, તેની રાણી યુવાન ને મહોન્મત્ત હતી. ઓઢો સર્વગુણસંપન્ન વીર મર્દ હતો. જે કોઇ તેને એક વખત જોતું તે તો તેનું ચર્ચ જતું. ઓઢો રૂપમાં, મર્દાપમાં, જેવો અનુપમ હતો તેવાજ આર્યનીતિ પ્રમાણે વર્તવામાં પણ જખ્ખર હતો. મોટા ભાઇનો પોતે દાસજ થઇને રહેતો. ભાઇની ઇચ્છા એજ ઓઢાની ઇચ્છા. ઓઢાપર હોથીજીની રૈયત પણ રાજી રાજી હતી. હોથીજી આ જોઈ ધણોજ સંતુષ્ટ રહેતો હતો.

એક વખત મહોન્મત્ત દશામાં આવેલ કામાતુર રાણીએ ઓઢા દેરને પોતા પાસે તેડાવ્યો. માતા પાસે જવામાં પુત્રને સંકોચ હોતો નથી ને વડીલ બંધુની સ્ત્રી તે માતાજી છે એવું દૃઢ માનનાર ઓઢો ભાભી પાસે આવ્યો. આ સુકુમાર વીર મર્દને જોતાંવેત વ્યભિચારી હાવભાવ કરતી રાણીએ તેને પોતાની શય્યા પર બેસવા કહ્યું. વીર વડીલ ભાભીની પાપી ઇચ્છા પાછ ગયો. તે તો તેના સામું હાથ જોડીને

ઉભો રહ્યો. આમ પાસે ન આવતાં હાથ જોડી આધા ઉભા રહેલ ઓઢાને જોઈ રાણી બોલી:—

ઓઢા તેજ અપાર, અંગે કેસરિયાં અડયાં,
નવરો જગદાધાર, તેઢી ઓઢા ધડયો આજસ તજ.

હે વીર ઓઢા, તારૂં તેજ ધણું છે. તું કેસરબીના વર્ણનો છે. ખરેખર જે દિવસે પ્રભુ નવરો હશે તે દિવસે આજસ છોડી ખુબ ખંત રાખી તને બનાવ્યો છે.

વળી હે દિયર:—

જરકશી બાંધી બેટ, ઓઢે આ ધડી ઉજળી,
સતીઓ મેલે ટક, ઓઢા રૂપની આગળે.

અહા ઓઢા દિયર, તેં તો આ ટાણે જરી બરેલ ઝગ-મગતી બેટ બાંધી દીધી છે, આ તારૂં રૂપ એવું તો મોહક છે કે મોટી મોટી સતીઓ પણ પોતાનું હૈયું હાથ રાખી શકે નહીં ને તારી થઈ બેસે.

અરે વ્હાલા દેર, તારામાં ધણુંય રૂપ છે, પણ તેને યોગ્ય માણસ કયાં ? જોને:

ઓઢા તેજ અપાર, જોડ મનમાની ના મળી,
તું મુજ થા આધાર, આવ હૈડે બીડું હેતથી.

હે ઓઢા, તારામાં અમોઘ રૂપ છે, પણ તને મન જમતી સ્ત્રી મળી નથી, તું મારા હૃદયનો આધાર થા ને ઓરો આવ કે હું તને વ્હાલ કરી આ મારી છાતી સસો. આપું.

ઓઢો મોટી બાબીને માતા સમાન ગણતો હતો. એ બાબી કામાતુર થઇ આમ અયોગ્ય વેણ બોલી તે સાંભળી ઓઢો કંપી ઉઠ્યો. અનેક રણસંગ્રામમાં બીષણ સ્વર સાંભળતાં જેનું હૈયું કદાપિ લેશ માત્ર ના કંપે, અનેક તીક્ષ્ણ તક્ષવારના ઝાટકા શરીર પર લેતાં પણ જે કદાપિ પાછી પાની ન ભરે, અગણિત ખરછીના કે ભાલાના ધા છાતીમાં ભેંકાય તો પણ જે કદાપિ મોળું કે કસાણું મોઢું પણ ના કરે, તે વીર મર્દ ઓઢો આવાં રાણીનાં પાપભર્યાં વેણ સાંભળી ધ્રુજી ગયો ને બોલ્યો:—

બાબી બૂંડા વેણ, આ મુખમાં અળખામણાં,
કુળને એ દુઃખ દેણ, ઓઢો હૈયું હારતાં.

રે બાબી, આવાં પાપ વચનો તમારા મોઢામાંથી નીકળે છે તે મને બહુજ દુઃખ દેનારાં થાય છે. તમને એ શોભે નહીં. આ ઓઢો ચલાયમાન થઇને કદાપિ પોતાની ટેક મૂકે તો મારા આખા કુટુંબને એ કાર્ય દુઃખ કર્તાજ થાય.

બાબી, આવું બોલવું તમારા મોઢામાં શોભે નહીં. બાબી, તમે આ બોલો એ શું ? આ જુવાની તો ચાર દિવસનું ચટકું છે. તે પાપી સત્તાને તાબે થઇ તમે આમ આપણો કુળધર્મ હારી બેસો એ ધણુંજ અકૃત્ય કહેવાય. તમે તો મારી મા છો. આમ વીર ઓઢાનાં નીતિભર્યાં તીખાં વચન સાંભળી તે કામાતુર રાણી ચમકી ગઇ ને

શરમીંદી પડી ગઈ. સ્ત્રીઓ ધણું ખર્ચ પોતાનું લીધેલ વેણ મૂકતી નથી. તેને તેના હઠમાંથી સમજાવી રસ્તે લાવવાની સર્વ મહેનત ફાકટ છે. ઓઢાની આ અનીતિમાન બાબીએ તો ઉત્તટાં જોમમાં આવી ધારી લીધું કે:-

શેા આને છે ભાર, હામ હામને વશ સઉ,
માને ના ગમાર, વનવાસે વેણે જશે.

અરે, આની શી મગદુર છે કે મારે તાણે ન થાય ? આખું જમત હામ તથા હામને તાણે છે; એમ છતાં જો આ મૂર્ખ સમજશે નહીં તો તેને દેશ નિકાલ થઈ વનવાસ ભોગવવો પડશે.

આ તદખીર રચવા હું શક્તિવાન છું. અમારે સ્ત્રીઓને સર્વ હથિયાર સાધ્ય છે. જે વખતે જે હથિયાર વાપરવું પડે તે વખતે તે હથિયાર અમે વાપરી લઈએ છીએ. પણ, લેને, હજુ આ મૂર્ખને સમજવું, જો માને તો,-એમ મનમાં લાવી તે બોલી:-હે ઓઢા, તું આમ મારાથી કરીને બહાર ચાલ્યો જા એ ઠીક નથી, અને વળા ઉભાં ઉભાં વાતો કરે એ પણ ઠીક નથી. કારણ—

ઓઢા ઉભો માં ખાસણે આવો અવાસુ માંય,
હું બહાણે ઢાળું વાચ, બેસારી પલંગ બેઠક.

બહાણા ઓઢા, તું આમ બહાર ઉભો ન રહે. આ મારા ઓરડામાં આવ્ય ને. મારા પલંગ પર બેસાડી તને હું હેતથી વીંઝણે વા ઢાળું.

પાપવૃત્તિની રાણી ઓઠાને ફસાવવા ગમે તેટલી
મીઠી મીઠી વાતો કરે પણ ઓઠો કાંઈ તેનો લીધો જાય
તેવો નહોતો. તેણે તો બહાર ઉભાં ઉભાં પરખાવી
દીધું કે:-

પાપ વેણુની પ્રીત, ઓઠાને અળખામણી,
ને આ માની રીત, દિવસ તમારો દીકરો.

હું બાબી, તમારાં આ પાપભરેલ વચનમાં, જે
પ્રીતિ તમે મારા તરફ દેખાડો છે તે મને તદ્દન અળખામણી
છે. આ કાંઈ માની રીત નથી. હું તમારો દેર તે તો તમારો
દીકરો થાઉં.

આ દૃઢ નીતિવચન સાંભળી કામાતુર રાણી હવે
હંડી ગાર થઇ ગઇ. આમ ઓઠે તેને તેનો ધર્મ ખતાવ્યો.
તે માટે તેનો ઉપકાર ન માનતાં ઉશ્કેરી તેને હવે તો
પાયમાલજ કરવો એવી પાપમતિ તેના હૃદયપર રેલવા
લાગી. વ્યભિચારી અને સ્નેહી વચ્ચે આજ અંતર છે. સ્નેહી
જ્યારે ગમે તેવી દશામાં પણ પોતાના સ્નેહીનું શ્રેયજ કરે
છે, ત્યારે કામાતુર વ્યભિચારી લંપટ પોતાની અધમ મુરદા
ખર ન આવે તો, તેમને તાબે સામું હૃદય ન થાય તો તેને
પાયમાલ કરી જડમૂળથી ઉખેડી નાંખી આ દુનિયા પાર
મૂકી દેવા તૈયાર થઇ જાય છે. ઓઠાની બાબીએ પણ
આમજ કર્યું. તે લંપટ હતી. વ્યભિચારી હતી. તેનો બાપ

તેણે બજવ્યો. ઓઢાને સાંભળી તે મુંગી થઈ ગઈ. ઓઢા તેને નમન કરી ત્યાંથી ચાલી નીસર્યો. થોડીવાર થઈ ત્યાં રાજા હોથીજ રાણીને મહેલે આવ્યો. રાણીને તેણે શોકમાં ગરકાવ જોઈ. શોકનું કારણ પૂછતાં પાપી ને દગાખોર રાણીએ બિચારા ઓઢાને સંડોવવાનું કાળું કૃત્ય ઉભું કર્યું ને કહ્યું:-
 “ રાજાજી, તમે તો તમારા બાઈને બહુજ ચડાવી દીધા છે. અને હવે તે લાજ શરમ મૂકી, ગમે તે રીતે રણવાસમાં વર્તે છે. હજુ હમણાં જ ધડીક પહેલાં તે આંહીં આવ્યા હતા, ન બોલવાનું બોલી ચાલ્યા ગયા. તમે ધરડા એટલે આમ અમારા પર ખોટી નિંદા કરે. ” આવાં અનેક વચનો રાજાને લંબેરવા આ ઝેરી સાપણુ બોલી રહી. વૃદ્ધ રાજા વહેમાયો. પોતાના પુત્ર સમાન નાના બાઈ સંબંધમાં આ ધડીક સાચું ધડીક ખોટું માની અંતે તેના પર કોપાયમાન થયો. અગ્નિથી સળગતો તે દરખાસમાં આવ્યો ને તેણે ઓઢાને તેડાવીને કાંઈ પૂછ્યા ગાછ્યા વગર રાજ્યની હદ બહાર થવા હુકમ કરમાવ્યો. ઓઢા આમ વડીલ બંધુથી દેશવટો પામ્યો. કોધાવેશમાં વડીલ બાઈએ ગમે તેમ તેને કહ્યું પણ તેથી વીર ઓઢા પોતાનો ધર્મ હારી બાઈ તરફ લગારે કડવું મન કરી રહ્યો નહોતો. બાઈએ તેની પાસેથી ખુલાસો ન માગ્યો ને જો પોતે જરા પણ ખુલાસો કરવા જાય તો તે અત્યારે બાઈના માન્યામાં નજ આવે, તેથી તેને સાદાગ દંડવત કરી બાઈના ચરણની રજ આંખે

લગાડી ઓઢો ત્યાંથી ઉઠી ઘોડાળમાં ગયો. સર્વ શસ્ત્ર સજી
પોતાના ઘોડા પર સ્વાર થઈ સૌને રામ રામ કરી ઓઢો
ખિચારો ભારે હૈયે ચાલતો થયો.

ઓઢો ગયો. રસ્તામાં એકલો પડ્યો ને તેને થવા
માંડયું.

ભાઈ થઈ સુખસાજ પામ્યા મન ગમતાં અમે,
પણ રાંડે આવ્યાં રાજ, દેશવટો દેશવિથો.

અરેરે, મારા ભાઇની મીઠી નજરમાં રહીને મેં મન
ગમતાં સર્વ પ્રકારનાં સુખ માંણ્યાં; પણ હવે જ્યારે આ
રાજ્યમાં સ્ત્રીનું ચલણ થયું ત્યારે તે સ્ત્રીએ મને આમ
દેશવટો અપાવ્યો.

સ્ત્રીના કાવા દાવા પાસે, હે ભાઇ, તમારો શો ઉપાય ?
તમે તો માત્ર સાધનજ.

ભાઈ ન તારો દોષ દોષ, બધો તકદીરનો,
જેવા શાના જેષ, લેખ ફરે ન લલાટના.

અરે ભાઈ, એમાં તમારો જરાય વાંક નથી. એ તો
મારા તકદીરનો વાંક છે. હવે આમાં તે મારે શું વિમાસવું
કે શું જોવું ?—કે કાનો દોષ. બધો દોષ મારા લલાટે લખેલ
આંકડાનો છે તે આંકડા કદિ પણ બૂંસાય નહીં.

આમ પોતાના તકદીરને તાખે થતો ધડીમાં ગ્રહને
વાંક ધડીમાં કર્મને વાંક કાઢતો ઓઢો આગળ ચાલ્યો.

વળી મનમાં ને મનમાં શોક કરવા લાગ્યો કે “અરે

મારે માથે ખોટું આળ ! અને આમ શું ખોટામથી મારી
દુર્દશા થઈ ? અરે મારી જન્મભૂમિથી મારે સદાને માટે
વિખૂટાં પડવું પડ્યું.

જન્મ ભૂમિ પ્રણામ, છેલ્લા મુજ સ્વીકારજે
આ પળ તો બદનામ, ઓઠો થઈ આપો ખસે.

રે મારી જન્મભૂમિ, હવે તું આ મારા છેલ્લા રામ
રામ, મારા ખરા અંતઃકરણના નમસ્કાર માન્ય કરજે. હું
ઓઠો આ વખતે તો બદનામ થઈ તારાથી દૂર થાઉં છું.

આ પ્રમાણે દુઃખ કરતો ઓઠો સુંદર કચ્છ દેશ તથા
વડીલ બાઇનો સ્નેહ યાદ કરતો હલકી ને દગલબાજ
બાબીની કપટગળ તરફ તિરસ્કાર છોડતો, આગળ કુચ
કરવા લાગ્યો. આમ રખડતો રઝળતો પોતાના મામા
વિશ્વળદેવ વાઘેલાની રાજધાની ગુજરાત પાટણમાં તે
આવ્યો. પાટણમાં આવી મામાના દરબારમાં ગયો. આમ
અનાયાસે બાણેજ પોતાને આંગણે આવી ચડ્યો તે
જાણી તથા ઓઠાને બેટી મામો અતિ પ્રસન્ન થયો. તેણે
બાણેજને માટે સર્વ અનુકૂળતા કરી આપી ને તેને પોતા
પાસે રાખ્યો. થોડા દિવસ થતાં ઉડતી ઉડતી વાત
આવી કે પોતાના મોટા બાણે જ હોથીજીએ સીવશ
થઈ તેનાં કહેવાથી નાના બાઈ ઓઠાને દેશપાર કર્યો
છે, આથી તો મામો બાણેજ ને અનન્ય બાવથી

સત્કારવા લાગ્યો. કોઇ વાતે ઓઢાને ઓઢું ન આવે તેની બહુજ કાળજી રાખતો હતો. આ પ્રમાણે પોતાના મામાના રાન્યમાં રહી ઓઢો પોતાના દિવસ સુખમાં ગુજરવા લાગ્યો. પણ પ્રભુ મહાન પુરૂષોને જંપ વાળી ખેસવા દેતો નથી. શ્રી રામ વનવાસ ગયા, પર્યુકુટી વાળી તેમાં રહી ફળ પ્રસન્નો આહાર કરી શાંત જીવન ગાળવા લાગ્યા, ત્યાં પણ તેને કસોટીએ મૂકવા રાક્ષસો આવ્યા ને સીતાનું હરણ કરી રામચંદ્રજીને ઠામ ઠામ બટકાવ્યા.

હજી તો ઓઢો મામાના રાન્યમાં થોડા દિવસ ઠરી ઠામ થયો ત્યાં તો સાંગત ગામરાની ભૂમિની જેમ વિશ્વળ દેવની ભૂમિપર પણ યવનરાજ બામણિયાનાં આક્રમણ શરૂ થયાં. બાણેજ ન બાણે તેમ વિશ્વળદેવે તે યવન સામે લશ્કર મોકલ્યું તે હાર્યું ને વિશ્વળદેવનું હૃદય બચતીત થયું. મામા વિશ્વળદેવને હોશ વગરનો બેધ બાણેજ ઓઢે તેના હૃદય પર કંઈ દુઃખનો બાર છે એ બણી લીધું. મામાને દુઃખનું કારણ પૂછ્યું. “અરે બાઈ, જેને મ્હેન્ટ દિવસે દિવસ મારી ભૂમિને દબાવતા આવે છે. મારા લશ્કરને એણે ખેડ ખેડ કરી નસાડ્યું. હજી તો તે ગુજરાતને સીમાડે છે. પણ હવે મારે પાટણ બચાવવા શો ઉપાય કરવો એ સૂઝતું નથી. તેનું બળ તેની ત્રણસો સાંદણીઓ પર છે. કાંજે બહુજ ત્વરાથી તે ગમે ત્યાં છાપો મારી શકે છે.” “અરે મામા, એમાં શું છે ? લ્યો હું તેની સામે બાણે

હુ. તેની ત્રણસો સાંઢણીને પડાવી તેને ખેડ ખેડ કરી નાંખી
હું થોડા રાજમાં અત્રે આવીશ. એના તે શા ભાર છે ? ”
આમ કહી ઓઢો ઉભો થયો. કૂરને પ્રાણુધાતક યવન સામે
ભાણેજને મોકલતાં મામાને હૃદયમાં ધણુંજ દુઃખ થયું. પણ
અણુધુટકે તેને રમ્મ આપી. ઓઢો થોડું લશ્કર લઇને
યવન સામે ચઢ્યો. યુદ્ધપ્રસંગ એ તો રાજપૂત બાલને મન
મહાન ઉત્સવ છે વનમાં કેશરી જેમ બીજા કોઈની હાક
સહન કરી શકતો નથી તેમજ ખરો મર્દ રાજકેસરી યુદ્ધને
પડકાર સાંભળતાં શાંત થઈ બેસી રહેતો નથી. તે તો પોતાનો
બાલો ને તલવાર લઈ પુર્તજ પાંધડે પગ માંડે છે અને
માહોમ ઝુકાવે છે. ઓઢા વીરને પણ તેમજ થયું. તે તો
રાક્ષસો પર તૂટી પડ્યો ને યવનરાજ બામણિયા પર એવો તો
મારો તેણે શરૂ કર્યો કે તેનું લશ્કર ત્રાહિ ત્રાહિ કરવા લાગ્યું.
એક બાબુએથી સારો લાગ જોઇ એકલ મક્કે પણ વીર
હાક વગાડીને બામણિયાને પોતાના પિતા ગામરાની બૂમિ
પરથી તગડી મૂક્યો. હવે તો બે વીર: એકલ મક્ક ને ઓઢાની
વચ્ચે બામણિયો ફસાઈ ગયો, પણ સમમસૂચકતા વાપરી
એક બાબુ ખસી ગયો ને પછી પાછળ હઠવા લાગ્યો.
વચ્ચેથી યવન ખસી જતાં ઓઢા તથા એકલ મક્કના સૈનિકો
બેટબેટાં થઇ ગયાં. બામણિયો તો ગામરા તથા વિશ્વજી
દેવની બૂમિ સર કરવાનું મૂકી પોતાના બચાવની ચિંતામાં
પડ્યો; પણ ત્યાં તો વચ્ચે બુઢો જ ખેલ ખેલાઈ ગયો.

ખામણિયો પાછળ હઠ્યો ને તેની પછવાડે ઓઢાનું લશ્કર
 પડ્યું. તે ઘોળાગઢ પાસે આવ્યું. આ ઘોળાગઢમાં બાદશાહ
 ખામણિયે પોતાની ખરે વખતે કામ આવે એવી ત્રણસો
 સાંઢય પૂરી હતી. ઓઢાને લશ્કરે ગામને ઘેરો ઘાલ્યો; પણ
 દરવાજો કેમે ઉઘડે નહીં. લશ્કરના મજબૂત માણસોએ
 ઝાંપા સાથે ઘણી મહેનત કરી પણ તે લગારે ખસ્યો નહીં.
 પછી ઓઢે પોતાનું બળ અજમાવ્યું. લોકડું કડડ બોલ્યું
 પણ ખાલો ખસ્યો નહીં કે બારણું ઉઘડ્યું નહીં. સૌને
 બોંઠાપણ થવા લાગ્યું. ત્યાં એકજ મક્ક આવ્યો; તેણે
 સર્વને ઘણી મહેનત કરતા જોયા. ખુદ ઓઢાને પણ ત્યાં
 તો હારી જતાં જોયો. મક્કને વધારે જેમ ચડ્યો. “આધા
 ખસી જાઓ. હું જરા બળ અજમાવી જોઉં” એમ કહી
 ગઢના ઝાંપા પાસે જઈ બે હાથથી તેને ઝાલી એવો તો
 હડસેલો માર્યો કે તે ઝાંપો તેના મૂળમાંથી ઉખડી ગયો.
 મક્કે તેને રાડાંના પુળાને ફગવે તેમ ફેંકી દીધો, ને અંદર
 જઈ સાંઢયોને બહાર કાઢવા માંડી. મક્કનું આ પરાક્રમ વીર
 ઓઢો જોઈ રહ્યો, તે મક્ક સુકુમાર હતો. હજી તો મોઢા
 પર મુછનો દોરો એ પુટ્યો નહોતો. તેનામાં આવું જોર
 હોય ! બળ કાંઈ કાંઈના બાપનું છે ? આમ ઓઢો હજી જીવ્યારે
 છે ત્યાં તો મક્કે ત્રણસો સાંઢયને બહાર કાઢીને કહ્યું : “ત્યો
 સરદાર, આને લઈ ચાલો.” પ્રસન્નવદન ઓઢો તો કંઈ
 પણ બોલ્યો નહિ પણ સાંઢયને આગળ કરી મક્કની પછ-

વાડે ચાલવા લાગ્યો. ઓઠાને મસ્લની સોજતમાં કંઈ અજળ
 મળ પડવા લાગી. જેઊ આમ ચાલ્યા જાય છે ત્યાં વળી
 પછવાડેથી ડંકો સંભળાયો ને ખામણિયો સાંઢ્યો. વાળવા
 લશ્કર લઇ આવે છે એમ તેમને જાણસોએ ખબર આપ્યા.
 હવે ઓઠો તથા મસ્લ બંને સાથે ચાલી શકે એમ રહ્યું
 નહીં. એક જણે ખામણિયાને ધસી આવતો અટકાવવા
 રોકાવું જ નોંધ્યો. ઓઠો મસ્લને કહ્યું: “ તમે સાંઢ્ય લઇને
 પાટણ જાઓ ને હું તેને રોકું. ” મસ્લ કહે: “ તે ન બને,
 તમે સાંઢ્ય લઇ જઇને મામા વિશળદેવને શાંતિ આપો ને
 હું યવનરાજને આંહી રોકી ખેડ ખેડ કરી દઇશ. ” ઓઠો
 મસ્લની મરજીને તાબે થયો ને સાંઢ્ય દોરી આગળ ચાલ્યો.
 મસ્લ રોકાયો ને ખામણિયા સામે મહા જખ્ખર ધોંગાણું
 થયું. ખામણિયો હાર્યો ને નાઠો. મસ્લ તથા ઓઠાના થોડા
 માણસો પછી બચરહિત થઈ ઓઠાની પછવાડે ઉતાવળા
 ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ વચ્ચે વાતચિત થવા માંડી.
 ઓઠાના માણસોએ કહ્યું: “ તમે કોણ છો ? આમ ચડ્યે
 થોડે, તૈયાર હથિયારે એકાએક આવ્યા, અંપો ઉધાડ્યો,
 સાંઢ્ય વાળી એ શું ? ” એકલમસ્લે કહ્યું: “ હું ખામણિયાને
 સ્મરતો મારતો અત્રે આવ્યો. ” ત્યાં તો ઓઠાના સિપાઇએ
 કહ્યું: “ શું તમે એકલાએ તેને નસાડ્યો ? એ તો અમારો
 વીર સરદાર હતો, તેથી દુશ્મન ખેડખેડ થયો. હા. એ
 યાકી મયો હશે તેથી અંપો ન ઉધાડ્યો. તે તમે ઉધાડ્યો

એટલે દુશ્મનને પણ તમે જીત્યો કેમ ? મક્ષ આ સાંભળી
 કંઈ બોલ્યો નહીં; પણ પોતાનું બાણ ધનુષ્ય પર ચડાવી
 છોડ્યું એ એક વડના થડમાં એવું તો ઉંડું ખોસી દીધું કે
 ધટીક તો બધા જોઈ રહ્યા. મક્ષે કહ્યું: “ સ્યો બાઈ, આ
 બાણ તમે બાર બહાદુર બેગા મળીને ખેંચી કાઢો. હું
 જોઉં. ” તેઓએ પ્રયાત્ન કર્યો પણ કાઈ વળ્યું નહીં. આમ
 રકઝક ચાલે છે ત્યાં ઓઢો આવી ચડ્યો. મક્ષને વાર
 થતાં ઓઢાને ચિંતા થઈ કે રખે બામણિયા સાથે એકત્રે
 હાથે લડતાં તેને વિટંબણા પડી હોય ! લેને જાઉં. સાંઢ્યોને
 પાટણ તરફ રવાના કરી ઓઢો પાછો ફર્યો ત્યાં તેણે મક્ષ
 તથા સિપાઈઓને હોડ બકતા જોયા. ઓઢાને જોઈ તેઓ
 બોલ્યા: “ સ્યો આ એ દો આવ્યો. ” ઓઢો નામ સાંભળતાં
 મક્ષના હૃદયમાં આનંદોર્મિ ઉભરાવા લાગી. તે વીર સાથે
 મક્ષને બહુ જ ગમતું હતું. છતાં થતાં દુઃખ લાગ્યું હતું.
 પણ “ ઓઢો ” એ શબ્દ તેને કાને પડ્યો કે તેના હૃદય પર
 અમૃત વરસી ટાઢક વળવા લાગી. જે વીરને માટે તે તથ્યા
 કરતો હતો તે જ વીર આ ઓઢો પંડે એ જાણી તે
 પોતાના બાગ્યને મોટું માનવા લાગ્યો. જન્મારો સદૃશ થયો.
 એમ તેને લાગ્યું. અનહદ રનેહનાં છુપાં છુપાં ઝરણો ઓઢો
 નામની સાથે જ કુદકો મારી ઉછળી ઉઠ્યાં. મક્ષ હૃદયમાં
 રાજી રાજી થઈ ગયો. ઓઢો અશ્વેથી નીચે ઉતર્યો. મક્ષ
 તથા ઓઢાનાં નયન એકબીજાને જોઈ રહ્યાં ને હૃદયનાં

જોડાણ તો ત્યાં જ થઇ ગયાં. ઓઢે પૂછ્યું: “ શું છે ? ”
 “ આ બાણ આ થડમાં આ મલ્લે ખોસ્તું છે. ચામને તે
 ખેંચી કાઢવા કહ્યું. અમને બારને હો ! પણ અમારાથી તે
 ખેંચાયું નથી. દવે આપ ખેંચો. ” ઓઢે બાણ પાસે ગયો.
 એક આંચકો મારી કુક્ષને જેમ ચૂંટી કાઢે તેમ બાણને
 ખેંચી કાઢ્યું. કાઢ્યું તો ખરું, પણ ઓઢે કા પાછી મથો
 કે મલ્લ છે ને ! જેવું બાણ બહાર આવ્યું કે મલ્લ પણ માની
 ગયો કે ઓઢે જામ ખરેખરો વીર મર્દ છે. તે પોતાનો
 માસિક થવા યોગ્ય છે. બાણ બહાર આવ્યું કે તુર્ત જ
 મલ્લે આગળ વધી ઓઢાને નમન કર્યું. ઓઢે મલ્લને ઉઠાડી
 પોતાની છાતી સાથે બીડ્યો. બંને વીરની છાતીમાં, આંખોમાં
 કંઈ જોર જ બાવ રમવા લાગ્યો. મલ્લ તો હૃદયમાં વીર મટી
 ઓઢા મર્દની દાસી જ બની ગયો. ઓઢે પણ આ મલ્લ
 કંઈ વીર નારી હોય તો, ને તેની સાથે વસવાનું બને તો
 કેવું બાગ્ય ?-એમ વિચારવા લાગ્યો ને તેનો દાસ બની
 ગયો. સર્વ સૈનિક આ જોઈ રાજી રાજી થઇ ગયા. વળી
 મલ્લ અને વીર પાછા બામણિયાની પાછળ પડ્યા ને તેને
 છિન્નભિન્ન કરી ફરી ઉભો ન થાય એમ છેક અસકત કર્યા
 પછી જ પાછા ફર્યા. થોડો રસ્તો સાથે ચાલ્યા પછી મલ્લે
 ઓઢાથી જુદા પડવાની રમ માગી. ઓઢે તો પોતા સાથે
 વિશળદેવ મામાના દરબારમાં આવવા મલ્લને કહ્યો જ આમક
 કર્યો, પણ મલ્લે માન્યું નહીં. જો કે મલ્લના હૃદયમાં

જુદાઇનું દારણ દુઃખ ઉજળાતું હતું; પણ પોતાના મનના
 છુપા નિયમ પ્રમાણે તેણે જંગલમાં બટકવાનું પસંદ કર્યું.
 અતિ દુઃખતે દિલે ઓઠે મસ્તકને જવાની રમ આપી. રમ
 તો અપાર્ધ પણ ઓઠાનું હૈયું એકલમદ્દ સાથે જ ચાલવા
 માંડ્યું. રમ તો માગી પણ મક્કનું ઉર ઓઠો લઈ બેઠો.
 આમ બંને દુઃખી દુઃખી થઈ જુદાં પડ્યાં. મક્ક જ્યાંસુધી
 નજરે પડ્યો ત્યાંસુધી તો ઓઠે પાછું વાળી વાળીને જોયા
 કર્યું ને બળતા હૃદયને દાર્યું; પણ થોડી વારમાં મક્ક ગાદ
 જંગલમાં અદરય થઇ ગયો. હવે ઓઠાનું હૈયું હાથ રહ્યું
 નહોં. અચાનક તે બોલી ઉઠ્યો:—“હું દેશવટો પામેલ છું
 તેથી મામાના શહેરમાં રહેવા માગતો નથી. હું તો મારે
 જંગલમાં વસીશ. મને સંતોષ થાય છે કે બામણિયા યવનનું
 દુઃખ મેં દૂર કર્યું ને મામાને બેઠ્ઠી કર્યા: મેં મારો ધર્મ
 બાળ્યો છે” કહી તેણે સૈનિકાને કહ્યું: હે બાઇઓ! હું
 તો હવે જંગલમાં જઈ છું. તમે—

જતાં હેલી વાર ઓઠાના અંતે હવે,
 જળ લણ્ણે જીવાર, વિરાળે વાઘેલાને.

હવે આ ઓઠાના છેવટના રામ રામ મારા મામા વિશ્વળદેવ
 વાઘેલાને કહેજો.

આમ કહી પાછા ફરી એકાએક ઘોડાને માસી મારી
 ને કાણુમાં તે પણ મક્કની જેમ ગાદ જંગલમાં ગુમ થયો.

દુઃખી થતું ઓઠાનું સૈન્ય વિશળદેવ પાસે આવ્યું. સર્વ વૃત્તાન્ત જાણી મામો રાજી તથા દુઃખી થયો. રાજી એટલા માટે કે બામણિયાનું દુઃખ ટળ્યું; દુઃખી એટલા માટે કે વીર બાણેજ વિજય મેળવી પોતાની દીકરીને વરીને ગયો તે ગયો. બિચારો વાઘેલો બહુ જ દુઃખી થયો.

આગળ ગયેલ ઘોડાનો સગડ પકડતો ઓઠો જંગમમાં એક સરોવર નજીક આવી ચડ્યો. સરોવરને કાંઠે એક જાડને થડે તેણે અશ્વ બાંધેલ જોયો. તેની નજીક તેણે કાંઈ વીર મર્દનાં કપડાં તથા હથિયાર પડેલાં જોયાં. ઓઠો ઘડીક તો વિચારે ચડી ગયો કે “ અરે મેં જે મિત્ર ગુમાવ્યો છે તેનાં જ આ હથિયાર, આ કપડાં જણાય છે. આ ઘોડો પણ તેનો જ છે. સાઈ થયું. હશે, તે આટલામાં ક્યાંય ગયો હશે. આમ માની ઓઠો તળાવની પાળ પર ચડ્યો. ત્યાં તો ઓઠો પાણીમાં કંઈ અનુપમ સેલતું જોઈ વિસ્મિત થઈ ગયો. કાંઈ નવયૌવન દેવાંગના મદોન્મત્ત હાથણીની જેમ નિર્મળ શ્વેત કમળ કાંઈ કાંઈ ઠેકાણે ખિલી રહ્યાં છે એવા જળમાં સેલી રહી છે. તેનો લાંબો કાળોબગ્ગર ચોટલો જળમાં જેમ જેમ તે યુવતી સેલતી જાય છે તેમ તેમ પાંજળ તણાઈ કંઈ અપૂર્વ ભાવ ઓઠાના હૈયામાં ઉજળવા માંડે છે. યુવતીના સેલાથી મૃદુ મૃદુ મોજાં વારિમાં વળે છે તે શ્વેત, સ્થામ, પીળાં, ગુલાબી કમળોને હલાવે છે. આવું રૂંદું દશ્ય જોઈ ઓઠો પોતે નંદનવનમાં રમતી

કોઇ અપ્પરાને જોતો હોય એમ માની પોતાના વીર ને પ્રસન્ન હૃદયથી તેને વધારી સેવા લાગ્યો. ત્યાં તો તે યુવતીની નજર કાઠે ઉભેલા પુરુષ પર પડી. રમણી બહીક તો લજવાઇ ગઇ. પણ પોતાનો હૃદયવક્ત્રવ ઓઢો પંડે જ તે છે એમ જાણી તે પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ ગઇ. સ્વચ્છ જળમાં સેલા બરતી યુવતી કાંઠા પાસે આવીને બોલી: હે વીર, આમ હું અંહિયાં એકલી ક્ષી છું ત્યાં તમારે આવવું યોગ્ય નથી.

મારમ બૂલ્યા રાજ, આબ્યા કેમ અંહીં તમે,
યાઓ ઝટ વિદાય, એકલડાં રેવાય ના.

હે રાજ, શું તમે તમારો રસ્તો ચૂકી ગયા ને અત્રે આબ્યા ? જો એમ છે તો હવે તમે તમારે રસ્તે પડો, અંહીં એકલા પુરુષથી રહી શકાય નહીં.

આમ અંદરની પ્રસન્નતા છુપાવતી હોયકા ઓઢાને સ્ત્રીભાવથી જરા માર્મિક રીતે કહેવા લાગી. હોયકાનું હૃદય તો ઓઢાને તળાવને કાંઠે જોતાં વેંત જ પૂર્ણ સંતોષ પામી રાજ રાજ થઇ ગયું હતું. પણ સ્ત્રીઓ જેને બહુ ચાહે છે તેને બણીવાર ઉપરથી સ્નેહયુક્ત અવમાન ભર્તુ વર્તન દેખાડે છે. હોયકા પછુ ઓઢા તરફ તેમ જ કર્ણ, પણ ઓઢો કંઇ તેનો લીધો જાય તેવો નહોતો. તેણે દુર્તજ ઉત્તર દીધો:—

મારમ બૂલ્યો આમ, શુદ્ધ ન રહી સરીરને
નથી અવર કંઈ કામ, ચાલ્યા બધું ઝટ હવે.

હે સ્ત્રી, હું મારો રસ્તો ચૂકી ગયો ને અત્રે આવ્યો.
મને મારા સરીરનું જરાય બાન રહ્યું નહીં. મારે કંઈ અત્રે
ખીજું કામ નથી. હું તો મને તું રસ્તો દેખાડીશ કે તરત
આમ્ને જઈશ.

પણ—

તમે અખળા જાત, એકલાં રવાન ના,
યાય અતિ ઉતપાત, દેખે ને કાઈ દષ્ટિયે.

તમે સ્ત્રીની જાત છો તે આ સ્ત્રીય જંગલમાં એકલાં ન જ
રહી શકો. ને કાંઈ યવન તમને આંહીં એકલાં જુએ તો
તો ખણું જ માફું પરિણામ આવે.

હું તો મારે માર્ગે જવા તૈયાર છું પણ હે નવયૌવના
સ્ત્રી, તું જંગલી યવન લોકનો ભોગ થઈ પડ એ જ મને
દુઃખદાયી છે. હું ક્ષત્રીવીર છું ને સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું એ
તો મારો પ્રથમ ધર્મ છે. બાકી હું તો મારે માર્ગે જવા
તૈયાર છું.

આ વિનયભર્યું વેણ સાંભળતાં હોયલ તુંહી તુંહી
થઈ ગઈ ને બોલી:—

રીસ ન કર્યો તય, માફ કરો તકસીર સૌ,
દેશ કરા હાર, અખળા હું અજ્ઞાન છું.

હે રાજા, તમે મારા બોલવા પર જરા પણ ક્રોધ
કરતા ના, મારો અવિનય થયો લાગે તો મને ક્ષમા કરો.
તમે તો મારા દેશના હાર છો. હું એક અજ્ઞાન સ્ત્રી છું.

સ્રીઓ જ્યારે પોતાના સ્નેહી પાસે દિલ ખુલ્લું મૂકે છે ત્યારે પછી કંઈ હૃદયમાં સંધરી રાખતી નથી, તેમ જ ખોટા માનમાં તણાતી નથી. વળી તે પુરૂષની જેમ સ્નેહનો પ્રકાશ ખુલ્લો કરવામાં મમળાવતી નથી: જ્યાં હૃદય માન્યું. ત્યાં તે તુર્ત જ ધડાકો કરી દે છે. સ્નેહીની દાસી બની જાય છે. હોથલ ઓઢાની માફી માગતી વળા બોલી:—

જે દિન દિકું મુખ, હૈયું તો હેંચા કરે,
આજ થયું દુઃખ દૂર, ઓઢો આ આવી મળ્યે.

હે ઓઢા, જે દિવસે મેં પ્રથમ તારૂં મોઢું જોયું તે દિવસથી જ આ મારૂં હૈયું તારી પછવાડે જ ગાંડું બની રહ્યું છે. વાંલા, આજ મારાં સર્વ દુઃખ દૂર થયાં. આ પળને ધન્ય છે કે મારો ઓઢો મને આવી મળ્યો.

આમ બોલતી પાણીમાં પોતાનાં અંગને ઢાંકી હોથલ ધડી તો ઉભી રહી: પછી વળા જરા સ્વરમાતી નીચું જોઈ બોલી:—“ હે વીર મદ, તું તારી પીઠ ફેરવી ઉભો રહે કે હું બહાર આવી મારાં લુગડાં બદલું.” કુળવાન સ્રીઓ પોતાની મર્યાદાનો ભંગ કદિ પણ થવા દેતી નથી. પોતાની ઝેમ કદાપિ પણ પુરૂષને દેખાડતી નથી. બસે ઓઢો પોતાનો પ્રેમી હતો પણ આવી નમ દશામાં તેની નજર આગળ બહાર આવવું એ તેનાથી કેમ બને ? ઉચ્ચ હૃદયને ન રૂચ્યું. આથી જ તેણે પ્રેમીને પીઠ ફેરવી ઉભા રહેવા કહ્યું. ઓઢે તુર્ત જ તેમ કહ્યું. પણ વારમાં હોથલ જળ

બહાર આવી કપડાં બદલી એકલમલ્લ બની ઓઢાની સામી
 વીરમર્દ થઇ ઉભી રહી. જરા જરા સામસામાં મોઢાં
 મરકાવતાં બંને પ્રેમી અમ્મે ચઢી જંગલમાં ચાલતાં થયાં.
 એક બીજાના થોડા પછી વિયોગથી બંનેને કેટલું દુઃખ
 થયું, હૈયાને શું શું સહેવું પડ્યું તેનો વાર્તાલાપ રસ્તે ચાલ્યોઃ
 ઓઢો બોલ્યો—

હો દુઃખનાં જાડ, નલ દૂરી રાર પર પડે,
 તુજ શું જડિયાં પ્રાણ, વિયોગમાં વલખી મરે.

અરે હોયલ, બલેને મારે માથે દુઃખનાં જાડ હો, આ
 આસ્માન મારા પર હો તુડી પડે, પણ તારા સાથે જડાઈ
 ગયેલ મારો જીવ તારાથી વેગળો થતાં ઝુરી ઝુરી મરે જઃ
 તે એકલો રહી શકે નહીં જ.

તરત જ રનેહના ઉભરામાં ઉભરાતી હોયલ બોલીઃ—

જેનું મન જે સાય, લલચાઇ લાગી રહ્યું,
 ગમે ન દૂર વાત, વાલાં તો વલખ્યાં કરે.

અરે ઓઢા પ્રેમી, એ તો સત્ય જ છે કે જેનું હૃદય
 જેની પછવાડે લલચાઇને વળગી રહ્યું છે તે તેને જ ધડ્યો.
 આ સંસારની બીજી વાત તેને ગમતી નથી. અરે, તે તો
 દિવસ ને રાત પોતાના રનેહી પછવાડે હેલાં કરે છે.

આમ બંને પ્રેમી અરસપરસ રનેહનાં લાણ્યાં કરતાં
 મિરના એક કુંઝર પાસે આવ્યાં. આ કુંઝરમાં એક બોયડું

હતુ ત્યા આગળ હોથસે ઓઢાને દોર્યો. બંને ભોંયરા પાસે આવ્યાં. ત્યાં ઉતર્યો. અશ્વ બાંધ્યા ને હોથસે ભોંયરામાં જઈ પોતાનાં પુરૂષનાં કપડાં ઉતારી સ્ત્રીના વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. ઓઢો આ અપૂર્વ સ્વરૂપ જોઈ પ્રસન્ન હૃદયના રનેહપ્રવાહમાં તથાવા ભાગ્યો. તે બોલ્યો:—“ હે સુંદરી, આપણે જ્યારે એક બીજા પર પ્રસન્ન હીએ—એક બીજાનાં હૃદય એકરૂપ થઈ બેઠાં છે, ત્યારે પછી આ વનદેવતા, આ વરણદેવ, આ સૂર્ય અને આ પૃથ્વીમાતાને સાન્નિધ્યમાં રાખી આપણું લક્ષ્ય કરીએ તો કેવું સાઈ! આપણે આપણા કુળધર્મ પ્રમાણે વર્તવું જ જોઈએ.

હોથસ આનન્દમાં ડૂબતી આ સર્વ સાંભળી રહી. પછી તેણે પોતાનો ઇતિહાસ ઓઢાને કહી સંભળાવ્યો કે “ હું સ્વર્ગની એક અપ્સરા છું. સગરામ ગામરાને ત્યાં મેં જન્મ લીધો. મારા પિતાના મૃત્યુ સમે યવનરાજ બામણિયાને દેશમાંથી લાંકી કાઢવાનું મેં તેના મુખે જળ મૂક્યું. મેં તે પણુ આગાદ પૂરૂં કર્યું. હે ઓઢા, તારા પર, તારા ગુણકર્મ પર, તારી મહાઈ પર, હું આકર્ષીત છું. મેં મારા બાપને ઘેર રક્ષાં રક્ષાં તારા માટે ધણું સાંભળ્યું હતું. મેં તે વખતેજ નક્કી કર્યું હતું કે મારે વરવું તો તને જ, નહીં તો કુંવારાં જન્મારો કાઢવો. પણ હે મહાવીર, મેં પ્રથમથી એવી પણ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે મારી લકીકત જો તું કોઈને કહે તો હું પછી તારી નહીં: મારાથી પછી તારી સાથે રહેવાય જ

નહીં: હું તો મારે ઇન્દ્રસોકમાં ચાલી જાઉં. જો તું મને
 વચન આપ કે મારી હકીકત છુપી રાખીશ તો પછી હું
 તારી સાથે લગ્ન કરું અને આ લગ્ન અતિ ફસદાથી તેમ જ
 સુખકર નીવડવાનું. ઓઢે તુર્ન જ પોનાનો જમણો લાથ
 ઉચો કરી હોથડને કોણ દીવો કે: " જ તું કહે છે તે
 પ્રમાણે જ વર્તવા હું બંધાઉં છું " પછી બંને પ્રેમી પ્રભુની
 મીઠી નજર નીચે દેવનાને સાન્નિધ્યમાં રાખી લગ્નગાંઠથી
 ગંઠાયાં ને તેમણે ભોંયરામાં વનવાસ સાથે ધરવાસ શરૂ કર્યો.
 તે ભોંયડે તો એક અતિ સુંદર મેહેલ બની ગયું. સુખની શમ્મા
 કેમળ સુગંધી પુષ્પથી છત્રકાઠિ જવા લાગી. હૃદયે હૃદયની
 ગોહડી જામી ને બંને પ્રેમી પોનાના સ્વદેશથી વિખૂટાં પડ-
 વાથી જે દુઃખ લાગ્યું હતું તે વિસરી ગયાં. આખું જગત
 કંઈ નવું જ સુખ તેમના હૃદયને આપવા લાગ્યું. સુખકર
 કુદરત નવાં નવાં રૂપ લઈ તેમનાં હૃદયને આનંદમાં જોળવા
 લાગી. આવી રીતે શરદ, હેમન્ત, સિશિર ઋતુ કયાં વહી
 મધ તેનું તેમને જાન રહ્યું નહીં. શરદ-ચંદ્રિકા કંઈ અમોઘ
 પ્રવાહ તેમના હૃદય પર રેડી ચાલી ગઈ. પડાડના હૃદયમાંથી
 દડી પડનાં નિર્મળ મીઠાં ઝરણાં હૃદયને મોંઘાં સ્નેહસ્નાન
 કરાવવા લાગ્યાં. હિમાચલમાંથી વહી આવતી શીતળ વાયુની
 લહરી તેમનાં આશ્વિનને વધારે દૃઢ કરવા લાગી. આમ
 કરતાં કરતાં વસંત ઋતુ આવી. નવપક્ષવો, નવકુસુમો, નવ-
 યુગલને નવા રસમાં ઝળોળવા લાગ્યાં. શ્રીભના સખત

તાપમાંથી શાંતિ લેવા આ પ્રેમીઓ પહાડના હૃદયમાંથી ઉછળી ઉઠી દડી પડતાં ઝરણુનાં શીતકણ્ઠ્ય ગ્રીસવા લાગ્યાં. પોતે ક્યાં છે ? એકલાં કે વસ્તીમાં છે ?—તેનું જાન હવે તેમને રહ્યું નથી. એકમેકની મીડી નજરમાં ઉડા રસનાં લાણ્યાં સ્હવાવા લાગ્યાં. આમ કરતાં અચાડ માસ આવ્યો. નજમમાં વાદળિયો વિહરવા લાગી ને એક દિવસ આકાશ ઘટાટોપ ઘેરાઇ ગયું. વિજળી ઝણુકી ઝણુકી નજમંડલમાં ખેલવા લાગી ને વર્ષા પૂર્ણ જલકથી ખેડી જણાઇ. સર્વ-જૂપટ પાણીથી રેલેહેલ ખતી ગયો ને થોડા જ દિવસમાં પૃથ્વીદેવી લીલા સાળુમાં ઢંકાઇ રહી. જૂખરા કુંઝર કુંપળોથી આજી લીલા રંગના ખતી ગયા. આ અપૂર્વ ઉલ્લાસમાં કુદરતને મહાલતી જોઇ તથા વાદળીઓને દષ્ટિ મર્યાદામાં એક પછી એક સુંદર સ્વરૂપે બહાર આવતી જોઈ ઓઢાને પોતાંને બહાલો કમ્મ દેશ સાંભરી આવ્યો. ત્યાં વળી તેના હૃદયપર નવોઢા, જેની સાથે હજુ તેણે લમના મીઠા લ્હાવા શરૂ જ કર્યા હતા, તેની રમ્ય મૂર્તિ ઉભી થઇઃ ખરેખર ઓઢાને તો—

વાદળે ઘટાડ કાઢ્યુ, કુંઝર ડમરિયા,
ઓઢે શીખુ માગ્યુ, એને સાજજ સાંભરિયાં.

વાદળે ઘટાટોપ થઇ નજ ઘેરી લીધું, કુંઝરા લીલાજમ ખતી ગયા ને ઓઢાને પોતાની બહાલી પ્રિયા સાંભરી આવી.

હોયલ આ સર્વ તેની પાસે બેઠી બેઠી જોતી હતી. તે સમજી ગઈ કે ઓઠા વીરની આંખમાં કંઈ ઓર તનમનાટ હોય છે. પતિના વડન ઉપર કંઈ ગંભીર ભાવ પ્રસરી રહ્યો છે. ઓઠા જ્યાં તેના સામું જોઈ કંઈ કહેવા જાય છે ત્યાં પતિપરાયણ હોયલ બોલી:—

આ ભોં બીની ને કાચળી કુધ, ગ્રાંબક બરિયાં નેણ,
ઓઠા અમથી બલેરાં આજ સાંભર્યા કાણુ રોણુ ?

હે વહાલા ઓઠા, આ પૃથ્વી પાણીમાં તરબોળ થઈ રહી છે, આ સામે મેધધનુષ્ય ખીલી ઉઠ્યું છે અને તારી આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ છે. હે વહાલા, મને કહે કે મારાથી બલેરી કયાં સુંદરી આજ સાંભરી આવી છે ?

“ તારૂં કહેવું ખરૂં છે વહાલી હોયલ, ” ઓઠે ઘુર્ત જ જવાળ દીધો. તું મને જેવા સ્નેહથી ચાહે છે તેવા જ સ્નેહથી ચાહનાર નવોઠા સતીને મેં મારા દેશમાં જૂરતી મૂકી છે. મને ધણુંય થાય છે કે તે અત્રે તારી પાસે હોય તો કેવું સારૂં. આમ હજુ જ્યાં ઓઠો આગળ બોલવા જાય છે ત્યાં તો પહાડના શિખર પર બેઠાં બેઠાં મોરલે ગળક કરી. આ સાંભળી ઓઠો ચોંકી ગયો. પ્રેમીના હૈયાપર વળા હલ્લો થયો. તે તો દિઝૂમૂઢ બની બેસી રહ્યો. સાણી હોયલ મોરને ઠપકો દેતી બોલી:—

મારીશ ઘુને મોર, આ રાંગણનાં બાણુ સાંધીને,
તું મુજ ચિતનો મોર, તેં ઓઠાને લદાસી કર્યાં.

હે મોર, હે સવારો કરનાર ભુંડા પ્રાણી, જો તું ક્ષે
વધારે બોલીશ તો હું તને છેક કાનના મૂળ સુધી દોરી
બેંચીને બાણ છોડી વીંધી નાંખીશ. તું મારા ચિત્તને ચોર
થયો; કેમ કે તેં મારા વ્હાલા ઓઢ ને આમ બોલી ઉદાસ કર્યો.
આવો અણગમતો ઠપકો સાંભળી મોરે જવાબ દીધો:-

હું છું કુંગરનો રાજિયો, કાંકર ખાઈ પેટ ભરું.
મારી રતે ન બાહુ તો કુકે ફાટી મરું

હે બેન હોયજ, હું આ કુંગરનો રાજા છું; ને મારો
શુભરો હું કાંકરો ચરીને કરું છું. ક્ષે જો આ મારી અમૂલી
વર્ષાઋતુને માણ્યા વિના, ટહુકીને વધાવ્યા વગર જવા દઉં
તો પછી હું અફસોસ કરી કરીને ઉડા નિશાસા નાંખી
નાંખીને મરું જ. મારે કાંઈ આ ટાણે બોલ્યા વિના ચાલે નહોં.

આવું મોરનું પ્રતિવચન સાંભળી તેને મીઠો ઠપકો દેતી
હોયજ બોલી:-

કુટ્ય મીઠા મોર, આ અમ કુંગર આવી બાલિયો,
કાપી કાળજ કોર, મારા ઓઢાને ઉદાસી કર્યો.

રે મીઠાબોલા મોર, તને ધિક્કાર છે; કારણ કે તું આમ
મારે કુંગરે આવીને બોલ્યો, ને મારા વ્હાલા ઓઢાને ઉદાસ
કરી તેં મારા કાળગ્નની કોર કાપી કાઢી.

આ પ્રમાણે મોર તથા હોયજની વડજડ ચાલી રહી
છે ને ઓઢો ઉદાસ થઈ બેઠો છે. સતી સાખી પોતાના

પતિના સુખે સુખી ને પતિના દુઃખે દુઃખી જ હોય છે. ઓઢો દુઃખી તો પછી સતી હોયકને શું સુખ હોય ? પોતે ગર્ભવતી છે, અનેક આશાભરી છે; ઓઢો ન હોય તો પોતે જંગલમાં સાવ એકલી પડી જાય એમ છે. ઓઢાની પ્રીતિના લ્હાવાથી હોયકને મન જે ભોંયડે રાગભુવન બની ગયું છે, જે ડુંગર કનકગિરિ બની ગયો છે, તે ભોંયડે તથા તે ડુંગર ઓઢો જતાં સૂનકાર બની રહે એમ છે. પણ હોયક પતિપરાયણ સાધ્વી છે: તેણે ઓઢા તરફ નજર કરી કહ્યું: “ ઓઢા, સુખેથી સ્વદેશ સિધાવો. મારી બેનના મનો-રથ પૂરા કરો. ” ઓઢો આ સાંભળી તેના પર તુંહી તુંહી થઈ ગયો. રજા લઈ થોડા રોજમાં પાછા આવવાનું વચન આપી ઓઢો કચ્છ જવા નીકળ્યો. ઓઢો ગયો. હોયક હવે એકલી ત્યાં રહી. ઓઢા વિના હોયકના શા હાલ થયા તે જુઓ. તે કહે છે:—

ભૂંડું લાગે ભોંયડે ને ખાટ ખાવાને ધાય,
ઓઢા વિણ એકલાં આ કનડે કેમ રવાય ?

આ ભોંયડે હવે મને દીડું ગમતું નથી અને આ હિંડોળાખાટ જાણે ખાવા ધાય છે. અરેરે, વ્હાલા ઓઢા, તારા વિના આ કનડાના ડુંગર પર એકલાં તે હવે કેમ રહેવાય ?

કનડે જે દી ઉઠ્યો તે દીથી મેલ્યાં દુઃખડાં દૂર,
પણ હવે ડુંગરે ડુંગરે ઓઢા વિણ ઉછળે દવનાં પૂર.

જે દિવસે મેં મારા ઓઢા સાથે આ કનડામાં ધરવાસ શરૂ કર્યો તે દિવસથી મારાં સર્વ દુઃખ આપોઆપ દૂર ખસી ગયાં. પણ હવે તો આ પ્રત્યેક ટેકરી પરથી મારા ઓઢાના વિયોગને લીધે અમિનાં પૂર મારા પર ઉછળી આવે છે.

કાદવના કટકા નીર વણ નોખા ધિયા,
ફટક મુગ ડઠર હૈયા, સાજણ ગયા તું સાજ રહ્યા.

ચોમાસામાં જે કાદવ જનમ્યો હતો તેમાં ચોમાસું જતાં પાણી ન મળવાથી ચીરા પડી ગયા; પણ મારા કઠોર હૈયા ! તને ધિક્કાર છે. સ્નેહી ગયા છતાં હંયા તું સાજું રહ્યું છે '

ખરેખર, પ્રેમીને પોતાનું સ્નેહીજન નજીક ન હોય ત્યારે સર્વ સુખ કડવાં ઝેર થઈ બેસે છે. તે નજીક હોય તો કંટકભરી શય્યા પણ પુષ્પભરી મીઠી લાગે છે. સ્નેહીના વિયોગે તેને દરેક સ્થળેથી અમિના બડકા ઉછળી દઝાડતા દીસે છે. આ પ્રમાણે ઓઢા વિના હોથલ દુઃખના દિવસ ગુજરવા લાગી. સમય જતાં તેને પ્રસવ થયો. બે પુત્રો આવતયાં. હોથલે એકનું નામ જેસળ ને બીજાનું નામ જખરો રાખ્યાં.

હવે પુત્ર ઉછરવામાં ને તેમનું લાલનપાલન કરવામાં હોથલ પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગી. આ તેના બહાલા પતિની પ્રસાદી હોથલના હૃદયપરથી હવે વિયોગનું કંઈક દુઃખ ઓછું કરવા લાગી. પુત્રો શુકલ પક્ષના ચંદ્રની પેઠે દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યા. ત્રણ ચાર વર્ષના બંને બાઈઓ

તો જાણે સાત આઠ વર્ષના હોય તેવા દીસવા લાગ્યા. હાથીનાં બચ્ચાંને સુંઢે પકડી ખેંચી રમાડે, તો કેશરીની કેશવાળી પકડી તેના પર રાંગ વાળે; વાધનાં જડખાં ઝાલે ને તેની પૂછડી ખેંચે. બળવાન અને વિકરાળ વનપશુ પણ આ બાળકોને વશ થઈ ગયાં હતાં.

ઝોઢો કનડેથી હોથત્તની રમ્મ લઈ પાધરો વિસળદેવ વાધેલાને દેશ આવ્યો. સર્વ સગાને મળ્યો. મામાને પાય લાગ્યો. અચ્ચુચ તળેલી નવોઢા સ્ત્રીને તેણે અપૂર્વ આનંદ આપ્યો. સ્ત્રી ઝોઢાને જોઈ તેને અનન્ય બાવથી વધાવવા લાગી. બામણિયા યવનને હાંકી કાઢવા ગયેલ પતિ પાછો ન જ આવ્યો. તેની ચિંતા કરતી બિચારી અલડ નવોઢા પતિનું રટણ કરી રહી હતી. એવામાં તે ઓચિંતો આવ્યો. ને જિંદગી જવાનો વખત આવી લાગ્યો. હોય ને ઓચિંતું અમૃત મળે તેમ તેને લયું. ઝોઢો અમુક વખત ત્યાં રહ્યો. પોતાની સ્ત્રીને હોથલ નામની એક ગિરિકન્યા સાથે પોતે ધરવાસ માંડ્યો. તે બીના કહી સંભળાવી. શુદ્ધ સાધ્વી પતિના સુખમાં પોતાનું જ સુખ જુએ છે. ઝોઢે જંગલમાં પશુ ધરવાસ માંડેલ જાણી રાજ થઈ.

હવે યવનરાજ બામણિયાને હરાવી વિસળદેવ વાધેલાના દરબારમાં ઝોઢો આવ્યો છે એ વાતની ખબર તેના વડીલ બંધુ હોથીજીને પડી. તેણે ઝોઢાને મનામણું કર્યું. પ્રધાન પંડે વિસળદેવના દરબારમાં આવ્યો. ઝોઢાને મળ્યો. વડીલ

ને જલ અંધુવતી ઓઠા પાસે તેણે પચાતાપ કર્યો ને કચ્છ
 દેશ પાછા આવવા તેને ભાઈની વતી આમંત્રણ કર્યું. ઓઠો
 તુર્તજ અંધુઆચારને માથે ચડાવી તેની સાથે કચ્છ જવા
 તૈયાર થયો. પણ પોતે કચ્છ જાય તે પહેલાં જંગલમાં
 કનડાને ડુંગરે રહેલ પોતાની વિરહવ્યાકુળા સ્ત્રી હોથધને
 પણ સાથે લઇ લેવા ઇચ્છા કરી. ઓઠો પ્રધાન તથા
 વિશળદેવની પુત્રી પોતાની નવોઠા સ્ત્રીને સાથે ભઈ મામાની
 શીખ લઇ કનડે આવ્યો. કનડા નજીક આવે છે ત્યાં તેમણે
 બે બાળકોને સિંહ તથા વાવને કાને પકડી રમાડતા જોયા.
 પ્રધાન વિસ્મય પામ્યો. ઓઠો તો તુર્ત જ જાણી ગયો કે
 તે તેના જ પુત્રો છે; કારણ કે પોતે હોથધને ત્યાં સગર્ભા
 છોડી હતી. આ પ્રમાણે વીર પુત્રોને ખેલતા જોઈ ઓઠો
 તો હેમામાં થુંનો થું થઇ રહ્યો. તે પોતાના જન્મને ધન્ય
 માનવા લાગ્યો. પ્રધાને પણ સાનંદાશ્ચર્યમાં પૂછ્યું કે આવા
 ગાદ જંગલમાં આ તે કાના પુત્ર હશે? આનો જવાબ ઓઠો
 આપે તે પહેલાં તેમની સન્મુખ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલ
 એક સાધ્વી આવી આવકાર દેતી ઉભી રહી. તેણે ઓઠાને
 નમન કર્યું. તેની સાથે આવેલ સ્ત્રી પોતાની સપત્ની છે એમ
 માની એણે તેને પોતાના સ્નેહથી ઉછળા જતા હેમા સાથે
 આંખી ગાદ આલિંગન દીધું. જરા છેટે રમતા પુત્રો તરફ
 પોતાનો સુકોમળ હાથ લંબાવી તેણે જરા લજ્જભર્યા
 વચનથી કહ્યું:—“હે પતિ, પેલા પુત્રો આપના છે. તેમનું નામ

મેં જેસળ તથા જખરો રાખ્યાં છે. આપ ગયા. વખત ઝાઝો ગયો. મેં આમના પર જ મારા વિયોગના વસમા દિનો માળ્યા છે.” આ સાંભળતાં ઓઢાની આંખમાંથી દર્પાંશુ ખરવા લાગ્યાં. કુળવાન, ઉત્તમ ને વીર સાખ્વીને જેઠ, વીર પુત્રોને નિરખી ઓઢો પ્રધાન સામું મુખ કરી પ્રધાનને પોરસમાં આવી જાણે જવાળ દેતો હોય તેમ બોલ્યો:—

ધરાવણ ધાન ના નીપજે, ઠળવણ માઠું નોય,
ઓઢા ઘેર જેસળ ને જખરો, જેને માથે હોયલ હોય.

પ્રધાનજી, સારી જમીન વિના સાઈ બીજ નીપજતું નથી, સારા કુળ વિના સારાં માણસ પેદા થતાં નથી. તેમ જ આ હું ઓઢાને ઘેર પેલા વીર પુત્રો જેસળ ને જખરો છે તે આ હોયલ પદમણીને પ્રતાપે છે.

ત્યાં તો રમતા રમતા પુત્રો પણ ત્યાં આવી લાગ્યા. હોયલે તેમને ઓઢાને પગે પડવા આજ્ઞા કરી. ઘુર્તજ બંને બંધુ પિતાને પગે પડ્યા. પછી સર્વ સાથે ભોયરામાં ગયાં ને ત્યાં અમુક દિવસ રહ્યાં. મોટા ભાઈ હોથીજીની વતી પ્રધાન પોતાને તેડવા આવ્યા છે, એ વાત ઓઢે હોયલને સંભળાવી. હોયલે ઓઢા પાસેથી પોતાના જીવનનો પ્રકાશ કદિ પણ કોઈની પાસે ન કરવાનો કોલ ભઈ સાથે જવા મુજબ બતાવી. ઓઢે ફરી વચન આપ્યું ને બધાં બંને પુત્રો સહિત કચ્છ તરફ ચાલી નીકળ્યાં. ઓઢો એ પુત્રો તથા

બે રાણી સહિત આવે છે એ જાણી મોટા બાઈ હોયીજી પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઇ ગયો. તેણે તો સ્વારી ચડાવી સાંમથું કંચુ ને વાજતે ગાજતે તેમને નગરપ્રવેશ કરાવી રણવાસમાં ઉતારે આપ્યો.

આ પ્રમાણે કેરાકોટના દરબારમાં વડીલ બંધુ હોયીજીની મીઠી નગર નીચે ઓઢો સકુટુંજ સુખમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યો. એક દિવસ બરદરબારમાં બામણિયા યવનની વાત ચાલી. ઓઢો તે યવનરાજને પોતે તથા એકલમલ્લે ખેડખેડ કરી કેમ નસાડી મૂક્યો એ વાત પોરસ સાથે વર્ણવવા લાગ્યો. કહેતાં કહેતાં આવેશમાં ને આવેશમાં પોતે આપેલ વચન ઓઢો વીસરી ગયો. એકલમલ્લના ગુણ ગાતાં ઓઢો બોલી ગયો કે એ એકલમલ્લ કંઇ પુરૂષ નહોતો, પણ સમરામ ગામરાને ઘેર અવતરેલ ઇન્દ્રલોકની અપ્સરા હતી. તેનું નામ હોયજ, જેનાથી મારે આ બે પુત્રો થયા. આ હકીકત કહેતાં તો કહી પણ તુર્તજ ઓઢો શાંત પડી ગયો. “અરેરે જુંડી થઇ ! વાત બગડી ગઈ ! બહુ ખોટું થયું !” ઓઢો એકદમ ઉભો થઇ હોયજની માફી માગવા ઘેર આવ્યો. હોયજ તો આગળથી જ પામી ગઇ કે ઓઢાને શું થયું ! ઓઢો હજી કાંઈ બોલે તે પહેલાં તે બોલી ઉઠી:— “તેમાં તારો વાંક નથી. ઓઢા, મારી અવધ પૂરી થઇ ને મારે જવું જ જોઇએ. ઓઢે ધણું જ વીનવી. વિવિધ પ્રકારે માફી માગી. પણ હોયજ માની નહીં. વીર ઓઢાની આંખ-

માંથી આવ્યું તથા બાદરવો વહેવા લાગ્યા. આ જોઈ હોયલ
 બોલી:—“ હે પતિ, મારે તો નિયમ પ્રમાણે જવું જ જોઈએ.
 પણ આ પુત્રાનાં લગ્ન થશે ત્યારે હું આવીશ, તમે આ
 કામને કહેતા નહોં. તમે, પુત્રો અને વહુઓ એટલાં જ મને
 તે સમે જોશો, ને ત્યારે તમારી સાથે રહી હું તેમનાં લમ
 સંપૂર્ણ કરીશ. ” આમ બોલી અપ્સરા અંતર્ધાન થઈ ગઈ.
 ઓઢો બિચારો દુઃખ કરતો મોં વિકાસી ઉભો થઈ રહ્યો.
 હોયલ અપ્સરા થઈ સ્વર્ગે ગઈ ને ઓઢો દિશ્મૂંડ બની
 ઉભો રહ્યો. હવે ઓઢાને પોતાના જીવતર પર તિરસ્કાર
 વહુટવા માંડ્યો. હોયલ વિના તેને સર્વ સ્થળ સૂનાં સૂનાં
 દીસવા લાગ્યાં. ફક્ત પુત્રોને જ ખાતર તે પોતાના દુઃખી
 દહાડાને લંઘાવવા લાગ્યો. વખત જતાં પુત્રો મોટા થયા.
 મોંએ મોંસેર પુટી. વૃદ્ધ હોયીજીએ તેમનાં વેશવાળ કપાં, ને
 પછી લમ આરંભ્યાં. ઘણી જ ધામધુમથી લમ થયાં.
 વહુઓ ઘેર આવી. વહુઓને લઈ માંડવા વચ્ચે વરરાજા
 આવે છે ત્યાં ડેલી આગળ ઉંચું અંખર પહેર્યું છે, માથા
 ઉપર હેમકળશ અને તેની ઉપર શ્રીફળ ધારણ કર્યું છે,
 એવી હોયલ સ્વર્ગમાંથી તેમને પોંખવા ઉતરી. કેરાકોટને
 પાદર ન્યારે લમ કરી જન આવી ઉતરી હતી ત્યારે
 જ ઓઢે બંને પુત્રો તથા વહુને પઢાવી રાખ્યું હતું કે
 “ તમને પોંખવા આવે તેનો છેડો પકડી રાખી માગી લેજો
 કે અમારી સાથે તમે સુખમાં રહો ને અમારી રક્ષા કરો. ”

અને અમે તમારી સેવા કરીએ. ” હોથલ જેવી ચોંખી કારવી મહેલમાં ગધ કે પુત્ર વધુઓ તેને પગે પડવા આવી. પુત્ર ને પુત્રવધુઓ આવી પગે પડ્યાં ત્યાં રનેહ ને હર્ષથી ઉભરાઈ જતી હોથલ જખરાને વહુનાં મીઠાં લેતી બોલી:—“ વહુ બેટા માંગો, માંગો. ” વહુ તો ઓઢે જે લણતર લણાવ્યું હતું તે બૂલી ગધ ને હોથલ સાસુના ગળાનો અમૂલ્ય હાર ઝટ દધને તેણે માંગ્યો. તુર્તજ હોથલે ગળામાંથી હાર ઉતારી વહુના ગળામા નાંખ્યો ને દુખણાં સહ બંનેને આશીર્વાદ દીધા.

નાની વહુનું આ આચરણ જોઇ ઓઢો બિચારો નિરાશ થઇ ગયો: “ અરેરે, વહુ બૂલી. ” આ સર્વ દુઃખદ દેખાવ જોઇને તેની વહુ જોઇ રહ્યાં. ઓઢાનું છૂપું દુઃખ પણ તેઓ જાણી ગયાં. “ ફિકર નહીં ” કરી હોથલ પાસે જઇ તેના પગમાં પડ્યાં. હોથલે બે હાથે તેમનાં આવારણાં લીધાં. વહુની પીઠ થાળડીને “ માંગો-માંગો મારાં વ્હાલાં ” કહી તેમને ઉઠાવવા માંડ્યાં. પણ બંને તેના પગને એવાં તો સજ્જડ પકડી રહ્યાં તેમ જ રડી પડ્યાં કે હોથલ તેમને પૂછવા લાગી:—“ બેટા માંગોને ! આમ દુઃખી કેમ ? ” “ માતૃશ્રી, તમે અમારી સાથે જ રહો, ને તમારી મીઠી નજરમાં અમને સદા ઉછેરો એ જ અમે માગીએ છીએ. તમારૂં ધડયુજી અમે પાળીએ. એ અમારી મનકામના છે. તમારા વિના અમે જીવી શકશું નહીં. ”

આ મામણી સાંભળી હોથલ વિચારમાં પડી ગઈને બોલી:-
 “ બેટા, વહુ, હમેશાં સાસુનાં કડવાં વચન તેને સાથે રાખી
 સંભળવાં તેના કરતાં બીજું કંઈ માગેને. ” પછી તે બંને
 કેમે કર્બા માન્યાં નહીં. છેવટે “ તથાસ્તુ ” કહી હોથલ
 તેમની સાથે રહેવા કબૂલ થઈ. બિચારો ઓઢો આ સાંભળી
 પોતાના જીવતરને પુનઃ સર થતું અનુભવવા લાગ્યો. ઓઢો
 ઘેર આવ્યો, સાથે બે પુત્ર લાવ્યો. પોતાને પુત્ર નહોતો ને
 આમ દેશવટો પામેલ બાઈ પુત્રવાળો ઘેર આવ્યો, સાથે
 પદમણી લાવ્યો, પુત્રોનાં ભ્રમ થયાં, એ સર્વ જોઈ હોથીજ
 બહુ સુખી થયો. કેરાકોટનો વંશ ચાલતો રહ્યો, એ જાણી
 તે પોતાનું મહાભાગ્ય માનવા લાગ્યો. પુત્રોને પોતાની પાસે
 જ રાખી રાજકાજમાં કુસળ બનાવવા લાગ્યો. આમ બાઈ,
 બાઈના પુત્રો, વહુઓથી વિટળાઈ હોથીજ સુખમાં ને
 સુખમાં વિદેહ થયો. ઓઢે પોતાના પુત્ર જોસળને કેરા
 કોટની ગાદી પર બેસાર્યો, ને પોતે તથા હોથલ અને
 વિશળદેવની પુત્રી ઓઢાની બીજી સ્ત્રી એમ ત્રણે પાછાં
 કનકાના કુંઝરમાં જઈ પોતાની અસલ ગૃહમાં નિવાસ કરી
 રહ્યાં ને ત્યાં ખરા પ્રેમનાં લ્હાણાં અનુભવવા લાગ્યાં.

ધમળા

ખોટા પોરસમાં ધણીવાર બિચારાં કુમળાં હૈયાંનું સત્યાનાશ વળી જાય છે. બિચારાં અલડ પ્રેમીઓ ધણું ધણું ખમે છે. મોટેરાંની ઇચ્છાને તાબે થાય છે; પણ તે છતાંય વચ્ચે એવી પળ આવે છે કે તેઓ પોતાના દેહનું અભિદાન દે છે ને જગત છોડી ચાલતાં થાય છે.

ધમળા એક આયર કન્યા હતી. તેનું વેશવાળ દેમામના ગરદેરાના દીકરા નાગ સાથે થયું હતું. વેશવાળ થયા પછી નાગ તથા ધમળા વારંવાર એકબીજાને ગામ જતાં આવતાં ને મળતાં. પ્રભુએ હૃદયની એવી તો આપ લે કરી દીધી કે મોટાં થતાં જરા સમજણ આવતાં અને એમ જ ઇચ્છવા લાગ્યાં કે હવે તો લમ જટ થાય ને સાથે રહેવાય તો જ હૃદયને જંપ વળે. વળી લમની વાતો ધરમાં થતી અને સાંભળે ને હવે તો થોડા જ વખતમાં મીઠાં મીઠાં સુખ માણ્યું એમ હૈયામાં લાવી અને આનંદનાં વમળમાં ધસડાવા લાગ્યાં. બિચારાં પ્રેમી વિધિની વિષમખાજથી તદન અજાણ્યાં હતાં.

પ્રેમીનું સુખસ્વપ્ન થોડો વખત ચાલ્યું, ત્યાં તો નાગના ને ધમળાના કુટુંબમાં કેાઇ કારણસર તકરાર ઊઠી. તકરાર વધતાં એટલી હદે પહોંચી કે ધમળાના પિતાએ પોતાના કુટુંબના ખોટા નોક ખાતર નાગના પિતાને

કહાવી દીધું કે પોતે સમપણુ તોડી નાંખ્યું છે. વળી તે એટલું જ કરીને અટક્યો નહીં, પણ ફાકટના પોરસમાં તથાપ્ત તેણે નામના જ પિતાના વેરીના પુત્ર સાથે ધમજાનું વેશવાળ કરી નાંખ્યું; તુર્તજ લમની કંકાતરી લખી મોકલી. વાજતે ગાજતે ધમજા વહુને વરવા વરરાજા ઉપડયા. હલકા દેવાના અભિમાની જનૈયા નામના પિતાના હૃદયને ખાળવા ખાતર તેના ગામને પાદર થઇને જન લઇને નીકળ્યા. ગામને પાદર બંધુકુના અવાજે કર્યા, -એવું માનીને કે નામના કુટુંબીઓ તેમ જ ગામલોક તે સાંભળીને સળંગે, ને આમ કરવાથી પોતાના જીવને શાંતિ વળે. પણ મોટું મન રાખી નામના કુટુંબીમાંથી કોઇપણ બોલ્યું નહીં કે કોઇએ તે તરફ નજર પણ નાખી નહીં. કોઇ ઉત્સુક બની ગામ પાદર પણ ગયું નહીં. થોડો વખત રોકાઇ જન ધમજાને ગામ આવી. સાંજ થતાં સાંઝેયું થયું. વાજતે ગાજતે ધલેણુતી બંધુકો વચ્ચે વરરાજા તોરણ આવ્યો. ધમજાની માએ વરને પોંખ્યો, ને તેને માંડવામાં લાવ્યા. ધમજાને હસ્તમિલાપ મારે માયરામાં આણી. ગૌર મંત્ર બણી હસ્તમિલાપ કરાવ્યો. અતિશય દુઃખતા દેવાથી ધમજાએ પોતાનો હાથ વરરાજાને અપ્યો; પણ આ સર્વ સમય દરમિયાન નામનો સુંદર હિદાર ધમજાના હૃદયપર રમતો હતો. ધમજાએ જાણ્યે અજાણ્યે પોતાના અંજને વરરાજાને હવાલે કર્યું; પણ હેયું તો નામનું જ રહ્યું.

જનનરહીઓ અને માંડવાવાળીઓના ઉભરી ઉઠતા ફટાણા વચ્ચે જે થાય તે જોતી ધમળા વરરાજની બની. જન એક દિવસ શેકાઈ નવી વહુને લઈ પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યા. હવે તો વેરીની વહુ પોતે લઈ જાય છે તેથી મિથ્યા અર્થકાર ને પોરસમાં અંધ બનેલ જનૈયા નામના કુટુંબીઓને વધારે ને વધારે સળગાવવાની પાપી દાનતથી જન લઈને દેગામને પાદર આવ્યા. ગામને પાદર નેરાની રેતીમાં ટીમણ કરવા પડાવ નાંખ્યો ને બંધુકો છોડવા લાગ્યા.

જન પોતાના ગામને પાદરે થઈને મધ્યે એ નાગે જોયું. પોતાની હૃદયવલ્લભાને વરવા જતા વરરાજને તેણે બરાબર નિરખીને નિહાળ્યો. વર તોરણ આવ્યો ત્યારે બંધુકોના આકાશ ગજવતા અવાજો તેણે પોતાને ગામ પોતાના ઘરની મેડીમાં પડ્યાં પડ્યાં સાંભળ્યા. વાંદી ધમળાનું વેવિશાળ તૂટયું, ખીજ સાથે તે થયું-તે વળી પોતાના જ કુટુંબના વેરીના છોકરા સાથે-તેથી તેનું દિલ બળતું તો હતું, ત્યાં જન તે જ ધમળાને લેવા પોતાના ગામને પાદરે થઈને વાજતે ગાજતે જતી તેણે જોઈ. આ દારણ કુખના વિચારમાં બિચારો રનેહી જણાઈ જવા લાગ્યો. તોય સખૂરી પકડી જે થાય તે સહેતો બિચારો ત્રેમી સાંજ સુધી તો એમ ને એમ અપ્રાપ્યે મર્યો. પણ તોરણ ચડેલ વરરાજનાં માણસોની બંધુકોના અવાજ તેને કાને પડ્યાં ને તેના હૃદયને તોડવા લાગ્યા ત્યારે તે વધારે ધીર થઈ

શક્યો નહીં. " હાય હાય, વા'લી ધમળા મધ. " એમ નિ-
 શાસો નાંખી ધરમાંથી એક કટારી લઇ ધરનું બારણું બંધ
 કરી તે પેટે વાઇ સુઇ રહ્યો. ધમળા પોતાનો હાથ નવા
 વરના હાથમાં મૂકે તે પહેલાં તો આ પ્રેમીનો જીવ પ્રજ્વળી
 મીઠી નજર સામે ખડો થયો. પસર છોડવાનો સમય થઈ
 ગયો પણ નાગ ઉઠ્યો નહીં. તેના પિતાએ એક બે સાદ
 કપો પણ કંઈ જવાળ મળ્યો નહીં. સવાર થઇ, પણ નાગ
 ન ઉઠ્યો. આમાં કાંઈક ભેદ છે, એમ મણી નામના બાપે
 બારણું ધણું જ બઝાવ્યું પણ કોઈએ બારણું ઉઘાડ્યું નહીં.
 આમ આસે છે ત્યાં માણસો ભેળાં થઇ ગયાં. બારણું ખેડ-
 વ્યું. અંદર જઈ તેઓ જુએ છે તો પેટમાં કટારી ખોલી
 નાગ નીચે પથારી પર પડ્યો છે. પડ્યો ભોલીનું ખાખડું
 ભરાયું છે. આ દેખાવ જોઈ કયા પિતાનું, કયી માતાનું
 ચિત્ત ઠેકાણે રહે ? તે બિચારાં ગાંડાં બેઠાં થઇ ગયાં. પોતે
 આ તે ખરૂં જુએ છે કે ખોટું એ બ્રમણા તેમને થવા
 લાગી. હામાં હામાં કરતાં સાંજ પડી ગઈ ને છેવટે વળતે
 દિવસે સૂરજ ઉગતાં શખને ઠેકાણે પાડવા લોકો રમશાને
 લઇ ગયા. અગ્નિસંસ્કાર કરી એક ખાંભી ત્યાં ખડી
 કરીને બળતી ચેદ પર ધડો મૂક્યો. આમ કરવાનું હતું
 તે કરી નામનાં સખાં રોતાં કકળતાં ઘેર આવ્યાં. તે જ
 દિવસે બપોર થતાં ધમળા વહુને લઇને જન ત્યાં આવી.
 નેસમાં પાણી બાણી સાઈ જોઇ, વળી વેરીને બળતરા

થશે એવા દુષ્ટ વિચારે જને ત્યાં પડાવ નાંખ્યો. પછેડી પાથરી બાતું લઇ પુરૂષે પુરૂષે ને સ્ત્રીએ સ્ત્રીએ નોખનોખાં ટીમણ કરવા બેઠાં. કેાઇ વળી ઘણો જ પ્રુલી જઇને બંદુક છોડવા લાગ્યો,—એમ દેખાડવા કે જીએ. આ અમે તમારી કન્યા લઇ જઇએ છીએ. બિચારાં નાગનાં મા બાપ, સગાં બહાલાં વેરીનું આવું હલકું કામ જોઇ ધણાંય દુઃખાયાં. તેઓ પણ પોરસેલ ને વીર હતાં. સામાવાળાનાં કાંઇ લીધાં જાય તેવાં ન હતાં. પણ આમ લોહીબર્યે મોંએ તકરારમાં ઉતરી મુલકમાં જુડાં ગણાવું તેનાં કરતાં મુંઝાં બેસી રહેવું તેમાંજ તેઓએ મોટાઇ માની.

આ સર્વ ચાલતું હતું ત્યારે ધમળા એક માફામાં બેઠી બેઠી જોતી હતી ને રોતી હતી. પોતાની સામેજ એક ચેહ બળતી હતી, ઉપર એક ઘડો હતો. ધાર્યું કે હશે તે કોઈકની, ત્યાં વળી ખાંભી જોઇ. હશે કેાઇક દુઃખીની, જેણે અકાળે જીવ છોડ્યો હશે તેની, કેાઇ દુઃખથી કંટાળેલની કે સામે પગલે મરેલ વીરની. આમ ધમળા જીએ છે, આંસુ બેરે છે, વિચારે છે, ત્યાં તેણે ચાર પાંચ ગોવાળના છોકરાને ચેહ સામે નિથાસો નાંખી જોના ને માફા તરફ આંગળી ચીંધતા જોયા. એવામાં તો એક તુર્ન જ બોલી ઉઠ્યો: “એલા, જોના પાપમાં આ બિચારો નાગ મૂએ તો તો જોને બની ઠની માફામાં બેસી આ ચાલી.” ત્યાં વળી બીજે કહ્યું—“બાઇ, બાઇડીનો તે બરોંસો હોય? નાગ

જિયારો જીવનો ગયો ને ધમળાને માટે રસ્તો મોકળો થયો.”
ત્યાં તો તે માફા સામે હાથ કરી ત્રીજો બોલ્યો:-

પ્રીત દહી ના કરીએ, અધબેસરાંની સંજ,
છ રંજમાં પાડે ભંજ, જે ધમળા શે ધંધે ચડી.

હે બાઇ, જે ખરી કીમત કરી શકતાં નથી તેમની સાથે પ્રેમ કરવો નહીં, કારણ કે એ અધકચરાંઓ ખરાખર જ્યાં હૈયેહૈયાની જમાવટ થાય ત્યાં વચગાળેથી જ પડતાં મૂકી ચાલ્યાં જાય છે. જેને આ ધમળા તો પોતાને ધંધે લાગી મધ ને જિયારો નામ જીવનો ગયો. આને તે એનું કાંઈ છે ?

વળી ત્યાં બીજો બોલ્યો: “ હા બાઇ, છ ખડું છે. બાયડી તે બાયડી, એનો તે વિશ્વાસ હોય; કારણ—

વેરી રૂઠ્યો ધાવ દે, વસીયલ ડશી દૂર થાય,
વચન વજુદી મોરડી, વખ દધ પર ધર જાય.

બાઇ, માથે મોટું વેર હોય તો વેરી ઝાટકાનો સખત ધા માથે ફરે ને મોટો ઝેરી સાપ ડશીને ચાલતો થાય; પણ વચન આપી આપી પ્રેમ દર્શાવનાર સુંદરી તો જિયારો પ્રેમીને ઝેર દધને પારકાની થઇ ચાલતી થાય છે.

એલા, નારીનો તે શો ભરોંસો ? ત્યાં તો વળી ત્રીજો બોલ્યો. હા બાઇ, એ ખડું છે. જેને—

પ્રીત હતારે પાર એ વિશ્વાં લાપે જમત,
પણ મતલબનાં સૌ ચાર, ને ધમળા આ ધપે થરી.

પ્રીત કરે ને પછી ઠેઠ સુધી નભાવે એવાં પ્રેમીઓ
તો આ જગતમાં બહુ જુજ માલમ પડે છે. બાકી તો,
બાધ, બધાંય સ્વાર્થનો રત્ન કરનાર છે. જોને આ જ ધમળા
કેવી ધંધે લાગી ગઇ.

માફામાં વહુનું મર્મસ્થાન આ થોડાં સંભળાતાં,
થોડાં ન સંભળાતાં વચનો બેઠવા લાગ્યાં. બહાશ પ્રેમી
નામને છોડી પોતે પારકાની બની એથી તેના હૃદયને
ધણું દુઃખ થયું હતું; પણ લોકમાજ, વડીલોની મરજદ
વગેરે અનેક આવરણોથી ધમળા કશુંય નવાજૂનું કરવા
હરકેરાઈ નહીં; ને ડાહ્યા ડમરી વહુ થઇ, મોઢું બારે રાખી
મજબૂતે જોતી સાથે પાનાં પાડ્યાં તેની થઈ રહી. અંતે
નવા વડને ઘેર જવા અનુકૂળ બની માફામાં બેસી ગઇ હતી.
પણ કર્મની ગતિ ન્યારી છે. મિથ્યાબિમાની સાસરિયાં
નામના જ ગામને પાદર પડાવ નાંખી પડ્યાં. ગામ જોતાં-
વેંત ધમળાના હૃદયપર પોતાનો ખરો હૃદયનાથ નામ ખડો
તો થયો હતો. પણ કરે શું ? પોતે સ્ત્રી ઠરી. પ્રેમધેણી તો
હતી. પણ હિંદુબાળા હતી. બધું હૃદયમાં બારીને બેઠી હતી.
પણ ત્યાં આમ ઝોચિંતાં આ છોકરાના મુખથી મર્મવેધી
બાણ વહૂટવા લાગ્યાં. ધમળા બિચારીની શી તાકત કે
તે હવે વધારે વાર તેમની સામે ટકી રહે. તે બિચારીની

આંખમાંથી શ્રાવણુ બાહરેવા રેલવા લાગ્યા. પાસે બેઠેલી સૈયર તો એમ સમજી કે વહુને તેનું ઘર સાંભર્યું છે ને રૂવે છે. તે તો તેને ધીરજ આપવા લાગી. ત્યાં તો વળી વચન-
ખાણુ છોકરાના મુખથી વહૂટયું:—

પ્રીતે બસો પારેવડો, રૂપે બસેશ મોર,
પ્રીત દરીને પતળે છ માણસ ને પણુ ઢાર.

હે બાઈ, માણસ તો પશુ પંખીમાંથીએ ગયાં. જોને પારેવો પ્રેમમાં પૂરેપૂરો છે ને રૂપમાં પૂરો મોર છે. રે બાઈ, જે પ્રેમ કરીને ફરી એસે તે તો માણસ નથી પણુ ઢારજ: હેવાન જ છે.

ત્યાં તો વળી બીજે કહ્યું:—

પ્રીતે બસો પારેવડો જડતાં મારે ઉર્લાઈ,
સરખે સરખાં તો મળે જો લખ્યું હોય લલાટ.

બાઈ, છ પારેવો તો પ્રેમમાં મસ્ત છે. પોતાની પ્રિયા પારેવી પાસે તે કેવો કાસો ઘેસો થઈ ઉડી ઉડી ગયાં ખાતો પડે છે, નાચે છે. બાઈ, જો કર્મ સારાં હોય નો જ જોડી સરખે સરખી લાગણીવાળી, પ્રેમભર્યાં હૈયાવાળી મળી આવે.

બાઈ તો બધું એવું જ. જોને તું આ ધમજાતો જ દાખસો. ત્યાં તો એક બોલ્યો:—

બેઠેલીના બોલ, કોઈ રાખતાં રેશે ને,
કહા દેશે કોલ, પણુ પાળી પવનમાં પતળી જશે.

અરે બાઇ, જેને પ્રેમની કીમત નથી એવાં એકદર વચન આપે ને કદિક તે પાળવાનું કરે પણ પાળી શકશેજ નહીં. કારણ કે તેઓ તો ખોટાં વચન આપે છે, જૂઠાં સાટાં કરે છે, ને એક ક્ષણમાં ફરી બેસે છે.

એવાંને તે હૈયાની કીમત શી ? એવાંનો આ તાજે જ દાખલો જુઓને આ ધમળા.

આ વચનપ્રહાર બિચારી ધમળાથી હવે સહન થઈ શક્યો નહીં. તે બિચારી મોટેથી હિબકી બરવા લાગી: રડવા લાગી: અરે મેં એકદરે હૈયાની કીમત ન કરી; બિચારા નાગને દગો દીધો. તે બિચારો આ ગામમાં આ બંધુકના અવાજે, આ જનવાળાના પોરસભર્યા પોકારો સાંભળી અત્યારે કેવો દાગી મરતો હશે ! અરેરે, તેને મારે માટે કેવું લાગતું હશે ! ચાત્રને હું આંહીંથી આ માફામાંથી કુદી પડી ગામમાં દોડી જઈ ને નાગની યાહું. કદી ધોંઝાણું થશે તો બન્ને સામે પગલે સાથે મરશું, ને અમરાપુરમાં માંધુશું. આમ બિચારી ધમળા ગાંડી ઘેલી બની આંસુની ધાર પાડતી અનેક કલ્પના કરવા લાગી. ત્યાં તો વળી એક ઝોવાળીઓ બોલ્યો:—

પર વસુ પરિચાણ, આ વસુ એક ને,
બાળાશું બંધાણ કાલાંશું કરીએ ને.

અરે બાઇ, પારકાં છ પારકાં જ. એવાંની સાથે મન મેળાપ કદિ કરીએ નહીં જ; કારણ કે ઈ પારકાં આપણાં

થાય જ નહીં. તેમાંય તે વળી છાકરી એના તે વિશ્વાસ
હોય ? તેની સાથે હૈયાનું જોડાણ કદિ પથ ન જ થાય.
એ તો કાલી જાતઃ કાલાં તે કાલાં જ.

આ બોલી વળી તેણે નામની બળતી ચેહ બણી
આંગળી દેખાડી કહ્યું:—

નામ નીહાણી જોય, આ પોળાં મન પાથરીએ ને,
કાઠ ચડયાં ને કાઠ, એ ધમળા શે ધંધે ચડી.

હે નામ, જરા હુંડો વિચાર કરી બારીકીથી જોને કે
આવાં સાથે તે દિલ મોકળું મૂકી પ્રેમ કરવાનો હોય કે ?
જોને બોળા, તું જોને માટે મૂઓ તે કાંધ તારી ચિતા પર
ચઢી નહીં ને આ કયે રસ્તે ચાલી નીકળા ?

તું તો તારા જીવનો ગયો અને એ આ જો બાંજની
બની બેઠી.

આ છેલ્લા વેણે તો હવે હક કરી નાંખી. શું આ
ચિતા નામની ? નામ મૂઓ શું ? ને શું મારે માટે ? આ
જોવાળિયો ચેહ સામે હાથ કરી બોલતો બોલતો તેજ હાથ
મારા માફા બણી ફેરવી અને જ ચિંધાડે છે. હા ખરેખર,
વા'લો નામ મૂઓ ને તે વળી મારે જ માટે. આ ચેહ
તેની જ છે. હું હવે જીવીને શું કહું ! જે મારે માટે મૂઓ
તેને માટે હવે હું મરું. તેની જ ચેહમાં હું આ દેહનો ભોગ
આપું ને આ જોવાળિયા, આ પોરસેલ મિથ્યાવિમાની
જાનેશ અને આ ગામનાં લોકને બતાવી આપું કે જે મારે

માટે મૂઓ તેણે કંઈ જોતી તેવી સાથે પોતાના હૈયાનો મેળ કયો નહોતો. એક છસંગ મારી ધમળા એકાએક માફામાંથી બહાર ફૂટી પડી. જનરડિયો તો આ જોઈ આભી જ બની ઉભી થઈ રહી. ત્યાં તો ધમળાએ ગડગડતી કાઢી. “હે વાંલા નાગ, આ તારી ધમળાને લેજો.” આમ બોલી ધમળા દેતી નાગની ચોંટમાં ધમળાકાંઈ. અમિના ઇમારાના બાચકા બરી પોતાના શરીર સાથે વાંલથી ચોળવા લાગી ત્યાં તો અમિએ તેનાં સુંદર કપડાને ઝપટમાં લીધાં. બડકો થઈ ઉછળ્યો. ને તેનું સુંદર ગૌર શરીર ધડીકમાં બડકાંમાં ભરખાઈ ગયું. પ્રેમી બાલા પક્ષવારમાં પ્રેમી નાગને રસ્તે ચડી. અમરાપુરને આંગણે જઈને તેને બેટી. ખરે જ, શુદ્ધ ને નેક હૈયાને કાંઈ જીતી શકતું નથી તેમ જ સુદાં પણ પાડી શકતું નથી.

રેશમિયો

એક ગામનો ધણી રેશમિયો એક દિવસ થોડે ચડી સિકારે ગયો. અનેક વનપશુ પંખીનો ભોગ ભેતો ઠાકોર જંગલમાં રખડે છે ત્યાં તેની નજર એક કાળિઆર પર ગઈ. ઘુર્તજ તેણે તેના પર ગોળી છોડી; પણ મૂઝ મોતમાંથી સટકી ગયો ને નાઠો. રેશમિયો તેની પછવાડે

પડ્યો. પૂર પાટીએ ઘોડો ધસ્યો જમ છે તેવામાં તેને ઠેસ આવી. સખત ઠોકરના આંચકાથી તે ઘોડો ધમ દધને ભોંય પર જમ પડ્યો. તે પર જોડેલ સ્વાર પણ તેના પરથી નીચે ઉછળી પડ્યો. એક શિક્ષા સાથે તેનું માથું અફળાયું, તેને તમસ આવી મધ, ને ત્યાં ને ત્યાં તે બેભાન થઈ ગયો. નિમકલ્લસાત્ર ઘોડો પાછો ઉભો થઈ ગયો, ને મૂર્છામાં પડેલ પોતાના ધણી પાસે ખડો રહ્યો. આ નિર્જન-વેરાન-પ્રદેશમાં વનપશુઓથી ઠોકોરનું રક્ષણ કરનાર તેના ઘોડા વિના બીજું કોઈ ન હતું. પણ પ્રભુ એવો તો મહાન હૃદયનો છે કે તે પાપીની પણ દયા ખાય છે. ત્યાં આગળ નદી કાંઠે ડુંગરની તળેટીમાં એક રખારીની ઝોલ પડેલ હતી. રખારી બમતો બમતો બેહોશ પડેલ સ્વાર પાસે આવી ચડ્યો. અરે, આ વેરાન પ્રદેશમાં આ કોઈ રાજવી પડેલ છે જોઈ, રખારીને તેની દયા આવી. પોતાની ઝોલે આવી, સ્ત્રી તથા ખાટલો સાથે લઈ તે ઝટ ઝટ પાછો તે જગ્યાએ આવ્યો. બેશુદ્ધ ઠોકોરને ખાટલામાં નાંખી ધણીધણિયાણી તેને ઉપાડીને પોતાની ઝૂંપડીએ લાવ્યાં. તેનો નાનો છોકરો એટલામાં ઘોડાને પણ ત્યાં દોરી લાવ્યો. ને ઘોડાને ત્યાં ખાંધી તેણે ખડપાણી પાસે મૂક્યાં. રખારી ઠોકોરના માથા પર ઠંડા પાણીનું સિંચન કરવા લાગ્યો. ને મધ્યરાત્રિ જતાં તે મૂર્છા પામેલ ઠોકોરે પોતાની આંખ ઉપાડી. રખારી રખારણ અને તેમનો છોકરો આ જોઈ રાજી રાજી થઈ ગયાં. હજી

સવાર થઇ ત્યાં તો તે મુડદાલ ઠાકોર પાછો જમામદ બની ગયો. રખારી દુધ દોહી લાવ્યો. તેની સ્ત્રીએ રોટલા તૈયાર કર્યાં. ચારે જણાંએ આનંદથી સાથે બેસી દુધ રોટલા ખાધા. ખાઇ પી તાબે થઇ રેશમિયો તે રખારી તથા તેની સ્ત્રીનો ઉપકાર માનતો ઘોડે સામાન નાંખવા લાગ્યો. તૈયાર થઇ તેણે રખારીની સ્ત્રીને જરા માથું નમાવ્યું ને તે રખારણે બે હાથથી તેનાં કુખ્યાં લીધાં. પછી રખારી સાથે લાંબો હાથ કરી રામ રામ કરી રળ માગી. રેશમિયો સ્વાર થયો ને બારણુ સામું જોઇ બોલ્યો: “ બેન, કોઇ દિવસ મૈયડ આવી આ ગરીબ બાઇ રેશમિયાનું આંગણું પાવન કરજો. તમને કોઇ રોકે તો લ્યો. ઔધાણમાં આ વેદ. ” રખારીએ વેદ લીધો, ને રેશમિયો રવાના થયો.

હવે થોડાં વર્ષ ગયાં ત્યાં દેશમાં મોટો કાળ પડ્યો. માણસો પોતાનાં સર્વસ્વનો ભોગ આપી પ્રાણુરક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ઠોરદાંખર બૂખનાં માર્યા ટપોટપ મરી જવા લાગ્યાં. આપણા રખારીનાં ઘેટાં બકરાં પણ ખડપાણી વિના પરપોટાની જેમ તડતડ દહને પુટી જવા લાગ્યાં. છેવટે આખી ઝોકમાં એક ઘોડા સિવાય કંઈ સમ ખાવા જીવતું રહ્યું નહીં. બિચારાં રખારી એકલાં ત્રણ જ અને ઘોડો નામ નિશાન દાખલ બાકી રહ્યાં. પણ હવે શું ખાઇને જીવવું? એક બે દિવસના ફાકા પડ્યા; ત્યાં તો રખારણે રેશમિયો દેવે ચડ્યો. તેણે પુર્ત જ પોતાના ધણીને રેશમિયાને ત્યાં

આશરો લેવા જવા જણાવ્યું. રજારી એકમત થયો. પોતાના નાના હાડપિંજર ટટું પર થોડો સરસામાન લાદી ગિયારાં ત્રણે મૈયડ જવા ઉપડ્યાં. જતાં વચમાં કઠણુ ટીંબા ટેકરા-વાળી જમીન આવી. અડવડિયાં ખાતો થોડો ઠેસ ખાવાથી પડી ગયો ને મરણુ પામ્યો. તેના પર લાદેલ સામાન છુટો કરી એક કોર ઉતારે છે ત્યાં તો આકાશમાં વાહળાં ચડી આવ્યાં; ભયંકર કડાકા ને વીજળીના ચમકારા સહિત ધોધમાર વરસાદ શરૂ થયો. ગિયારાં રજારીનું આછું પાતળું હતું તે તણાઈ ગયું ને નાશ પામ્યું, ને કંઈ જુજ રહ્યું તેને ત્યાં ને ત્યાં છોડી દઇ અથડાતાં પીટાતાં મહા મહેનતે તેઓ નશ્તકના ગામે પહોંચ્યાં. રાત્રી અંધારી હતી ને વરસાદ જોસભેર પડતો હતો. એ સ્થિતિમાં તેઓ ત્રણે ગામના ચોરા પાસે આવ્યાં. ગામમાં સૌ જારણાં વાસી બેસી અગર સૂઇ ગયાં હતાં, પણ તેમના પર એક વણિકની નજર પડી. “આ કોઇ વખાનાં માર્યા આ ટાણે આમ આવ્યાં છે; ગિયારાં દુઃખી છે” એમ તેના હૈયામાં આવતાં તે છત્રી લઇ તેમની પાસે આવ્યો. ને તેણે પૂછ્યું. “ક્યાં રેવાં ?” “અમો રજારી છીએ, ને મૈયડ જઇએ છીએ. અમારી પાસે જે હતું તે આ વરસાદમાં થોડા ભેળું ગયું.” એમ તેણે વણિકને જવાબ દીધો. “મૈયડ જઈ શું કરશો ? આંહી રહેાને” એમ વણિકે તેને કહેતાં “મૈયડના ઠાકોર રેશમિયા પાસે અમે આશરો લેવા જઇએ છીએ. ઠાકોર

અમને પોતા પાસે કોઈ વખતે આવવાનું કહ્યું છે, તો જમ્યો છીએ. પણ તેની પાસે જઈ ગોળ કરવા માટે પુટી બદામ પણ અમારી પાસે નથી.” આમ તે રખારી તથા રખારણુ તેને કહેવા લાગ્યાં. વાણીઆને દયા આવી ને તેમને પાંચ રૂપીઆ ઉછીના આપવા મરજી બતાવી. પણ સાથે સાથે ઉમેર્યું કે જો તમે રૂપીઆ પાછા ન બરો તો શું ? ” “ આ અમારા દીકરાને બાનામાં તમારે ત્યાં પેટ-વડીઓ મૂકીએ છીએ. જ્યારે પૈસા પાછા આપીએ, એકના બમણા કરીને, ત્યારે તેને અમને સોંપજો. ” “ ના, પાંચના પચાસ આપો તો. ” “ તો તેમ ” કહી દીકરાને તેને ત્યાં પેટ-વડીઓ રાખી તે બંનેએ તે શાહુકાર પાસેથી પાંચ રૂપીઆ કરજે લીધા.

આમ વખાનાં માર્યા રખારી ને રખારણુ મૈયડ આવ્યાં. ગઢને દરવાજો આવી ઉભાં રહે છે ત્યાં તેમને એક સ્વારે રોક્યાં. “ કાણુ છો ? ક્યાંથી આવો છો ? ” એમ તેમને ટપાર્યા. “ અમે વનવાસી છીએ. જાતનાં રખારી છીએ. વગડેથી આવીએ છીએ ને રેશમિયા ઠાકોરને મળવું છે, ” આમ બોલી ધણું જતન કરી જળવી રાખેલ વેઢને ખીસામાંથી કાઢવા જાય છે ત્યાં તે બિચારો રખારી એકદમ નિરાશ થઈ ગયો. “ અરે વેઢ ક્યાં ? હવે શી નિશાની રેશમિયા પાસે મોકલું ! ” એમ મુંઝવણમાં પડી ગયો. બિચારાં બંને હાંફળાં હાંફળાં બની ગયાં. તે સ્વાર પંડે જ મૈયડનો ધણી રેશમિયો.

હતો. તે તુર્ત જ રખારી તથા રખારણુને સાદ પરથી ઓળખી ગયો હતો. ઠાકોર ધણો જ બસો હતો પણ જાતિ-સ્વભાવ પ્રમાણે જરા ટીખળા હતો. “ લે જોઈ જોઈએ, આ શું કરે છે ? ” એવા ખ્યાલથી તેણે કહ્યું: “ પણ ભાઈ તમે જેતે મળવા માગો છો તે રેશમિયા ઠાકોર તો મરી ગયા. ” અરે મહાઆશાવન્તા વર્તાઈને કાને તે આ શું પડે છે ? વિચારાં તે બંને દિડમૂઠ ખતી જડવત્ ઉભાં થઈ રહ્યાં. આ તે પોતે શું સાંભળે છે ? આ તે ખરૂં કે ખોટું ? હવે શું કરવું ? આપણાં ભાગ્ય જ અવળાં છે ને. આમ વિચારવમળમાં ચઢી ગયાં. સ્વાર આ જોઈ રહ્યો. વરસાદ પડતો હતો ને વીજળા ઝણકતી હતી. મોટું મળસ્કું થવા આવ્યું હતું. ત્યાંથી નિરાશ થઈ વિચારાં પાછાં વળવાનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. મોટો નિસાસો નાંખી તે રખારી પોતાની બીને કહેવા લાગ્યો:—

ભાંગી ભેડા ડાળ, જેને આધારે ઉભતાં;

કાળલ હઠારા કાઠ, તથા રિતવત રેશમિયો.

હે કાળલ, (બીનું નામ) આપણે જે ભેડારૂપી મુખ્ય ડાળીને આધારે ઉભાં રહી જીવવાની આશા હતી તે તો ભાંગી પડી. હવે તો કોઈનું કરજ કરી જીવીએ તો જીવાય. કારણ કે આપણને રાજી રાખી જીવાડનાર રેશમિયો તો ગયો.

આમ કહી પોતાની બીને પોતાનો આધાર તુટી

જતાં હવે કેમ કરી જીવાશે, એમ સૂચવતો બિચારો જાડો નિસાસો નાંખી રહી પડ્યો. આ સાંભળી હતાશ થતી કાબલ બોલી:—હા એ તો ખરું જ છે. આપણે તો,—

ધર ભાંજ્યું, ઘોડો મૂઓ, દીકરો અડાણે દીધા;
તડકડી તડ હતર્યા, ત્યાં રાજ્યાંય રેશમિયે.

હે રખારી, આ આપણું નસીબ તો જુઓ. આપણું ધર ખેદાન મેદાન થઈ ગયું. ઘોડા પર સરસામાન લાલો હતો તે ઘોડો અધવચ્ચે મૂઓ. એકના એક જ દીકરાને પારકાને ત્યાં બાનામાં મૂક્યો. વળી મહામુશ્કેલીએ આ કાળ-રાત્રિએ આવલાં મારી વિકટ રસ્તો વટાવી આંહીં આવ્યાં ત્યાં આપણી એકની એક જ આશા રેશમિયાનું આવું સાંભળ્યું. હવે તો આમ થતાં આ જગતમાં આપણે રાજાઈ ગયાં.

વળા તે બોલ્યો:—

બેળાણું બેડા વગતે વીણાણું નૈં;
રેદું રેશમિયો મૂકી યો મૈયડનો ધણી.

રે બેડાકુળના બૂખણુ રેશમિયા ! આ અમારી દશા એક સુંદર મોલાતબર્યા ખેતર સમાન થઇ. જેમ તે ખેતરનો ધણી—તેનો રખેવાળ—એકાએક મરી જાય ને તે રેદું રહેતાં તેમાં બેળ પડે, તેમાંથી પછી ફાઇ તેનો માલ-બાલ બેળો કરી શકે જ નહીં, તેમ જ આ મૈયડનો ધણી એકાએક મરી જતાં આપણું જીવન રેદું થઇ ગયું ને હવે

બેળાઇ જશે. રેશમિયો આપણને આમ રેઠાં રાખી જતાં હવે આપણું સર્વસ્વ ગયું.

વળી કહ્યું:—

સો ગાઉનો સાથ, આ પંથ બધો માથે પડ્યો;

આ મૈયડ આબ્યાં ત્યાં રેશમિયો મૂઝા સાંભળ્યો.

અરેરે, આપણે સો સો ગાઉ પગે ચાલીને આબ્યાં તે મહેનત બધી ફાગટ ગઈ. અરેરે, આટઆટલી મહેનત કરી જ્યાં આ મૈયડ આબ્યાં ત્યાં કાનમાં, અરેરે, રેશમિયો મુઆનું સાંભળવું સર્જેલ.

આમ બોલતાં ધણો જ ખેડ કરતાં તે બંને પરખાર્યાં દરવાજેથી જ પાછાં વળવા લાગ્યાં. વીર ગુણુડ રેશમિયાથી હવે આ સાંભળ્યું જતું ન હતું. તેનું હૃદય પ્રત્યેક પળે તે રખારી તથા તેની સ્ત્રીના પગમાં પડવા તલપાપડ ગઈ રહ્યું હતું. હવે તેનાથી વધારે વખત છુપાં રહી શકાયું નહીં. જેવાં તેઓ જોડા નિસાસો નાંખી આંખમાં આંસુ ખેરતાં પાછાં વળવાનું કરે છે ત્યાં ઘોડા પરથી નીચે કૂદી તે સ્વાર તેમના પગમાં પડ્યો. “અરે મારાં પ્રાણુદાતા, મારા બોળિયામાં પ્રાણુ હોય ને તમો આમ વીસે મુખે પાછાં ફરો ? આ તમારો દાસ રેશમિયો હાજર છે” કહી તે હમો યદ્ય ગયો. રખારણે હર્ષાશ્રુથી તેનાં મીઠાં લીધાં ને રખારી તથા રેશમિયો હેમે હેયું બીંસી મળ્યા, ત્યાં તો સવાર પડ્યું. રેશમિયો તેમને ત્યાંથી પોતાના દરખારમાં

લાવ્યો. પોતાના માણસને મોકલી વાણીઆને પચાસ રૂપિયા આપી બાનામાં દીધેલ દીકરાને ત્યાં તેડાવી લીધો. આમ રજારી રજારણુ તથા તેનો દીકરો પછી તો મૈયડમાં રેશ્મિયા દાકોરની શીળી છત્રછાયા તળે રહ્યાં ને જીવ્યાં. ઉચ્ચ કુળવાન ને ઉમદા લોહીનાં માણસો પોતાનો ગુણ કરનારના સદા દાસાનુદાસ બની રહે છે.

માલી ચારણ્ય ને એભલવાળો

દેશમાં દુકાળ પડે ત્યારે ધર્મપાલક રાજા પોતાની રૈયતને બચાવી લેવા અનેક ઉપાયો કરે છે. પ્રજાને દુઃખે દુઃખ ને પ્રજાને સુખે સુખ એજ ધર્મ આજ અનન્ત કાળથી શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રી વીરોમાં પળાતો આવ્યો છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં સખત દુકાળ ચાલી રહ્યો છે. લોક અજાણ, અજાણ, એમ પોકાર કરતાં આમ તેમ બટકી રહ્યાં છે. આવે વખતે તળાવના પ્રજાપાલક રાજા એભલે પોતાનો બંડાર ખુલ્લો મૂકી દીધો છે. ગમે તે દામ ખરચી અજાણ લાવવું ને પ્રજાને દેવું એજ તેના હૃદયમાં અત્યારે તો સતત ચાલી રહ્યું છે. રાજાનો કાઠાર બારે પોર ને બીજી ધડી ખુલ્લો છે. અનેક ક્ષુધાર્થી ત્યાં અજાણ મેળવે છે. અનેક દુઃખ બૂલે છે. પણ આમ કરતાં અત્યારે વખત એવો

આવી લાગ્યો છે કે કોઠારનું તળિયું દેખાવા લાગ્યું છે. અરે, વળતે દિવસ જ લોકોને શું દેશું? તેના વિચારમાં રાજા એકલ ગરકાવ થઈ ગયો છે. અગમ ચેતી રાખી સામે કાઠેથી અનનાં સાત બહાણુ તો મંગાવ્યાં છે, પણ પવન પાણીનો શો વિશ્વાસ કે તે ક્યારે આવે? બહાણુ ઉપડી તો ચૂક્યાં છે ને ધાર્યાં કરતાં વધારે દિવસ આવતાં થયા તો કાલે શું દેશું? આદિ વિચારવમળમાં રાજા લેવાય છે. રાજા બહુ જ મુંઝાય છે. પ્રભુ હજી પણ શું તેની વધારે કસોટી કરવા માગે છે? આવે વખતે એક મહા તેજસ્વી જનવત્સ્યમાન ચારણ્ય પોતાના પતિ સાથે રાજા સામે આવી ઉભી રહી ને રાજાનાં આવારણ્યાં લેતી “ખમાં—ખમાં” કરતી બોલી—“હે ભાઈ! આ હું તારી બેન માલી તારે આંગણે આજ વખાની મારી આવી છું. તું જરા ઉચું તો જો બાપ?” રાજા એકદમ ચમકી ગયો. પરિચિત અવાજે તેને પોતાના જાત્રત સ્વપ્નમાંથી જગાડ્યો. તે તેના સામું જોઈ બોલ્યો. “અરે બેન માલી, તું ક્યાંથી—આમ કેમ?” “હું અને આ ચારણ્ય વખાનાં માર્યાં ઘેર છોકરાં અન્ન વિના ટળવળે છે, તેથી જ તારી પાસે આવ્યાં છીએ.” રાજા આ સાંભળી બહુ જ વિભાસણમાં પડી ગયો. અત્રે હોત તો તો આને તથા આના છોકરાંને મારી સાથે રાખી ખવરાવી પીવરાવી રાખત. પણ આ તો ઘેર છોકરાંને રાખી આવ્યાં ને મારી પાસે તેમને આપવા જેટલું કંઈ નથી.”

આમ રાજને માથે ધર્મસંકટ આવ્યું ને તે મુંઝાય છે, ત્યાં તો તેને કાને બંદુકના અવાજો પડ્યા. રાજ તુર્તજ સમજી બયો કે બહાણુ આવ્યાં. હવે કાંઇ ફિકર નહીં. અતિ આનન્દમાં આવી રાજ બોલ્યો. “ બેન, બહુ સાફ. ચાલો આ દરિયા કાઠે.” આમ બોલી સર્વ દાયરા સહિત ચારણ્ય માલી ને તેના પતિને સાથે લઇ રાજ સમુદ્રકાંઠે આવ્યો. બહાણુના ઉંચા ફૂવા-વાવટા દ્વરથી દેખાવા લાગ્યા, અને સર્વ પ્રજાનો પાડ માનતાં હરખાવા માંડ્યાં. રાજએ માલી બેનને હર્ષના પૂરમાં તણાઇ જતાં કહ્યું-“ બેન, પેલાં સાત બહાણુ-માંથી જ એક તાફ જે તું માગી લે તે છે.” માલીએ લાંબો હાથ કરી તુર્તજ એક અતિ ઉંચા ફૂવા અને સુંદર વાવટાચાણું બહાણુ પોતા માટે માગી લીધું. “ તથાસ્તુ ” કહી રાજએ બેનને નિવાજી. બહાણુ એક પછી એક આવવા લાગ્યાં. કાંઠે લોચારી નાખી ખારવાઓ તેમને કાંઠે લાંબરવા લાગ્યા. તુર્તજ તેઓ બહાણુને ખાલી કરવા મંડ્યા. ધબોધખ દાણુની ગુણો કાંઠે ખડકાવા લાગી. ખીજ સાથે માલ બળી ન જાય તેથી રાજએ માલીનું બહાણુ જરા છેટે લંબરાવ્યું. “ હમણાં જ દાણુબરી ગુણો આપણા બહાણુમાંથીય કાંઠે ધખકારો ” એમ મનમાં લાવી માલી તથા તેનો ધણી ઉત્સુકતાથી એક ટશે તેના સામું જોઇ રહ્યાં. પણ જુઓ, કર્મહીણાનાં કર્મ તો સદા અવળાં જ હોય છે. તેના હાથમાં સોનામહોર મૂકે તો તે કથીર ચર્ધ જાય છે. છ બહાણુમાંથી

તો નીચે અનાજની ગુણો ફગોળાવા લાગી, ને ગામ તરફ
 રવાના પણ થવા લાગી. પોનાના બહાણમાંથી પણ હમણાં
 જ દાણાની ગુણો કાઠે ધબકારો એમ માલી તથા તેનો
 પતિ મનમાં માની એકદશે તેના સામું જોઈ રહ્યાં. પણ
 અરે, તેઓ આ તે શું જોઈને હેબક ખાઈ ગયાં! ગુણુ બુણુ
 બહાર આવવી તો રહી પણ તેને બદલે કંઈ અચરજ
 જેવું વિચિત્ર જોઈ તેઓ અંખવાણાં થઈ ગયાં. " માથે
 ઉંચી ઝોળ વિટાળેલ જટા, મુખ તથા અંગપર ઝોળેલ રાખ,
 એક ખંભે લટકાવેલ ઝોળા, ને એક હાથમાં ચીપીઓ, એવું
 કાંઈ ચોગેશ્વરનું સ્વરૂપ બહાર આવ્યું ને અસેક પોકારતું
 એક પગ બહાણના કાંઠાપર ને બીજો નીચે-એમ ઉભું રહ્યું.
 માલી તો આ જોઈ દબાઈ જ ગઈ. ચારણુ પણ, આ તે શું!
 કહી મોં વિકાસી ઉભો રહ્યો. જાવો " અસેક ક્યા હે "
 કહેતો નીચે ઉતર્યો. હા, પણ હવે દાણાની ગુણુ ઉતરશે;
 આ તો બાવાજી ઉતરી પડ્યા; એમ મનમાં લેતી માલી હજી
 ઉભી છે. ત્યાં છુટી લટકતી જટા મૂકેલ પ્રથમના જેવી જ
 બીજી મૂર્તિ બડાક વહાણને કાઠે દેખાઈ. ત્યાં તો ત્રીજી—ચોથી
 એમ એક પછી એકને બુલાવે એવી અસેક અસેક કરતી
 ચીપીઓ ખડખડાવતી મૂર્તિ ટપ ટપ બહાણનો કઠેરો વટા-
 વતી નીચે કુદવા લાગી. અસેકનો ઘોષ ગગન મજબૂત
 લાગ્યો. સર્વ ડાકરો, રાજા, તથા ચારણુ ચારણી આ જોઈ
 આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ગયાં. આ તે પોતે શું બુણે છે ?
 ગુણને બદલે બાવા! પછી માત્રીએ કહ્યું:—

વાળે આપ્યું' વાણુ-આ કર તો લાંબો કર્યે,
પણુ કરમે ડાટ કર્યે, નર નાગેસર નીસર્યા.

અરે, આ દાનેશ્વરી વાળાએ તો પોતાનો હાથ લાંબો
કરી બધાં વહાણમાંથી એક મને આપ્યું. પણુ મારું નસીબ
તો ગડમડતી કાઢીને ત્યાં પહોંચી ગયું કે આ નાગા
નાગા પુરપો ગુણને બહલે બહાર આવ્યા.

આમ બોલતી ભગનાશ થતી ચારણ્ય ચાલવા લાગી.
પણુ પરદુઃખભંજન એબલે તેને રોકી. તેનાં બાલબચ્ચાને ત્યાં
બોલાવી પોતા પાસે રાખી કાળ ઉતરાવ્યો. આમ નસીબ
તો બે ડગલાં આગળને આગળ જ છે.

લા' ગોહલ

ખૂરો ક્ષત્રિ વીર આપેલ વચન પાળવામાં પાછી
પાતી બરતો નથી. તેનું શુદ્ધ ક્ષત્રિત્વ વચનને પાળવામાં જ
ખડું થાય છે. રણક્ષેત્ર પર માયું મુકવામાં જેમ વીર ક્ષત્રિ
જરાપણુ વિચાર કરતો નથી તેમજ પોરસને ખાતર માયું
જતું કરવામાં પણુ જરાય કચવાતો નથી અને તેમ થતાં
આપેલ વચન જે પાળ્યા વિના રહી ગયું હોય તો કોઈ પણુ
પ્રકારે તે પોતાથી પળાય છે ત્યારેજ તેને સ્વર્ગમાં પણુ
જંપ વળે છે. બલેને વિદેહ થયેલ વીર મર્દનું વચન પાળવા
તેના પુત્રો મથે પણુ સ્વર્ગમાં ગયા પછી પણુ પોતાનું વચન
પોતે જ પાળવું એ પોરસ તે શુદ્ધ આત્માને રહે છે ને

ત્યાંથી આવી વચન પાળે છે ત્યારેજ તે જંપે છે: ત્યારેજ તેને સ્વર્ગ પશ્ય સાઈ લાગે છે.

ઘોષા પાસે ખારી મીઠી વીરડી છે. તેની નજીક અત્યારે પશ્ય જસપર માંડવા નામનાં બે ગામ છે. જે વખતે ગુજરાત પાટણમાં સોલંકી વંશનો સિદ્ધરાજ રાજ કરતો હતો તે વખતે આ માંડવગઢમાં ગોહેલ કુળબૂધણુ લા'ગોહેલ પોતાની પ્રતાપી આણુ ફેલાવી રહ્યો હતો. સિદ્ધરાજે યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી ધણીય રાજ મહારાજને પોતાને વશ કર્યાં. બાણેજને ફાડી અજીત જુનાગઢના કિલ્લાનાં દાર ખોલાવી, દગો કરાવી રાખેગારને માર્યો. જુનાગઢ હાથ કર્યું પણ ખેંગારની રાણીના હૃદયને તે જીતી શક્યો નહો: હૃદયગઢ તે વશ કરી શક્યોજ નહો. ત્યાં તેનો પાપી પ્રપંચ ફાળ્યો નહો. સોરઠ જીતાયો પણ હજી સિદ્ધરાજને આ વીરબૂમિ-માંથી ધણીય કાંટા ખસેડવાના હતા. સિદ્ધરાજ સારી પેઠે જાણ્યોતો હતો કે માંડવગઢનું રાજ્ય નાનું છે. તેનો ધણી મને પહોંચી વળે તેટલો સમર્થ નથી; પણ તેને રણમાં જીતીને હજી હું જરા દૂર જઈશ કે તરત પાછું એનું એજ-એવો એ લા' ગોહેલ પ્રજના હૃદયપર રાજ્ય કરી રહ્યો છે. જ્યાં સુધી તે જીવતો છે ત્યાં સુધી મારી સર્વ મહેનત વૃથા છે. માટે કાંઈ પણ તદબીર રચી લા'નું કાસળ કાઢવું જ જોઈએ. જેવો સિદ્ધરાજ યુક્તિગાજ, દમાખોર હતો તેવો જ આ નાનકડી જગીરનો ધણી લા'ગોહેલ ઉદાર, પોરસેલ ને એક

વચની હતો. ગોહેલના ડાયરામાં દરદમેશ ભાટચારણ, કવિ, બ્રાહ્મણ તો હૈયાનું હૈન પામનાજ હોય. કોઈપણ માગણ્ય લા' પાસે આવી ખાલી હાથે જાયજ નહીં. એક સમયે એવું બન્યું કે ઓઢા નામનો ચારણ લા' ગોહેલના દર-ખારમાં આવ્યો. ને સારાં સારાં દિલ ઉસ્કેરનારાં કવિત ગાઇ ડાયરાને તેણે તુલિતુલિ કરી દીધો. લા'એ તેને જે ઇચ્છામાં આવે તે માગી લેવા કહ્યું. ચારણે તો તુર્તજ મને તમારે ચડવાનો દેવમુનિ ઘોડો સ્વહસ્તે આપો " એ માગ્યું. ઉદાર ગોહેલે તુર્તજ 'તથાસ્તુ' કહી પોતાના જીવથી પણ્ય બહાલા ઘોડાને શણુકારાવી તૈયાર કરાવીને ડાયરા વચ્ચે મંગાવ્યો. ઘોડો હાવત્ય દેતો ડાયરા સન્મુખ ખડો થયો. " લ્યો ઓઢા, હાથ ધરો " એમ લા'એ ચારણને કહ્યું. " હમણું નહીં બાપુ, મારે હજી બીજો માગવા જવું છે ત્યાંથી પાછો વળી આ છ માસની અંદર મને ત્યારે આંહીં આવીને લઇ જઇશ. તમારું વચન છે તે મારે ધણું છે " કહી ચારણે ધડ વાળી. " જેવી ઇચ્છા મને ત્યારે આવજો ને લઇ જજો " કહી લા'એ ચારણને નમસ્કાર કરી ઘોડાને પાછો ઘોડાબચમાં મોકલી દીધો. ચારણ ઓઢો વળતે દિવસે ત્યાંથી રજા લઈ બીજો ગામ ગયો.

સોરઠને ખેદાન મેદાન કરી રાણકદેવીને લઇ સિદ્ધરાજ ગુજરાત જતો હતો ત્યાં માર્ગમાં સોરઠાણી સતી થઇ ને સિદ્ધરાજની પાપી મુરદ છિન્નચિન્ન થઇ ગઈ. સતીત્વે

પાટણેશ્વરને પાપાચારમાં ફાવવા દીધો નહીં. સિદ્ધરાજે પછી
 શિહોર આવી બ્રહ્મકુંડ બંધાવી ઉત્તરમાંથી શુદ્ધ બ્રાહ્મણોને
 તેડાવી તે શિહોરગામ દાનમાં દીધું. તેના હૃદયમાં પોતે કરેલ
 પાપના ડંખ લાગતા હતા અને આમ દાનધર્મ કરી
 તેમાંથી છૂટવા પ્રયત્ન કરતો હતો. શિહોર આવ્યો ત્યાં
 સ્નાન કરી પાપ ધોવાને “ નિષ્કલંક ” (નકળંગ) નું પૂજન
 કરી કલંકરહિત થવા તેણે વિચાર કર્યો. માંડવગઢપતિ
 લા’ગોહેલનો પોતે મેમાન થશે એમ કહાવી મોકલ્યું. પોરસેલ
 ગોહેલ પોતાના બાપાતો સહિત ચડી સ્વારીએ સામે
 આવ્યો. પાટણેશ્વરની સારી આગનાસ્વાગતા કૂટી માંડવ-
 ગઢમાં ઉતારો આપ્યો; પછી તેણે નકળંગજીના દર્શન
 કરાવવા સિદ્ધરાજને સાથે લીધો. ચડી સ્વારીએ બધા સમુદ્ર
 કાંઠે આવ્યા. રાજાએ સમુદ્રસ્નાન કર્યું ને પોતે પાપમુક્ત
 કલંકરહિત થયો છે એમ ધડીભર તો માન્યું; પણ મલિન
 હૃદયમાં શુભેચ્છા લાંબો વખત ટકતી નથી. જેને ખીજની
 અદેખાઇ આવે છે, ખીજને પોતાના કરતાં કેમ ચડિયાતો
 હોય, કેમ સારો કહેવાય, એવા પાપી અંકુરો જેના હૃદય-
 ક્ષેત્રપર ઉગ્યા કરે છે તેને દાન, ધર્મ, સ્નાન, દર્શન આદિ
 બિચારાં શું કરવાનાં ? તેને કેમ ઠેકાણે લાવવાના ?
 તરકડી હૈયામાં કાઢવું કાસળ કાઢવાના, કાંટા દૂર કરવાના,
 ઘાટ ધડાયા કરેછેજ. સિદ્ધરાજ પણ લા’ ગોહેલનો પોરસ,
 તેનું ઔદાર્ય, તેનો સેવાધર્મ, તેનું વીરત્વ, તેના ઉરની

ખુમારી આદિ મહાપ્રના ઉત્તમ ગુણોનો અનુરાગી ન બનતાં
 ઉલટો તેનો છૂપો દ્રેષી બન્યો. કોઇ વખત પણ આ આપણને
 નડશે એમ માનવા લાગ્યો. થોડા દિવસ લા'નો મેમાન રહ્યો
 ને ક્ષત્રીત્વના ઉત્તમ ગુણોનું દર્શન લા'ની મિજબાનીમાં
 કર્યું. એક દિવસ સ્વારી લઇ લા' સાથે સમુદ્રકાંઠે
 ફરવા નીસર્યો. લા' પણ હાથમાં બાલો, પાંધેલ બેટમાં
 ખોસેલ કટાર, કડે લટકતી તેગ, માથે નવધર્મ, શરીરે
 જામો ને પગે સુરવાળ પહેરી પોતાના બહાલા દેવમુનિ
 ઘોડાપર સ્વાર થયો. સમુદ્રકાંઠે પાટણેશ્વરની પડખો
 પડખ અશ્વ કુદાવતો ને લાંબા હાથ કરી ઉછળતા દરિયાનાં
 મોજાં જતાવતો તે વીર પાટણેશ્વરને રાજી કરવા લાગ્યો.
 વાતુના તડાકા મારતો તે જાણ છે ને સમુદ્ર પણ મોજાંની
 હલંગો દઇ રહ્યો છે; પવન પણ શીતળ વામ છે ને થનથનાટ
 કરતા ઘોડાની હાથળ્ય ઉભરી ઉઠે છે. આવે ટાણે સિદ્ધરાજે
 લાંબો હાથ કરી કહ્યું:—“ છે આમાં કોઇ એવો મહાવીર
 જે આ લોહની સામે સો પાંખ પોતાના ઘોડા સહિત સમુ-
 દ્રમાં જાય ”? સર્વ મુંઝા મુંઝ થઈ ગયા. વળી પાટણેશ્વરે કહ્યું:
 “બસ કોઇ નહીં. શું થઇ રહ્યું!” કહી લા' ગોઢેલ સામે નજર
 કરી. નજર નાંખે છે ત્યાં વળી એક ટોળિયા નફ્ટે કહ્યું: ‘
 “બાપુ, આમાંથી તો લા' ગોઢેલ સિવાય કોઇથી એ બની શકે
 તેમ નથી. આ તો મહા છે. વીર છે. તે કાંઈ દરિયાને પણ
 ગણે નહીં.” મહા લા'નાં આ સાંભળી રવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં.

પ્રપંચીઓની આ એક જાળ છે એમ તે તુર્તજ પાઘ મયો. પણ તેથી શું ? આને ખતાવી આપવું જોઈએ કે આ સોરઠ કંઈ મદાંધમાં ઉજો નથી. સોરઠના પોરસેલ પુત્રો તો મોતને જગલમાંજ લઇને જામે છે. હજુ તો સિદ્ધરાજના મુખમાંથી બોલ નીકળે છે ને પેલો ટીખળો સ્વાર આ તરફ હાથ કરી આ મદં તેમ કરે એવા છે એમ બોલે છે ત્યાં તો “હ્યો રામ રામ” કહી “પાટણેશ્વર હ્યો જુઓ” બોલી ગોહેલ વીરકેશરી એ ડુંગર જેવા ઉજળતા લોઢની ગર્જના સામે પોતાના ઘોડાની ફાળ સાંધીને મહાન ઉંચા ગઢની દીવાલ જેવાં એક પછી એક મોજાં વટાવવા લાગ્યો. આ દ્રશ્ય જોઇ ત્યાં ઉભેલ દસોંદી બોલી ઉઠયો:—

લા ' ગોહેલ કુળલાજ, વધારી આજ વરોડે,
ચડય ઘોડે સમરથ, અડપ થે ગોહેલ એક.

હે લા' ગોહેલ—તને રંગ છે. તેં તો આજ એકલાએજ તારા ઉંચા ગોહેલકુળની આગર રાખીને વધારી મૂકી. હે હડીલા મદં ! હે ગોહેલ વીરકેશરી, ઘોડાપર સ્વાર થઇને આ જગર દિમત એકલેજ કરી. તને રંગ છે ! તને ધન્ય છે.

સમુદ્રના દળકટકની સામે વીર લા' ધસવા લાગ્યો. બહાદુર ઘોડો પોતાના જીવજન ધણીને પીઠપર ધરી પોતાથી તરાય ત્યાં સુધી તર્યો ને સો વાંઝ કરતાં આગળ નીકળી ગયો ત્યાં તો ચડતી ભરતીનું પાણી વધી પડ્યું. સમુદ્રકાંઠે ઉભેલ મંડળ તો ' હં હં કરતું રહ્યું ને આ તે પોતે શું જુએ છે એમ

વિસ્મય પામતું આજું બની ઉભુ રહ્યું. ‘ હવે પાછા વળો. હે લા’, સો વાંલ થઈ ગયું એમ પાટણેશ્વરે પણ જીમ મારી; પણ ત્યાંતો સમુદ્રના મહાન મોજામાં સમુદ્રની વસમી છોળમાં મદોમીનું પોરસેલ સ્વરૂપ ગળાઈ ગયું. ઘોડો ને સ્વાર ધડી બે ધડી નજરે પડી ઉદ્ધિના ઊંડા ઉરમાં પેસી ગયા. વીલે મુખે પાટણેશ્વર માંડવગઢ આવ્યો ને એક રાત ત્યાં રહી સવારે ઉપડી ગયો.

હવે લા’ને સમુદ્રસમાધિ લીધાને બરાબર ૭ માસ થયા ત્યાં ઓઢો ચારણ માંડવગઢ આવ્યો. દરબારે આવી જુએ છે તો તે સાવ સૂનો, ડાયરો સૂનો, બગ્ગર સૂની, સર્વ સ્થળે સૂનકાર વ્યાપી રહ્યો છે. પોતે ઘોડો માગવા લા’ પાસે આવ્યો ત્યાં આમ જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો. દરબારમાં આવી તેણે પડકાર કર્યો: “ આ લા’ ગોઢેલ ક્યાં છે ? ” એ તો સમુદ્રમાં જલસમાધિ લઈ બેઠા ” એવો જવાબ મળતાં હઠીલા ચારણે કહ્યું “ અરે એમ કેમ બને ! મને પોતાનો ચડવાનો ઘોડો સ્વહસ્તે આપવાનું વચન દીધું છે ને એમ કેમ બને ! અરે લા’ તે શું એનું વચન તોડે ? ” ત્યાં વળી કોઈ ટીખળાએ ટાણો દીધો કે “ ત્યારે તો હવે દરિયાકાંઠે જઈને તેની પાસેથી લઈ આવો ને ગટની.” આ વચન તો ઓઢાને તણવારના ઝટકા જેવું લાગ્યું. “ ઠીક છે ત્યારે, જો લા’ના સ્વહસ્તે જ સૌના દેખતાં ઘોડો લઉં તોજ હું ખરો ચારણીનો બન્યો, ને તોજ હું જીવતો રહું ! ” આવું કહણ પણ

સર્વ સમક્ષ લપ્ત ઓઠો. સમુદ્રકાંઠે આવ્યો ને એક ઉચી
ટેકરીવાળી ભેખ પર બેસી લા'ને ઉદેશીને કહેવા લાગ્યો:—

માંડવગઢ કપડો મચ્છો, દેખે રાણા રાજ,
ચડે ઘોડે લા'જી ગયા, માર દરિયામાં.

હે ગોહેલકુળભૂષણ, માંડવગઢને પાદર આંહીં દરિયા
કાંઠે મોટું વચન પ્રકારનું યુદ્ધ મચ્છું, તેમાં હે ટેકીલા તું
તો ચડ્યે ઘોડે બધા રાવ રાજા જોઇ રહ્યા તેમ દરિયામાં
મોજાં સામે યુદ્ધ કરતો ગયો.

આમ તું તો ગયો પણ માઈ શું ધાર્યું? આમ ધ્રુવવતા
દરિયા સામે ટેકરી પરથી સાદ કરી ચારણુ લા'ને સાદ કરી તેના
પોતાના વચનની સ્મૃતિ કરાવતો બોલવા લાગ્યો. હે ગોહેલ,
મને આપેલ વચન પાળ; મને કહેલ ઘોડો આપ. આ હું
આવ્યો. આમ બોલ્યે જાય છે. નથી લેતો અન્ન કે નથી
લેતો જળ. તે તો “ મને કહેલ ઘોડો આપ ” કહી પડકારે
છે ને લાંબણુ નાખ્યે જાય છે. એકદી તદ્દન અન્નજળવિના
કારો ગયો. વળી બીજો દી ઉગ્યો ત્યાં ચારણુ બોલ્યો:—

મહાસાગર મોજર, હાલિયો ભૂપ હમાજો,
પરમ ગતિ તું પામિયો, લાંડારાર મોઢ લમજો.

હે હડીલા વીર, તું તો સમુદ્રમાં ચાલ્યો અને સર્વ
વીરનો મુગટમણિ જની તું સ્વર્ગમાં બેઠો; પણ તેથી શું?
હજી તારે માથે માઈ ચારણુનું દેવું છે. ત્યાં તે તને જંપ
કેમ વળે છે? માટે હે વીર, મને ઘોડો આપ ને વચન પાળ.

આમ ઓઢો અન્ન કે જળ કશું લીધા વગર “ હે ગોહેલ, હે લા, ’ મને માંડ લેજું દે ” એમ દિવસ ને રાત લવતો ટેકરી પર બેઠો છે. આમ ને આમ ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત વીતી ગઈ. ત્યાં તો જુઓ, ઉછળતા લોહ પર મારતે ઘોડે કોઈ મહાવીર મર્દ સમુદ્રના પટ પર ઉઝાં નીચાં મોળાં વટાવતો ધસ્યો આવતો દેખાયો. ઓઢો નિહાળીને સજુ જુએ છે ને “ હે આલ્યો, બાપુ આલ્યો: હા, ગોહેલ આલ્યો ” એમ આનંદમાં ગાંડો ઘેસો ખની બોલે છે ત્યાં તો સ્વાર તેની સામે આવી ઉભો. ઓઢો હર્ષના આવેશમાં રોમાંચિત થઈ ગયો ને બોલ્યો:—“ બહું કર્યું, લા’ ગોહેલ બહું કર્યું ” ત્યાં તો અશ્વેથી ઉતરી લા’ એ કહ્યું: “ ત્યો ગઢવી આ ઘોડો. ” “ હા વીર, એ તો ખરું છે, પણ જો હું આમ એકલો, કોઈ ના જુએ એમ લઉં તો સર્વ કોઈ મને હસી કાઢે, ને કોઈનો ઘોડો લઈ આવી દેખાડજ. તું તો ઢાંગી છો ” વગેરે વગેરે વેણુ સંભળાવે માટે માંડવગઢ વચ્ચે બંધા ડાયરા સામે બધાં દેખતાં તું તારે હાથે જ આ ઘોડો આપ ને હું મારે હાથે લઉં તો જ ખરું. ” એક વચની લા’એ તેમ કરવા હા કહી પણ ઓઢાને કહ્યું: “ જો ચારણ, હું તું કહે તેમ કરું છું. પણ જો તું હું તારી પછવાડે આવું છું કે નહીં એવી શંકા લાવી પાછું વાળી જોઈશ તો હું ત્યાં ને ત્યાં અલોપ થઈ જઈશ માટે તારે પાછું વાળીને ન જોવું. ” ચારણ તેમ વર્તવા કબૂલ થયો. આગળ ઓઢો ને પાછળ

‘અશ્વ દોરીને ચાલતો હા’ ગોહેલ એમ તેઓ માંડવગઢ તરફ ચાલ્યા. આમ ચાલતા ચાલતા તેઓ માંડવગઢની બજાર વચ્ચે “આવ્યા. હા’ આવ્યા, હા’ આવ્યા, આ બાપુ આવ્યા” કહી તેનાં દર્શન કરવા સર્વ ગામજનો બેગાં થવા લાગ્યાં. ચારણ દરબારગઢ પાસે આવ્યો. ડાયરો હકડે હક બરાબ બેઠો હતો ને તે બોલ્યો:—

આ આવિયો ફેર દાતા અડમ, આપરા ઘોડા આપિયા,
આપરા નામ કમા અસાથડ, ધડ કરી થાપિયા.

હે બાપુઓ જુઓ, એક વચની દાતા ગોહેલ પોતાનું વચન પાળવા દરિયામાંથી પાછો આવ્યો અને તેણે પોતાના નામને આ જગતમાં ધ્રુવની જેમ અમર કરી થાપ્યું. જુઓ, આ હા’ ગોહેલે પોતાનું વચન પાળ્યું.

આમ બોલી હરખમાં ને હરખમાં હા’ની સામે જોઇ વળી હાથ લાંબો કર્યો. તદ્દન નજીક જ ઉભેલ હા’એ પોતાના હાથમાંની લગામ ચારણના હાથમાં સર્વ દેખતાં સોંપી, પણ ચારણે જ્યાં તેના સામું નિહાળીને જોયું ત્યાં તે વીર મૂર્તિ ક્ષણમાં સર્વના દેખતાં પથ્થરનો પાળિયો બની ગઇ. આ સર્વ દેખાવ ઘોળે દિવસે બર બજારમાં બન્યો ને વીર ગોહેલે ચારણને આપેલ વચન પાળ્યું. હજુ પણ માંડવગઢનાં ભેઠે પોતાના બહાલા એક વચની વીર મર્દ ગોહેલનો પાળિયો પૂજે છે ને મુસાફરોને બતાવતાં પોરસાય છે. એના વંશ-જો પણ તેમના આ મર્દ વડવાના એક વચનીપણાની તારીફ કરતાં કાંટો ચડાવે છે કે,

દરિયાથી લા'એ દીપાં કવજશ્વને કેંઠાણ,
માર મોજ મેરાણ એ અળજે અખમલિયા.

દરિયામાંથી બહાર આવીને લા'એ કવિજન ચારણને
ઘોડો આપી પોતાનું વચન પાળ્યું. હે અખમલજી, એવા
ઉદાર કુળમાં તમારો જન્મ છે, તે ધન્ય છે.

મેહેર ને સસંગી

હૃદય હૃદયને ઓળખી ઠાઠી મીઠી ગાઠી કરે છે
ક્યાં ? હૈયાનાં સુખ ઉછળે છે ક્યાં ? ને યાતિ રીવાજને
તાણે થઈ શરીરે શરીર જોડાય છે ક્યાં ? યાતિ રીવાજ
ને વડીભોના મિથ્યા પોરસને તાણે થઈ અનેક કુમળાં
હૈયાંની કન્યાઓ પોતાને અપરિચિત અણુમમતા ધણીને
સ્વીકારે છે ને મુંગે મોંએ જે થાય છે તે જુએ છે ને
જીવન ગાળે છે. આ બધું તે થવા દે છે તેથી કંઈ પોતાના
હૃદયમાંથી તે મીઠું ચિત્ર એકક્ષણ પણ દૂર થતું નથી.
કોઈ બિચારી આખી જીંદગી પોતાના હૃદયે સ્વીકારેલ
પણ અપ્રાપ્ય વક્ષબને દૂરને દૂર રાખી દુનિયાએ દીધેલ પતિ
સાથે આયુષ્ય ગાળે છે. કોઈ અલડ બાલા વળી હૃદયમાં
પ્રેમપૂર વકરી જતા પોતાના પ્રેમીની સાથે સર્વ લાજ-
ગર્વાદાને ઠેમે મારી-મદા બચ વેદી-ચાલી નીકળે છે. કોઈ
બિચારી મુંગે મોંએ નિઃશ્વાસ નાંખતી રૂઢીએ આપેલ પતિ-

ધરમાં રહી રહી ઁવન ગાજે છે ને હૃદયવલ્લભને હૃદયમાં ક્ષુપે.
ક્ષુપે પોખ્યે જાય છે.

સસંગી પણ પતિધરમાં રહી રહી પોતાના હૃદય-
નાથને પોષનાર ઁક આપર કન્યા હતી. લમ પહેલાં પોતાના
ગામને પાદર વસતા ઁક મેહેર નામના પંચોળીનો સ્વીકાર
તેના હૃદયે છેક અચપણથી કર્યો હતો. મેહેર ખિચારે
કાટાં વસ્રો પહેરતો. મુખપર વાળ વધવા દેતો પણ સસંગી
તેને દેન સમાન જોતી. પંચોળી હમેશાં પિતાને ઘેર ઢાર
છોડવા આવતો તો સસંગી જમે તે કામમાં હોય તે છોડીને
તેને મદદ કરવા દોડતી; ને જરા હસતી પ્રેમભરી મીઠી નજર
નાંખતી, સાથે સાથે પ્રેમવારિમાં હૃદયને પણ ધમકાવતી. પણ
મેહેર સાથે કંઈ સસંગીનું લમ થાય નહોં. તેનો વલ્લભ મેહેર ને
સસંગી આપર. હૃદયે આ બેદ ન જોયો પણ કાંઈ દુનિયાં તેમ
ગણે તેમ હતી ? તેના પિતાએ તો સસંગીનું લમ ઁક છોડની
ખોટવાળા ગરાસદાર સાથે કર્યું. સસંગી તેની થઇને તેને ઘેર ગઈ.
તેને સોકય હતી. આ સોકય સસંગીનાં રૂપ ગુણ યૌવનની અદે-
ખાઇ કરવા લાગી. સસંગીના અલૌકિક સૌંદર્ય-હાવભાવથી તેનો
પતિ તેનો જ થઇ ગયો. પણ તે હૃદયનો છુટો હતો. તેથી તે
સસંગીના હૃદયને શાંતિ આપી શકતો ન હતો. સસંગી સાસરે
ગઇ. થોડા રોજ તો તેને સાસરે જરાય ગમ્યું નહોં. પણ ગામને
પાદર આંખાવાહીમાં ન્યારથી કોઈ ખાવાજીએ નદી ઉતાર
અડીંખા નાંખ્યા ને સસંગીને તેનાં દર્શન થયાં ત્યારથી તો તે

ગામ, તે ધર તેને સ્વર્ગ સમાન મીઠું લાગવા માંડ્યું. હવે તો સસંગી-
ને પોતાની જન્મભૂમિ કરતાં આ સ્થળે વધારે ગોઠવા માંડ્યું.

સસંગીએ નદીને કાઠે કુંભારવાડામાં એક કુંભાર ઝી
સાથે બેનપણાં કર્યાં. તે બેન પાસે પોતાના હૃદયની સર્વ
વાત ખોલીને કહી. આર્દ્ર હૈયાની કુંભારણુ બેને સસંગીને
હમેશાં પોતાને ઘેર આવી, મોડી રાત્રિ એક કુંભારવતી તે
ઉડી નદી ઓળંગી તેના હૃદયનાથ બાવાજીને બેટવાની
સોંપ કરી આપી. સસંગી તેમ કરી કુંભારવતી ઉડી ને બચા-
નક વેગવાળી નદીને પોતાના જીવનની પથુ દરકાર ન
કરતાં ઓળંગી હમેશાં બાવાજીના મીઠાં દર્શન કરવા લાગી.
સસંગીની શોક્યને આ ખબર પડી ગઇ. પોતાના પતિને
આ બધું કહી દઈ સસંગીનું કાસળ કાઢવા કરતાં તેણે તો
કુંભારને બોલાવી પાકા ધડાને બદલે તેવોજ રંગેલ કાચો ધડો
મૂકવા કહ્યું. ધડો નદી પાર કરતાં અધવચ્ચ ગળી જાય ને
આમ સોક્યનું સાલ વિનામહેનતે નીકળી જાય.

અરે ઈર્ષા ? તું તારે માટે પારકાનું સલાનાશ
કાઢવા શું શું કરે છે ? એક વખત કાળરાત્રિ જામી છે;
આકાશ વાદળાંથી ભર્યું છે, વસંતો વાયુ સુસવાટ કરી
અંગને થરથરાવી દેતો વાય છે, મેઘ ઘોઘમાર પડે છે,
નદીમાં અધિક પાણી ચડ્યું છે, મધરાત્રિ ગઇ છે ને
સસંગી પોતાના હૃદયનાથ બાવાજીને મળવા સજ્જ ગઇ
“ અરે એ મારી વાટ જોશે. કદાચ આજે હું ન જાઉં

તો તે મારા વિયોગથી હાય મારી મરે ! ” “ આવું હૃદયમાં લાવી વિકરેલ કુદરતની દરકાર ન કરી સસંગી તે કુંભારણુ બેનને ઘેર આવી. ધડાની દગલ તે બિચારી બેન જાણતી ન હતી. તેણે તો ધડો ઉપાડી સસંગીને આપ્યો ને તેણે લીધો. નદી કાંઠે તે લપ્પને આવી. ધડાને ઉઘો વાળી તેના કાંઠે પકડી તે ઉછળતા લોઢમાં લેવાતી ચાલી. અરેરે.

કાચો ધડો કુંભારે ચિતર્યો, ઉપાડ્યો જાણુ સનણુ,
પણુ લવનો ભાંગણુહાર લોઢે લેવાણું જાણુ.

કુંભારે તો કાચો ધડો ચિત્રીને તૈયાર રાખ્યો હતો તેને તે સમજી ને ચતુર સસંગીએ ઉચકી લીધો. પણુ અફસોસ ! આખા જન્મનો સુખ દેણુ તે ધડો-પોતાના વ્હાલાને મેળવી આપનાર ધડો-લોઢની અંદર ઓગળી જવા લાગ્યો. ધડો ગળી ગયો. રનેહી સસંગી ઉછળતા લોઢમાં અફળાવા લાગી ને પાણીના સખત પૂરમાં તણાઇ મૃત્યુ પામી. તેનું કાસળ કાઢનાર સોકય ફાવી.

હવે જેમ જેમ રાત વીતતી ગઇ તેમ તેમ નદી કાંઠેથી કંઈ પણ સંચળ ન આવતો જાણી જાવાણીની ઉત્સુકતા ને અકળામણુ વધવા લાગ્યાં. તેણે તો વ્હાલી હમણું આવશે ને આ માળા તેના ગળામાં પહેરાવીશ એમ ધારીને એક સુગંધી પુષ્પની માળા તૈયાર કરી હતી. તે ટુલ પણુ કરમાઇ જવા લાગ્યાં. તેણે તો એકમેકને સાથે બેસી સામસામાં કઠેલ કુધના કટોરા પાવા કુધ તૈયાર રાખ્યું હતું-પણુ તે જામી જઇ

હહો થવા માંડ્યું. “અરે આમ કાં-હજી કેમ ન આવી ?”
એમ બાવોજી વિચાર કરવા લાગ્યા ને બોલ્યા:

હુધ હતાં તે હહો થયાં હુલે કરમાઇ ગ્યાં,

હજી ના’વી સસંગી સોમણી, શું લોડેય લેવાણાં ?

આ હુધ હતું તે હવે જામીને હહો થઇ ગયું. આ હુલ પણ
કરમાઇ ગયાં. અરે મારી સસંગી મિત્ર હજી કેમ ન આવી ?
શું એ તે પૂરમાં તણાઇને લોડમાં લેવાઇ ગળાઈ ગઇ.

અરે આટલો વખત વહી ગયો તો પણ મારી વહાલી સોમતી
આવી નહોં એ શું ? ત્યાં તો બપૈયો પીયુ પીયુ કરી બોલ્યો.
વીજળીનો ઝણુકો થયો. પવનનો સુસવાટ પણ જોસથી ઉઠ્યો.
ને બાવો ગભરાયો. મને અત્યારે આંહી મારી વહાલી સસંગીના
બપર કોણ આપે એમ તેણે હૃદયમાંથી હાથ મારી કહ્યું-ને
બપૈયાને સાંભળ્યો. બપૈયાને સાંભળી ઉત્સુક પ્રેમીએ તેને પૂછ્યું.

પાતળ પેદાંને પથ્થરમાં, કાંઇ નામ લાલીલાં નેણ,

બપૈયા વારી બાબરમાં, તે દીઠાં સસંગી રોણ ?

હે બાઇ બપૈયા, પાતળી કમર ને સુંદર પાંચ રંગથી
તારી જેમ શોભતી મારી વહાલી સસંગી-જેનાં નયન પણ
નાગની જેવાં સુંદર છે-તેને તારી સુંદર બજારમાં તેં જોઇ છે ?

આમ પ્રેમી અધારો બની સર્વ કોઇને પૂછવા લાગ્યો.
આમ કરતાં સ્થવાર પડી અને નદીકાંઠે આવી તપાસ કરવા
લાગ્યો. કાંઠે વેળુમાં પોતાની વહાલીનું મહદું તેણે જોયું.
તેના વાળ વિખરાઈ ગયા હતા, તેનું મુખ આકાશ સામું
હતું, તેના કોમળ હાથનો સાથિયો વાળેજ હતો, અંજો

ધરેલ સુંદર કસુંબો અવ્યવસ્થિત જમીનપર રાજાતો પડ્યો હતો, અતલસનું કાપડું ઉભરતાં સ્તનોને ઢાંકી રહ્યું હતું. આવી કરમાઇ ગયેલ પશુ સુંદર આકૃતિ જોઇ ખાબોજ બોલ્યો:—” અરે જીવ, હવે તારે રહી શું કરવું ? છેડું પડે છે. લેને:—

અગર ચંદણનાં રૂખડાં, સાગ શીથમ ને ખીચો
રતનામરના લોઢમાં મારો હંસલો દિશોજેલ ગ્યો,

અગર ચંદન, સાગ શીથમ, ખીયાનાં લાકડાં ખડકી
ચેહ રચી મારી આ જ્ઞાલી સસંગી સોયણીને તે પર સુવાડી
તને પડખે હું સુધ અગ્નિ દેવના મીઠા હૃદયમાં ગળા જાઉં
ને સ્વર્ગની મહાન કચેરીમાં તેની સાથે ખડો થાઉં. અરેરે,
મારી આનંદી પ્રેમધેલી સસંગી ઉજળતા લોઢમાં આલી ગઈ.
તેનો જીવ ઉડી ગયો.

આમ બોલી અગરચંદન આદિની ચિતા ખડકી પોતાની
સસંગી સોયણીના શબને તે પર સુવાડી પોતે સ્વહસ્તે અગ્નિ
સળગાવી પડખે સુધ તે શબને ખાથ બીડી, પ્રેમયોગી બળા
મૂઓ. આથી તે વધારે પ્રેમની કસોટી શી ?

મોઠાનો ધણી

દિલ દિલને પીછાણી કાઢી એક ખીજનાં વેચાણુ
બની જાય છે. શુદ્ધ સ્નેહનું નિર્મળ ઝરણુ જે હણુ તો

હૃદયમાં ક્ષુપું રહ્યું હોય છે તે એકાએક કુદી ઉઠે છે અને તદ્દન જીજ્ઞવી દિશામાંથી તે ઉછળી નીકળ્યાં હોય પણ એક બીજાને મળેછે ત્યારે એકમેક થઇ તે વધારે વેગથી વહેછે.

ગિરમાં મોઠાનો ટીંબો છે. ત્યાંનો ધણી પોતાની ઉદાર રેણીકેણી રખરખાવટથી ચોતરફ પ્રખ્યાત છે. પોતાની રૈયતને તે સદાય મોટા મનથી રક્ષી રહ્યો છે—સ્નેહીઓનાં સ્નેહબાંધો હૈયામાં પોષણ પુરી રહ્યો છે. એક વખત ઠાકોર ગામને ચોરે બેઠા છે. ત્યાં કોઇ નવચૌવના પણ જંગલી જાતની કન્યા માથે રમકડાં નાનાં નાનાં ડમરૂ વગેરેથી ભરેલ સુંડલો લઈ વેચવા આવી; અને પોતાની મધુર બાની ઉછાળતી બોલી:—“ ઘોડા લ્યો રમવાના ઘોડા—લ્યો ડમડમીયાં ડમડમીયાં” આમ બોલતી તે ડમરૂ ડમડમ વગાડવા લાગી. ઠાકોરના હૃદયના ઉડામાં ઉડા ખુણામાં આ મધુર સ્વર પેસી ગયા. તુર્તજ કોઈ યુગની જીની ઓળખાણ જાગૃત થતી હોય એમ તેને લાગ્યું. હૃદયતંત્રીને કોઇ કોમળ તંત્રણાટ ઝલુકારવા લાગ્યો. ઠાકોર કોઇ બેઠક તનમનાટનું જોર એકાએક અનુભવવા લાગ્યો. ત્યાં તો સુંદર તિરછી આંખનો કાંધ ધસારો કરતી તે અરણ્યસુંદરી “લ્યો ઘંટી ઘોડા—લ્યો ડમડમીયાં” બોલતી ચાલી ગઈ. ચાલી તો ગઇ પણ ઠાકોરનું દિલ તેની પછવાડે લેતી ગઈ:—

એભલ વડથી ઉતર્યાં વેરા પઠાણનો પેરી
તે હીનું ગ્યું ટળી મન તો મોઠાના ધણી.

આ પઠાણી પેરવેશ પહેરીને એભણવડથી તે સુંદરી આંહી આવી ચઢી ને ચાલી ગઈ તે વખતથી તો, હે મોઠાના ધણી, તારૂં ચિત્ત તેના સ્થાનપરથી ચળી ગયું છે.

આમ ઠાકોર પોતાની જાતને પોતાનાં ચિત્તને સંબોધવા લાગ્યો. અરે મારા આ મજબુત દિલને આજ સુધી કોઈએ આકર્ષ્યું નથી પણ આ જંગલી સુંદરી પોતાની મીઠી આંખ મારતી ગઈને મને તો પોતાનો વેચાણ કરતી ગઈ. અહાહા! હવે હું શું કરું? હું ગામ ધણી છું. મારાથી કંઈ અયોગ્ય આચરણ તો ન જ કરાય. પણ લે ને જરા તેને જોઈ હૈયાને તો ઠાં. આમ મનમાં લાવી ઠાકોર ઉઠ્યો. જે તરફ ચામડી ગઈ હતી તે તરફ ગયો. ત્યાં તો ચોકમાં તેણે તેને સુંડો નીચે મૂકી હાથમાં ડમરૂં બળવતી- “લ્યો ધંડીધોડા” કહી પોકારતી જોઈ. તે રમકડાં લેવા તથા જોવા ઉત્સુક છોકરાંઓ પલમાં એકઠાં થઈ તેને ઘેરી વળ્યાં છે. ઠાકોર ત્યાં આવ્યો. પણ પોતે ગામધણી છે એટલે ત્યાં હિલાં તે કેમ રહેવાય? ઠાકોરને આવતાં જોઈ છોકરાં મુંગાં થઈ ગયાં ને બાબુએ ખસી ગયાં, ત્યાં વળી એક બે આનંદી છોકરાંએ ઠાકોર સામું જોઈ કહ્યું: “બાપુ અમને આ અપાવો” ઠાકોર તુર્ત જ હિલા થઈ રહ્યા. ધડીક વરતુઓ જોઈ. ઠાકોરે તો “આ બધી વરતુનું શું પડશે?” કહી તે સુંદરી સામું જોયું. જરા લજ્જા-મંદહાસ્ય બધાં મુખે તેણે તેની જુજ કિમ્મત કહી. ઠાકોરે તો તુર્ત જ તે કિમ્મત સાથે પોતાની ઠકરાઈને ઝાજતી ઉદારતા

મેળવી તેની ચાર ગણી કિંમત આપી. અનેક તાંબા પીતળ આદિ ધાતુની સુંદર બંગડીઓભર્યો નાણુક જંગલી હાથ લાંબો કરી-મૂલ્ય લઈ-મીઠાં નયનથી કંઈક હસતી, દિલમાં કંઈક આંચકો ખાતી, હાકોરના હૃદયદુર્ગને સ્નેહના મૃદુ મારથી હચમચાવતી તે ચાલી ગઈ ને હાકોર બીચારો તેની પછવાડે જોતો આ:--

આ ચામડા ચાલ્યાં નય, પધારા પાથરી કરી,
વિજળી ગઈ વિદેશ ચાલો લગાડી ચામડી.

અરે, આ ચામડી તો પોતાના પ્રેમના પધારા પાથરીને ચાલતી થઈ. ખરેખર મારા ચિત્તમાં કંઈ તનમનાટ ઉભો કરી આ વિજલડી તો વિદેશ ચાલતી થઈ.

આમ લવતો મોઠાનો ધણી તે દિશા તરફ એક નજર નાંખતો ઉભો થઈ રહ્યો. ચામડી તો ગઈ તે ગઈ જ.

ચામડાની જાત કંઈ સદા એક ઠામે વાસ કરી રહેતી નથી. સુંદરીનું હૃદય તો પાછ ગયું હતું કે ગામધણી ને પોતા વચ્ચે કંઈ અજાણ જાદુ થઈ ગયું છે. પણ તે અલડ ખાત્રા એથી વધારે સમજી શકી નહીં. રાત પડી, સવાર થઈ. ત્યાં તો મોટે મળસકે ચામડાં પોતાનો ઉચાળો લઈ રસ્તે પડ્યાં. સર્વ ભેળી સુંદરી પણ ચાલતી થઈ. પણ તેને તે સ્થળ છોડતાં હૃદયમાં કંઈક દુઃખ થયું. બીજે કોઈ ઠેકાણે ચાલી નીકળતાં તેનો પગ કોઈ દિવસ પણ પાછો પડ્યો નહોતો, પણ આંહી તો તેના પગ ગળી જતા તેને લાગ્યા.

સુંદરી કારણ સમજી શકી નહીં. તે તો બારે હૈયે સર્વ સાથે પંથે પડી. કાફલો ઉપડી ગયો તેના મંગાળા માત્ર ત્યાં પડ્યા રહ્યા.

હાકારે મહામુસીબતે રાત્રિ તો કાઢી. અનેક રીતે તેણે હૈયાને સમજાવ્યું પણ થેલું હૃદય સમજ્યું જ નહીં. જે દિશાએ તે સુંદરી ગઇ તે તરફ તે ગામ બહાર આવ્યો, પછી તે એકલથવાડ તરફ ચાલવા લાગ્યો ત્યાં તેણે નદીને કાંઠે કાંઈ જોઇ હાથ મારી કહ્યું:—

આ નદી કિનારે નેસ, એના મંગાળા માંડયા પડ્યા,
મારી વિજલડી ગઇ વહેણ, ચાળો લગાડી ચામડી.

અરેરે, આ નદીને કાંઠે તેના નેસ-પડાવના એધાણુ છે. તેના મંગાળા પણ આ માંડયા પડ્યા છે. અરેરે, મારી વિજળી જેવી સુંદરી મારા હૃદયને ચમકાવીને વિદેશ ઉપડી ગઇ. પણ ખરેખર—

વિજલડી ગઇ વહેણ ચાળો લગાડી ચામડી,
આતમ અદીણુ ખાચ, હવે મરવા મોઠાનો ધણી.

જો મારી વિજળી મારા ચિત્તને ચમકાવીને વિદેશ જઇ વસી તો, હે મોઠાના ધણી, તારે હવે અશીશુ ખાઇ આ દેહથી આત્માને છુટા કરવોજ જોઇએ.

આમ લવી નદીમાંથી પાણી લાવી અશીશુ ઘોળા બહાલી ચામડીનું, સ્નેહ સુંદરીનું, હૃદયમાં ધ્યાન ધરી—તે પ્રેમ-કસુંબો—તે અમીનું અમલ લઇ હાકાર સોડો કાંસી સૂઇ ગયો. ને અનન્ત ધામમાં પ્રેમસાગર પ્રજા પાસે પહોંચ્યો. માટેજ—

પ્રેમની છુરી એવી બહિહારી,
તાલાવેલી લાગી નાંખે મારી,
પણ હે ઉમારી-અન્તે બીએ તારી—પ્રેમની

દેગમશી

સુગંધી પુષ્પની ફાર ચારેમેર મહેકે છે. તેને સર્વ કોઈ પોતાના હૃદયમાં ધારે છે ને સુખી થાય છે. આમજ પ્રેમભર્યું ઉદાર હૈયું પણ કદુમાં કદુ મનુષ્યને પોતાનાં કરી રહે છે. એવાં હૈયાને જોઈ બળા મરતાં અદેખાં હૈયાં પણ અંદરથી તો કબૂલ કરે છે કે તે હૈયાં પોતાથી ઉચાં છે, તો પછી તદ્દન સાફ હૈયાં તે ઉદાર હૈયાનાં થઈ બેસે એમાં કંઈ નવાઈ જોવું નથી. બસે તે ઉદાર હૈયાનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય એવો પ્રસંગ પોતાને પ્રાપ્ત ન થયો હોય, પણ સાફ હૈયાં તેનાં વેચાણુ થઈ જાય છેજ.

દેગમશી એક ઉદાર પ્રેમી આપર મદં હતો. પોતાના સર્વસ્વને બોજે પણ ખીજનો ઉદાર કરવો એ તો દેગમશીનો સ્વભાવજ બની ગયો હતો. સાંજ પડી ગઈ હોય તો કોઈ પણ વટેમાર્ગને પોતાના ગામને પાદરથી રાતવાસો રાખ્યા વિના જવા દેતો નહોતો. રાત્રે પાણીએ તો દેગમશી એટલો પોહોળો હતો કે કોઈપણ તેને આંગણેથી જુખ્યું તરસ્યું જાય જ નહોતો. સર્વ કોઈ દેગમશીનું ધર તે પોતાનું જ માની

લેતું. આવા ઉદાર પુરુષની ફેર ચારે કોર ફેલાય તેમાં શી નવાઈ? કોઈ પ્રેમશીલ અત્રક હેયું, કોઈ રનેહભર્યું સુંદરીનું હેયું, આવા ઉદાર નરનું તેને જોયા વિના પણ થઈ બેસે એમાં શું આશ્ચર્ય?

એક દિવસ સંધ્યા સમયે પોતાની ગાય ભેંસોને ચારીને દેગમશી ઘેર આવ્યો ને ફળિયામાં બોધઈ લઈ ભેંસો દોવા લાગ્યો. આમ તે દોવામાં છે ત્યાં નવી આણ્ણાત્ય વહુને તેડીને એક ડોસો આવ્યો. ડોસે ડોસામાં ફાપલ થઈ પૂછ્યું “દેગમશીનું આ ધર?” આ દેગમશીનું નામ સાંભળતાં તે નવી વહુનું હેયું તો જાણે કોઈ દેવનાં દર્શન કરવા ઉછળી ઉઠ્યું: “અરે, હું જે ઉદાર પોરસેલ આદમીને જોવા તબી રહી છું તેને આજ એની મેળે પ્રભુએ દેખાડ્યો.” આમ હજી તો તે મનમાં ધારે છે ત્યાં તો ભેંસ દોતાં જીવાને પાછું વાળી જોઈ કહ્યું: “હા બેન, આવો આજ તે ધર.” આમ “બેન” શબ્દ મુખમાંથી નીકળી તો ગયો પણ તે નવોદા તથા જીવાનની ચારે આંખ એક થતાં બેઠે હૃદયમાં કારી ધાવ કરતો ગયો. બંનેનાં હૃદયમાં કોઈ ગમગીનીભર્યો દુઃખદ ભાવ એકાએક પ્રસરી ગયો. ડોસો તથા નવવધુ હવે જોશ્વરી પર ચડ્યાં ને બેઠાં. દુહભર્યું બોધઈ લઈ દેગમશી ધરમાં ગયો ને પછી જહાર આવી ડોસા પાસે રામ રામ કરી બેઠો. તે નવી વહુની અપળ આંખ સાંધી કાઢેલ લાજમાંથી તે સૌમ્ય મૂર્તિને જોઈ રહી. દેગમશી પણ

તેના બણી જરા જોઈ હૃદયમાં ખિન્ન થવા લાગ્યો. કંઈ અકથ બાવ તેને હેરાન કરવા લાગ્યો; એટલામાં રાત પડી ને વાળુ વખત થયો. ડોસે તથા દેગમશીએ સાથે બેસી વાળુ કર્યું ને પછી દેગમશીની વૃદ્ધ મા સાથે નવી વહુએ વાળુ કરી એઠવાડ બેઠવાડ કઢાવી ઓરડામાં પથારી કરી. દેગમશી ઓશરીમાં ડોસા સાથે મોડી રાત સુધી વાણ બાણ કરી તેને ત્યાં સુવાડી પોતાના ઓરડામાં જઈ સુતો. તે સુતો ખરો પણ જોષ ન આવી. અચાનક ધવાયત્રો પ્રેમી બહુ બહુ વિચારે ચડી ગયો. “અરે, એ તો મારે જ ઘેર આવેલ મેમાન. પારકાની વહુ; હા બેન આવો, આ ઘર દેગમશીનું” એમ મેં કહ્યું. આવા વિચારવમગમાં વીર પ્રેમી ભેવાયો. અરેરે, આ હેયું આજ દિન સુધી કોઈનું ન થયું તે આમ એકા-એક આનું તે કેમ થઈ બેઠું ? શો ઉપાય ? બેન કહી ? ખસ કંઈ નહીં. સવારે તો આ જવાના જ. આમ પથારીમાં પડ્યો પડ્યો પ્રેમી દેગમશી અજંપ રાત્રિ વિતાવે છે, ત્યાં ડોસો કુકડાનો અવાજ સાંભળી ઉઠ્યો. ને વહુને ઉઠાડવા ઓશરી-માંથી એણે સાદ કર્યો. વહુ તો ખિચારી જાગતી હતી જ. તેને ઉઠાડવા ડોસાને બે ત્રણ સાદ કરવા પડ્યા. તે તો આ ઉદાર વીર પ્રેમીને માટે પોતાનું હૃદય એકાએક કંઈ નવો બાવ ધારી બેઠું તેના પૂરમાં પોતે તથાતી હતી તેથી બહારના સ્વરો તેના કાને પડ્યા ન પડ્યા જેવું થયું તેને લીધે. પણ એતે ડોશીએ તેને ઉઠાડી ને કપડાં બપડાં સમારી

ઉભી થઇ ને તેણે બારણું ખોલ્યું. ડાસો પણ ચાલવા સજ્જ થયો. તેણે દેગમશીને રામ રામ કરવા બોલાવ્યો. એકાદ સાદ ક્યો પણ કંઈ અવાજ ન આવ્યો. ત્યારે ડાસી બારણા પાસે થઈ ઉઠાડવા જાય છે ત્યાં ડાસે તેને રોકી. “આખો દિવસ વગડામાં ઢોર પછવાડે બમી થાકી ગયા હશે માટે મર સૂતા. ઉઠે ત્યારે મારા રામ રામ કહેજો.” આમ કહી આગળ ડાસો ને પછવાડે વહુ એમ તેઓ ચાલી નીકળ્યાં.

દેગમશીએ ડાસાને જતાં જાણ્યો. તેને એકાદ સાદ ક્યો હતો તે પણ સાંભળ્યો હતો. પણ તેના હૃદયની વ્યથા એટલી તો વધી પડી કે તે કંઈ બોલ્યો નહોં ને છેવટે “હા તે ગઇ! કેાઇ અજાણી સુંદરી હૃદયપર સત્તા જમાવી ચાલી મઈ! હા જીવ, હવે શું થાય? અરે હાય” એમ ઉડે. હાથનો દમ ભેધ તે છોડી દેતાં તેના જીવ પણ તે સુંદરીની પાછળ પથારી છોડી ચાલતો થયો ને શબ્દ માત્ર ત્યાં પડ્યું રહ્યું.

રાત્રિ પૂરી થઇ, પ્હો ફાટયું ને નવવધુ ને તેનો સસરો પોતાના ગામને માર્ગે ચાલ્યાં. બિચારી ગભરૂ અત્રડ વહુને હેયામાં બીડે જખમ થયો હતો પણ શું કરે? “પ્રભુએ કર્યું તે ખરૂં” એમ ગણતી બાંગલ ટાંટિયાએ તે પોતાના સસરાની પાછળ ચાલવા લાગી.

હવે દેગમશીની ગાયો બેસોને પસરનો વખત થઈ ગયો. આકાશમાં તારોડીઓ પણ સારી રીતે લીગી ગયો;

પણ ગાયો ભેંસોને કોઈ છોડતું નથી. દેગમશી હજી ઉઠ્યો નથી તેથી તેમને પસર કાણુ છોડે ? ભેંસો પોતાનાં માથાં ભીંત સાથે અફાળવા લાગી. ગાયો પણ બરાડવા માંડી તેથી ડોશીને થયું કે આ તે કેમ હજી ઉઠતો નથી ! લેને એને ઉઠાડું. ડોશીએ ઝોરડાના બાર પાસે આવી ધક્કો માર્યો પણ અંદરથી બંધ. ખખડાવ્યું બબડાવ્યું, પણ જવાબ મળ્યો નહીં. છેવટે ડોશી દીકરાને હાક મારીને ઉઠાડતી બોલી:—

આ મેયુ માથાં જાટકે, વાય પાડી નાંખ્યો પડયાર,
ઉઠશને મારા આધાર, ને દી જ્યોય દેગમશી.

હે મારા જીવના આધાર દેગમશી ! આ જોને પસરનો વખત થઈ જવાથી ભેંસોએ માથાં અફાળી અફાળીને પડયારને પાડી નાંખ્યો; રે વહાલા દેગમશી દીકરા, ઉઠીને ઉભો થા, આ દિવસ પણ ઉગી ગયો.

અરે અધીરી મા, તું બહેને ઉઠાડવાને મથે પણ કાણુ ઉઠે એમ છે ? તારા વાંલા પુત્રનો જીવ ક્યારનોય ઉઠી ગયો છે. તેની જીવનદોરી કમ વારની તુટી ગઈ છે. તું તે એને ફોકટ ઉઠાડે છે ? ધણું મોડું થયું પણ દેગમશી ઉઠતો નથી. છેવટે “ આ નથી ઉઠતો એનું કારણ શું ? શું એનું શરીર બગડી ગયું છે ? અરે પણ ઉત્તર કેમ નથી દેતો ? લાવ્યને અંદર જઈને જોજી ” એમ બિન્ન બિન્ન તર્કવિતર્ક કરતી પુત્રવત્સલ મા બારણું ખેડવી

અંદર દાખલ થઈ. બાપ ઉઠ; ઉભો થા; આ ઢોર છોડવાને મોડું થઈ ગયું ” આમ બોલતી પોતાના વાંલા દેગમશીને ઉઠાડવા લાગી. પથુ કોણુ ઉઠે ? ને શું કંઈ ? છેવટે તેને હલખલાવી ઉઠાડવા લાગી, પથુ શરીર જરાય હલતું ચલતું ન જોઈ ડોશીને ફાળ પડી. મારો દીકરો કદી પથુ આમ કરે જ નહિ. દીકરાના શરીરપરનું ઝોલવાનું આણું કંઈ. ઝોલવાનું ખસી ગયું ને દેગમશીનું મુખ જોઈ તે આભી બની ગઈ: “ અરે આ તે આ મડદું થઈ પડેલ છે ! ” કંઈ શ્વાસ ચાલતો નથી. શરીર ઉપર હાથ ફેરવી જુઓ છે. શરીર થંડું માર છે, આંખ ખીલાઈ ગઈ છે. આ દુઃખદ દેખાવ જોઈ તેણે બેબાકળી બની “ હાય હાયરે ” કરી જીમ મારી. ધરનાં તેમજ આડોશી પાડોશી સહિ બેગાં થઈ ગયાં. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે એનાં છાતીનાં પાટીયાં બીસાયાં હશે, કોઈ કહેવા લાગ્યું એને કંઈ ઝોડ વળગ્યું હશે તો કોઈ કહે કે એને કોઈ મેલા દેવની ઝપટ લાગી. ત્યાં વળી કોઈએ કહ્યું કે રાતે જ મેમાન હતાં તે મેલા મંત્ર જાણતાં હશે અને તેણે કોઈએ કરી મેલ્યું હશે માટે જરાજર વિચાર કરવો. થોડી વારમાં તો વૈદ બૈદ જીવા જીવા સર્વ ત્યાં આપ મેળે બેગાં થઈ ગયાં. સર્વે એ જીવ જોઈ કારવી-વૈદે નાહી તો જીવાએ દાણા જોઈ-નહી કંઈ કે મને તેમ હો પથુ આ હવે કંઈ મેઠો થાય તેમ નથી. આનો જીવજ નીકળી ગયો છે. માટે હવે તેને ઠેકાણે પાડવાની તૈયારી કરો. બે જીવને પડખેના ગામમાંથી કાઢિયું તથા ખાપણુ લેવા

દોડાવ્યા. તે દોડના જતા માણસોને રસ્તે ડોસો તથા તેની
 પાછળ જતી નવી વઢુએ જોયાં. આમ ઉતાવળા હાંફતા
 હાંફતા માણસોને જોઇ ડોસે પુછ્યું: “ભાઇ, આમ ઉતા-
 વળા ક્યાં ને કેમ?” તુર્તજ જવાબ મળ્યો કે “અરે રાતે
 તો દેમશી મેમાનને વાળુ કરાવી સુવરાવી કારવી સાજો
 તાજો સુતો હતો ને સવારમાં જોઇએ તો મડદું. અમે તેની
 મેલી માટેનાં સામાન લેવા જઈએ છીએ.” આ ઓચિંતા
 વજ્રપાત સમા વાક્યે તો ખીયારી નવોદાના હૈયાને બેદી
 નાંખ્યું. પેલા માણસો તો આમ બોલતા ચાલી ગયા ને
 ઝટવારમાં સર્વ સામાન લઇ રસ્તે સામા પાછા
 મળ્યા. આ જોઇ સરમ ખરમ કારે મૂકી ખીયારી ઘેલી
 વઢુ બોલી: “સસરાજી, જુઓને, જોને આ દેમશીની
 જરા સરખી પણ ઓળખાણુ હોય તે કદી તેને
 જુએ જ નહીં અને એને ત્યાં આ ટાણે જરૂર કાણે
 જાય. આપણે તો એને ઘેર જ સુખેથી રાતવાસો રહ્યાં ને
 અનપાણી પામ્યાં, માટે ત્યાં જવું જ જોઇએ. આ
 સાંભળી ડોસે કહ્યું,” હા બાપુ, તે ખરું છે પણ તમને
 ઘેર પોહોંચાડી હું એ બલા માણસની કાણે અવશ્ય
 આવીશ. પણ થાય છે પણ શું કરું? તમને આજ્ઞાતને
 ક્યાં રાખું? આમ બોલી ડોસે આગળ ચાલવા માંડ્યું. પ્રેમ-
 ઘેલી નવવધુને તો આ બોલવું ખંજર સમાન લાગ્યું.
 “અરે, મને મૂકીને તે પછી પોતે જશે! શું મારે તે કદાર

પ્રેમી સાથે કંઈ દેવા દેવા નથી. આ ડોસાને ક્યાં ખમર છે કે હું હવે તેના દિકરાની નથી. મેં તો ન્યારથી તે પોરસેશ પ્રેમી દેગમશીને જોયો ત્યારથી હું તેની જ થઈ ગઈ છું. હું જાણું છું કે તેનું મોત મારે મારે જ થયું છે; હા, આ હેયું તેની સાખ પૂરે છે. જલે આ ડોસો ચાલતો થાય. હું તો મારે જાઉં છું. " આમ સંકલ્પ વિકલ્પ કરી પાછી ફરી આ પ્રેમધેલી બાલા દેગમશીના ગામને રસ્તે ઉતાવળે પગલે ચાલવા માંડી. ડોસો, હજુ વહુ પોતા પાછળ આવે છે એમ માની આગળ ચાલ્યે જાય છે. ધેલી બાલા દેગમશીને બાળા રહે તે પહેલાં પહેાંચી જાઉં એમ ઉરમાં લાવી, ધડીક ઉતાવળા ઉતાવળા ચાલે, ધડીક દોડે, એમ આગળ વધવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં ડોસે પાછું વાળા જોયું તો વહુને પછવાડે ન જોઈ. લાંબી નજર કરી જુએ તો આગળ વહુ તો દોડતી જાય છે. ડોસો પાછો ફર્યો ને બને તેટલી ઉતાવળે તેની પછવાડે ચાલવા લાગ્યો. " એ વહુ, ઉભાં રહો" કહી જીમ પાડી પથુ તે કોણ સાંભળે? વહુ તો અપાટા બંધ ચાલી જાય છે. માર્ગમાં જ મસાણુ આવ્યું ને દૂરથી ખડકેલ એક તેણે જોઈ. હજુ જુએ છે ત્યાં તો ખડનો પુળો સળગાવી એક જણે તે ચિતાને ડુંકી દીધી ને સર્વ જણા રાવા લાગ્યા. પ્રેમધેલીએ આ સર્વ જોયું ને ગડગડતી ઠાઠી અપાટાબેરે ત્યાં આવી. સર્વ જણુ આ કોઈ જુતાવળ છે એમ માની ચોંકી ગયા. ત્યાં તો તેણે એક તરફ હડી કહાડી.

તેને માથેથી ઓઢણું ખસી ગયું છે, લાંબો નાગને પથ્થુ લગ્નવે
એવો કાળા વાળનો ચોટસો પાછળ ઉડી રહ્યો છે, નવું ઓઢેલ
ધરચોળું પથ્થુ પવનમાં ફોડવાને વેગે પાછળ રથું ફડફડે
છે એવા વેગે લાંબા હાથ દરી તે એક નજીક દોડી
આવી ને બોલી:

કુકડ ને કાગ એને ભવમાં ભેળપ ને,

પથ્થુ ધરીકને ધરવાસ આજ દેગમશી દાનુ પાડીયુ.

રે બ્હાસા દેગમશી! કુકડા તથા કાગડાની જાત્ય કોઈ
ભવમાં સાથે જોડાઈ સંબંધ બાધે જ નહીં: એ તો તદ્દન
અસંબંધિતજ છે; પથ્થુ આ તો એકજ ધરીના ધરવાસે
—તારે ત્યાં રહીને તારા હૃદયનું દર્શન થયું તેથી મારાથી
તારી સાથે બળ્યા વિના રહેવાય એમ નથી. બ્હાસા દેગમશી,
તારા તથા મારા એક પળના પથ્થુ સંબંધે મને આજ
ફગાડી છે ને હું બળું છું.

માટે હે વા'લા, આ જગત બહારની દુનિયામાં તો
તું મને તારી કરજે. આમ બોલતી હડહડ બળતી એકમાં
તે ધબકાઈ. તેને કોઈ રોકી શક્યું નહીં. ડોસો આવ્યો
ત્યાં તો દેગમશી સાથે વહુની પથ્થુ રાખ થતી જોઈ તે
વીસે મુખે પાછો વળ્યો. પ્રિય વાંચક, પ્રેમી—શુદ્ધ પ્રેમી
હૃદયની વાતો આવી છે.

જોગીદાસ ખુમાણ

કુંડલાનો આ કાઠી રોગિન કુડ પોતાની પવિત્રતા માટે
 ઉ અણપિ પર્યંત પ્રખ્યાત છે. તેણે તથા તેના પિતા
 હાદા ખુમાણે પોતાનો ગિરાસ ધેર ભાવવા ભાવનગરના વીર
 રાજ વજ્રેસિંહજી સામે સમશેર ખેંચીને હેરતબર્ચા કાઢે
 કર્યા છતાં તેણે પોતાનો ધર્મ બૂલ્યા નહોતો. પોતે બારવટે હતા
 તે દરમિયાન ધણાં નાનાં મોટાં ગામે હાંટવાને પ્રસંગ આવેલો
 પણ ત્યાં કોઈ સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ, બાવાસાધુ તેના ભોગ નહોતા.
 ક્ષણે એવાએને તો તેઓ રાજ કરતા. બ્રાહ્મણની ચોરાસી
 કરી સ્ત્રીઓને રાસડા મચરાવી ભાષ જોમ બેનને, પિતા
 જોમ પુત્રીને કાપડું કરે તેમ કાપડાં કરી ચાલ્યા જતા.
 કોઈ ગરીબ કે અશક્ત તેમનાથી હેરાન થતું નહોતું.

કુંડલાના કાઠીઓએ વજ્રેસિંહજીને કુંડલા પરમણું લખી
 આપી તેનું દાસત્વ સ્વીકાર્યું. મહં હાદા ખુમાણથી આ સહન થતું
 નહોતું. તેણે તો ભાવનગરના રાજ વજ્રેસિંહજીને કહાવી મોકલ્યું
 કે “જો ગિરાસ તલવારે રાખ્યો છે તેને તલવારે જ રાખશું”
 આમ કહી પોતાના બે પુત્ર જોગીદાસ તથા ભાણુભાઈ
 સાથે હાદો ખુમાણ બારવટે નીકળી પડ્યો. આ પ્રમાણે હાદો
 તથા તેના પુત્રો ભાવનગરનાં ગામ હાંટવા લાગ્યા જોઈ
 કાઠોર વજ્રેસિંહજીએ તેની સામે પોતાની ધસત મોકલી.
 ધસત બારવટીયાની પછવાડે ભાગીને તેમને કોઈ ઠેકાણે

હરી ઠામ બેસવા દેતી નહીં; હાથે ગીરના પાડા જંગલમાં આશરો લીધેલા આમ રૈયત, પારવટિયા તથા રાગ બને વચ્ચે હોરાન થવા લાગી ને આવી ગડગડતો લાભ લઇ કોઇક ભોંઠકા વળા નાનાં મોટાં ગામના ઘણી થઇ જવા લાગ્યા. બધા નામના સંધીએ શીખલી મામ સર કર્યું અને ત્યાં રહેતા ચારણોને રંઝાડ્યા. ચિખલીના ઉભા મોલમાં પોતાની બેસો છોડી મૂકી એતરો બેળા દીધાં. ચારણો ગજરાયા કે આમાં આપણું રક્ષણ કેણુ કરે ? આપણે ક્યાં જવું ? હાહો ખુમાણુ આપણું રક્ષણ કરે તેવો હતો તે કુંડલામાં નથી પણ પારવટે બમે છે. તેણે પારવટું માંડ્યું છે ને આ સંધી વચ્ચે છે. હવે જવું ક્યાં ? પણ આમાંથી છુટવા માટે હાહા પાસે જવાય તો જ આરો આવે. આમ મનમાં લાવી એક ચારણુ ગિરમાં જ્યાં હાથે મુકામ કર્યો હતો ત્યાં આવ્યો. હાથે ચારણુને હોંસથી આવકાર આપ્યો અને આવા બચંકર જંગલમાં પણ ચારણુ પોતાની ખબરઅંતર લીધી તેથી હાહો પોતાને ધન્ય ધન્ય માનવા લાગ્યો. ચારણુ ગળગળા થઇ આંખમાં આંસુ લાવી હાહાને કહ્યું:-હે ખુમાણુ !

છાં તે ચારણુ તણાં હકડકીને ઉભાં થાય,

તે ખુમાણુ કેમ ખમાય ? હાહા તું બેઠેય.

હે હાહા ખુમાણુ ! તું જીવતાં અમારાં ચારણુનાં છોકરાં બધા સંધીની બીકથી ઝગડીને ઉભાં થઈ જાય છે. હે ખુમાણુ કુળના મણિ ! તારાથી એ કેમ ખમ્યું જાય છે ? ભાવનગર

સામે તેં રાડ માંડીને બારવડું આફરું તેથી શું અમારું
ચારણોનું રક્ષક કોઇ રહ્યું નથી ? શું તું તારો ક્ષત્રીવટાનો
ધર્મ મૂકી દે છે ? હે હાહા ! શું—

બસથી તો હારો બીએ, થરથરતો બાહાપર થાય,
શીખલીએ મેયુ ચરે, ખરીએ ડાળો ખુંદાય.

હે હાહા ખુમાય ! શું તને બકાસંધીની બીક લાગે
છે ? તેથી શું તારા ગામ બાહાપરનાં ભોલ બકાથી કંપીને
ઢેરાન છે ? અરે, તારી શીખલી ગામની શીમ તો બકાની
બેસોથી બેળાઈ ગઈ છે. અરે તેનાં ઢોરની ખરીથી ડાળિયાની
શીમ ખુંદાઈને ઉજડ થઈ ગઈ છે.

આ જોઈ અમારી આંખ આગથી સળગી ઉઠે છે. હે
હાહા, તું જરા આંખ ઉઘાડીને જો કે અમારા—આ તારાં
માગણુના—શા હાલ છે ?

ચારણુના આ માર્મિક ને બાલાં બોંકતા શબ્દો સાંભળી
હાહાનાં ફવાં ઉભાં થઈ ગયાં. બમે વજ્રેસિકંજની ધસત
મને ઘેરી લઈ મારી નાંખે, પણ મારા દસોંઠી તેમજ મારી
પ્રજાને તો આ પાપી મહેચ્છ સંધી બકાના લુલ્લમમાંથી
મારે બચાવવી જ પડે. વીર બારવટીએ ચારણુને કહ્યું—
“ મહવી, તમે તમારે શીખલી જાઓ ને બકાને ખુલ્લે
ખુલ્લું કહી છો કે હાહો આવે છે. તે તૈયાર થઈ રહે. ”
આ વખતે જોગીદાસ અને બાણ ત્યાં હાજર ન હોતા.
તેઓ કયાંઈક આધે મારણુ કરવા ગયા હતા. હાદે ઘોડે
પલાણુ નાંખ્યું, હાથમાં પેતાનો લાંબો બાલો ધરી ને કહે

માનાસાધ સમશૈર લટકાવી દીધી. ખોંખારો મારી મુઠે તા
 દહ વીર વૃદ્ધે સ્વારી કરી. બાઈ વાંચનાર ! સાઠ પાંસઠ
 વર્ષનો ખારવટિયો ખોંખારા મારી મુઠે તા દહ પોતાનાં
 આશ્રિતોની કુમકે ધાય, ઘોડા પર રાંગ વાળે તે વખતે
 તેનું હેયું કેવું હિસોળા કરે ! એ ચિત્ર તો આવા નિર્માત્ર્ય
 સમયમાં તારી કલ્પનામાં પથ્ય આવવું મુશ્કેલ છે.

વીર ખુમાણ અમે ચડી ગિર છોડી શીખલીએ આવ્યો.
 ગામને પાદર આવતાં ભુલંભગાર સંધીને પડકાર્યો કે “ બકા
 મઈ જા માટી. ” બકા મઈ ખુમાણનો હાકલો સાંભળી
 ભયભીત થઈ ગયો. ભુલંભગારને ફંભીથી ખરે વખતે વીર
 હાક ખમાય ખરી ? તેણે તો સામે મોત જ ઉઠું જોયું. તેને
 થઈ ગયું કે હવે શું કરવું ? તેની તલવાર તેના મ્યાનમાં જ રહીને :

બકા બાગ્યો બેસશે, ને બેસરી નાંખી ચીસ,

હાહા તેં મેયુ હાંજીયું, એકસોને ઉપર વીર

બકા તો બેમાઠગો ચીસ પાડીને આમ તેમ નાસ્યો
 બાગ્યો. હાહા, તેં તો તેની એકસોને વીજ બેસો હાથ કરી.
 તને રૂંમ છે.

હાહો બકાની પછવાડે પડ્યો ને પોતાના બાલાથી
 વીંધી નાખી તેને પૂરો કર્યો. તેની બેસો ચારણ કે બાલાજીને
 વહેંચી આપી. આથી રાજી થઈને ચારણોએ હાહાને ધન્ય-
 વાદ આપી કહ્યું :—

ઠાણે કેરીએ ચારણ તથાં, હવે હકુમી ને હરે;

તે ખુમાણ તને ખમલસ હાહા જાણે હાથે.

હે વીર મર્દ હાહા ખુમાણુ ! હવે અમારાં ચારણનાં
છોકરાં બકાની બીકથી કોઇ દિવસ પશુ બેમાઠળાં ઉપમાંથી
ઝખડીને ઉઠશે નહીં જ. હવે તો, હાહા, તારા જમનાં ગીત
અમે બંને હાથે તાળાએ પાડીને ગાઈએ છીએ. તને
ધન્ય છે, તારૂં પ્રજા બહુ કરો.

આ પ્રમાણે હાહા ખુમાણુ પોતાના આશ્રિતોનું દુઃખ ટાળી
ગિરમાં આવ્યો. હાહા બારવટામાં આ પ્રમાણે કેટલાંક વર્ષ ગાળ્યા,
પશુ બાવનમરે તેને મચક દીધી નહીં. ઠાકોર વળેસિંહ તેની
પછવાડે ધસત મોકલે ને કાઠી ગિરનો આશ્રય લે; પશુ ઝાઝો
વખત ગિરમાં રહેવાથી વૃદ્ધ હાહાને તેનું પાણી લાગ્યું. તેને શરદી
થઇ ને તાવ ચડ્યો. પોતાના બંને પુત્રો દૂર મારણ કરવા
નીકળી ગયા હતા. વૃદ્ધ બારવટિયાને થયું કે હવે આહી
ઝાંઝું જીવાશે નહીં; તેથી પોતાના દસોંદીને સાથે લઇ તે
શીખલી આવ્યો ને ચોરે ઢોલીયા ઢળાવી દાખરો બયો. અમલ
ધોળાઇ કમુજો તૈયાર થઇ રહ્યો છે ત્યાં ખબર આવ્યા કે
“ બાવનમરની ધસત આવે છે. ” મામલોક અકળાવા
લાગ્યા કે નહીં મામ ઉજડ થશે. પશુ હાહા ખુમાણુ સર્વને
હેમાધારણુ આપી. નીરાંતે કમુજો લઇ, લેવાડી, પછી
પોતાના દસોંદીને કહ્યું—“ બાઇઓ, કોઇએ બીવાનું નથી.
હું મામ બહાર પેલા વડની નીચે જાઉં છું. ત્યાં ખાટલો
મોકલો. મામે મુર્ત જ તેમ કરી દીધું. હવે બાજરા તથા
મંડર વગેરે વડ તમે હાહો રોલિયો ઢળાવી જીવાડી તલવાર

પડખામાં રાખી સૂતો. તેનો નિમકહલાથ દસોંદી તેની પાસે મઢીમીની વાત લલકારતો બેઠો-

ગામેગામ ઢોલ ઢબુકિયા, જાણુ ઉપર જાણુ,
ધોધા સુધી ધુમતું હાદતનું હમસાણુ.

ત્યાં તો ધસત ગામમાં આવી ચોરે આવી જોયું તો કોઈ ન મળે. કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષોને બેગાં કરી દમ બરાબરો કે "હમણાં જ બારવટિયો હાદો આંહી હતો તે ક્યાં ગયો?" કોઈએ જવાબ ન દીધો. બધાં મૂંગાં ઉભાં થઈ રહ્યાં. ધસતનો નાયક નિર્લજપણે તેમને હેરાન કરવા ને ગાળો દેવા લાગ્યો. પણ કોઈએ જીવના જોખમે પણ હાદાની બાતમી આપી નહીં. તેવામાં એક નાનો દસબાર વર્ષનો છોકરો બોલી ઉઠ્યો. "હં અંને, હાલો દેખાડું. એભ્યા બાજરામાં વડલા નીચે બાપુ સુતા છે."

બસ થઈ ચૂક્યું. ધમસાણુ મચાવતું, મોત્તાત ખુંદતું દળકટક તે વડ તરફ ચાલ્યું. હાદે ઘોડાની હારબળ સાબળી. શરીરમાં તાવ ચડ્યો હતો, કંઈ પણ હાલી મળ્યો હતો, પણ ઘોડાના અવાજ સાંભળી વીરમર્દ બડાક થઈ ઉભો થઈ ગયો, પછેડીની બેટ બાંધી લીધી, તલવાર કડે લટકાવી દીધી ને હાથમાં બરછી લીધી. પોતાના દસોંદીને કહ્યું: "બાપ હવે રામ, રામ, જોગાને ને બાણુબાપને કહેજો કે બાપુ ગયા ને તમને બારવડું સોંપતા ગયા છે."

અરે પથ્ય આ વીર મર્દ મોતની સામે પંખે મેળવવા
 જાય ને તેનો પોરસેલ ચારણ તે પજવાડે રહી બેસી રહે ?
 એ બને જ કેમ ? જેને બાપુએ હર હમેશાં બારવટામાં
 ભાગનાસમાંય સદાય દેવીપુત્ર ગણી બાદશાહીમાં રાખેલ
 તે કવિ-ચારણ હવે આખર વખતે પોતાનું જીવતર
 બહાલું કરે ખરે ? તે તો પોતાની તલવાર તાણી બાપુની
 આગળ ને આગળ ચાલ્યો. તેના હૈયામાં તો બાપુ દેખનાં
 સામે પગલે મરવાની મોજ આવી. હાલે ધણ્ય વાયો પથ્ય
 તેણે માન્યું નહીં. ત્યાં તો ધસત આવી પહોંચી ને મામલો
 મચ્યો. વીર ને નીમકહલાલ ચારણે આગળ પડીને સામે પગલે
 લડી એક બે સ્વારોને જોખમાવી દીધા; ત્યાં તો હાલે પોતાની
 બરછીથી એક બેને વીંધી નાંખ્યા; પથ્ય સામટા સામે બે
 તે કેટલું ટકી શકે ? દુરથી એક ગોળા આવી ચારણની
 છાતી સોંસરી નીકળી ગઈ ને બિચારો સ્વામીભક્ત
 ચારણ જે અંખે કરી ભોંય પર પડ્યો. વૃદ્ધ ને
 બીમાર ખુમાણને આ જોઈ ધણું લાગી આવ્યું.
 પોતાનો બહાલો દસોંદી પોતાનીજ નજર આગળ પડ્યો.
 જોઈ તેની નસે નસમાં આગ લેડી. તેની બરછી તેણે
 એકનાપર ઝીંકી, બરછી ભાંગી ગઈ ને ડાંડવું હાથમાં
 રહી ગયું. હવે હાલો તલવાર લઇને ધસ્યો, ધા પર ધા કરી
 એક બેને પૂરા કયો. તેવામાં એક ગોળા તેને વાગી ને
 છાતીની આરપાર નીસરી મધ, તોય તેણે મરતાં મરતાં

કેકને ધરણ્યા અને છેવટે ખોખારતો મુચ્છે તા દેતો વૃદ્ધ
 વીર ખુમાણ ધરણીએ ઢળ્યો. આ પ્રમાણે આ મલહર
 ગદાવટિયો ને તેનો દસોંદી ત્યાં પડ્યા. નાયકે હાદાનું માથું
 વાઢી લીધું ને તેને બાવનગર મોકલ્યું. પણ આ જોધ વીર
 મદ્દપૂજક વજ્રેસિંહજી ન હરખાતા આ મૂખોંધ માટે નાય-
 કને ઠપકો દેવા લાગ્યા. હાદાને મારી ધસત કુંડલે આવી.
 વીર પીતા પડ્યાના ખજર પ્રતાપી પુત્ર જોગીદાસને પડ્યા.
 તે તુર્તજ પોતાના ખાવળા ઘોડાપર ચડી જે જગ્યાએ
 હાદો પડ્યો હતો ત્યાં આવ્યો. હાથમાં જળ લઈ તે
 ખોલ્યો: “હે ખાપુ, આજથી તમારૂં ખારવડું હું મારે ખાંધ
 છીપાડી લઉં છું. તમે મોક્ષે જાજો. આ પ્રમાણે જોગીદાસે
 પોતાના પિતાનું પણ પોતે લીધું ને બાવનગર સામે વધારે
 મદોંધ બરી હેરત પમાડે તેવી સમશીર તાણી. મહા બચંકર
 ખારવડું શરૂ થયું. જોગીદાસને ગિરમાં આશ્રય ન મળે એ
 માટે જુનાગઢ પણ તેને હાંકી કાઢવા લશ્કર મોકલ્યું. હાલે
 જોગીદાસે જુનાગઢ સામે પણ સમશીર તાણી. આમ આ
 મદ્દ કાઢીએ બે મોટાં રાજ્યો સામે એકી સાથે ખાય બીડી.
 એક વખત તો જોગીદાસ પોતાની ટોળા સાથે ખુદ જુનાગઢ
 પર પણ ચડી આવ્યો. તેની બહાદુરી જોઈ તેના
 ચારણ કવિએ કહ્યું:

તું પાદર જુના તણે ફેસળીયો ફેળ,
 ખીખડીયું બંચસે, જોવે એગીદાસિયા.

હે જોગીદાસ ! તું તારૂં બાલાવાળું કાઠી લશ્કર લઇને
જુનાગઢને પાદર પડાવ નાંખી પડ્યો ત્યારે તો ખુદ બીખિયું
પણ બચતી મારી તને જોવા લાગી કે આ તો કોણ વીર
આવ્યો છે ! વળી,

દત્ત સુરત ટેકો દઈ રાખીતલ પ્રજરાણુ
ખળબળતી ખુમાણુ જમી જોગીદાસિયા.

વાળા, ખાચર ને ખુમાણુ નામની કાઠીની ત્રણે ઓડકના
મણિરૂપ હે જોગીદાસ ! જ્યારે આ કાઠિયોની સત્તા ડગ
મગ્ન થઈ હતી ત્યારે તેને દાન અને શૌર્યનો ટેકો આપી
તે જ ટકાવી રાખી છે, તને રંગ છે, તને સાબાસ છે.

આ પ્રમાણે જુનાગઢને પણ પોતાનો હાથ દેખાડી
જોગીદાસ પાછો બાવનગર પર ચડ્યો ને એણે વીર હાક
વગડાવી. બાવનગરના રાજા વજ્રેમિહે જોગીદાસનાં પતિન
તથા છોકરાંને હાથ કર્યા ને બન્ને જોગીદાસ પોતા મામે
બહારવટું ખેડે પણ એક ખરા રાજવંશીને જાજો તેમ
પોતાના જ કુમારો સાથે કાઠી બહારવટિયાનાં બચ્ચાંને
ઉછેરવા માંડ્યા. કોઈ કોઈ વખત કુમારો તથા કાઠીપુત્રો
રમનાં રમનાં વઢી પડે ને રાજપુત્રો હાકોર પાસે આવી
કહેતા કે “બાપુ, કાઠી અમને મારે છે” તો આનંદ પામી આ
હિદાર રાજા કહેતા કે “હોય બાપ, એમજ હોય, એનો
બાપ બહાર મને મારે છે. જાઓ રમો. એ તમારા બાપ
છે.” આ પ્રમાણે હાકોર કાઠી બહારવટિયાનાં છોકરાંને

પોતાની નજર આગળ ઉછેરે છે ને પિતાને જાળે તેવું
જ્ઞાણ કરે છે. આમ કરતાં જોગીદાસની પુત્રી કમરીબાઈ
ઉમર લાયક થતાં દાકોરે ધામધુમથી લગ્ન કરી બાદશાહી
કરિયાવર કયો. યુધ્ધમાં કાઠિયાણી દાકોર વજ્રેસિંહના આ
ઉત્તમ ને ઉદાર ખવાસથી તુંહી તુંહી થઈ ગઈ. તેણે પોતાના
પતિને કહાવી દીધું કે: આવા ઉદાર ને સાક્ષાત પ્રભુ જેવા
રાજા સામે તક્ષવાર ખેંચી બંદારવડું ખેડવું એ હું પાનિ
તમારા જેવા વીરને લાયક નથી. કારણ કે જીવ્યોને:

માવતર મદીપણું કરે ને જય ખારવટે જો;

તેનાં જોડને ચણે હે, ઇ વેંદારે વળખાળદે.

પિતા દુશ્મનાવટ કરીને ખારવડું ખેડે છે છતાં તેનાં
અગ્ન્યાંને આ રાજા વજ્રેસિંહ ખવરાવી પીવરાવી ઉછેરે છે ને
પોતાનાં ગણી પાળે છે. માટે પાનિ સલાહ કરે તો સાંઈ.

જોગીદાસ પણ રાજાના ઉમદા યુધ્ધથી તેનો દાસ જ
બની ગયો હતો. રાજાએ તેનું હૈયું છતી લીધું હતું. વીર
બંદારવટિયો તાબે થવા મન કરવા લાગ્યો, આ જોષ્ટેકીલા
ચારણે કહ્યું:—

જોગો જોડ કમાડ માંણો મીતલપર ધણી;

ન થડકે થોભાળ, હુડળ મચીએ હાદાઉત.

અરે જોગીદાસ, અરે મીતિયાળા ગઢના ધણી, તું તો
એ જોડીનાં બંધ ખારણાં જેવો મળખૂત છો. હું મોટા થો-

બાવાળા હાદના પુત્ર ! તું કદી પણ ગામલો મચતાં ડર એવો નથી. તો પછી આવું કાં ? જોને:

જોગા જન્મ ન થાત ધણમુશા હાદલ ધરે,
તો કાઠી કોં કેવાત સમવડિયા સુખોતણા.

હે જોગીદાસ, જો આ ધણાજ કીમતી હાદા ખુમાણના ધરમાં તારો જન્મ ન થયો હોત તો પછી આ મોટા મોટા રાજના સમોવડિયા કાઠી લોક કેમ કરીને કહેવાત; વળી

કરડયે કાંઠે થયે પરડોતરાં પરજણ
ડસાલે પું દૈવાણુ જળડ જોગીદાસિયા

હે મોટા થોભાવાળા જોગીદાસ, આ ત્રણપરજ રૂપી સાપોલિયાં ડસે તેથી વળે શું ? પણ તું તો મોટો ઝેરી સાપ છો. તારૂં ડચું આગળ એક પણ પગલું ન જ ભરી શકે.

આવો તું ખળિયો ને ખળિયા સામે રાડ માંડી. તો પછી તું તાબેદારી સ્વીકાર એ અમારાથી જોયું જાય તેમ નથી. કાંઠે

સો વખત રિયોરાતણી તેં લીધી ખુમા લાજ
ઈ હાદલ કાં હચિયાર પું છોડે આલણુરિયાહત.

હે હાદના પુત્ર, ખુમાણ કુળની ખુમારી, તેં તો ખુદ જિયોરની લાજ સોસો વખત લીધી, અને હવે હે આલણુ-શીના વંશના ! તું આમ હચિયાર મૂકી દષ તાખે થા છ ?

ધુ થજે ને મેર ડગે મહિપત મેલે માણુ,
પણુ જોગી કોં જતી કરે પું ખતરીવટ ખુમાણુ.

હે જોગીદાસ ! કદી આ ધુનો તારો ચલાયમાન થઇને

ખીજે જાય, આ મેર પદ્માડ કદી ધ્રુજવા લાગે, ને મહા-
રાજાઓ ખુદ કદાપિ પોતાનું મોટું મન છોડે, તો પણ તું
જોગીદાસ તું કોઈ દિવસ તારૂં ક્ષત્રિપણું જતું કરવાનો ?
ના, ના, એ તો નજ બને.

આવાં પોતાનાં દસોંદીનાં મર્મવેધક વચનો સાંભળી
વીર મર્દ તાબે થતો અટક્યો ને ફરી વાર પહેલાંની જેમ
એણે રાડ માડી. પણ આ તો મોટાઇમાં પણ મસ્તેમસ્તની
ચોટ હતી. રાજા વજ્રેસિંહજી જેમ દુરમન ખારવટિયાનાં
ખાત્રકોને પોતાનાં જ ખાત્રકો સાથે ઉછેરીને પોતાનું ફરિયાવ
દિલ ઉઠાળી રહ્યા હતા તેમ જ ખારવટિયો જોગીદાસ પણ
ખારવટામાં-રખડપાટમાં પણ રાજાને આંજી નાંખે એવાં
ઉપકારનાં ઉમદા કામ કરી રહેતો હતો. એક દિવસ વજ્રેસિંહજીનાં
ઠકરાણાં નાનીઆ પોતાના બે પુત્રો સાથે પોતાના માશીઆઇ
કેશરીસિંહજીની કાણે ઢસા પાસે ટીખીગામ જતાં હતાં. રાણી
રથમાં હતાં ને સાથે સ્વારો હતા. રાણીનો રસાસો આનન્દ
ઉડાવતો ને કસ્તોત્ર કરતો જતો હતો, ત્યાં આકડિયાનો રથો
આવડો તેના પર ચડી આવ્યો. રથે ઓચિતો છાપો માર્યો,
ને ધોંગાણું મંડાણું. ભાવનગરના સ્વારો ધવાયા ને રજપૂનાણી
મનમાં જરા મુંઝાવા લાગી. ત્યાં તો, જૂઓ, કોઈ મર્દનો
પડકાર તેને કાને પડ્યો. હજી રાણી માફામાંથી ઉઠ્યું જુએ
છે ત્યાં-મોટા થોભાવાળો, મોટી આખોવાળો, મોટા લાંબા
લાલાવાળો એ વીર મર્દ હાકલો કરી રવાને કહેવા લાગ્યો:

“ ખપરદાર રધા, એ વેલમાં મારી મા છે. આ દિકરો દુખે ને મા મુંઝાય એ ન જ બને. એનો વાળ વાંકો થયો તો સામું માયું જશે. ” રધો હેબડી ગયો. અરે આ તો જોગીદાસ છે. શું એ મારી સામે ? તેની કદાચ બૂક થતી હશે. રધે કહ્યું:—“ બાપ જોગા, આ તો બાવનગરના ઠકરાણાં છે. આવ બાપ આવ. ” “ અરે રધા દીકરો કદી માને હુંટાતી જોષ શકે ? એ તો મારી મા છે. હું બારવટે હું ખરો, પણ દીકરો બાપ સામે હોય તેથી તે કાંઈ તારા જોવાને મા બાપની લાજ ઉપર આવતો જોષ શકે ? થઈ જ માટી, રધા. ” રધો કાંઈ “ થઈ જ માટી ” એ વેણને ખમી ખાય તેવો નહોતો. તુર્ત જ ધોંગાણું મંડાયું. મસ્તેમસ્તની ચોટ મચી. પણ એક મસ્તને પડખે અધર્મ હતો ને બીજને પડખે ધર્મ હતો. અને ધર્મ સદા જીતે જ. જોગીદાસની કાલિદાસ તલવારથી રધાનાં માણસો કવાયાં ને નાસવા લાગ્યાં. રધો પંડે બહુ લાચાર થઈ ગયો, જોગીદાસની સમશેરના એક પાથી તેનો જમણો હાથ કપાઈ ગયો ને તે નાઠો. બહાદુર બારવટીએ રાણી પાસે આવી શિર નમાવ્યું. રાણીએ તુર્ત જ હાથોથી ઉભરાઈ જઈ કહ્યું. “ સાખાથ છે, મારા બાપ, વીર ખુમાણ, ધન્ય છે જોગીદાસ; હવે તો તમે મારી સામે જ શિહોર ચાલો. તમે અમારાથી છૂટા રહી રીસાઈ બારવટે રહો એ ઠાકોરને જાણે નહીં. ” નમન કરી હાથ જોડી ચરો કાંઠીએ કહ્યું:—“ માતાજી, મારાથી તેમ થાય નહીં. મેં તો મારો ધર્મ પાળ્યો છે. તમે તમારી ફરજ

બળવો છે. મારાં બાળગોપાળની ખખર રાખો છે. એ
 ધણું જ છે. બાકી તો પ્રભુ કરશે ત્યારે ઠાકોર સાહેબ સાથે
 હાથ મેળવી બેસશું." પછી જોગીદાસને ધન્યનાદ આપી
 રાણી સિદ્ધોર આવ્યાં ને ઠાકોર સાહેબને સર્વ હકીકત કહી.
 આ સાંભળી વીરપૂજક ઠાકોરનાં રૂવાડાં ઉભાં થઇ ગયાં.
 તેનાથી બોલાઈ ગયું કે: "અરે કાઠી, તને ધન્ય છે,
 સાબાશ છે. તું દુશ્મન પશ્ય દાનો. હવે તું મારાથી વિખૂટો-
 મારી સામે રહી બારવડું ખેડ ને રાતદિવસ બાગનાસમાં
 ગાળ એ ખુદ મને જ દુઃખ દેનારું છે. તારું મનામણું તો
 મારે કરવું જ જોઈએ." આમ ધડી બે ધડી બોલી, ઠાકોર
 કચેરી કરી, ને બરી કચેરીમાં પોતાના બંડારિયાના ચારણ
 બોધા પાંચોળિયાને આગ્રા કરી કે, "જોગીદાસ જ્યાં હોય
 ત્યાં જઈ મારી વતી મનામણું કરે. ને તેને મારા સોગન
 દબને પશ્ય મારી પાસે લાવો." બોધો આ સાંભળી ધણો જ
 રાજી થઇ ગયો. તે જોગીદાસનો પશ્ય મિત્ર હતો. સિદ્ધોરથી
 ઉપડી બોધો જોગીદાસને મળ્યો. ઠાકોરની વતી તેનું મનામણું
 કર્યું ને સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. જોગીદાસ પ્રસન્ન
 થઇ સિદ્ધોર આવ્યો: હકડેહક બરેલ દરબારમાં સર્વ વચ્ચે
 ઉભા થઈ ઉદાર ઠાકોર વજ્રેસિંહજીએ પોતાના બહાદુર
 બારવટિયાને બાથમાં લીધો. ખુબ બેટી બંને વીરોં હર્ષાશ્રુથી
 માદીપર બેઠા. આ દેખાવ જોઇ આખી કચેરી પશ્ય
 આનન્દમાં રેલી રહી. ઠાકોરે જોગીદાસને ૭ ગામ ગરાસમાં

આખ્યાં. ને પોતાને હાથે સોનાની મૂઠવાળા તલવાર ને ઉઘો શિરપાવ આખ્યાં. આ વખતે જય જયના ઘોષ મચી રહ્યા. નગારાં અને ત્રાંખાળુ ગડગડવા માંડ્યાં ને સભામાં આવી નાયકાએ નાય શરૂ કર્યો. પણ એક સ્ત્રી પોતા સામે નાચે એ વીર જોગીદાસથી ખમી શકાયું નહીં. તે તો તુર્ત જ પોતાનું મોં ફેરવી ગયો. રાજ ચેતી ગયા કે આને આ રૂચું નથી. તેથી તેને પોતા તરફ ફરવા કહ્યું. તુર્ત જ વીરે પોતાની કટાર ફેડથી ખેંચી પોતાની આંખમાં ખોસવા પ્રયત્ન કર્યો પણ વજ્રેસિંહજીએ તે હાથ હં, હં, કહી પકડી રાખ્યો ને નાય બંધ કરાવ્યો. વળી તેને પૂછ્યું કે “ભાઈ કાંઈ દુઃખ થાય છે ? આમ કાં ?” તુર્ત જ વીર મહેં જવાબ દીધો,—“અરે ના બાપુ, પણ આપણે રાજાએ આમ નારી નચાવી માણવાનું રહ્યું એ જોઈ મને દુઃખ થયું. માને નજર આગળ નાચતી જોવી તેના કરતાં આંખો ફોડી નાંખવી મને ગમી, ને મેં કટાર બહાર કાઢી.” રાજ આ સાંભળી શરમિદા પડી ગયા, ત્યાં તો મુળ વરસડો નામનો ચારણ આ બધું જોઈ તથા સાંભળી ખોસ્થોઃ ધન્ય છે કાઢી, તને ધન્ય છે,—

પરનારી પેખી ને તં મીટ માણસા,

શ્રંગી રખ ચળિયા જુવણુ જોગીદાસિયા.

હે જુવાન જોગીદાસ, પારકી સ્ત્રી સામી નજર નાંખવામાં પણ તારો ધર્મ કુખે છે જાણી તેં તેના તરફ જોયો

આંખે જોયું પણ નહીં. તને ધન્ય છે. નહીં તો, હે વીર મહા, શૃંગી ઋષિ પંડે પણ એક અને જોતાં પોતાનું હૈયું હારી બેઠા હતા. વળી જોને—

ઠમકા નાર થયે, તારૂં ચિત્ત જોમા ચળ્યું ને,
જોજો બાલકીએ જડધર મોથા જોજિયા.

હે જોગીદાસ, આ ઠમકા કરી તારી નજર આગળ નાચતી અને જોઈ તારૂં ચિત્ત પણ હાગ્યું નહીં. બાકી, જોજો શંકર ભગવાન પંડે એક બીસડીના ઠમકા પર મોઢી પરી પોતાનું હૈયું હારી બેઠા હતા.

કુંકે ટાપી ફેરવી વાહીએ ઝાંડ્યા વાદ,
કંડીયે નાભી નામ, તું ભજડ જોગીદાસિયો.

હે જોગીદાસ ! તું મોટો મણિધર છો. તારી કુંકના કુંકાડાથી અંગરેજ પણ ડરી ગયો, ને તને ફસાવી કેદ કરવા કેદ વાહીનું રૂપ લઇને આવ્યા પણ ફાળ્યા નહીં. તું તેને તાબે થયોજ નહીં. તને ધન્ય હો.

મારમ જે મુળઈ તલ્લે જડ બેઠાં ન ભય,
તું સેલે સમદર માંચ, ભજડ જોગીદાસિયો.

હે જોગીદાસ, તું મોટો મગરમચ્છ છો. ને રણક્ષેત્ર રૂપી સમુદ્રપર સેલી રહ્યો છો તેથી તારા સપાટામાં આવી કુખી જવાની બીકથી સર્વ વહાણો ફરતાં બંધ થઇ ગયાં. તને ધન્ય છે.

પણ અરે, હું તે આમાં કેના ગુણ ગાઉં. આ ઉદાર ને મોટા મનનો રાજા પણ કોઈ વાતે ઉણો નથી. કાંકે—

તન હાદલ વખતા તણા, આથડિયા ઓનાડ,
વળે તો નવરંગરા વડો, સામે દરંગો જોગીદાસ.

આ હાદા ખુમાણ ને ઠાકોર વખતસિંહજીના પુત્રા લડી પડ્યા. તે જાણે મોટા સુભટ અથડાઈ પડ્યા હોય નહીં શું ! આમાં વળેસિંહજી તો ઔરંગશા ખાદશાહ ને જોગીદાસ તે જાણે ખુદ દુર્ગોદાસજી હોય નહીં શું ?

સાખાશ છે તમને દુક્ષાઓને. વળી હે ઠાકોર ! તું તો શ્રીકૃષ્ણ રૂપ છો ને આ જોગીદાસ તો કાળીનાગ પંડેજ.

ડાખી ફણ દાખી કરી, નાશ્યો છે કાળીનાગ,
તે પર તું અસવાર, એળ વખાણી વજ્રમલ.

હે રાજા, જેમ શ્રીકૃષ્ણે કાળીનાગને ફણ દાખીને તાણે કર્યો ને તેનો ઉદાર કર્યો તેમજ, હે વળેસિંહજી, તેં પણ આ મર્દને-ભયંકર વીર ખારવટીઆને-તારા મોટા મનથી વશ કરી લીધો છે. તેં તેનાં ગામ તેને પાછાં આપી તેનો ઉદાર કર્યો છે. તને, હે ઠાકોર, મારા સો સો ગણા ધન્યવાદ છે.

વરસડે આ પ્રમાણે બંને વીરનાં બરદરખાર વચ્ચે ખિરદ ગાયાં ને સભા ઉડી. જોગીદાસ પછી વળેસિંહજી ઠાકોરના થોડા દિવસ મેમાન રહ્યા. જાણે બન્ને ભાઈ હોય નહીં શું ! આ વીર મર્દ આમ થોડા રોજ સાથે દાયરો

ભરીને બેઠા. પછી પોતાનાં બાળગોપાળ ને સ્ત્રીને વેશમાં બેસારી જોગીદાસે આંખરડી આવી પ્રભુભજન શરૂ કર્યું ને આજીવન ઠાકાર વજ્રેસિદ્ધના એક ખરા મિત્ર તરીકે વફાદારીથી દિવસો ગુજાર્યા. આ બારવટિયામાં પવિત્રાઇ એટલી તો હતી કે હતુ પણ આંખરડી તથા તેની આસપાસનાં લોક જ્યારે કોઈ સ્ત્રીને સુખરૂપ પ્રસવ ન થતો હોય ને આડું આવ્યું હોય ત્યારે જોગીદાસના ચોરણાની નાડી પાણીમાં બોળી તે સ્ત્રીને પાય છે કે ઘુર્તજ પ્રસવ થાય છે. આવા વાચકાઈના સાચા બારવટિયાનો જન્મ થાય તેમાં શી નવાઈ ? જે રથજે તેને અમિદાલ થયેલ છે ત્યાં હતુ પણ શ્રીફળ મૂકી લોક નમસ્કાર કરે છે. આ પ્રમાણે આ ઠાકિયાવાડના મશહૂર રાખિન હુડ માટે લોકોને માન અને ભક્તિભાવ છે. તેના ગુણગાન લોકો હોંશથી કરે છે.

નેત્રમ બારિયાણી ને ગોલણવાળો

તુળાબમાં વાળાવંશ રાજ કરી ગયો છે. તે વંશમાં અનેક પ્રેમશૌર્યવાન રાજાઓ થઈ ગયા છે. ગોલણવાળો પણ ત્યાં એક વીર મહં થઈ ગયો છે. પરાયે માયું મૂકવા ઝટ તૈયાર થઈ જાય એવો તેનો સ્વભાવ હતો. કોઈનો જીવ બચાવવો, કોઈને અનવસ્થા આપી દાંકવા, કોઈ મરીબ નિરાધારનો આધાર બનવું એ તો ગોલણની ખાસિયત હતી.

ગોલણના હૃદયમાં તો સદા પરોપકાર પરોપકાર જ વસી રહ્યો હતો.

આવાં રૂડાં આચરણો જોઈ કાઈ શુદ્ધ ને સરળ હૈયું ગોલણનું ભક્ત બની જાય એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નહોતું. ચોખ્ખા કાચ પર ચોખ્ખું પ્રતિબિમ્બ પડે જ. સરળ હૃદયની અસડ નેત્રમ તો ગોલણના ગુણની દાસી થઈ ગઈ છે; તેની વેચાણ બની ગઈ છે. વરવું તો ગોલણને જ, નહીં તો કુંવારાં જ રહેવું એ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા તે કરી બેઠી છે. નેત્રમ સાંઢ્યનો અખૂટ બંડાર છે. તેની મુખમુદ્રા જોનારને પક્ષ-વારમાં તેના દાસ બનાવી દે એવી સુકોમળ ને મોહક છે. તેનું ગૌર શરીર જ્યાં હોય ત્યાં દિવ્યપ્રકાશ પાડી રહે છે. એક વાર ગોલણ તથા નેત્રમની ચાર આંખ બેળી થઈ. બેળી થતાં વેત અંતઃકરણમાં કાંઈ છૂપેા દિવ્ય ભક્ષુકો એકાએક ઉછળી ઉઠયો. ગોલણ નેત્રમનો ને નેત્રમ ગોલણની એમ હૃદયનો અફર સોદો થઈ ગયો. ગોલણે પોતાના મિત્રદ્વારા નેત્રમના પિતા આગળ નેત્રમનું માગું કર્યું. ખારૈયો આ સાંજળાં રાત્રી તો થયો. પણ ગોલણમાં ખીજને કામ આવવાનો એટલો બધો ઝળહળતો જુસ્સો હતો કે કાંઈ વાર પોતાની પુત્રીને ઓચિન્તુ વૈધવ્ય પણ આવી જાય એમ ખારૈયાને લાગ્યું. ગોલણ ધણો જ સાહસિક છે ને કદાચ ભારે આક્રમમાં આવી પડે તો પછી શું કરવું ? આમ વિચારી ખારૈયે “ હાલમાં કાંઈ મારો વિચાર નથી ” કહી

તે વખતે બીનું સંકેત્યું. નેત્રમને આ ખખર પડી. “અરે
 બાપ બૂઝ્યો. પિતાએ ધાણુ ખગાડ્યો. પણ હવે શું કરવું ?
 પિતાની મરજી વિરુદ્ધ કંઈ થવાય ?” આમ વિચારી ગરીબ
 નેત્રમ મનનું મનમાં સમજી રહી. મિત્રે ગોઠણને ખારંયાની
 મરજીથી વાકેફ કર્યો. ગોઠણ તો આ સાંભળી બા ખાધ
 ગયો, પણ સજીરી પકડી જીવને માંડ માંડ મનાવ્યો. ગોઠણ
 ધારે તો નેત્રમને આ ખારંયાના ધરમાંથી ઉપાડી લઈ જાય
 એવો જવાંમદ્ હતો. પણ તે ખરેખરો આર્ય વીર હતો,
 તેથી કોઈની દીકરીને ઉપાડી લઈ જવી એ કામ ધણું
 હીણું, પોતાના કુળને કલંક લગાડનાર છે એમ સમજતો.
 એવા પાપકર્મથી તે સદા ત્રાસતો. આવું કરવામાં પ્રજા રાજ
 નહોં ગણી તે ચૂપ રહ્યો. આમ માગું પાછું ઠેકાણાથી
 ગોઠણને ધણું અસુખ થવા લાગ્યું. તળાજમાં તે વેળા
 તેને ગમ્યું નહોં. એકાદ અઠવાડિયું બાઈબાંકમાં ગાળી-
 આવું તો ઠીક પડશે એમ ધારી બહારગામ જતો રહ્યો.

હવે પિતાએ જ્યારથી માગું પાછું ઠેક્યું ત્યારથી
 નેત્રમના મુખપર ગ્ધાનિ છવાવા લાગી. તેનું ગૌર કામળ
 શરીર શેસાવા લાગ્યું. નેત્રમ નક્કી માની બેઠી કે હવે
 ગોઠણ આ બવમાં તો તેનો થશે નહોં. તેના હૃદયમાંથી
 ઉના નિશાસા નિકળવા માંડ્યા. ખારંયો દીકરીની આ સર્વ
 ખૂરી દશા જોઈ ગયો. હવે તો દીકરીને કોઈ સાઈં બર
 જડે તો હઈ દેવી કે તેના જીવને નીરાંત વળે. અનેક મામાં

તો આવતાં હતાં, પણ દીકરી નાની છે માની ખારૈયો તેને પાછાં વાળતો હતો. નેત્રમ ખરેખર પદમણી હતી તેથી મોટમોટા રાજરાણાઓ તેને પોતાની કરવા મથતા હતા. પણ નેત્રમ મોઢું બગાડતી એટલે પુત્રીવત્સલ પિતા તેને મોઢું ન લગાડવા દરેકને ચોખ્ખી ના કહી દેતો. પણ ગોઝણું માગું પાછું વાળ્યા પછી તો તેણે નેત્રમની વિપરીત દશા જોઇ. આમ ઘરમાં ચાલે છે તેવામાં મારવાડનું માગું આવ્યું. મારવાડના દસોદીએ પોતાના ઠાકોરનાં બધાં વખાણુ કર્યા. આ સાંભળી ખારૈયો દીકરી પાસે ગયો. સર્વ વસ્તુ-સ્થિતિથી તેને વાકેફ કરી. નેત્રમે મોઢું કસાણું કર્યું. પણ ખારૈયે તેને કહ્યું:-“ હવે તો બેટા, તારે માઈ કહ્યું કરવું જ પડશે. ” આમ બોલતાં તેની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. તેનો કંઠ ગળગળો થઈ ગયો. આઘાંકિત પુત્રીથી પિતાની આ દશા ખમાઇ નહીં. “ અરે એક મારા જીવના સુખ ખાતર હું મારા પિતાને, મારી જનેતાને, મારાં વડીલોને આમ કુખી કરી છું ? કેટલાક દિવસ માટે આજીવું ! ” આમ મનમાં લાવી નિર્મળ મનની નેત્રમે પિતાને કહ્યું : “ આપની મરજીને હું આધીન છું. આપને ગમે તેમ કરો. ” આ સાંભળી રાજ થઇ ખારૈયે બહાર આવી દસોદીએ આણેલું મારવાડનું માગું કજૂ રાખ્યું. દસોદીને વેળાસર જન લઇ આવવા પણ કહ્યું. રાજ થઇ દસોદી ગયો, ને થોડા રોજમાં મારવાડથી ખાંડુ લઈ જન પણ આવી. ધડીયાં લમ કરી

નેત્રમ વધુને લઈ જન ચાલતી થઈ, ને મારવાડમાં આવી. હવે તો નેત્રમ મારવાડથી જની. નદી કાઠે એક ઉચ્ચા મહેલમાં તે દિવસરાત ગાળવા લાગી. આ પદમણી દૂર દેશથી અત્રે આવી છે તેથી તેનો જીવ હજી આપણામાં ઘેરાય નહીં, તેને જીદાઈનું દુઃખ થાય જ, તે ઉદાસ રહે જ, તેથી તેની ઇચ્છાને આધીન આધીન જની તેને સુખ થાય તેમ તેનો પતિ વર્તવા લાગ્યો. નેત્રમ પણ આવા ઉદાર ઠાકોરની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવા લાગી. ઠાકોર નેત્રમના મુખમાંથી પડતો દરેક ખોલ ઝીલી લેવા લાગ્યો. નેત્રમે ઠાકોરને ને ઠાકોરે નેત્રમને એકબીજા તરફ ખૂબ દોષ્યા, પણ તેથી નેત્રમનું હૃદય કંઈ ઠાકોરનો સ્વીકાર કરી શક્યું નહીં. નેત્રમનું શરીર ઠાકોરનું થયું, પણ તેનું હૈયું તો વેગળું જ રહ્યું. તે તો બિચારું કાંઈ બીજા પછવાડે વ્યર્થ લમ્યા કરતું હતું, આમ ને આમ કેટલોક સમય ગયો.

તળાજમાંથી નેત્રમ તો ગઈ ને ગામની સર્વ ભલક સાથે ભેટી ગઈ. ગોલણ આવ્યો. ધાર્યા કરતાં સગાંઓના આમહથી તે વધારે રોકાયો હતો. ગોલણને આખું ગામ ઉજડ લાગવા લાગ્યું. “ખારેયે બહુ જ છુંકું કર્યું, પણ હવે તેનો શો ઉપાય”-એમ ગણી તેણે સજીરી પકડી. એક દિવસ તો ગોલણને એકાએક હૃદયમાં કંઈ ઉભરો આવ્યો. કંઈ આવેશ આવ્યો કે “આ આજથી નેત્રમ પોતાને હાથે જમાડે તારે જ જમવું ખાકી જમવું હરામ”

એમ પાણી મૂક્યું. “ હવે નેત્રમને મળવું જ ” કહી વાળે ઘોડા પર પલાયુ નાંખ્યું. સ્વાર થઇ પ્રેમી ગોલણ મુંગો મુંગો ચાલવા લાગ્યો. ક્યાં જાય છે તેની કોઇને ખબર પડી નહીં. ફક્ત તેના હૈયામાં કાંઇ તોફાન છે એમ સર્વ કળી શક્યાં. વાળો ચાલતો થયો. તેના નિમકહલાલ ખાર મિત્રો તેની પછવાડે ઘોડે ચડી ગયા. ગોલણ મળલ પર મળલ કાપતો ભમતો ભમતો મારવાડમાં નેત્રમને ગામ આવી ચડ્યો. વખત થઇ જવાથી ને ઘોડાને પોરો દેવા માટે તેણે એક નેરાને કાઢે પડાવ નાંખ્યો. મેખુ ખોસી ઘોડાં સર્વેએ ખાંધ્યાં. ગામજનો આ જોઇ વિસ્મય પામ્યાં. ગામની સ્ત્રીઓ આવા મુંઝર, સરખે સરખા, એકને જોઇએ ને ખીજને જુલોએ એવા, ભેટ ખાંધેલ મદોને જોઇ આશ્ચર્ય પામવા લાગી કે આ જુવાનિયા તે ક્યાં જતા હશે ! તેઓ તે ઊંચી લાજ કરી આમને એકીટશે નીહાળી રહી. કોઇ અશ્વ ખાંધવા તો કોઇ અવેડે આવી તેને પાણી પાવા મંડી ગયો. એક ખાઇ ધણીય પોતાને માથે હેલ હતી છતાં આમ ધણે લાંબે વખતે પોતાની બોંના માથુસોને જોતી ઉભી થઇ રહી. ઘોડાવાળામાંના એકે તેને પુછ્યું “ બેન, તમે કયા દેશનાં છો ? ” તુર્તજ નિશાસો નાંખી ગદ્ગદ સ્વરે તે ખાઇએ ઉત્તર આપ્યો:—

લાખર કાખર હુમડે, બાજ્ય ને બાંડો વેશ:
ઝલ્હરીયો અમ દેશ, જ્યાં લાખેણી મળે લોખડી.

હે બાપ, આ મોટા મોટા ઘેરવાળા ખાટપ્રાટવગરનાં કપડાં પહેરનાર, બેડોળ ટુંકો ટુંકો પહેરવેશ ધારણ કરનાર દેશમાં આગ ઉઠો. બાપ, જે દેશમાં લાખ લાખ રૂપિયાના મૂલની લોખંડી પહેરાય છે તેજ આનન્દનું ધામ અમારો દેશ સોરઠ છે.

આ વચન સાંભળી રવદેશની ખુમારી તે ઘોડા-વાળાના હૃદયમાં ઉભરાઇ જવા લાગી. “બેન, તું આંતો ક્યાથી ? આમ કેમ ?” એમ તેને પૂછ્યું. “બાપ તળાજેથી હું તો નેત્રમ બા સાથે આંતો આવી છું.” આમ બોલતી “વધારે વાર થઈ ગઇ” એમ અચ્ચુચ બોલતી ચાલી ગઇ. આ વાતચિત કુવા કાઠે થઇ. મેહેસમાં ખાટલે પડેલ નેત્રમે એક બારીમાંથી તેમને જોયાં. ખરે, દાસી સાથે વાતુ કરતો મારા દેશનો જ જુવાન જણાય છે. આમ ધારી ઉઠ્યાં થઇ તેણે ખરાખર બારી ઉઘાડી તો સામે દૂર સુંદર નીલમને બાંધેલ જોયો. હા, વાળો આવ્યો ! આજ પેલો વાળાનો વહાલો નીલમ ઘોડો. અરે વાળા, બહુ કરી. હું ચારી શકું તેમ નથી, મારા હૃદયને, વાળા, તું વલોવી રહ્યો છો ને આ વાળા મારા પગને સુઝતી તદ્દન અગત્ય કરી રહ્યા છે. પણ સમુર આજે રાત્રે તો ગયે તેમ કરી વાળાને મારે અચ્ચુક મળવું આમ દૃઢ સંકલ્પ કરી નેત્રમ ખાટલાપર ઢળી પડી. ત્યાં તો રાત્રી પડી. વખત જતાં મામમાં સોપો પણ પડી ગયો. આકાશમાં વાદળાં ઘેરાવા લાગ્યાં ને પવન

પણ ઠંડો આવવા લાગ્યો. તોફાન ઉઠવાની સર્વ આગાહી વર્તીવા લાગી. પણ તેથી શું ? પ્રેમીને મળવાના દૃઢ સંકલ્પ વતી નેત્રમ કાંઈ હારી જાય તેવી નહતી. બહેને ખંતે પગ વાળાથી સુઝી ગયા હોય, છોને શરીરમાં શક્તિ ન હોય પણ નેત્રમનો પ્રેમીને મળવાને ઉત્સાહી આત્મા કાંઈ હારી એસે એવો નથી. પોતાના મહેલની બારીએથી એક હીરની દોરી વાટે અતુર દાસીની મદદથી નેત્રમ નીચે ઉતરી. પૂર આવેલ નેર પળવારમાં ઉતરી ગઇ ને સામે કાંઠે વાળા પાસે આવી. વાળાને મળી. પણ વાળો તદ્દન મૂઢ થઇ બેસી રહ્યો. કંઈ બોલ્યો નહોતો. અધીરી નેત્રમે તેને પુછ્યું: “વાળા, આમ કેમ ?” “અરે નેત્રમ, તું પણ ફરી ગઇ ! આજ કેટલાય દિવસથી હું અન્ન વિના છું. અત્રે આવી તારા મામને પાદર ત્રણ દિવસથી પડાવ નાંખ્યો છે, પણ જુંડી મળાયે નહોતો !” આમ બોલી પ્રેમીએ નેત્રમને મૃદુ મૃદુ ઠપકો દીધો. “ખરૂં જોણલુજી, એ ખરૂં છે. આ માંડે હૃદય તે હું તમને કેમ બોલી દેખાડું ? પણ જરા આ મારા પગ સામું તો જુઓ. તેને વાળાએ કેટલા સુઝી દીધા છે ? જોણલે પગ સામી નજર નાંખી ને તેને કંપારી છુટી. અરે આવે શરીરે તું આંહી આવી ! એટલું જ એનાથી બોલાયું. પણ જુઓ. પ્રેમી જૂખ્યો હોય તે નેત્રમના રનેહી હૃદયથી કેમ ખમાય ? નેત્રમ અચ્ચુચ બાક દઇને ઉભી થઈ. પગની અસહ્ય વેદના તો અત્યારે કોણ જાણે ક્યાંય આવી

ગઈ. તે તો ઉતાવળા ઉતાવળા નેરૂ ઓળંગી વાટ વટાવી મેહેલમાં આવી. દાસીને મદદમાં લઇ તેણે પોતાને હાથે ઉત્તમ બોજન તૈયાર કર્યું. મળનો થાળ તૈયાર કરીને પાછી ગોલણ પાસે આવી. તેને પોતાને હાથે જ બોજન કરાવ્યું. ત્યાં તો કુકડો બોલ્યો. નેત્રમ ગોલણની રળ લઇ પાછી ફરી. સવાર પડીને હમેશની જેમ પોતાની પથારીએ પડી. નેત્રમનો ધણી ખરેખરો સજ્જન હતો. સોરઠના ફાંકડા મર્દ સ્વારોની મેમાનગતી કરવા તેનું મન થયું. નેત્રમને એ બાબત પૂછ્યું. નેત્રમને તો બાવતું હતું ને વેલે કહ્યું. તે તુર્તજ પતિની ઇચ્છાને સંમત થઇ. રાત્રીએ આખી મંડળીને પોતાને દરબારે નોતરી. ગોઠવણ પ્રમાણે રચતું જમણુ દીધું, ને “આમ ચઢી સ્વારીએ તમે ક્યાં જવા ઉપડ્યા છો ?” એમ ઠાઠારે ગોલણ સરદારને પૂછ્યું. “અમારા લાયક ક્યાંય પણ નોકરી હોય તો તે કરવા” એવો ઉત્તર તુર્તજ વાળે આપ્યો. “ત્યારે તો આંહીજ રોકાઇ જાઓને” એમ કહી ડેલીપર ચોડી-દારના નાયક તરીકે રહેવા તેને કહ્યું. ગોલણ તુર્તજ “હા જી હીક” કહી કબુલ થયો. તે તો તુર્તજ મનમાં પાઈ ગયો કે આ કામ નેત્રમનુંજ છે. તેણે રાત્રીને સમજાવી આમ મારી ગોઠવણ કરાવી છે. હવે તો જીવને ગોઠશે. ગોલણ આવી રીતે પોતાના સ્વારો સહિત રાત્રીની હજુરમાં ડેલીએ ગોઠવાયો. નેત્રમ પણ ગોલણને જોઇ જોઇ પોતાનાં નેત્ર

ઠારવા લાગી. પણ પ્રભુની ગતિ અકળ છે. ખિચારાં ગ્રેમી એક બીજાને જોઇ જ્યાં હજુ પોતાનાં હૃદય ઠારતાં થયાં ત્યાં તો દુધમાં ઝેર બળ્યું. વિશ્વાસી ને બોળા રાજાને અદેખા હજુરિયા ને બીજી રાણીઓએ વહેમમાં નાંખ્યો. તેઓએ મહેલમાં વાત ચર્ચાવી કે ગોત્રણ તથા સોરઠાણી વચ્ચે આડો વહેવાર છે. રાજાને કાને પણ આ વાત પહોંચાડી. રાજા જરા વહેમાઇ ગયો. પણ ગોત્રણ સાથે જીવ મળી ગયો હોવાથી તથા અદેખા માણસોનું આ તર્કટ હોય એમ ગણી જેમ ચાલતું હતું તેમ ચાલવા દીધું. નેત્રમ અને ગોત્રણ એક બીજાને જોઇ હૃદય ઠારવાં લાગ્યાં એટલુંજ. જગનના કોઇ પણ નીતિ બન્ધનને તેમણે તુકશાન કર્યું નહીં. ગોત્રણનું દિગ્ગ નેત્રમ ને નીલમ પ્રસન્ન રાખતાં હતાં. ગોત્રણ પોતાના બહાસા નીલમને જોઇ હૃદય ઠારતો હતો. નેત્રમ ઉપરથી તો પોતાનો હક્ક ઉડી ગયો હતો પણ નીલમ તો પોતાનોજ હતો. રાજા જાણી ગયો કે ગોત્રણ નેત્રમ તથા નીલમને જોઇ બહુજ પ્રસન્ન રહે છે. એક વખતે રાજાએ જરા મજાકમાં ગોત્રણને કહ્યું: “ગોત્રણ, મને તમારો નીલમ ચડવા આપો.” “આની આગળ લાંબા વખતની હૃદયમાં બરી રાખેલ ઇચ્છાને કહી દેવાનો અત્યારે બરાબર લાગ છે. જેવું હોય તેવું કહી દેવામાં શું ખોટું છે ?” આમ મનમાં લાવી ગોત્રણે કહ્યું “હાજી”

નીલમ નેત્રમની જોડ, આપણે સંધીને સાટવીએ,
વમે વાલો રેવંતપર શંખ, અમે પદમણી લે પાછા વળીએ.

“ હે બાધ, આ નીલમ ને તમારી નેત્રમનાં આજ આવે. આપણે હળીમળીને સાટાં કરીએ, તે એવી રીતે કે તમે નીલમ પર સ્વારી કરો. એટલે નીલમને તમે રાખો, ને હું તમારી નેત્રમ પદમણીને લઇને મારે ગામ પાછો જાઉં.”

હાકોરના મનમાં થયું “ હવે તો હદ વળી ગઇ. માણસોનું કહેવું હવે તો ખરું હતું. નક્કી નેત્રમ અને ગોલણ વચ્ચે આડો વહેવાર છે. આનું માગવુંજ તે પુરવાર કરી દે છે. પણ ઉતાવળા થઈ મારે સાહસ કરી ન નાંખવું. કોઈ યુક્તિ કરી આ ઠેસ કાઢી નાખવી. કાંટો વચમાં સારો નહીં. પણ ઉતાવળે સારી નહીં. જો એકદમ જાહેરમાં કંઇ કરે તો નેત્રમની નજરમાં હું હલકો ગણાઉં.” રાજા નેત્રમ પાસે સારો રહેવા માંગતો હતો. “ આને જો બંદીખાને નાંખું આગર મરાવી નાંખું તો ગામમાં દંગલ થાય. કારણ કે આ સોરઠિયા કંઈ લીધા જાય તેવા નથી. તે તો બધાય વીર મર્દ છે. સખુર, ઉતાવળા ન થવું. નહીં તો બધી બાજુ બગડી જશે.” રાજા આમ ધણાય સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગ્યો. ગોલણે બેઘડક કરેલી માગણીથી તે હંયામાં સળગી ગયો. કોઈપણ પ્રકારે ગોલણનું કાસળ કાઢવાની તે પેરવી રચવા લાગ્યો. રાજાના હૃદયમાં હાડોહાડ વેરનું ઝેર વ્યાપી ગયું. ગોલણ મરે પછી નેત્રમને પણ રિખાવી રિખાવીને મારવી, હમણાં તો તેની પાસે સારા રહેવું-એવા અનેક ખૂરા વિચારો તે કરવા માંડ્યો. ઉધ પણ ઉડી ગઇ. આ

પ્રમાણે થોડા દિન તો ગયા. એક દિવસ ઠાકોર દરબાર ભરી
 બેઠો છે ત્યાં એક ખેડુત આવ્યો ને કાય મારી ભર
 સભા વચ્ચે ઉભો રહી બોલ્યો:—“ હે અન્નદાતા, એક
 મોટા વિકાળ વાઘે મારાં ઢોર ઢાંખર મારી નાખ્યાં. દમગ્ન
 ય તે રૂષ્ટપુષ્ટ ગાયોની પાછળ લાગ્યો છે ને તેમને મારી
 ખાય છે. અગદોને પણ કાઢી ખાય છે. અમે હેરાન હેરાન
 થઈ ગયા છીએ. અમને બચાવો.” ખસ, ગોલણની ટાંકે
 પાણીએ ખસ કાઢવાની ઉત્તમ તક છે એમ માની રાત્રીએ
 તો તુર્ત જ ગોલણ સામી નજર કરીને કહ્યું.

ગોલણ ગાતી વારે, ચડ્યા નિષ્ઠુ ચાલે ને,

અકળ થાય અવતાર, જે પરકામ ના આવીએ.

હે ગોલણજી, આપણે રજપૂત છીએ તો ગાયની
 વાર કરવી એ તો આપણો કુળધર્મ છે, તે કયાં વિના ન
 જ આવે. જે ગોમાતાનું રક્ષણ કરતાં માથું ન મૂકીએ તો
 જન્મભરો અકળ થાય તેમ છે.

આમ બોલી રાત્રીએ ગોલણ વીરને કોટો ચડાવવા
 માંડ્યો. ગોલણ તો આ સર્વ તદ્દખીર સમજી ગયો. ત્યાં
 વળી બીજો એક ચારણ બોલ્યો: “ હા બાપ, એમાં
 શું! એ તો સોરઠિયા છે. આ તો વગર હથિયાર
 વાધની સામા જાય. અરે સોરઠિયા તો એક નાનો
 પેરોણો હાથમાં રાખી જેમ ભરવાડ ઢોરને હાંકે તેમ
 ગિરમાં સિંહનાં ટોળાંને તમટી મૂકે છે. તો પછી આવા
 મર્દ પાસે તો આપડું એક નાનકડું વાધનું ખચ્ચું તે

શી ખિસાતમાં ? ” ગોલણુ આ નાશકારક વ્યંગ્યાર્થ બાપા પાછ ગયો. પણ તે વીર મદ્દ હતો. એને થયું,—બલેને આ મારવાડાંના મનમાં પાપી કપટજ્ઞાણ ખિછાવેલ હોય, પણ મારો તો કુળધર્મ છે કે મારે માફ માયું મૂકીને પણ ગાય માતાનું રક્ષણ કરવું. અમે રાજપુત ગૌણાણ પ્રતિપાલ ત્યારે જ કે જ્યારે આમ તેમને માટે કામે આવીએ. બલે આ લોક ટોળ કરી ગમે તેમ બોલે પણ રાજપુત ખચ્ચો ને વળી સોરઠિયો—હું આ લોકને ખતાવી આપું કે ગાય કે પ્લાહણુને ખચાવવામાં અમે અમાફ માયું ફલ કરનારા છાએ જ. ગોલણુ મુછે તા દધ, ખોખારો મારી કહ્યું. “ હા, શીકર નૈ. વિના હથિયારે એ વાધને મારશું ત્યારે જ પાછા આવશું. ” “ હાં, હાં, આવું આકર્ષે પણ ન હોય ” એમ લુચ્ચા સભાજનો બોલવા લાગ્યા. ગોલણુ રાજાને કહ્યું:— “ તે વાધનો રસ્તો ખતાવવા જંગલનો ઠાપ બોમિયો મને આપો. હું હવે જાઉં છું. ” તુર્ત જ રાજાએ ગોલણુ સાથે જવા એક તડિયાને હુકમ કર્યો. ખેડુત, તડિયો ને ગોલણુ “ હ્યો રામ રામ ” કહી ત્યાંથી ચાલતા થયા. આ સર્વ પ્રપંચજ્ઞાણની વાત નેત્રમને તેની એક દાસીએ કહી. નેત્રમ ગોલણુનાં હેવટનાં દર્શન કરવા ખારીમાં ઉભી રહી. નેત્રમ ખિચારી પાછ ગઈ કે ગોલણુનું કાસળ કાઠવાની રાજાની આ આતિ અધમ ખાજુ છે. પણ તે ખિચારી શું કરે ? ખારીમાં ઉભી ઉભી તે બિન્ન બિન્ન તર્ક

વિતર્ક કરે છે ત્યાં તો આગળ તડિયો, પાછળ ગોલધુ ને ખેડુત એમ ત્રણે જણા બારી નીચે થઇને નીકળ્યા. નેત્રમે લાંબો નિશાસો નાંખ્યો ને પછી લાંબે સ્વરે તડિયાને કહ્યું:-

તડિયા તડ ઉઠાચે, આને વણુ તડ ઉતારીશ ના,
આનાં ઘાઘાં કરજથે જલન, ગોલધુ તો ધરેણું ગજાનું

હે તડિયા, હે બોમિયા બાઇ, તું આને સારે રસ્તેથી દોરી લઇ જાજે; એને તું વસમી વાટે લઈ જઇશ ના. હે બાઇ, તું ધણા ધણા પ્રકારે એનું રક્ષણ કરજે; કાંકે એ ગોલધુ તો મારા હૈયાનો હાર છે. મારો જીવ છે.

આમ રરતે જતા તડિયાને પોતાના બહાલા ગોલધુનું સંરક્ષણ કરવા, તેને સહિસકામત પાછો લાવવાની બહામણ કરતી નેત્રમ આંખમાં આંસુ બરાઇ જતાં સિધિલ થઇ ખેસી ગઇ. મીઠો અવાજ સાંભળી ગોલધુ પાછું વાળી જોયું ને બારીમાં રહેલી ચન્દ્રમુખનું દર્શન કરી લીધું. ગોલધુ ગયો. અનેક જાડી અજાડી વટાવી, કઠણ કેતરો, ટીંબા ટેકરી, પસાર કરતો તડિયા પછવાડે મર્દ ગ્રેમી આગળ ચાલ્યો. સાથેના ખેડુત પોતાને ગામ ગયો. મહા વિકટ વનમાં તડિયો ગોલધુને લાવ્યો. એક લીલાછમ કરમદાના જાળા તળે મહા વિકાળ વાધને તેણે બતાવ્યો. ધાટી છાયા નીચે વાલ ખેડો હતો. તેની તેજસ્વી આંખ જણે તપાવેલા ભોદાના બે લાલચોળ જાળા તગતા હોય તેમ અંધકારમાંથી પ્રકાશ છોડતી હતી. તડિયે ગોલધુની પછવાડે એક બાજુ ફરી જઇ

કહ્યું-“ જુઓ પેમે વાધ. કરો ચાળો ને આવશે બહાર ”
 ગોલણ સમજી ગયો કે તડિયો ડર છે ને પછવાડે બરાધ
 છે. પણ ફિકર નહો. તેણે તો તુર્તજ એક કાંકરી લઇ
 વાધ તરફ ફેંકી. “ હોં હોં ” કરતો બચંકર ત્રાડ દેતો વાધ
 બહાર આવ્યો. બહાર આવી ધડી તો તે ગોલણ સામું જોઇ
 રહ્યો, ને પછી “ હોં-ઓં-ઓં ” કરી તેણે ગોલણ બણી
 હસંગ મારી. ગોલણ પાસે કંઇ હથિયાર નહોતું, પણ
 ધમતા વિકાળ વાધનું ગળું તેણે અદરથી એક હાથે ઝાલી
 લીધું. આમ એક હાથે ગળેથી સજડ પકડી ગોલણે વાધને
 અદર ધરી રાખ્યો. વાધ અકળાયો. તેનું મોઢું ફાટ્યું રહ્યું.
 તે તડકડવા માંડ્યો. વાધે સખત આવહું માર્યું ને ગોલણનો
 હાથ જરા મોળો પડ્યો. વાધ છૂરી ગયો. તુર્તજ ગોલણ
 તેને ફરી પકડવા આગળ ધસ્યો. વાધે પાછી હસંગ
 મારી, ગોલણનું માથું પોતાના વિકાળ મોઢામાં લેવા
 કાશિશ કરી. ગોલણે પણ આવેશમાં આવી તે
 ફર પ્રાણીને પોતાની બાથમાં બીડી લઇ ખુબ દાખ્યો.
 વાધે પોતાના વિકાળ મુખથી ગોલણના મુખનું બચકું
 ઝીંધું; પણ ગોલણે તેને પોતાની બથમાં એવો તો દાખ્યો
 કે આ અતિ જોરાવર પ્રાણીની પુઠેથી નર્ક ચાલી નીકળ્યું,
 ને પછી લોહી વહેવા લાગ્યું; તેનો જીવ નીચોવાઇ જવા
 લાગ્યો. તુર્ત જ તેણે બેઠોય થઈ ગોલણનું મુખ છોડી દીધું.
 ગોલણે પણ તેને જોસભેર બેં ઉપર પડતો મૂક્યો. જેવો

તે પડ્યો કે તેના પેટપર એવી તો ભાત લગાવી કે એક પરપોટો ફુટે તેમ તે મહા બ્રહ્મવાન પ્રાણીનું પેટ ફાટી ગયું. અને બચંકર રાડ પાડી પ્રાણ છોડ્યાં. ગોલણ પણ વાધના બચકાં તથા પંખના પ્રદારથી ચિરાઇ જઇને લોહીલુહાણ થઇ રહ્યો હતો. ધણું લોહી વહી જવાથી બેશુદ્ધ થઇ તે તમર ખાઇ જૂની પર જઈ પડ્યો. ને પક્ષવારમાં સોરઠીઆ વીર મઈનો જીવ દેહથી છુટો થયો.

તડીયો તો દૂર ઉભો ઉભો આ વીર મઈની મદીષ-આ મહાત્મુત્તમ યુદ્ધ આભો બની જોઈ રહ્યો હતો. વગર હથિયારે વાધને ચીરી નાખી ઠાર કરનાર આવો જવાંમઈ તેણે આજ નજરોનજર જોયો તેથી તેના વિરમયનો પાર રહ્યો નહીં. તુર્તજ તે નીચે ઢળી પડતા ગોલણ પાસે આવ્યો. પણ વાધની જેમ તે પણ એક મુડકુંજ હતો. આ જોઈ બિચારો રાની તડિયો પણ દુઃખી થયો. તેનું મોઢું પડી ગયું. ભાગેલ પગે તે ગામ તરફ પાછો વળ્યો. નદીકાંઠે આવે છે ત્યાં તો તેણે ગોખમાં અધીરા મુખવાળા નેત્રમને જોઈ. નેત્રમે પણ પડી ગયેલ મોઢાના તડિયાને એકલો આવતો જોયો. નેત્રમ તુર્તજ પામી ગઇ કે પોતાનો વ્હાલો પ્રેમી ગોલણવાળો મરાણો. હવે જીવીને શું કરવું ? રાજ-નુંજ આ કુટુંબ કૃત્ય છે, એ પણ તે જાણી ગઇ. તડિયે તો દરબારમાં આવી બર દેવેરી વચ્ચે ખખર દીધા કે ગોલણ જવાંમઈ કરી વાધને ચીરી નાખીને છેવટે મૂએ. ઠાકેર

ઉપર ઉપરથી પોતાનો શોક દર્શાવવા લાગ્યો, પણ અંદરથી
 તો કાંઈ છુપો સંતોષ તેના હૈયામાં રેલતો હોય એમ દેખાયું.
 કૃત્તની ઠાકોર ખોટાં ખોટાં આંસુ આંખમાં લાવતો જાણે
 પોતાને બહુ જ દુઃખ થતું હોય એમ દેખાડતો. નેત્રમ પાસે
 આવ્યો ને બોલ્યો:-“ રાણી, બહુ બૂકું થયું. મઈ વાળો
 વાધને મારી મૂઓ. અરેરે, મારી બાં પુટી ગઈ ?” “ હાજી
 એ ખરૂં છે. તે મઈ હતો ને તેણે તેનું પાણી બતાવી કુળ-
 ધર્મ પાળ્યો. કાવા દાવા કાઢ્યા. પણ હવે તમારે
 મારી પણ આશ્વા રાખવાની નથી. મારે માટે
 જે મૂઓ તેની પછવાડેજ જવામાં આ નેત્રમ હવે તો પોતાનું
 અહોભાગ્ય માને છે. માટે બેજો ગોલણ ” કહી તેણે તે
 જુથા ગોખપરથી પડતું મૂક્યું. પક્ષવારમાં તો નેત્રમ પોતાના
 હૃદયવક્ષજ ગોલણની સહગામિની થઈ ગઈ. ઠાકોર બૂકું
 મોં કરી આ સર્વ જોઈ રહ્યો. તેની કપટજળ કાણવારમા
 છિન્નબિન્ન થઈ ગઈ, ને રનેહી તો સ્વર્ગમાં સંગી થયાં.

